М. РАДЕНКОВИЋ

ЦЕРСКА ОПЕРАЦИЈА 1914

ВОЈНО
ДЕЛО

ИЗ РАТНЕ ПРОШЛОСТИ НАШИХ НАРОДА

КЊИГА ЧЕТВРТА

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД
„ВОЈНО ДЕЛО“
БЕОГРАД
1953

М. РАДЕНКОВИЋ

ЦЕРСКА ОПЕРАЦИЈА

Нацрт за корице и омот израдио
академски сликар *ЉУБОМИР РИСТОВИЋ*

ПРЕДГОВОР

Церска операција излази као прва из серије књига о учешћу Србије и Црне Горе у Првом светском рату. У њој се обрађује почетни период рата. Сматрамо да узроке који су довели до тога рата уопште, и до рата између Аустро-Угарске и Србије посебно, треба нешто опширније изложити, те ће се и у већем делу овога предговора говорити о њима.

Крајем XIX и почетком XX века појављује се, као што је познато, империјализам као следећа фаза капитализма. Такав је развој нужна последица деловања економских закона, а потстакнут је наглим развојем науке и технике. Стварањем великих монополистичких савеза и стапањем индустриског и финансиског капитала отпочиње владавина малобројне, али свемоћне финансиске олигархије. То је, уистину, суверена и неприкосновена владавина. Она настоји да, свим средствима и безусловно, интересе других потчини својим интересима. Политика те владавине јесте политика пљачке и насиља. Империјализам иступа на међународну арену низом ратова за поделу и запоседање неподељених и незапоседнутих територија и поделу интересних сфера у полуколонијалним и полузависним земљама. Да споменемо само неке од тих ратова: италијански империјалистички походи у Африци, ратови Јапана и Кине, САД и Шпаније, Енглеско-бурски рат, итд. Борба за тржишта, изворе сировина и јевтину радну снагу, борба за све новије и новије територије, основни је вид испољавања империјализма на плану међународних односа. То су истовремено најдубље и сталне супротности у импери-

јалистичком свету. Те супротности потресају цео свет. Ратови се смењују са релативно све краћим мирним периодима, који су само предах за нове ратове. То је законита појава и стање. Ратови су у империјалистичком свету нужност, неизбежни. Границе колонијалних поседа непрекидно се померају, политичко-географске карте се стално мењају, физиономија односа међу народима такође; групације држава, војно-политички блокови и савези су увек друкчији. Иако је на граници ова два века подела света била у потпуности извршена (не у смислу непромењивости, него да је цела Земља већ подељена и да више нема незапоседнутих територија), империјализам неизбежно и нужно започиње непосредно нову акцију припреме поновне поделе света. Финансиско-монополистички обзири и интереси, заогрнути најперфиднијим дипломатским методама, руше једне и стварају друге бране међу народима, склапају и отказују уговоре, савезе, блокове, праве разне компромисе, уступке, итд. Побуда је увек иста: згртање профита, профит по сваку цену. Велики народи газе мале, играју се њиховом слободом и независношћу, управо, у међусобним трансакцијама великих империјалистичких сила мали народи најчешће служе као монета за поткусуривање.

Тежња за поновном поделом света условљава нужно и карактер односа међу капиталистичким земљама и разним државама уопште. Ти су односи израз борбе империјалистичког света за колоније, за нове територије. У епоси монополистичког капитализма та се борба непрекидно појачава, заоштрава. Неравномерност развоја капитализма у појединим земљама условљава непрекидне промене међусобних односа снага. Територијална подела света најчешће не одговара стварном односу снага, управо, она одговара том односу само у периоду вршења те поделе, јер у тој епоси, поједине империјалистичке земље брзим развојем преокрећу однос снага у своју корист и постављају питање сразмерног повећања својих колонија и сфера ути-

цаја. Таква се земља-држава осећа оштећена и обично отпочиње да води агресивну политику. Свет увек треба поново делити. Ту је, углавном, извор империјалистичких ратова.

Анализирајући са оваквог становишта развитак и стање међународних односа у Европи и свету крајем XIX и почетком XX века, видимо најинтензивније активирану колонијалну политику најјачих сила Европе и, као последицу тога, њихове међусобне непрекидне и дубоке супротности. Међу најјаче и водеће нације, у економском смислу, могу се убројити Енглеска, Немачка, Француска и Русија. У ту су се конкуренцију касније умешали САД и Јапан. Услед брзог развитка своје индустрије, Немачка се брзо ставља у ред великих сила и учвршћује међу водећим нацијама. Њена индустрија почиње успешно да конкурише осталим великим партнерима и на тај начин изазива поремећаје и потресе на тржиштима Европе и колонија. Испољавањем захтева за поседовањем сопствених колонија и одговарајућом акцијом у том правцу, она брзо изазива потресе и кризе на светској политичкој позорници, изазива ратове. Пошто се афирмирала као велика сила, Немачка одлучно поставља питање поновне поделе света, вршећи истовремено пљачкашке походе на своје суседе. Да би се схватио и сасвим јасно могао сагледати лик тадање Немачке, треба споменути и тзв. Пангермански савез, организацију основану 1891 године, која сулудом пропагандом најразузданије империјалистичке експанзије развија у Немачкој идеју светске хегемоније. У програму немачких освајања налазе се земље Европе (Француска, Белгија, Холандија, Скандинавија, балтичке земље, Украјина, Кавказ, Аустро-Угарска са Балканом и део Швајцарске), Азије, Африке, па чак и Латинске Америке. Та пропаганда захвата немачки народ, а званична немачка политика добија исто обележје[1]). Таква

[1]) Из програмског и пропагандног арсенала „Пангерманског савеза“ каснија Немачка и хитлеризам узимају и користе материјал у још монструознијој пропаганди немачке светске хегемоније пред Други светски рат.

Немачка, свакако, изазива нарочито код својих суседа страх, прегруписавање снага и ужурбане припреме за рат.

Остале земље су принуђене да се вежу за велике силе, настојећи да помоћу њих остваре своје циљеве, па били они империјалистички у смислу добијања колонија, односно чувања својих колонија, или ослободилачки у смислу чувања своје националне слободе и независности. Од посебног је интереса истаћи, између осталих, империјализам младе Италијанске Краљевине и њене жеље за доминацијом у базену Јадранског Мора и колонијама у Африци, Аустроугарску Монархију и њене претензије за доминацијом на Балкану под познатом девизом „Drang nach Osten“, и балканске народе и њихове непрекидне тежње за ослобођењем од турске или немачко-мађарске владавине.

У том сплету најразноврснијих супротности, споразума и савеза, дипломатских махинација и комплота, у том, збиља, кризама и потресима богатом раздобљу, ипак се на крају, све више и јасније истичу два главна конкурента, чије супротности претстављају основне супротности тадашњег империјалистичког света и око којих се врши груписање осталих земаља. То су два велика антагонистичка војно-политичка блока — Тројни савез и Тројни споразум у којима су, такорећи, главну реч водиле Немачка и Енглеска.

Историјат стварања тих савеза је везан за многе европске кризе. Непосредан утицај извршило је Бизмарково приближавање Аустро-Угарској и истовремено погоршавање немачко-руских односа. Ово датира још од 70-тих година XIX века. Поклапање интереса Немачке и Аустрије и циљева садржаних у фамозном „Drang nach Osten“ доводи до стварања Аустро-немачког савеза 1879 године. Тај савез о заједничкој одбрани од Русије постаје не само платформа нове групације европских земаља екстремно агресивно-експанзионистичког правца, групације тзв. Централних сила, него и једна од основа будућег империјалистичког рата за

поновну поделу света. Када Француска, 1881 године, заузима Тунис, на који је аспирирала Италија, долази до зближавања Италије са Немачком и коначно, 1882 године, до италијанско-немачко-аустроугарског савеза, тзв. Тројног савеза. То је била велика победа Бизмаркове политике окружавања и изолације Француске.

Насупрот стварању Тројног савеза, и као одговор на њега, отпочело је груписање других великих сила. После Немачко-аустроугарског савеза и погоршавања руско-немачких односа, што је било праћено обостраним економским санкцијама и реперкусијама, долази до зближавања између Русије и Француске. Најзад, очигледна заједничка опасност од Немачке и посредство француског капитала, пласираног у царској Русији, доводе до Руско-француског савеза 1893 године. То је био непосредан одговор Тројном савезу. Под притиском све опаснијег немачког експанзионизма, и у Енглеској постепено сазрева уверење да је Немачка и њен главни противник. Поред непрекидних колонијалних захтева, и у том смислу, немачке уцењивачке политике према Енглеској, базиране на енглеско-француским и енглеско-руским супротностима, поред трговачке конкуренције и хегемонистичких циљева у немачкој политици уопште, антагонизам те две земље ступа у критичну фазу доношењем у Немачкој закона о изградњи јаке морнарице, флоте (1898). Енглеска коначно напушта политику „сјајне усамљености“ и помишља на проналажење савезника. Ово добија практичан значај тек по отклањању тешкоћа на Далеком Истоку Енглеско-јапанским савезом 1902 године. Појавом тога новог савезника — Јапана — успостављена је на том терену равнотежа са Русијом. Истовремено је победоносно завршен Енглеско-бурски рат. Тек тада Енглеска престаје бити присиљена да по цену непрекидног уцењивања од стране Немачке одржава са овом добре, чак повремено и пријатељске односе. Тих година настаје и прекретница енглеске политике у односу на Немачку, Француску и Русију. Односи са Немачком се погоршавају, а са Француском и Русијом знатно се поправљају.

У циљу зближавања Енглеске са Француском и Русијом претходно су решене многе тешкоће и супротности, углавном у области колонијалне политике. Тадашњи контакт енглеских и француских државника и политичара и њихово споразумевање, Лењин карактерише речима: „Деле Африку“. Ова је Лењинова мисао тачна, јер је Африка поприште главних супротности те две земље. До споразума долази 1904 године; то је историски важан споразум, јер дефинитивно опредељује груписање европских сила за будући велики обрачун. Лењин за њега каже: „Спремају се за рат са Немачком“. У енглеско-руском споразумевању, енглеска дипломатија је имала више тешкоћа, јер су супротности те две земље биле веће. Далеки Исток, услед Енглеско-јапанског савеза, не претставља више непремостиве супротности између Енглеске и Русије. Продирање Немачке на Блиски Исток и њезино споразумевање са Турском о изградњи Багдадске железнице угрожавају Русију и Енглеску и приближавају их једну другој, а њихове међусобне супротности ублажавају. Једино тешке супротности у Средњој Азији, тј. у Персији, Авганистану и на Тибету, стварају велике тешкоће. Ипак 1907 године долази до споразума. Персија је подељена, Тибет неутралан, а Русија се одрекла утицаја на Авганистан. У међувремену енглески капитал учествује заједно са француским у давању зајма Русији, што је опет са своје стране олакшавало њихово споразумевање. Тако је завршено груписање европских великих сила за будући рат; створен је Тројни споразум или Антанта — механизам створен насупрот Тројног Савеза.

И остале земље Европе постају поприште живих дипломатских борби за њихово укључивање у један или други антагонистички блок. На крају тога процеса груписања и припрема за рат свет је подељен у два непријатељска табора. У неизбежност рата више нико не сумња. Питање рата је само питање које се своди на кад, како и где. Лидер Француске социјалистичке партије, Жорес (Jaures), у једном говору 1913 године узвикује: „Запаљена се бакља носи по улицама Европе,

ми стојимо пред ратом", и оптужује империјализам за рат, укључујући у општу одговорност за такву ситуацију сразмерно и Француску.

Ако бисмо хтели окарактерисати политичку активност тога доба у наведеним међународним односима, могли бисмо слободно рећи да је политика међу великим империјалистичким силама била заснована, углавном, на коришћењу међусобног антагонизма. У том погледу најкарактеристичнија је политика Енглеске која је дефинитивно и одлучно тешко улазила у било какве савезе, јер је увек тежила да дејствује „слободних руку". Због тога је њена политика и названа политиком „сјајне усамљености" која је, међутим, морала бити замењена укључивањем Енглеске у Тројни споразум. Паралелно са тим треба истаћи Француску политику „реванша" са стварним програмом реванша за изгубљени Француско-пруски рат и отете покрајине Алзас и Лорен. Карактеристична је политика младе Краљевине Италије, политика лавирања између та два велика табора на принципу „ко да више".

У својој политици тога времена САД су оријентисане, углавном, на Далеки Исток. У односу на Европу оне заузимају став немешања са извесном благонаклоношћу према Француској, а касније и Антанти. Почетком рата Америка, преко огромних испорука ратног материјала земљама Тројног споразума, почиње да мења своју политику. Она у суштини постаје заинтересована судбином капитала уложеног код сила Антанте и, према томе, стаје на њихову страну. У тој прекретници политике САД, велику су улогу одиграли: блокада Централних сила (коју су спровеле силе Антанте), због које су њихова тржишта била изгубљена за индустрију САД, затим немачки подморнички рат, који је, поред трговачке флоте сила Антанте, погађао и америчко бродовље, и најзад немачке експанзионистичке тежње у Јужној Америци. Доводећи у тежак положај силе Антанте, сам развој рата довео је и до несигурности огромних америчких капитала уложених

у земљама Антанте, па је и увукао САД у рат на страни Тројног споразума.

*

* *

До рата је дошло 1914 године. Плануло је балканско „буре барута". „Случај" је баш хтео да се у таквој, за рат дефинитивно подељеној и припремљеној Европи, аустроугарски престолонаследник Франц Фердинанд нађе у области Босне и Херцеговине на инспекционом путовању и да погине 28 јуна у Сарајеву од руке Гаврила Принципа, члана организације Национално-револуционарне омладине Босне и Херцеговине. То је била варница која је упалила то „буре барута" и запалила цео свет. Много се грешило при оцењивању тога догађаја као узрока или једног од узрока аустроугарско-српског, па према томе и светског рата.

Престолонаследник Фердинанд није био таква личност да би због њега Аустрија отпочела рат, поготово кад је била сигурна да то неће бити изолован рат и кад је могла претпоставити да би тај рат вероватно ставио у дејство целокупан европски ратни механизам. Рат је био припремљен и до њега је морало доћи. Немачка је тражила само погодан моменат. Требало је отпочети рат пре завршетка реорганизације војске у Русији и пре завршетка руских припрема за рат уопште. Због тога је она гурала Аустро-Угарску у рат са Србијом. Потребан је био само „casus belli" и тај „casus belli" је био Сарајевски атентат. Аустро-Угарска је нарочито настојала да Сарајевски атентат прикаже као узрок рата, а то је и разумљиво. Окривљујући Србију као изазивача рата, Аустро-Угарска је желела да са себе скине одговорност за изазивање тога рата. Да је све ово било инсценација и да је одлука за овај рат била донесена пре Сарајевског атентата, најбоље се види из изјаве начелника аустроугарског Генералштаба, Конрада фон Хецендорфа: „Аустрија је имала да бира или да остане целина или да се распадне на националне

државе. Она је извукла мач да чува целину, а не да казни Србију за убиство Ф. Фердинанда“.

*
* *

Аустро-Угарска је била дуалистичка монархија. То је била многонационална заједница са нерешеним националним питањем; у њој су остале националности угњетаване од водеће немачке нације и Мађара. Велики део тих мањинских националности сачињавали су Јужни Словени. Према томе, Монархија је била оптерећена многим слабостима и тешкоћама. Бечка влада је вршила грубу експлоатацију Словена, бијући истовремено тешку битку за сузбијање развитка њихове националне свести. Овај је проблем био утолико тежи, што се на југоисточним границама Аустро-Угарске налазила слободна Србија, симбол и жив пример националне слободе и независности за све Јужне Словене у оквиру аустроугарске државе. Погоршање аустро-српских односа осетно је наступило анексијом Босне и Херцеговине. То је изазвало вал огорчења у Србији и Босни и Херцеговини. Настаје тзв. Анексиона криза, која ипак не доводи до рата и то само услед помирљивости, условљене слабошћу Србије, и њеног привременог мирења са Анексијом. Бечка влада, водећи непријатељску политику према Србији, желела је њен пораз и због тога се споразумела са Русијом о заједничкој неутралности у Првом балканском рату, надајући се да ће Турска тући Србију. Како се ово није догодило, Аустро-Угарска је настојала да разбије Балкански савез и да гурне Бугарску у рат против Србије. Ово није било нарочито тешко, с обзиром на постојање српско-бугарског антагонизма око Македоније. По наговору Аустро-Угарске Бугарска је напала Србију и на тај начин отпочела Други балкански рат 1913 године. Како све те комбинације Беча нису успеле, а Србија из тих ратова изашла већа и снажнија, њен је углед огромно порастао. Ово доводи до даљег јачања југословенске мисли и

ослободилачких тежњи Јужних Словена у Аустро-Угарској. Преостајао је још само војнички обрачун са Србијом. Ово свакако нису ни главни ни једини узроци непријатељских односа између Србије и Аустро-Угарске. Традиционална аустроугарска политика продирања на исток била је основа конкретне политике Бечке владе према Србији. Империјалистички апетити за богаствима земаља Блиског и Средњег Истока, за Босфорским Мореузом и, на крају, богаствима Југоисточног Балкана, водили су Тројни савез традиционалним путем преко Србије. Багдадска железница требало је да добије директну везу преко Београда са Берлином. То је основа и узрок (побуда) става Аустро-Угарске и Тројног савеза уопште према Србији и Балкану. Јасна је тежња Аустро-Угарске да такве мотиве сакрије поставкама о тобожњој својој угрожености од Србије, о српској агресивној пропаганди, итд. На тој политичкој линији Аустро-Угарске и Немачке према Истоку и долази до познатих њихових сукоба са Русијом и Енглеском. Поред антагонизма на терену Блиског и Средњег Истока, односи поменутих сила се заоштравају и услед супротности њихових интереса на Балканском Полуострву и у питању Босфорског Мореуза. Слаба Турска, која је често називана „болесник на Босфору“, била је објект заоштравања супротности. Према томе, у борби великих сила за наследство Европске Турске, у борби за доминацију на Балкану, балканске земље су биле поприште живе дипломатске активности заинтересованих сила око наметања свога утицаја у смислу војно-политичког јачања једног или другог европског ратног табора, у ситуацији када је будући велики рат био известан. Како је Србија тада већ дефинитивно била опредељена за Антанту, то је она, самим тим, додајући још и супротности, које су постојале између ње и Аустро-Угарске, имала у овој и Тројном савезу смртног непријатеља, а „пријатеља“ у Русији и Тројном споразуму. И баш у таквој ситуацији када је Европа, такорећи, већ сврстана у бојне редове, а посебно кад је Аустро-Угарска дефинитивно већ била

донела одлуку о војничком обрачуну са Србијом, долази до оног изазивачког путовања престолонаследника Фердинанда по анектираној Босни и Херцеговини и Принципових револверских хитаца на улицама Сарајева, који значе и прве хице у Првом светском рату. Аустро-Угарска шаље Србији такав ултиматум за који се унапред знало да не може бити усвојен. Тадашњи енглески министар спољних послова Греј за тај ултиматум изјављује да је то „најстрашнији документ од свих које је икад начинила дипломатија“[2]). Србија није могла прихватити услове ултиматума зато што је он дефакто укидао њену независност. Она није желела тај рат. Уморна од претходна два рата, Србија је настојала да са Аустро-Угарском избегне рат, прихватајући многе тешке услове ултиматума, уверавајући истовремено Бечку владу да она са Сарајевским атентатом нема никакве везе и да је то дело, за које она, према томе, не може бити окривљена нити примити било какве одговорности. Србија није била спремна за такав рат и због тога су њени напори да до њега не дође, или да се он одложи, потпуно на месту и правилни. Сама Русија је, због своје неприпремљености за рат, инсистирала на помирљивости Србије, на стишавању те кризе. Политика Француске, која је била завршила ратне припреме, била је далеко одлучнија од руске, док је Енглеска задржавала и даље свој став неизвесности. Но, без обзира на миролубивост Србије и њену спремност да удовољи многим тешким захтевима Аустро-Угарске, ова је, у пуној сагласности са Немачком, објавила рат Србији. Тако је почео Први светски рат.

Ако бисмо хтели да дамо резиме о узроцима тога рата, може се казати да су они у првом реду у економским супротностима великих сила, нарочито између две, тада највеће силе у Европи, Немачке и Енглеске. Циљ рата је поновна подела света и поробљавање — пљачка слободних земаља, области и покрајина. Рат је

---

[2]) *Историја дипломатије*, свеска друга, издање *Архива за правне и друштвене науке*, Београд 1949, стр. 221—222.

био чисто империјалистички. Зараћене земље бориле су се за освајање туђих територија, колонија или за очување својих колонија и њихово проширивање. Уз то у њему се преплићу и борбе које носе карактер тежњи за националном независношћу и пуном слободом, што је случај са Србијом и Црном Гором, које нису водиле неправедан, империјалистички, већ праведан, ослободилачки рат. Њихова је борба, по речима Лењина, била продужење дугогодишње борбе Јужних Словена за национално ослобођење од немачко-мађарског угњетавања. То су једине земље које су браниле, и искључиво браниле, своју независност и слободу, претходно учинивши све да до тога рата не дође или да се он одложи. Рат је њима био наметнут. Слично се може рећи и за Белгију, без обзира на то што је она била заинтересована и питањима на колонијалном плану.

Аустроугарски генералштаб, припремајући овај рат, узимао је у обзир варијанту изолованог рата са Србијом и Црном Гором и варијанту истовременог рата и са Русијом (или Италијом). Одговарајући планови су се међусобно битно разликовали. По првој варијанти план је био офанзиван и срачунат на брзи војни слом Србије („Максималан случај Б"). По другој варијанти план према Србији предвиђа дефанзиву. То је тзв. „Минималан случај Б". Оптимизам војничких врхова Двојне Монархије нужно их је одвео у авантуризам. Они су прешли у офанзиву на Србију снагама предвиђеним за дефанзиву. Балканска војска је била тучена, и то у све три њене офанзиве 1914 године. Малена Србија је примила борбу и, свесна оправданости своје борбе, развила такве потенцијалне снаге да су непријатно изненадиле Аустро-Мађаре. Незапамћен ентузијазам и одлучност Српске војске надокнадили су несразмеру у броју и опреми. Томе још треба додати и надмоћност Срба у искуству стеченом у ратовима 1912 и 1913 године.

Успеси који су уследили не би требало да претстављају изненађење за објективног посматрача. Прва опе-

рација тога рата јесте Церска операција која се завршава поразом аустроугарске Балканске војске. За њом следи нова офанзива, позната под именом „Битка на Дрини“, која опет није имала успеха. Последња Поћорекова офанзива на Србију и битка која се тада развила, позната под називом „Колубарска битка“, претставља најсјајнију српску победу те фазе, па и читавог рата. Тај неуспех на супротној страни претставља истовремено потпуни и дефинитивни слом плана „Минималан случај Б“.

Међутим, општа ратна ситуација почетком 1915 године неповољно се развија за Србију. На Западном фронту рововска војна и стабилизација. Антанта се бори са тешкоћама на Руском и Италијанском фронту. Са циљем да се помогне Русима, Савезници отпочињу Галипољску операцију којом хоће да отворе Босфорски Мореуз. И Србија је у таквом стању да је треба помоћи. Исцрпена и осиромашена, оскудева у храни и муницији. Појава тифуса још више доприноси тешком стању Србије. Савезници очигледно потцењују Српско ратиште које почетком 1915 године пружа изванредне могућности. Ангажовање јачих снага Антанте на том ратишту вероватно би утицало на држање Бугарске која би, или пришла Антанти, или остала неутрална. Осим тога, постојала је могућност удара у бок Источном фронту и ефикасне помоћи Русији. И Дарданели би се у таквој ситуацији лакше заузели са балканске стране, чиме би се отворио пут снабдевању Русије. До свега тога није дошло. На Србију се припремала нова офанзива и на њеним северним границама отпочело је прикупљање трупа. У циљу помоћи Турској, Немачка је одлучила да што пре отвори пут преко Београда и Србије. Зато је дошло до коалиционог рата против Србије и Црне Горе. Немачке, аустроугарске и бугарске трупе, крајем 1915 године, прешле су у велику офанзиву. Српска војска сама, без обећаване помоћи Савезника, није издржала, већ је била присиљена на повлачење преко Албаније. Тада се ствара тзв. Солунски

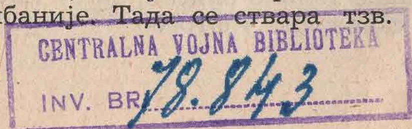

фронт, који ће тек 1918 године постати активан, када ће се његовим пробојем убрзати завршетак Првог светског рата.

*

* *

Операције и битке Српске војске од 1914—1918 године, вођене са крајњом одлучношћу, претстављају низ тешких и упорних борби једне мале, али морално-политички снажне армије са бројно надмоћнијим непријатељем. Операције су носиле печат маневарске војне сем оних 1916—18 године, када су биле позиционог карактера. Ми смо из тих операција добили богатство искустава из свих области војне ратне праксе. Изучавање тих операција и коришћење тих искустава, поред искустава из Народноослободилачког рата, у процесу изградње и оспособљавања старешинског кадра наше Армије, неопходна је потреба и важан задатак. У њима налазимо и безброј примера јунаштва, пожртвовања, самопрегора и упорности, што такође претставља неоцењиву вредност и средство морално-политичког васпитања народа и његове армије.

Због тога је иницијатива „Војног дела", да кроз своју библиотеку „Из ратне прошлости наших народа" штампа и објави и серију дела о томе периоду, добродошла и потребна.

Церска операција од Милана Раденковића излази као прва књига те серије. То је операција која, са становишта ратног искуства, остаје и даље веома корисна за проучавање. Она се, свакако, разликује од многих операција из Другог светског рата, и то, пре свега, споријим темпом и мање одлучним карактером, што је и разумљиво, с обзиром на ондашњу ратну технику и друге материјалне услове. Но, без обзира на то, многи елементи те битке, нарочито ситуације на бојишту у којима су се догађаји развијали, стратегиске и оперативно-тактичке замисли и комбинације у извођењу, нама су данас толико блиски, да су интересантни и са гледишта савремене употребе.

Приликом проучавања те прве етапе Аустро-српског рата и посебно Церске операције, треба уочити тешке грешке стратегиског значаја које је чинио Аустроугарски генералштаб. Поред грешке у наопакој примени плана „Минималан случај Б“, они праве низ других не мањих грешака. Због предубеђења да ће Срби офанзивом на Босну дићи у њој устанак, они се у избору правца офанзиве руководе заштитом Босне. Због тога Босна постаје операциска основица Балканске војске за њезине офанзиве које су усмерене најтежим и најнепогоднијим правцима. На тај начин, они су се добровољно, из политичких разлога, одрекли свих преимућстава моравског и колубарског правца. Истовремено, они праве крупну грешку неједновременог ангажовања својих снага, истичући саму V армију под удар главних српских снага. Најзад, имамо и несхватљиву употребу њихове II армије, која, намењена за фронт у Галицији, остаје у Срему из демонстративних разлога и на крају закашњава у Галицији, не учинивши ни озбиљније услуге Балканској војсци. Све су се те грешке љуто осветиле и битно условиле њихов будући неуспех. Насупрот томе, имамо добар рад српске Врховне команде. Концепција стратегиске дефанзиве омогућила је каснију брзу прегрупацију снага ка Дрини, иако се главни удар Аустро-Мађара очекивао долином Мораве и Колубаре, тј. са севера.

Треба одмах уочити високу вредност и зрелост српске Врховне команде која је у тешкој и врло сложеној ситуацији брзо исту схватила и донела крупну и смелу одлуку за удар у северни бок Балканске војске. Ситуација је била сложена нарочито због тога што се тешко могло схватити да је присуство јаке II армије у Срему само у циљу демонстрације, а не и са намером продирања преко Саве на југ. Одлука српске Врховне команде била је смела у том смислу што се њена офанзивна група, увлачећи се узаним појасом између Цера и Шапца, излаже опасности да буде окружена. Смела је и због тога што српска Врховна команда тада још

није знала шта је са непријатељском VI армијом која се дотада није била ангажовала.

Церска операција је типично маневарског карактера и приближава се операцијама из Другог светског рата, иако су услови маневра јако различити, с обзиром на развој технике и транспорта. Тадашњи маневар, у својој ефикасности, знатно је био умањен спорошћу веза и покрета, а нарочито великим исцрпљивањем трупа. Читава ова операција састоји се из низа маневара по фронту и дубини. Нарочито треба истаћи еволуирање српског почетног операциског плана, дугачке и брзе маршеве Комбиноване и Моравске дивизије I позива и одлучне ноћне сусретне борбе српске Комбиноване дивизије са 21 аустроугарском дивизијом на Церу, што је ударило темеље церској победи.

У Церској операцији треба нарочито уочити упорност Шумадиске дивизије I позива и III армије у целини у борбама са далеко надмоћнијим непријатељским снагама. Захваљујући баш таквој упорности створен је потребан простор као и време за противофанзиву. Без правилног рада тих јединица, нарочито Шумадиске дивизије I позива и Коњичке дивизије, не би била уопште могућа победоносна Церска битка и Операција.

Важан елеменат који је имао знатног утицаја на ток и извођење саме Операције претставља борбено искуство. Српска војска и њен командни састав ушли су у тај рат са великим искуством из непосредно завршених Балканских ратова. То је велико преимућство у односу на Аустро-Мађаре који то уопште нису имали. Због тога је рад српских трупа и командовања био успешнији, бржи, смелији и одлучнији. Када је већ реч о командовању, треба уочити на српској страни високу самоиницијативу и непосредност командовања. Тако видимо команданта II српске армије непосредно на бојишту, док на другој страни, видимо аустриско више командовање далеко у позадини, неспособно да ма како утиче на развој догађаја због непознавања ситуације.

Србија води праведан рат. Морално-политичка свест српског војника је на великој висини. У том погледу Аустроугарска војска је апсолутно инфериорна. У тој чињеници треба тражити изворе српских победа над бројно јачом Аустроугарском војском и поред наведених грешака њиховог командовања. Ту исту снагу видимо у свим ратовима које је водио наш народ за своју слободу и независност. Ту исту снагу ми смо видели на делу у борби са модерном и моћном Хитлеровом ратном машином у нашем Народноослободилачком рату. Са тим истим елементом ми и данас много рачунамо, а рачунаћемо и убудуће. Кроз такво гледање треба проучавати и ову књигу.

При излагању тока и развоја битке, аутор даје своја оригинална врло интересантна мишљења и закључке. Ово је добро и има значаја тим више што је и он један од учесника у њој. Разуме се само по себи да се ова књига, као и свака која обрађује материју ове врсте, мора критички читати. У самој књизи рад једне и друге стране излаже се одвојено. То ће нешто отежати читаоцу студију и проучавање, али овај метод није овде неоправдан, с обзиром на тежњу аутора да рад и дејства једне и друге стране прикаже историски што верније на основу обостраних докумената. Недостатака у књизи свакако да ће бити, но без обзира на то, она је добродошла и помоћи ће наша настојања и задатке како у смислу војно-стручне изградње, тако и у смислу морално-политичког васпитања уопште. Она ће испунити свој задатак и наћи место у нашој војностручној литератури ове врсте.

Мићун Шакић
генерал-мајор

НАПОМЕНА АУТОРА

Ратови 1912—1918 године чине завршни период борбе Србије за ослобођење и уједињење са осталим југословенским народима. Српска војска у том периоду тукла је низ сјајних битки, од којих Церска, прва битка Првог светског рата, заузима једно од највиднијих места.

У Церској бици Српска војска, иако преморена и истрошена Балканским ратовима, однела је за многе неочекивану победу, којом је пољуљала престиж Аустроугарске Монархије и пронела војничку славу Србије широм целога света. Као таква, Церска битка остаје вечито сјајан пример свега онога што се може учинити са малом али храбром и вешто вођеном војском задојеном љубављу према домовини и надахнутом мржњом према агресору.

Са стратегиско-тактичког гледишта, Церска битка је типичан пример маневарске битке: сва је испуњена маневром, како у стратегиском тако и у тактичком погледу, а у вези с тим и низом изненађења и случајности. Као таква, она је пуна врло сложених, променљивих и поучних оперативно-тактичких ситуација под којима су дејствовале обе стране. Проучавање тих ситуација од користи је за сваког кога занима историска прошлост српског народа и војна историја уопште, а нарочито је од користи старешинама при проучавању начина примене ратне вештине у изразито маневарским операцијама.

Пишчеве погледе, изнете после излагања појединих догађаја, не треба схватити као критику учесника који су руководили операцијама или командовали у Цер-

ској бици, јер после свршених догађаја, кад се пред собом имају отворене карте и једне и друге стране лако је критиковати. Међутим, услови под којима су учесници руководили овом операцијом и командовали у Церској бици која је чисто маневарског типа, били су врло тешки. Поред потпуног или делимичног непознавања ситуације на противничкој страни морају се узети у обзир и велики физички и духовни напори учесника.

Пишчеве погледе треба схватити једино као анализу појединих догађаја Церске операције и Церске битке, чији је циљ да се ти догађаји разјасне са гледишта начина примене стратегиско-тактичких начела. На тај начин ће се омогућити доношење што правилнијих закључака о томе како је у појединим ситуацијама — које су нам сада потпуно познате — требало поступити с обзиром на начела ратне вештине. Како у рату побеђује онај који мање греши — што не значи да и код победиоца не може бити грешака — то је анализи подвргнут рад не само побеђеног већ и победиоца. И тек на основу објективне обостране анализе писац је доносио своје закључке о правилности рада како једне тако и друге стране.

Начин примене начела ратне вештине не зависи само од спреме и способности старешина, већ и од њихових карактерних особина и њиховог темперамента у чему Церска битка нарочито пружа поучне примере. Одлучнији и импулзивнији команданти доносили су смелије одлуке, док су се обазривији и сталоженији у својим одлукама руководили обзирима веће сигурности и тиме пропуштали повољне тренутке који су се при одлучнијем раду могли искористити. Према томе, и изнети пишчеви погледи немају у себи нечег категоричког и дефинитивног. Изнети погледи су израз пишчевог индивидуалног схватања како би требало примењивати начела ратне вештине у маневарским операцијама као што је била Церска.

УВОД

1

УЗРОЦИ И ПОВОД ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Рат између Аустро-Угарске и Србије био је увод у Први светски рат, што је дало повода да се верује да је он и био узрок Првог светског рата. Ту пропаганду нарочито је ширила Немачка, која се по завршетку Првог светског рата упињала да преко штампе, брошура и званичних публикација пребаци одговорност за рат на Србију, приказујући свету да је узрок Првог светског рата била великосрпска пропаганда, која је, тобоже, угрожавала интегритет бивше Аустроугарске Монархије.

Међутим, прави узрок Првог светског рата биле су империјалистичке супротности између великих сила око поновне поделе света. Покрет за ослобођење и уједињење који се почео ширити у југословенским земљама тешко да би довео до Првог светског рата, без обзира колики је удео у том покрету имала Србија, да није био посреди сукоб економских интереса великих сила.

После добивених ратова (Пруско-аустриског 1866 године и Француско-пруског 1870—1871), уједињена Немачка је толико била развила своју индустрију да је постала најјача индустриска земља у Европи и озбиљан такмац Енглеској. На крају XIX века немачка идустрија заузима друго место у свету (стала је одмах иза САД). Међутим, немајући „довољно“ колонија, лишена главних извора сировина и тржишта на којима

би могла пласирати све своје производе, она је почела да спроводи империјалистичко-колонијалну политику. Под паролом „Наша будућност је на морима", она почиње нагло да јача своју трговачку и ратну морнарицу, чиме је, природно, дошла у сукоб са колонијално моћном и поморски снажном Енглеском, која је господарила прекоморским тржиштима и своју превласт на мору суревњиво чувала не желећи да је дели са другима. То је био главни узрок неизбежном сукобу два главна светска ривала, Немачке и Енглеске, за који се Немачка форсирано спремала, чекајући само погодан тренутак за ступање у рат. Стога је рат између Аустро-Угарске и Србије 1914 године једва дочекала и проширила га у Први светски рат.

Рат између Аустро-Угарске и Србије био је, према томе, само повод за Први светски рат, а не и његов узрок.

2

УЗРОК И ПОВОД РАТА ИЗМЕЂУ АУСТРО-УГАРСКЕ И СРБИЈЕ

За споровођење своје империјалистичке политике у правцу Истока, Немачка је у Аустро-Угарској нашла правог савезника.

Пошто је после изгубљеног рата против Пруске 1866 потиснута из Немачке, Аустро-Угарска је оријентисала своју политику према Балкану, који је иначе био циљ њене традиционалне политике. Тако је она послужила и немачком продирању на Исток („Drang nach Osten"). У првој етапи она је тежила да избије на Солунски Залив, а у другој на Дарданеле. И ту, на Балкану, дошла је у сукоб са Русијом, која је тежила да преко Бугарске избије на Дарданеле и Јегејско Море и тиме отвори себи дотле затворено Црно Море. Тај сукоб империјалистичких тежњи Аустро-Угарске и Русије на Балкану јасно се одражавао на спољну политику Србије. Држећи централну област Балкана, на којој су се укрштали утицаји Аустро-Угарске и Русије,

Србија је падала под утицај час једне час друге. Док је под кнезом Миланом Обреновићем водила ратове за ослобођење својих јужних области испод турског јарма (1876—1878 године), Србија се наслањала на Русију, која је такође била у рату против Турске. Али када је Русија, склапајући Санстефански мир са Турском, 1878 године, покушала да створи Велику Бугарску[1]) на штету Србије, дошла је у сукоб са интересима владајућих кругова на челу са кнезом Миланом и ослободилачким тежњама српског народа. Аустро-Угарска је хтела то да искористи, па је помогла проглашење Србије за краљевину, док је склапањем тајне војне конвенције са краљем Миланом успела да га потпуно привеже за себе и да од Србије створи за једно време свог економско-политичког вазала и базу за ширење свог економско-политичког утицаја преко Македоније у правцу Солуна, потискујући руски утицај на том делу Балкана.

Превратом од 29 маја 1903 године[2]), Аустро-Угарска губи свој економско-политички утицај у Србији и почиње да води отворену непријатељску политику према њој. Најпре је почела Царински рат, којим је хтела да Србију економски сломи, али се он завршио потпуним неуспехом, јер се Србија окренула силама Тројног споразума (Русији, Француској и Енглеској). Наслоњена на њих, она је престала да буде економско-политички вазал Аустро-Угарске; напротив, она сада постаје баријера на најкраћем и најпогоднијем правцу продирања Аустро-Угарске долином Мораве и Вардара ка Солуну и долином Мораве, Нишаве и Марице ка Цариграду (Дарданелима).

---

[1]) Велика Бугарска је требало да обухвати Северну Бугарску и Источну Румелију, готово целу Македонију до Солуна, Охридског Језера и западних граница: Врањске, Кумановске, Кочанске и Тетовске области, а на југоистоку протезала би се до Једрена, обухватајући и област Лиле Бургаса, између Једрена и Цариграда.

[2]) У коме је убијен краљ Александар Обреновић и дошла на престо династија Карађорђевића.

Ослобођена економско-политичке потчињености Аустро-Угарској, Србија је могла јаче подржавати ослободилачке тежње југословенских народа у Аустро-Угарској и идеју уједињења. Аустро-Угарска већ гледа у Србији свог непријатеља, који, с једне стране, ствара препреку њеном продирању ка Солуну и Цариграду (Дарданелима), а с друге стране, потстичући ослободилачка стремљења, угрожава интегритет Монархије.

Да би се решила Србије, аустроугарска војничка клика, са начелником Главног генералштаба Конрадом фон Хецендорфом и наследником престола Францом Фердинандом на челу, а у споразуму са немачким Главним генералштабом, желела је поштопото војничко уништење Србије, и то што пре, док се Русија, ослабљена после неуспелог рата против Јапана, војнички не оснажи. Анексијом Босне и Херцеговине указала се убрзо и прилика за обрачун са Србијом.

По избијању Младотурске револуције, Аустро-Угарска се бојала да ће нова Турска ојачати и тражити да јој се врати окупирана Босна и Херцеговина. Та бојазан, у вези са страховањем од великосрпске пропаганде у Босни и Херцеговини, утицала је на Аустро-Угарску да, 8 октобра 1908 године, прогласи анексију Босне и Херцеговине. Том Анексијом аустроугарска војничка клика је рачунала да ће сигурно изазвати Србију на отпор и увући је у нераван рат, у коме би, несумњиво, војнички била уништена, јер не би могла рачунати на војничку помоћ ослабљене Русије, тим пре што је она уочи Анексије — склопљеном Тајном конвенцијом са Аустро-Угарском — већ била дала пристанак на Анексију. У циљу обрачуна са Србијом, аустроугарски Главни генералштаб саставио је ратни план за инвазију Србије, који је, са мањим изменама, био касније примењен при избијању рата 1914 године.

Анексија Босне и Херцеговине изазвала је у Србији најјаче огорчење народних маса, али је тадашња Српска влада, увиђајући сву опасност од усамљеног рата против Аустро-Угарске, била принуђена да, после без-

успешних дипломатских протеста, по савету Русије, формално призна акт Анексије и тиме избегне нераван рат.

Младотурски панисламски покрет и анексија Босне и Херцеговине убрзо су изазвали зближење осталих балканских држава: Србије, Бугарске, Црне Горе и Грчке. То зближење се претворило у Балкански савез, чије су чланице од 8 до 18 октобра 1912 године објавиле рат Турској. Тако је почео Балкански рат.

Уздајући се у војничку моћ Младотурака и очекујући турску победу, Аустро-Угарска није ни покушала да спречи тај рат. Међутим, на њено изненађење, Турска војска је претрпела пораз, а Србија и Црна Гора изишле су оснажене из рата.

Аустроугарски водећи кругови били су избезумљени од гњева, јер Србија не само што је била повећана, него је решила и питање ослобођења српског и македонског народа испод турске окупације, тако да је свом снагом могла помоћи ослободилачке тежње преко Дрине, Саве и Дунава. Даље, граница између Србије и Црне Горе постала је заједничка. Није више било Новопазарског Санџака да раздваја те две самосталне братске државе, које би, ако би се консолидовале и ојачале, могле бити опасност по Аустро-Угарску, нарочито у њеном будућем рату против Русије.

Наши народи у Аустро-Угарској, одушевљени успесима Српске војске у Балканским ратовима, све снажније манифестују тежње за уједињењем југословенских народа, што доводи до јачања ослободилачких покрета у Аустро-Угарској у циљу уједињења југословенских народа са Србијом.

Због тога је Аустро-Угарска предузела низ дипломатских мера да умањи српске успехе, најпре избацивањем српско-црногорских трупа из Албаније (у зиму 1912—1913 године), а потом гурањем Бугарске у рат против Србије (у лето 1913 године), из кога је Србија ипак изишла као победилац. По демобилизацији Српске војске (при крају 1913 године), Аустро-Угарска

потстиче Албанију на упад у тзв. Нове области[3]), ради стварања Велике Албаније. А када је Србија извршила делимичну мобилизацију, протерала албанске трупе и, у циљу обезбеђења од нових албанских упада, заузела најважније стратегиске тачке на територији Албаније, Аустро-Угарска је упутила Србији ултиматум, тражећи да се њене трупе одмах повуку из Албаније, што је Србија, по савету Русије, морала и да учини.

После свих тих дипломатских акција, Аустро-Угарска је, у споразуму са Немачком, донела одлуку за директан рат против Србије, и то, по могућству, пре него што она, исцрпена балканским ратовима, успе да се опорави и ојача. Остало је само да се нађе згодан повод за рат, који се убрзо нашао у убиству аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда и његове супруге Софије у Сарајеву, 28 јуна 1914 године (на Видовдан).

Према томе, најближи узрок рата између Аустро-Угарске и Србије лежао је у аустроугарској агресивној, ратноизазивачкој политици према Србији и *унапред донетој, споразумној одлуци Аустро-Угарске и Немачке да се Србија уништи,* с једне стране као сметња германском политичко-економском продирању на Исток, а с друге стране као жариште ослободилачке пропаганде међу југословенским живљем у Аустро-Угарској.

---

[3]) Области које су присаједињене Србији после балканских ратова: Санџак, Косово, Метохија и Македонија.

Први део

ПРИПРЕМЕ ЗА РАТ

1

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЛИТИЧКО-ЕКОНОМСКЕ И ГЕОГРАФСКО-СТРАТЕГИСКЕ СИТУАЦИЈЕ АУСТРО-УГАРСКЕ[4])

За рат 1914 године Аустро-Угарска је имала на својој страни само Немачку и Албанију. Италија је остала неутрална, иако је била везана Тројним савезом, али је очекивала погодан тренутак да пређе Тројном споразуму. Румунија је такође објавила неутралност нагињући Тројном споразуму. И Бугарска је објавила неутралност, али је, као ривал Србије на Балкану, очекивала победу Аустро-Угарске. Турска је такође објавила неутралност, али је под утицајем немачке војне мисије била на путу да уђе у рат на страни Немачке и Аустро-Угарске. Грчка је остала неутрална,

---

[4]) Аустро-Угарска: 676.615 км^2 са 51,390.223 становника; дуалистичка монархија са династијом Хабзбурга (цар Фрања Јосиф I), састављена из: а) Царевине Аустрије (300.004 км^2 са 28,571.934 становника); б) Краљевине Угарске са Хрватском и Славонијом (325.411 км^2 са 20,886.487 становника); в) Босне и Херцеговине (51.200 км^2 са 1,931.802 становника). Становништво Монархије било је врло разнородно и састојало се из 11 нација: Немци 23,5%, Мађари 19,5%, Чеси и Словаци 16,5%, Срби и Хрвати 10,5%, Пољаци 10%, Украјинци (Рутени) 8,5%, Румуни 6,5%, Словенци 2,5%, Италијани и остали 2,5%.

иако је држање династије било на страни Немачке и Аустро-Угарске.

Пошто је била састављена од разних народности, Аустро-Угарска је била вештачка творевина и типичан пример бирократско-монархистичке државе. Због разнородности свога становништва и националног угњетавања других народа од стране владајућих нација (Немаца и Мађара), она није имала јединствену националну идеју, што се врло негативно одразило на морално стање њених оружаних снага.

Аустро-Угарска је била буржоаска држава са много остатака феудализма. Држећи простране житородне области: Галиције, Панонске Низије, Подравине и Посавине, није имала тешкоћа око снабдевања храном за ратне потребе.

Држећи богате рудне области она је имала развијену индустрију нарочито у Доњој Аустрији и Чешкој. У овом погледу била је испред Русије, Италије и Јапана. Шкодини заводи у Чешкој спадали су у ред највећих завода за производњу ратног материјала. Све је ово олакшавало снабдевање војске наоружањем и опремом.

Финансиско стање није било повољно због великих издатака како за одржавање развијеног бирократско-полициског апарата тако и за развој војске, потребне за унутрашњу и спољну безбедност, као и за вођење рата на два, а евентуално три, па и четири фронта (руски, српско-црногорски, италијански и румунски).

Географско-стратегиска ситуација је у односу на Србију била врло повољна, јер ју је Аустро-Угарска обухватала са севера и запада, тако да је за случај офанзиве могла, са своје обухватне основице Банат—Срем—Босна, предузети концентрично продирање својом војском ка Крагујевцу и Нишу — у срце Србије.

За случај аустроугарске дефанзиве, операције Српске војске биле би дивергентне и тиме изложене опасности подвојеног тучења. Оскудица која је владала у Српској војсци у понтонирском материјалу и тешкој артиљерији још више би отежала њену офанзиву преко речних препрека Дунава, Саве и Дрине, које би штитиле одбранбени фронт Аустроугарске војске.

Развијена железничка мрежа која из унутрашњости Монархије води ка делу фронта Банат—Срем олакшавала је на њему брже прикупљање снага него што је то био случај на српској страни, где је постојала само једна пруга нормалног колосека, која је водила правцем југ—север.

Обухватни положај Аустро-Угарске у односу на Србију могао се претворити и у окружавајући, с обзиром на аустрофилску политику Бугарске и њено несигурно држање према Србији, јер ју је Бугарска могла напасти с леђа — са источне стране, а и с обзиром на непријатељско држање Албаније, коју је Аустро-Угарска и организовала за акцију против Србије.

Но, како је Аустро-Угарска морала рачунати и на случај једновременог рата против Србије и Русије, то се њен географско-стратегиски положај погоршавао. Аустроугарској војсци је за тај случај претстојало дејство по унутрашњим правцима, које је било отежано великом удаљеношћу Руског од Српског фронта (преко 600 км ваздушне линије) и слабом транспортном моћи железничке мреже у карпатској зони. Ступањем Италије у рат на страни Русије и Србије, положај Аустро-Угарске би се још више отежао, јер би она тада била принуђена да дели снаге на три фронта, међусобно веома удаљена, а слабо развијена железничка мрежа на правцу запад — југоисток (свега једна железничка пруга — Љубљана—Загреб—Земун —) отежавала би пребацивање снага са Италијанског на Српски фронт и обратно. И поред свега тога, географско-стратегиска ситуација Аустро-Угарске (у односу на Србију) била је повољнија од географско-стратегиске ситуације Србије.

2

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЛИТИЧКО-ЕКОНОМСКЕ И ГЕОГРАФСКО-СТРАТЕГИСКЕ СИТУАЦИЈЕ СРБИЈЕ[5])

Иако Србија уочи рата 1914 године није имала никаквих писаних уговора о савезу нити војних конвенција, ипак по избијању рата није остала усамљена, јер су Русија, Француска и Енглеска, у одбрани својих интереса, такође ступиле у рат против Аустро-Угарске и Немачке. Уз те три силе стала је и Белгија. Уз Србију је прва стала Црна Гора.

Поред тога што су политичке страсти странака биле јако развијене, Србија је, благодарећи националној хомогености свога живља, била јединствена у свим спољнополитичким кризама које јој је стварала Аустро-Угарска. Сви њени синови, без обзира на партиску припадност, пошли су са највећим полетом у рат 1914 године против омрзнутог агресивног суседа.

У аграрном погледу Србија је била земља ситног сељачког поседа. Средњих поседа било је мало и углавном у породичним задругама, чији је број све више опадао, тако да су се задружни поседи претварали у разбијена, ситна газдинства, са свима манама тог система у погледу прикупљања хране за ратне потребе. Да би при тако непогодном систему обезбедио потребну количину хране за ратне потребе, Главни генералштаб је уочи Балканског рата прибегао прикупљању хране у општинске кошеве[6]), што се показало као корисно. Међутим, пошто су ти кошеви били испражњени у

---

[5]) Србија: 87.800 км^2 и 4,000.000 становника. Уставна монархија, са династијом Карађорђевића (краљ Петар I), састављена из преткумановске Србије (на југу до Врања) и „Нових области" (на југу до Ђевђелије).

[6]) Кошеви су били једна врста силоса, изграђених у виду дугачких шупа (зидови од međусобно раздвојених летава), у којима се држао кукуруз, који су сељаци давали према одређеном разрезу.

току два балканска рата, они се нису могли попунити пред рат 1914 године, јер је он избио пре жетве.

Иако природно богата, Србија је била индустриски слабо развијена земља. Имала је неколико фабрика прехранбене индустрије, Војно-технички завод у Крагујевцу за оправку оружја и израду пешадиске муниције, и барутану у Обилићеву, али је све то било недовољно за наоружање и опрему војске, па је била упућена на инострана тржишта. Како је веза са иностранством за време рата 1914 године била угрожена несигурним држањем Бугарске, а у 1915 години чак и прекинута, то је снабдевање војске, нарочито артиљериском муницијом, било јако отежано.

У финансиском погледу Србија је била зависна од иностраног капитала и зајмова.

Обухваћена са севера и запада Аустро-Угарском и Албанијом, а са истока Бугарском, Србија се пред рат 1914 године нашла у врло тешкој географско-стратегиској ситуацији. Опасност је била повећана тиме што је једина комуникација за везу са Русијом и осталим силама Тројног споразума (тимочко—моравско—вардарска железничка пруга) била у непосредној близини Бугарске, која је сваког тренутка могла ступити у рат на страни Аустро-Угарске.

Поред тога, Србија је била удаљена преко 600 км од Руског војишта, а од Француске преко 2000 км у ваздушној линији. Према томе, била је *потпуно изолована* и могла је рачунати само на посредну помоћ својих савезника.

Из те тешке ситуације Србија се у рату 1914 године извукла благодарећи својој сјајној победи у самом почетку рата — у Церској бици, руским победама у Галицији и француско-енглеској победи на Марни, које су запањиле Бугарску и утицале на њу да се уздржи од уласка у рат. Ипак је Србија, због сумњивог држања Бугарске и непријатељског става Албаније, морала да

одвоји известан део својих оружаних снага ради држања граничног фронта према тим двема државама, што је, разуме се, слабило снаге на фронту према Аустро-Угарској.

3

ОРУЖАНЕ СНАГЕ АУСТРО-УГАРСКЕ

Због свог компликованог државног устројства, Аустро-Угарска је имала три засебне војске: царско-краљевску заједничку војску, аустриски ландвер (домобранство) и мађарски хонвед (домобранство).

Оперативна војска је за рат 1914 године имала:

17 корпуса од 2—3 дивизије, односно укупно 48 пешадиских дивизија, од којих 4 брдског састава (у 15 и 16 корпусу);

14 брдских бригада од 3—5 батаљона, 4—10 митраљеских одељења, 1—4 брдске батерије и осталих делова;

11 коњичких дивизија;

3 самосталне бригаде;

14 маршевских бригада[7]) заједничке војске и 15 маршевских пукова хонведа;

20 ландштурмских бригада[8]).

Све те снаге биле су формиране у 6 армија.

Артиљерија је имала 571 батерију (2.508 оруђа). Аустроугарска пешадиска дивизија имала је 42 оруђа.

---

[7]) Маршевске бригаде су одговарале допунским јединицама Српске војске, и употребљаване су за оперативне задатке и попуну губитака. Маршевски батаљони били су образовани од претеклих ислуженика заједничке војске, ландвера и хонведа. Највећим делом попуњавани су обвезницима који су служили само осам недеља. Употребљавани су за попуну, а у почетку рата 1914 године образовали су засебне пукове и бригаде.

[8]) Ландштурм се попуњавао обвезницима од 18—42 године старости који нису служили стални кадар, при чему су јединице, попуњене обвезницима до 37 година старости, употребљаване за оперативне задатке (заштиту границе и споредних фронтова), а јединице попуњене обвезницима преко 37 година старости за позадинску службу.

Укупан број бораца:	прве линије	770.000
	ландштурма	700.000
	Укупно	1,470.000 бораца

Укупан број бораца износио је једва 2,88% целокупног становништва, а то је у односу на рат на два фронта претстављало слабу снагу.

Пешадиско наоружање било је: брзометна „Манлихер“ пушка 8 мм и митраљез „Шварцлозе“ 8 мм, а артиљериско: пољски брзометни топ 7,65 cм (батерија 6 топова), пољска брзометна хаубица 10,4 cм (батерија 6 хаубица), тешка пољска хаубица 15 cм (батерија 4 хаубице); тешки мерзер 30,5 cм био је најсавршеније тешко оружје копнене артиљерије; превожен је трактором.

Материјална и техничка опрема била је савремена и потпуна у сваком погледу, благодарећи, као што је речено, развијеној индустрији Аустроугарске Монархије. Поред потпуне личне и логорске опреме, јединице су располагале покретним пољским и брдским кухињама, покретним пекарама, добро комплетираним алатним колонама, радионицама и мостовим треновима, уређеним завојиштима, пољским болницама итд.

Благодарећи развијеном коњарству, Аустроугарска војска је имала неисцрпан извор за попуну свим врстама коња. Нарочито је Мађарска била богата у јахаћим и лаким теглећим коњима, Аустрија у тешким теглећим, а Босна и Херцеговина у брдским товарним.

Комора Аустроугарске војске била је добро опремљена, али су се њена дуга и гломазна кола показала непрактична за пољске ненасуте путеве северозападне Србије, тако да су многа остала као плен по раскаљаним путевима Мачве, Поцерине и у долинама река Лешнице и Јадра.

Због разнородности становништва Двојне Монархије, и њена је војска била разнородна. Од 100 војника

заједничке војске било је 25 Немаца, 23 Мађара, 13 Чеха, 4 Словака, 8 Пољака, 8 Украјинаца, 2 Словенца, 9 Хрвата и Срба, 7 Румуна и 1 Италијан. Тако састављена војска, у којој су национална права мањина била гушена, није могла бити прожета јединственом националном идејом, што се неповољно одражавало на дух и морал војске, нарочито у јединицама попуњеним претежно словенским, италијанским и румунским елементом, као што је био случај у неким ландверским и хонведским, односно домобранским јединицама.

Аустроугарска војска није ратовала још од 1866 године, па није ни имала савремено ратно искуство, које је Српска војска стекла у два балканска рата.

Према признању аустриског генерала Крауса, бившег команданта аустроугарске Ратне школе, који је у рату 1914 године командовао најпре 29 дивизијом, а потом, у Колубарској бици, Комбинованим корпусом, обука Аустроугарске војске није била на висини захтева савремене ратне вештине. Ни старешине ни трупе нису биле стварно спремне за рат. Аустроугарске трупе морале су тек у рату да се уче, и то их је стало много крви.

Највише и више командовање није било на висини.

Начелник Главног генералштаба, генерал пешадије Конрад фон Хецендорф, касније фелдмаршал и начелник Штаба Врховне команде, одликовао се необичном радиношћу и био је војнички способан, претежно као тактичар, али се није нарочито интересовао за студије из области стратегије. У свим својим стратегиским комбинацијама руководио се тактичким моментима, што је, разуме се, доводило до неуспеха.

Као дугогодишњи начелник Главног генералштаба, Хецендорф је обраћао слабу пажњу на оперативну спрему виших команданата, тако да ни они нису били на висини савременог командовања. На више поло-

жаје често се долазило протекцијом преко дворске канцеларије, а не према способностима.

На челу Балканске војске, одређене за дејство против Србије, стајао је фелдцајгмајстер Поћорек, који је добро стајао код Цара и његовог начелника војне канцеларије, генерала Болфраса. Отуда велика самовоља Поћорека и натурање његових погрешних стратегиских замисли начелнику Штаба Врховне команде, фелдмаршалу Хецендорфу, што је допринело неуспеху како Балканске војске у Србији тако и аустроугарске главне снаге у Галицији (на Руском фронту).

Сву своју пажњу као начелник Главног генералштаба, Хецендорф је посветио школовању и васпитавању генералштабних официра. У тежњи да подигне њихов углед, он је отишао сувише далеко, и уместо да зближи Генералштаб са трупом, он га је изоловао од ње. У самом почетку Рата завео је опасну праксу непосредног, личног општења са начелницима армиских штабова, чак и са млађим генералштабним официрима, иза леђа њихових одговорних команданата, што је, разуме се, ишло на штету нормалног односа у командовању. Иначе, генералштабни официри познавали су одлично технику генералштабних послова.

4

ОРУЖАНЕ СНАГЕ СРБИЈЕ

Због хогомености свог становништа, Србија је имала монолитну војску[9]), која је била организована по позивима: I, II, III позив и Последња одбрана[10]).

---

[9]) Мобилисано људство са припојених области Косова, Метохије и Македоније било је тек на војној обуци у својим гарнизонима и углавном није учествовало у операцијама у почетку Рата.

[10]) Подела оперативне војске на I и II позив задржана је и после балканских ратова због недостатка наоружања и опреме. Трећи позив сачињавали су обвезници од 38—45 година старости,

Оперативна војска, коју су сачињавали I и II позив, била је састављена из:

— 11 пешадиских дивизија, и то: 6 дивизија I позива и 5 дивизија II позива. Дивизије I позива биле су састава: 4 пука пешадије (16 батаљона), један пољски артиљериски пук (6—9 батерија, укупно 24—36 топова) и један коњички пук (3 ескадрона). Дивизије II позива биле су састава: 3 пука пешадије (12 батаљона), један пољски артиљериски дивизион (3—6 батерија, укупно 12—24 топа) и један коњички дивизион (2 ескадрона). Поред тога, дивизије I и II позива имале су и остале (инжињериске, санитетске и интендантске) јединице и установе;

— коњичке дивизије састава: 2 коњичке бригаде од по 2 пука (укупно 16 ескадрона у дивизији) и дивизион коњичке артиљерије (2 батерије — 8 топова);

— брдског артиљериског пука од 9 батерија (36 топова);

— хаубичке артиљерије (15 хаубичких батерија од 12—15 см и 1 мерзерска батерија од 15 см).

Оперативна војска била је формирана у 3 армије, Ужичку војску и потребан број одреда.

Укупан број бораца I и II позива	180.000	
„ „ „ III позива	70.000	
Укупно	250.000	бораца

Укупан број бораца износио је у почетку Рата, после губитака у два балканска рата, више од 6% целокупног становништва, док је јачина аустроугарске оружане снаге у почетку Рата износила — као што смо рекли — једва 2,88%, што значи да је Србија уложила двапут јачи ратни напор.

а Последњу одбрану обвезници од 45—50 година. Трећи позив је употребљаван за заштиту границе и за помоћне оперативне задатке, а Последња одбрана за службу у позадини на територији Србије.

Рат 1914 године затекао је Србију у рђавом стању у погледу наоружања и ратне опреме, што је било последица вођења два претходна (балканска) рата. Недостајало је око 120.000 брзометних[11]) пушака и знатан број митраљеза. Пешадиско наоружање било је врло разнолико: српска брзометна пушка 7 мм система „Маузер", стара преправљена пушка система „Маузер—Кока" М. 80, турска заплењена брзометна пушка система „Маузер", руска брзометна пушка 7,62 мм, „Манлихер" брзометна пушка, стара пушка „Берданка" са црним барутом (за III позив и Последњу одбрану). Митраљез је био система „Максим" калибра 7 мм.

Артиљериско наоружање било је недовољно и непотпуно. Било је пољских и брдских брзометних топова система „Шнајдер—Кане" калибра 75 мм[12]), чији је број био недовољан, тако да су за попуну употребљени и стари спорометни топови, пољски и брдски, система „Дебанж" калибра 80 мм, који су се пунили црним барутом. Поред тога био је у употреби и известан број Крупових брзометних топова, заплењених од Турака у рату 1912 године. Од хаубичке артиљерије било је: 22 хаубице 12 см и 6 мерзера 15 см система „Шнајдер" М. 1897 са убрзаним гађањем; 32 брзометне хаубице 12 см и 8 брзометних хаубица 15 см система „Шнајдер" М. 1910. Од градске артиљерије[13]) било је 12 дугачких топова 12 см система „Шнајдер" М. 1897. Тешке артиљерије није било. Нарочито се осећала оскудица у артиљериској муницији, што је имало знатан утицај на вођење операција.

---

[11]) Те пушке су се пуниле са пет метака који су стављани у магацин, који је био у усаднику пушке (код система „Маузер"), или вирио из усадника (код система „Манлихер").

[12]) Означавање калибра код српске пољске и брдске артиљерије вршено је у милиметрима, а код хаубичке и градске артиљерије у сантиметрима.

[13]) Градска артиљерија била је намењена за борбу против тврђава или јаче утврђених положаја.

У свим гранама материјалне опреме осећала се велика оскудица, нарочито у одећној и логорској опреми: I позив није био потпуно војнички одевен, II позив само делом (шињели и шајкаче), а III позив није имао ништа од војничког одела и обуће. Због тога непријатељ није ни сматрао III позив за регуларну војску.

Није било довољно ни мостовог материјала за прелаз Саве и Дунава.

Насупрот Аустроугарској, Српска војска је била национално хомогена, свесна ослободилачког значаја своје борбе и прожета тежњом за ослобођењем српског и осталих југословенских народа под Аустро-Угарском и уједињењем са њима.

Ступајући у војску са већ формираном националном свешћу и наслеђеним ратничким традицијама, а притом још очеличени у два балканска рата, српски војник и српски старешински кадар носили су у себи највише војничко-моралне особине. Тиме се и објашњава полет са којим је Српска војска 1914 године ушла у борбу против бројно надмоћније и материјално-технички опремљеније аустроугарске Балканске војске, уз пуно уверење да ће тући насртљивог „Швабу“ и избацити га из земље, што се стварно и десило.

Своју доктрину пре балканских ратова 1912—1913 године Српска војска је поглавито изградила на искуствима и ратничким традицијама свог народа. Живећи на немирном Балкану, српски народ се вековима челичио у борби против разних најезда и завојевача. У неравној борби против турских угњетача почетком прошлога века, српски хајдуци и устаници испољили су сјајне особине неустрашивих бораца. Наследивши борбене традиције својих предака, српски војник и српски старешински кадар претстављали су одличан ратнички елеменат. Са малим задовољни, са урођеним особинама оријентације на сваковрсном земљишту, довитљиви у свакој ситуацији, са јаким нападним духом

и борбеним полетом, са јако развијеним осећањем за иницијативан рад, они су претстављали одличне борце како у одбрани тако, и нарочито, у нападу.

Брзо маршевање и вешто маневровање, најшира примена иницијативе и изненађења, вешто коришћење земљишта и маскирања, најтешње узајамно помагање пешадије и артиљерије у нападу и одбрани и свестрано коришћење ноћних и четничких (герилских) акција били су основ националне тактичке доктрине Српске војске пред Балкански рат 1912 године. Оба балканска рата потврдила су исправност српске тактичке доктрине, обогатила је новим искуствима и показала да су и српски војник и српски старешински кадар били на висини ондашње савремене тактике.

Поред ваљаности српске пешадије, српска артиљерија се показала у оба ова рата врло добро, и потврдила је своје лепе традиције још из ратова против Турака 1876—1878 године.

После преврата 1903 године, највиши командни кадар обучавао је генерал, а касније у ратовима прослављени војвода, Радомир Путник. Широких стратегиских концепција, одличан познавалац земљишта и у географско-стратегиском и у топографско-тактичком погледу, а притом одличне стручне генералштабне спреме, он је био најпозванији да у миру израђује ратне планове, а у рату припрема операције и руководи њима.

Војвода Путник је умео да изабере себи одличне сараднике, па је за свог помоћника изабрао генералштабног пуковника Живојина Мишића, касније у рату такође прослављеног војводу.

Одличне оперативно-тактичке спреме, а притом објективан, Путник је умео правилно да изабере команданте за више положаје, узимајући у обзир само њихову стварну вредност, а не и њихове везе са двором или утицајним политичким личностима. Каснији ратови су потврдили исправност његовог избора.

Поред војводе Радомира Путника, на челу Српске војске истичу се још и војводе: Живојин Мишић и

Степа Степановић, те су ова три имена симбол српских победа у Балканским ратовима и Првом светском рату.

Иако је Српски генералштаб, као и Аустроугарски, био засебна струка, војвода Путник је, насупрот Хецендорфу, умео да зближи генералштаб и трупу, одређујући правилно делокруг рада генералштабних официра, дајући им улогу стручног, помоћног органа команданата обласних команди и оперативних јединица. Због тога је, како у Балканским ратовима тако и у Првом светском рату, владала у раду највећа хармонија између виших команданата и њихових начелника штабова, што је било од највећег значаја за успешно вођење операција.

Наместо каријериста, Српски генералштаб је дао одличне генералштабне официре, који су, потичући из народа, били неуморни у мирнодопском раду, а у рату пожртвовани и неустрашиви сарадници својих команданата, помажући их свесрдно и залажући се до крајности у најтежим кризама ратних операција и борби.

И тако су ваљан и морално врло јак српски војник и изврстан старешински кадар учинили да је Српска војска, и поред велике оскудице у наоружању и материјално-техничкој опреми, и поред претрпљених губитака и напора у два балканска рата, односила победе над бројно јачом Балканском војском, која је била одморна, добро наоружана и материјално и технички потпуно опремљена.

О ваљаности Српске војске похвално се изражава и угледни аустроугарски генерал Алфред Краус у своме делу „Узроци нашег пораза", где каже: „Ја сам држао и држим их (Србе) још као војнички најјаче од наших непријатеља. С малим задовољни, вешти да се снађу, лукави, изванредно покретљиви... за борбу мржњом и одушевљењем распаљени, они на наше трупе остављају јачи утисак од Руса, Румуна и Италијана".

5

АУСТРОУГАРСКИ РАТНИ ПЛАН

Аустроугарски ратни план против Србије био је израђен још 1907 године, уочи анексије Босне и Херцеговине, када је за начелника Главног генералштаба дошао генерал пешадије Конрад фон Хецендорф.

У ратном плану била су разрађена питања: циљ рата, карактер рата (офанзива или дефанзива), основна идеја ратног плана, одређивање главног операциског правца, груписање снага на концентрациској просторији.

Циљ рата

Политички циљ рата био је одређен на седници Министарског савета, одржаној у Бечу 19 јула 1914 године.[14]) На тој седници, а на категорички захтев претседника Мађарске владе, грофа Тисе, била је донета одлука: „да се одмах по избијању рата обавесте стране силе да Монархија не води никакав освајачки рат нити намерава да себи присаједини Краљевину“ (мисли се на Србију). „Разуме се да се овим не искључују стратегиски потребне исправке границе“ (у корист Аустро-Угарске) „као и смањење Србије у корист других држава“ (односи се на Бугарску), „као и евентуално привремено поседање појединих делова области Србије“ (поседање од стране Аустро-Угарске).

Карактер рата (офанзива или дефанзива)

Била су предвиђена два случаја рата против Србије: Б 1 — Случај рата само између Аустро-Угарске, с једне стране и Србије и Црне Горе, с друге стране. За тај случај била је предвиђена офанзива противу Србије. Тај случај назват је „максималан случај Б“ (Maximalfall B)[15]); Б 2 — Случај рата између Аустро-

[14]) Feldmarschall Conrad von Hetzendorf: „Aus meiner Dienstzeit“, IV св. стр. 91.

[15]) „Максималан случај Б“ значи да ће се на Балканском војишту, за рат против Србије и Црне Горе, употребити макси-

Угарске, с једне стране и Србије, Црне Горе и Русије (или Италије), с друге стране. За тај случај била је предвиђена дефанзива према Србији. Тај случај назват је „минималан случај Б“ (Minimalfall B).

Предвиђање првог случаја, тј. одлука за офанзиван рат против Србије и Црне Горе, није одговарала стварној спољнополитичкој ситуацији пред рат 1914 године, па је према томе таква одлука у основи била погрешна.

Та погрешка могла би се објаснити једино тиме што је ратни план био рађен још 1907 године, кад је Русија, после неуспелог рата против Јапана, војнички била ослабљена, па је аустроугарски Главни генералштаб рачунао да она неће моћи да интервенише у корист Србије и Црне Горе у рату који им је Аустро-Угарска припремала анексијом Босне и Херцеговине. Међутим, пред рат 1914 године спољнополитичка ситуација се из основа изменила. Русија се војнички опоравила и оснажила, а уз то се уговорима о савезу везала са Француском и Енглеском, тако да је било очигледно да неће дозволити продирање Аустро-Угарске на Балкану нити уништење или смањивање Србије, са којом је тада била у пријатељству и тесним политичко-економским односима.

Друго објашњење одлуке за офанзивни рат против Србије и Црне Горе лежи у страховитој мржњи Хецендорфа према Србији, коју је сматрао главном препреком аустроугарском продирању на Балкану, и његовој сталној фикс-идеји да се против Србије предузме „казнена експедиција“ (Strafexpedition), без обзира на спољнополитичку ситуацију и стварну могућност предузимања такве експедиције. Чак и када је, 29 јула 1914 године, добио поуздан извештај да и Русија врши мобилизацију, није напустио идеју офанзивног рата

мална (највећа) снага, а „Минималан случај Б“ значи да ће се употребити минимална (најмања) снага. Слово „Б“ означава почетно слово речи „Balkankrieg“ (рат на Балкану).

против Србије, већ је, са незнатним изменама, наставио да групише снаге против ње. Па и касније, када га је ситуација на Руском фронту гонила да на Српском фронту пређе у дефанзиву, он је подлегао утицају команданта Балканске војске, фелдцајгмајстера Поћорека, који је још више био обузет идејом о офанзивном рату против Србије, и омогућио му да за Српски фронт привеже и употреби шеснаест дивизија (уместо предвиђених осам), чиме је допринео неуспеху своје главне снаге на Руском војишту.

Када је већ предвиђао први случај, који је пред рат 1914 године био невероватан, аустроугарски Главни генералштаб је требало да предвиди и овај случај: Ако се зарати само против Србије и Црне Горе, па одмах или нешто доцније ступи и Русија у рат против Аустро-Угарске, треба одмах прећи са офанзивног на дефанзиван рат против Србије и Црне Горе, концентришући максималну снагу на Руско, а минималну на Српско војиште. Таква би одлука одговарала стратегиском начелу економије снага. Предузимање офанзиве и на Руском и на Српском војишту, као што је урадио Хецендорф, довело је до растурања снага и неуспеха на оба војишта.

Основна идеја ратног плана

Предвиђајући не само дипломатске тешкоће него и евентуални устанак у Босни и Херцеговини, а и рат против Србије при анектирању Босне и Херцеговине, Главни генералштаб узео је *заштиту Босне и Херцеговине као основну идеју и офанзивног и дефанзивног ратног плана против Србије и Црне Горе.* Та иста идеја служила је као основна и ратном плану 1914 године.

Овде је политички моменат — непоузданост српског живља у Босни и Херцеговини — играо пресудну улогу, и тако је стратегија морала устукнути пред политичким обзирима, што је, разуме се, било од штете по успешно вођење рата.

Основна идеја офанзивног ратног плана требало је да буде: наћи, напасти и потући главну снагу Српске војске и одбацити је на исток, на бугарску границу, да би се отсекла од везе са Јадранским Морем и Солуном. Тиме би Босна и Херцеговина биле не само заштићене него би се радило и у духу аустроугарске политике продирања ка Јегејском Мору.

Разуме се, због изнетих разлога, офанзивни план за рат против Србије 1914 године био је нереалан, па га није требало ни предвиђати.

Основна идеја дефанзивног ратног плана требало је да буде: почесно (подвојено) тући српске снаге при њиховом прелазу преко Дрине, Саве и Дунава.

Одређивање главног операциског правца

Главном генералштабу стајали су на располагању за дејство против Србије ови операциски правци (скица 1):

Велико-моравски операциски правац — из источног Срема и Баната преко Саве и Дунава у заплаву Велике Мораве.

Тај је правац најкраћи и директно води ка најважнијем циљу, животном центру и стратегиском тежишту Србије (рејон Крагујевца), предвајајући земљу на два дела. У случају успешног дејства тим правцем, Србија би остала без својих за живот земље неопходних комуникација, веза и најважнијих војних и политичко-административних центара. Тим правцем, главним смером север — југ, воде најбоље и највећи број комуникација у унутрашњост земље. Он је подесан за развој операција и снабдевање великих оперативних снага. На њему би се, несумњиво, наишло на главну снагу непријатеља. Прва добијена битка била би кудикамо отсуднија на овом, него ма на ком другом правцу. У исто време, тај правац је најближи за хватање везе, за додир и садејство са Бугарском војском у случају уласка Бугарске у рат против Србије.

Према ондашњем стању железничких и осталих комуникација у Аустроугарској Монархији, на том правцу би се најбрже могли извести концентрација и стратегиски развој аустроугарских снага.

Негативна страна тога правца је препрека коју су претстављале реке Сава и Дунав одмах у почетку операција. Да би се обезбедило савлађивање препрека и сигурност операција по њиховом савлађивању, у офанзиву овим правцем могло се кренути једино са бројно и технички изразито надмоћнијим снагама.

Према свему изнетом, тај правац је био најважнији и најподеснији за предузимање офанзиве против Србије, под условом да се испуне начелни услови за предузимање офанзиве уопште.

Дрино-савски операциски правац — из западног Срема и североисточне Босне преко Саве и доње Дрине у заплаву Колубаре.

Тај правац не води директно ка најважнијем циљу — животном центру Србије — и дужи је од велико-моравског. У његовој зони нема довољно комуникација, а оно што постоји сасвим је слабог квалитета, тако да је у случају киша скоро потпуно неупотребљиво. Комуникације воде правцем север — југ, тако да их операциски правац сече попречно.

Дрино-савски правац делом води преко равничасто-таласастог и брдовитог земљишта, а делом преко планинског, што би отежавало операције. Да би се допрло до центра Србије, морале би се савладати и планине које затварају тај правац. Он није подесан за развој операција и снабдевање већих снага као велико-моравски правац, и води ка првом географско-стратегиском објекту — Ваљеву — који за Србију није имао толики значај као Крагујевац.

Незгодна страна му је и та што одмах у свом почетку има озбиљну препреку — реке Дрину и Саву, тако да би у случају неуспеха трупе дошле у тешку ситуацију приликом повлачења, изузев евентуалног образовања мачванског мостобрана. Но, с друге стране,

те су препреке знатно мање него реке Сава и Дунав на велико-моравском правцу.

Према томе, овај правац је мање подесан и мање важан од велико-моравског операциског правца, а повољнији од западно-моравског.

Западно-моравски операциски правац — из југоисточне Босне преко горње Дрине у заплаву Западне Мораве.

Тај правац води преко тешкопролазног планинског терена, мање плодног и мање насељеног, са мало комуникација слабог квалитета, ка центру Србије тек после савлађивања низа узастопних планинских положаја, тако да је, иако географски краћи, уствари дужи од дрино-савског операциског правца.

Због планинског карактера земљишта преко кога води, тај је правац неподесан за развој и снабдевање већих снага, а како се може успешно бранити и са слабијим снагама, то се њиме не постижу ни брзи успеси.

Према томе, са географско-стратегиског гледишта, за продирање у Србију најподеснији је био велико-моравски операциски правац, затим дрино-савски и, најзад, западно-моравски.

Међутим, Хецендорф се при избору операциских праваца није руководио географско-стратегиским обзирима, већ им је претпоставио политичке (по сваку цену сачувати Босну и Херцеговину од упада српско-црногорске војске), па је за своју офанзиву у Србију изабрао дрино-савски и западно-моравски операциски правац, што је, разуме се, било погрешно.

У својим мемоарима „Aus meiner Dienstzeit 1906—1918“, Хецендорф правда овакав свој избор операциских праваца тиме што није имао довољно снага ни средстава да предузме офанзиву велико-моравским правцем, а VI, V и II армију којима је располагао, најбрже је могао прикупити за дејство дрино-савским и западно-моравским правцима. Такво његово правдање најбоље сведочи да је била погрешна његова одлука за предузимање офанзивног рата против Србије. Кад

већ није имао довољно снага ни средстава да поведе офанзивне операције из Баната и источног Срема преко Дунава и Саве главним, велико-моравским операциским правцем у срце Србије, онда је требало да прибегне дефанзивном рату, за шта је имао сасвим довољно снага.

Погрешан избор операциских праваца одвео је Аустроугарску војску у пораз, најпре у Церској, а потом и у Колубарској бици.

Груписање снага на концентрациској просторији
(скица 1)

За офанзиву је било предвиђено овакво груписање:

VI армија (фелдцајгмајстер Поћорек): 15 корпус (1 и 48 дивизија) и 16 корпус (18 дивизија и 3 брдске бригаде — група „Габријел") на простору Власеница—Рогатица—Калиновик—Сарајево; 40 хонведска дивизија код Сарајева у стратегиској резерви; 47 дивизија са 3 брдском бригадом код Невесиња, а са 14 брдском бригадом у Боки Которској;

V армија (генерал Франк): 8 корпус (9 и 21 дивизија) и 13 корпус (36 и 42 дивизија, 11 брдска и 13 пешадиска бригада) на простору Бијељина—Зворник—Прибој—Брчко;

II армија (генерал Бем-Ермоли): 4 корпус (31 и 32 дивизија), 9 корпус (половина 7 дивизије и 29 дивизија) и 10 коњичка дивизија у Срему, а 7 корпус (17 и 34 дивизија) и 1 и 11 коњичка дивизија у Банату.

За дефанзиву: VI и V армија остају истог састава и јачине као и за офанзиву.

Разлику у јачини снага између офанзивне и дефанзивне варијанте чини, дакле, II армија.

Према томе, V и VI армија требало је да се употребе на Српском фронту било да наступи офанзивна било дефанзивна варијанта. Због тога су оне образовале тзв. *Минималну балканску групу.*

У случају рата против Русије, II армија би образовала „B. Staffel" („Б ешелон"), који би се при извођењу концентрације на Руском фронту (Галиција) пре-

возио позади „A Staffel“-а („А ешелона“), који је сачињавала Краковска група (I, III и IV армија), намењена у сваком случају за дејство на Руском фронту.

Док је „A Staffel“-у била додељена само једна улога — дејство на Руском фронту, дотле је „B Staffel“-у (II армија) била намењена двојака улога: дејство на Српском фронту у случају рата само против Србије и Црне Горе, и дејство на Руском фронту у случају да и Русија ступи у рат на страни Србије и Црне Горе.

Изнето груписање снага за случај офанзиве не одговара стратегиском начелу економије снага, јер је скоро половина целокупне снаге одређена за помоћне операције (VI армија на простору Власеница—Рогатица—Калиновик—Сарајево и 7 корпус у Банату). Обе те помоћне снаге не само што су биле веома удаљене од главне снаге (II армије у Срему и V армије на доњој Дрини) већ су биле и раздвојене од ње, и то: VI армија вододелницом између Колубаре и Западне Мораве, а 7 корпус најпре Дунавом, а потом вододелницом између Колубаре и Велике Мораве, тако да би тешко могле притећи у помоћ главној снази при њеном дејству дрино-савским операциским правцем.

На тај начин, скоро половина целокупне снаге Балканске војске не би учествовала у вероватној отсудној бици главне снаге на дрино-савском правцу, што се противи стратегиском начелу груписања максималних снага за отсудну битку.

Међутим, да је VI армија била концентрисана на фронту Љубовија—Зворник, остављајући најпотребнији део снага за одбрану од упада српско-црногорских трупа, са наслоном на посаде утврђених места Гацко, Автовац, Билеће, Требиње и Бока Которска, то би боље одговарало циљу који је себи поставио аустроугарски Главни генералштаб. Тако би све три армије биле добро прикупљене и у чврстој међусобној вези у својој офанзиви на дрино-савском операциском правцу, а тиме би и њихово узајамно помагање било боље обезбеђено. Тада би успешна акција VI аустро-

угарске армије против левог бока и позадине III српске армије, а и снажно дејство II аустроугарске армије против десног бока и позадине III српске армије били толико осетљиви и утицајни, да би III српска армија морала брзо евакуисати дрино-савско војиште, те би српска Врховна команда била принуђена да прими битку на Колубари, уместо да наметне непријатељу Церску битку. Свако истицање делова главне српске снаге западно од Колубаре било би скопчано са ризиком, јер би ти делови били изложени почесном тучењу.

ИЗМЕНЕ У АУСТРОУГАРСКОМ РАТНОМ ПЛАНУ

Кад је, 31 јула 1914 године, Русија наредила општу мобилизацију, Хецендорф се одлучио да на Балканском војишту концентрише само *Минималну балканску групу*. Али како је већ било почело превожење и II армије („B Staffel"-a) на Балканско војиште, јер се у почетку рачунало да Русија неће ући у рат, то је Хецендорф одлучио (да би се избегао хаос на железницама) да се почето превожење II армије изврши по предвиђеном плану, па да се она после тога, као „B Staffel", пребаци на Руски фронт (у Галицију). Само су 1 и 11 коњичка дивизија промениле правац превожења, па су одмах упућене на Руски фронт.

Поводом тог смањивања снага за рат против Србије и Црне Горе извршена је измена у постојећем ратном плану против њих, предвиђеном за офанзиван случај у овоме:

Врховна команда одлази из Каменице (Сремске) у Тјешин, да руководи операцијама против Русије, а командант VI армије Поћорек поставља се за команданта Балканске војске, остајући и даље командант VI армије;

у састав Балканске војске одређује се:

V и VI армија, које већ врше концентрацију на Балканском војишту;

14 пешадиска бригада 7 дивизије (која је била у саставу II армије), ландштурмске групе у Срему и Дунавска флотила;

II армија продужава концентрацију на Балканском војишту, али се не ставља под команду команданта Балканске војске већ остаје непосредно под Врховном командом и привремено на Српском фронту, у Срему и Банату, у циљу вршења јаких демонстрација, с тим да се 18 августа почне пребацивати, као „B Staffel", на Руски фронт;

команданту Балканске војске, Поћореку, даје се пуна слобода дејства против Србије, с тим да на демонстративно дејство II армије на северном фронту Србије може рачунати само до 18 августа.

Поћорек је решио да свој задатак изврши *офанзивом против Србије,* и о томе је поднео предлог Хецендорфу, који је *офанзиву одобрио.*

Та одлука — да се са смањеном снагом (само са Минималном балканском групом, која је била предвиђена за дефанзивни рат) предузме офанзива против Србије — била је *основна стратегиска погрешка,* која је била главни узрок неуспеху Аустроугарске војске у Србији.

Ова одлука се противи стратегиском начелу економије снага, јер је II аустроугарска армија, због своје неодређене демонстративне улоге, мало помогла на Српском, а задоцнила је да помогне на Руском фронту. Према начелу економије снага, које захтева концентрацију максималне снаге на главном, а минималне на осталим војиштима, требало је *одмах прећи са офанзивног на дефанзивни рат против Србије, како би се што јача снага употребила за операције против Русије.*

Тако исто било је погрешно што је командант Балканске војске остао и даље командант VI армије, јер су то биле две одвојене команде, од којих је свака захтевала свог посебног команданта, са посебним штабом.

6

СРПСКИ РАТНИ ПЛАН

У очекивању анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске, Србија је предвиђала могућност рата против ње, па је Главни генералштаб израдио 1908 године дефанзиван план за рат против Аустро-Угарске. Начелник Главног генералштаба био је тада генерал Радомир Путник, а његов помоћник генералштабни пуковник Живојин Мишић.

Основна идеја ратног плана била је: *„Држати се одбране, док се политичка и стратегиска ситуација не разјасне, а тада дејствовати према ситуацији.“*

Та идеја је била правилна и одговарала је војно-политичким приликама у којима се Србија налазила како за време Анексије, кад је ратни план рађен, тако и 1914 године, када је и примењен.

Вероватни операциски правци Аустроугарске војске

На основу ситуације на обостраним ратиштима, а нарочито с обзиром на развијенију железничку мрежу Аустро-Угарске, Главни генералштаб је дошао до овог закључка:

Највероватније је да ће се главна аустроугарска снага концентрисати на фронту Ковин—Панчево—Земун—Бољевци за дејство најважнијим — велико-моравским правцем. Врло је вероватно да ће непријатељ једну помоћну снагу концентрисати на фронту Купиново—Митровица—Бијељина—Козлук за обухватно дејство дрино-савским операциским правцем, а другу помоћну снагу на фронту Сребрница—Вишеград за дејство западно-моравским правцем.[16])

Са географско-стратегиског гледишта процена непријатељских вероватних операциских праваца од

[16]) Новопазарски Санџак је 1908 године, кад је ратни план рађен, припадао Турској.

стране Главног генералштаба била је правилна и одговарала је логичној претпоставци да ће се непријатељ такође руководити географско-стратегиским обзирима при избору главног операциског правца. Међутим, као што је већ изложено, непријатељ је пренебрегао стратегиске обзире и повео се за политичким, те је извршио груписање снага сасвим супротно ономе што је претпостављао српски ратни план. Тиме је Српској војсци у почетку операција било приређено изненађење, које је она успела да парира вешто изведеним церским маршманевром.

Избор концентрациске просторије за главну и помоћне српске снаге (скица 1)

Према изнетој процени вероватних операциских праваца Аустроугарске војске, концентрација главне снаге Српске војске била је одређена на операциској основици Свилајнац—Аранђеловац—Лазаревац, са одредима за одбрану Дунава и Саве код Пожаревца, Смедерева и Београда.

Једна помоћна снага имала је да се концентрише код Ваљева, са одредима за одбрану Саве и доње Дрине код Обреновца, Шапца и Лознице, а друга помоћна снага код Ужица*), са одредима за одбрану горње Дрине код Бајине Баште и Мокре Горе.

После поделе Новопазарског Санџака између Србије и Црне Горе, 1913 године, ратним планом био је предвиђен и један одред код Прибоја (Лимски одред).

Формирање и распоред армија на концентрациској просторији (скица 1)

I армија (генерал Петар Бојовић):

истакнута група: Браничевски одред (генералштабни пуковник Милош Васић): Дунавска дивизија II позива и два пешадиска пука III позива бране гранични фронт Голубац—ушће Мораве;

---

* Титово Ужице. — Прим. Ред.

главна група: 3 дивизије (Тимочка I позива — генерал Владимир Кондић, Тимочка II позива — генерал Вукоман Арачић и Моравска II позива — пешадиски пуковник Љубомир Милић) са армиском артиљеријом. Зона концентрације Свилајнац—Паланка—Топола (закључно).

Штаб армије у Рачи.

II армија (генерал Степа Степановић):

истакнута група: Дунавска дивизија I позива (пешадиски пуковник Миливоје Анђелковић) брани гранични фронт Гроцка—ушће Колубаре; поглавито брани прелаз код Београда и правац који од њега води ка Аранђеловцу и Тополи;

главна група: 3 дивизије (Моравска I позива — генерал Илија Гојковић, Комбинована[17]) — генерал Михајло Рашић и Шумадиска I позива — генералштабни пуковник Стеван Хаџић) са армиском артиљеријом. Зона концентрације Аранђеловац—Лазаревац.

Штаб армије у Аранђеловцу.

III армија (генерал Павле Јуришић—Штурм):

истакнути одреди: Обреновачки одред (Обреновац); Дринска дивизија II позива — пешадиски пуковник Драгутин Димитријевић, састава: Шабачки одред (Шабац) и Лознички одред (Лозница и Лешница); затим Љубовиски одред (Пецка) и Одред на Дебелом Брду. Задатак истакнутих одреда је одбрана граничног фронта од ушћа Колубаре до Љубовије закључно;

главна група: 1 дивизија (Дринска I позива — генералштабни пуковник Никола Стевановић) са армиском артиљеријом. Зона концентрације око Ваљева.

Штаб армије у Ваљеву.

Ужичка војска (генерал Милош Божановић):

Ужичка бригада код Бајине Баште (пешадиски пуковник Иван Павловић);

---

[17]) Комбинована дивизија добила је тај назив због тога што није имала своју област за попуњавање, већ је била попуњена људством из свих дивизиских области.

главна група: Шумадиска дивизија II позива (пешадиски пуковник Драгутин Милутиновић) код Ужица, са истакнутим одредом код Вардишта.

Задатак Ужичке војске је одбрана граничног фронта од Рогачице до Прибоја.

Штаб у Ужицу.

Коњичка дивизија (коњички пуковник Бранко Јовановић).

Задатак: осматрање и одбрана граничног фронта ушће Мораве—Смедерево—Гроцка.

Штаб у с. Осипаоници.

Лимски одред код Прибоја формиран је од 4 и 5 кадровског[18]) пешадиског пука и појачан једним батаљоном III позива. Јачина 6½ батаљона са 4 митраљеза и 1 брзометном батеријом за одбрану правца кроз Санџак ка Новом Пазару.

Одред код Доњег Милановца — 13 пешадиски пук III позива (без 1 батаљона) са пољском Дебанжовом батеријом.

Задатак: одбрана прелаза преко Дунава и правца који Поречком Реком води ка Зајечару.

Штаб Врховне команде (начелник Штаба, војвода Радомир Путник, помоћник начелника Штаба, генерал Живојин Мишић, начелник Оперативног одељења, генералштабни пуковник Живко Павловић) у Крагујевцу.

Овако груписана, Српска војска требало је да изврши стратегиски дочек, тј. када се испољи непријатељски прелаз преко граничних река Дунава, Саве и Дрине да пређе у наступање, односно да поступи према ситуацији у то време. У том циљу груписање главне снаге Српске војске (6 пешадиских дивизија I и II армије) у централном простору Србије (између Велике Мораве и Колубаре, а у висини линије Свилајнац—Рача—Топола—Аранђеловац—Лазаревац) задовољавало је услове такве операције према северном гра-

[18]) Пукови попуњени само регрутима (без обвезника) са присаједињених територија 1912 и 1913 године.

ничном отсеку Смедерево—Обреновац, пред којим су I и II српска армија биле постављене непосредно фронтом и могле тамо стићи за два дана марша. Према томе, трећег дана од констатованог почетка прелаза непријатељских снага преко Дунава и Саве на отсеку Смедерево—Обреновац, главна снага Српске војске могла је да пређе у напад у близини Дунава и Саве са повољним изгледом да бије битку против непријатеља који се још није могао са јаком снагом потпуно учврстити на земљишту Србије, имајући притом велике реке за леђима.

Ако би, пак, непријатељ извршио прелаз Дунава са главном снагом источно од ушћа Велике Мораве, главна снага Српске војске могла би му се супротставити већ после 3—4 дана марша (на линији Пожаревац—Велико Градиште), што је неповољнији случај од првог, али ипак даје бар неке изгледе на успех.

Међутим, у односу на северозападни фронт (дрино-савско војиште), централни распоред главне снаге Српске војске био је најудаљенији, јер би за прикупљање зачеља главне снаге (Велика Морава) ка фронту Саве и Дрине на отсеку Шабац—Лозница, ради сусрета са непријатељском главном снагом испред Ваљева, било потребно време од 6—7 дана марша; то је, пак, било довољно да непријатељска главна снага продре у заплаву Колубаре пре но што би I српска армија успела да учествује у бици испред Ваљева.

Према томе, груписање Српске војске, предвиђено ратним планом (две армије на велико-моравском, једна армија на дрино-савском, а једна дивизија на западно-моравском правцу), извршено је на основи процене земљишта у стратегиском погледу за случај да Аустро-угарска војска предузме офанзиву са севера — у Шумадију (ка Крагујевцу), али не и за случај њене офанзиве у северозападну Србију (ка Ваљеву). Како се у стварности догодио баш тај најмање очекивани случај, то се и груписање Српске војске морало мењати, да би се прилагодило стварној стратегиској ситуацији. Ова измена у груписању могла је имати теже последице,

јер би довела до губитка северозападне Србије, да аустроугарска Врховна команда, Команда Балканске војске и Команда V аустроугарске армије нису учиниле низ крупних стратегиских грешака, које су дале српској Врховној команди довољно времена да брзим маршманевром пребаци своју главну снагу са великоморавског на дрино-савско војиште.

Други део

УЛАЗАК У РАТ

1

УЛТИМАТУМ И ОБЈАВА РАТА

Како је већ раније, у споразуму са Немачком, била донела одлуку за рат против Србије, Аустро-Угарска се пожурила да искористи Видовдански атентат као изговор за свој припремљени напад на Србију, налазећи да је тај атентат најпопуларнији повод за то.

Подржана од Немачке у тој својој одлуци, Аустро-Угарска је упутила Србији ултиматум, који је предат Српској влади 23 јула 1914 године у 18 часова.

Ултиматум је био тако састављен да га Србија није могла прихватити, јер су постављени услови задирали у њен суверенитет. Између осталог, ултиматум је садржао и следеће: „отпуштање официра, чиновника и учитеља умешаних у антиаустроугарску делатност и пропаганду, а пописе тих лица саставиће аустроугарска влада; суделовање аустроугарске власти у угушивању антиаустроугарског покрета на подручју Србије и специјално у истрази по сарајевском атентату; строго кажњавање лица умешаних у сарајевски атентат“.[19])

Српска влада је, 25 јула у 17.15 часова, предала одговор на ултиматум, у коме је изјавила да прихвата све услове осим учествовања аустроугарских органа у

---

[19]) Историја дипломације, II део, стр. 226, издање Матице Хрватске, Загреб 1951, превод са руског.

угушивању превратничког покрета и у истрази у вези са атентатом.

Аустроугарска влада, желећи рат, није била задовољна одговором Српске владе, па је 28 јула објавила Србији рат.

2

МОБИЛИЗАЦИЈА И КОНЦЕНТРАЦИЈА АУСТРОУГАРСКЕ И СРПСКЕ ВОЈСКЕ

Кад је, 25 јула у 19.15 часова, стигао у Беч одговор Српске владе на ултиматум, цар Фрања Јосип I наредио је, већ у 21.23, мобилизацију свих трупа предвиђених за офанзиван случај рата против Србије и Црне Горе, и то: 4, 7, 8, 9, 13, 15, и 16 корпуса, са додатком још 1, 10 и 11 коњичке дивизије. Из неповерења према Италији, а такође и као резерва за непредвиђене случајеве, наређена је мобилизација и 3 корпуса (Грац). Као први дан мобилизације био је означен 28 јул.

Благодарећи развијености железничке мреже Аустроугарске Монархије мобилизација њене војске је текла брзо и уредно. Међутим, због неповерења војне управе према становништву Босне и Херцеговине 15 и 16 корпус су попуњавани екстериторијално, те је њихова мобилизација текла споро. Ово је имало за последицу закашњење VI армије и њен каснији почетак операција.

Тридесетог јула увече почело је концентрациско превожење свих трупа предвиђених за офанзиву на Балканском војишту.

Концентрација Балканске војске завршена је 11 августа, тј. 15 дана од почетка мобилизације, а 12 дана од почетка концентрације. Ово се односи на борачке делове, а концентрација свих осталих делова завршила се тек 16 августа, тј. 5 дана после преласка V армије у офанзиву против Србије.

Двадесет петог јула увече, чим је аустроугарски посланик напустио Београд, објављена је мобилизација

целокупне Српске војске. Као први дан мобилизације одређен је 26 јул.

Мобилизација борачких делова завршена је 30 јула, тј. за 5 дана. Главне тешкоће у извршењу мобилизације биле су:[20])

1) велики број обвезника био је запослен сређивањем летине која је у то време била у највећем јеку. Услед овога је прва два дана мобилизације долазак обвезника у команде био слаб;

2) обвезници из сиромашних крајева налазили су се у печалби ван земље или на разним радовима ван свога места становања, те нису на време могли стићи у своје команде;

3) многе кадровске јединице из Србије биле су дислоциране на територији новоприсаједињених области (данашњи Космет и Македонија);

4) услед нових формирања јединица и нове дислокације није било извршено саопштавање нових мобилизациских места онима којима је то требало саопштити, што је отежавало мобилизацију ових јединица;

5) услед развоја формације војске после Балканских ратова требало је израдити и нов распоред официра за мобилно и ратно доба, што се није стигло извршити у потпуности;

6) из истих разлога, није било у потпуности извршено превођење обвезника из позива у позив, нити су услед тога могли бити састављени потребни спискови;

7) услед хитне евакуације Београда, возни железнички парк није се могао искористити за превоз обвезника до мобилизациских места;

8) снабдевање обвезника опремом ишло је врло тешко, јер је иста у прошлим ратовима била исцрпена, а нова се није могла у тако кратком времену набавити;

9) била је велика оскудица у стоци и возовима. Оно, пак, што је на мобилизациско место дошло, било је услед издржаних ратова доста изнурено и искварено;

---

[20]) Велики рат Србије, књ. прва, стр. 29 и 30.

10) велика је оскудица била у оружју, муницији, санитетској и инжињериској опреми, нарочито за нове формације. А оно што се имало није било у најбољем стању, јер је у ранијим ратовима искварено или утрошено, а није се имало времена оправити или ново набавити.

Па ипак, и поред свих ових тешкоћа, може се рећи да је мобилизација Српске војске текла брзо и у задовољавајућем реду, што се има благодарити искуству из минулих ратова и великом патриотизму српског народа.

Концентрација борачких делова почела је 31 јула, тј. шестог дана мобилизације, а завршена је 10 августа, тј. 16 дана од почетка мобилизације, а 11 дана од почетка концентрације. То је, обзиром на слабо развијену железничку мрежу, претстављало велики успех. И овом приликом, као и у балканским ратовима, железничко особље је уложило највећи напор, извршивши успешно свој задатак.

Концентрација борачких делова Српске војске завршена је дан раније од концентрације непријатељских борачких делова. То се објашњава бољим саобраћајним приликама у Србији у односу на Босну, на чијој је територији вршена концентрација Балканске војске (V и VI аустроугарске армије).

Трећи део

ОБОСТРАНИ ОПЕРАЦИСКИ ПЛАНОВИ

1

ОПЕРАЦИСКИ ПЛАН И СТРАТЕГИСКИ РАЗВОЈ БАЛКАНСКЕ ВОЈСКЕ

Операциски план

Сматрајући да је Српска војска концентрисана главном снагом (око 6 дивизија) фронтом према Сави и Дунаву, да се доста јаке снаге (око 3 дивизије рачунајући и Црногорце) налазе фронтом према горњој Дрини, где су већ извесна одељења прешла на босанско земљиште, да се најслабије снаге (око 2½ дивизије) налазе код Ваљева према доњој Дрини, а имајући у виду да се демонстративно дејство II аустроугарске армије може искористити само до 18 августа, фелдцајгмајстер Поћорек је саставио, 9 августа, овакав операциски план (скица 2):

II аустроугарска армија почиње 10 августа демонстративно дејство на отсеку Дунава од Ковина до Панчева, а 11 и 12 августа на отсеку Саве од Купинова до Митровице. У тим демонстрацијама, ма и са слабијом снагом, прелази Дунав, односно Саву, у циљу прикивања што јачих српских снага за северни фронт Србије;

Балканска војска прелази у офанзиву на западном фронту Србије, и то:

V аустроугарска армија да врши прелаз преко Дрине 12 августа узору и да наступа ка Ваљеву, с тим

да га до 18 августа заузме. Своју крајњу деснокрилну колону, јачине до једне дивизије, да упути од Зворника уз Дрину ка Љубовији, како би у случају потребе могла садејствовати VI аустроугарској армији.

VI аустроугарска армија да до 14 августа изврши стратегиски развој на фронту Сребрница—Вишеград—Фоча са задатком:

15 корпус, развијен на фронту Сребрница—Вишеград, да пређе Дрину код Бајине Баште и Вишеграда најдаље до 18 августа и да наступа према Ужицу чим V армија уђе у Ваљево;

16 корпус, развијен на фронту Горажде—Фоча, да пређе Дрину код Горажда и Фоче и да наступа ка Увцу и Пљевљима и даље ка Ужицу;

40 хонведска дивизија, чим се прикупи код Сарајева, да наступа за VI армијом, као резерва.

Овај је план саопштен командантима армија директивом од 9 августа.

Из операциског плана команданта Балканске војске не види се који је правац узет као главни: V аустроугарска армија концентрисана је на доњој Дрини, у јачини око 80.000 бораца; VI аустроугарска армија је концентрисана на горњој Дрини, у јачини око 60.000 бораца, а стратегиској резерви, 40 хонведској дивизији, јачине око 15.000 бораца, која се превози из Пеште у Сарајево, наређено је да наступа за VI аустроугарском армијом као резерва. То показује равномерну поделу снага за офанзивне операције северно и јужно од вододелнице између Колубаре и Западне Мораве, тј. 80.000 бораца упућују се северно од те вододелнице за операције на дрино-савском правцу, а 75.000 бораца упућују се јужно од вододелнице, за операције на западно-моравском правцу.

Међутим, из наређења команданта Балканске војске, да командант V аустроугарске армије упути једну своју дивизију уз Дрину ка Љубовији у циљу евентуалног садејства VI аустроугарској армији, произилази

да се тежиште операција баца на VI аустроугарску армију, тј. на западно-моравски операциски правац.

Да ли је то урађено под утицајем основне идеје ратног плана, да се груписањем јаче снаге на правцу Сарајево—Вишеград—Ужице боље заштити Босна, или се тежило за тим да се успехом у правцу Западне Мораве ка Крушевцу и Нишу што пре потстакне Бугарска да уђе у рат против Србије, или је, пак, командант Балканске војске, који је у исто време био и командант VI армије, желео да боље обезбеди операције своје сопствене армије — тешко је дати одговор, али изгледа да је посреди и једно, и друго, и треће. У сваком случају, то је са географско-стратегиског гледишта било погрешно, јер су сва три изнета обзира политичке и личне природе.

Са географско-стратегиског гледишта, а и с обзиром на груписање Српске војске, дрино-савски операциски правац за наступање са доње Дрине ка Ваљеву — у заплаву Колубаре, био је важнији, сигурнији и погоднији од западно-моравског операциског правца за наступање са горње Дрине ка Ужицу и, даље, у заплаву Западне Мораве. Према томе, требало је извршити груписање максималне снаге за офанзиву на дрино-савском правцу, држећи се дефанзиве са минималном снагом према западно-моравском правцу.

Са изнетим операциским планом команданта Балканске војске, обе армије (V и VI) биле су изложене опасности почесног пораза, првенствено V армија, која 12 августа има већ да наступа ка Ваљеву, и то са смањеном првобитном снагом. Мада V армија може рачунати до 18 августа на демонстративно дејство II армије према северном фронту Србије, којим ће се вероватно привезати извесне трупе главне српске снаге, она тешко може рачунати на садејство VI армије, која има да наступа засебним, удаљеним и планинским земљиштем раздвојеним операциским правцем, и то тек после 18 августа, када V армија буде заузела Ваљево. Како је лево крило VI армије (15 корпус) било удаљено око два дана марша од зоне дејства V армије, и како је

VI армији претстојало савлађивање отпора Ужичке војске и Пљеваљске дивизије на јаким положајима планинског земљишта, то V армија није могла рачунати на помоћ VI армије пре 22 августа. Значи да би V армија у времену од 12—22 августа, тј. у току 10 дана, била лишена помоћи VI армије и изложена почесном поразу. А то се, уствари, и десило, јер је V армија потучена већ 19 августа, пре но што је лево крило VI армије (15 корпус) прешло у напад на Шумадиску дивизију II позива (из састава Ужичке војске).

Напред изнети операциски план команданта Балканске војске садржи у себи све раније изложене мане аустроугарског ратног плана, јер предвиђа предузимање офанзиве у Србију из Босне, преко Дрине, дриносавским и западно-моравским операциским правцима, а не из Баната и источног Срема, преко Дунава и Саве, главним, велико-моравским операциским правцем.

Чак ако би се и усвојила погрешна основна идеја ратног плана — предузимање офанзиве у Србију из Босне — као исправна, ипак је, и за тај случај, изнети операциски план команданта Балканске војске био погрешан, јер није одговарао ни њеном задатку, ни географско-стратегиској ситуацији (географском створу војишта Западне Србије и распореду Српске војске), а ни стратегиском начелу економије снага. Свему изложеном би много боље одговарао овакав један операциски план:

II армија, почев од 11 августа, врши снажну демонстрацију артиљериском ватром на фронту Ковин—Панчево—Земун. У току ноћи 12/13 августа врши прелаз Саве код Шапца са 29 дивизијом 9 корпуса, а на отсеку с. Скела—с. Забреж са 4 корпусом у циљу приковања што јачих српских снага за северни фронт Србије, ради олакшања продирања V и VI армије у заплаву Колубаре.

Балканска војска предузима операције, и то:

V армија (8 и 13 корпус, укупно 5 дивизија) прелази 12/13 августа доњу Дрину на отсеку с. Амајлија—с. Козлук и продире преко линије с. Владимирци—

с. В. Бошњак—с. Коцељева—Ваљево ка фронту с. Стублине (југозападно од Обреновца)—Уб—с. Словац;

VI армија (15 и 16 корпус, без 47 дивизије, свега 3 дивизије, укупно 8 брдских бригада) прелази 12/13 августа средњу Дрину на отсеку Зворник—Љубовија и продире преко Крупња и Пецке општим правцем преко с. Ставе у обухват Ваљева с јужне стране, маневрујући против левог бока и позадине српских снага у заплави Јадра и испред Ваљева, а обезбеђујући се потребним делом снага са праваца од Бајине Баште и Ужица. По паду Ваљева продире преко Мионице ка вододелници између р. Љига и Колубаре;

47 дивизија (5 брдских бригада), ојачана 109 ландштурмском бригадом, а ослоњена на посаду утврђених места Гацко, Автовац, Билеће, Требиње и Бока Которска, врши одбрану босанско-херцеговачке територије од упада српско-црногорских трупа, а у погодном тренутку дејствује офанзивно ка Ужицу.

Стратегиска резерва: 40 хонведска дивизија код Тузле наступа за V армијом.

Штаб команданта Балканске војске у Тузли.

Овакво груписање Балканске војске одговарало би стратегиском начелу економије снага, јер је за офанзивно дејство на главном — дрино-савском — правцу груписано 9 дивизија, а за одбрану на помоћном — западно-моравском — правцу и за одбрану од упада црногорских трупа остављена је једна јака дивизија од 5 брдских и 1 ландштурмске бригаде, ослоњених на посаде утврђених места.

Према офанзивној групи од 9 аустроугарских дивизија на дрино-савском правцу стајала би у почетку операција само слаба III српска армија од две дивизије.

Пред снажним продирањем јаке V аустроугарске армије (укупно 6 дивизија са стратегиском резервом), под притиском снажног демонстративног дејства II аустроугарске армије из Срема према свом десном боку и позадини, а изложена обухватном маневру VI аустрогарске армије (3 дивизије, укупно 8 брдских бригада) према свом левом боку и позадини, слаба

III српска армија од свега две дивизије морала би брзо евакуисати било целу северозападну Србију било њену територију испред Ваљева. Тиме би српска Врховна команда изгубила ослонац за пребацивање своје главне снаге (II и I армије) из Шумадије у северозападну Србију, те би пропао и њен противофанзивни маршманевар на дрино-савском војишту. До Церске битке не би ни дошло. И, уместо да непријатељу наметне Церску битку, српска Врховна команда би била принуђена да прими битку било код Ваљева, што је мање вероватно, било на Колубари. II српска армија, ако би се истакла унапред, ради примања битке код Ваљева у заједници са III армијом, била би изложена обухватном маневру јаког левог крила V аустроугарске армије, које би продирало преко Мачве и Поцерине, а поред тога морала би се знатним делом ангажовати против прелаза II аустроугарске армије на широком фронту Саве од Шапца до Забрежа.

Уместо почетног пораза Балканске војске у Церској бици, дошло би до њеног успешног почетног продирања у заплаву Колубаре и до брзог овлађивања Ваљевом. А ти брзи почетни успеси могли би намамити Бугарску да уђе у рат против Србије, што би јако отежало ситуацију Српске војске, која би требало да прими битку на Колубари. Једном речи, Хецендорфова и Поћорекова „казнена експедиција“ против Србије могла се још завршити успешно — разуме се под условом да се Бугарска брзо одлучи на рат и баци своје снаге против Србије пре решења битке на Колубари.

Стратегиски развој (скица 2)

За извођење операција према изложеном оперативном плану команданта Балканске војске био је извршен стратегиски развој на доњој и горњој Дрини, на фронту Бијељина—Зворник—Сребрница—Вишеград—Горажде—Фоча на овакав начин:

V аустроугарска армија. — Пошто је концентрација њених борачких јединица била завршена 11 августа, а већ сутрадан је морала да почне операције преласком преко Дрине, то није ни имала времена за извођење стратегиског развоја, већ је са концентрациске просторије вршила покрете директно ка местима за прелаз Дрине код с. Амајлије, с. Батара и код Зворника, и то:

8 корпус — командант генерал коњице барон Гизл фон Гизлинген (Giesl von Gieslingen): *21 ландверска пешадиска дивизија* — командант генерал-лајтнант Пшиборски (Pržyborski), која је већ задоцнила да изврши концентрацију на просторији Жупања—Брчко—с. Јамена, била је пребачена већим делом на десну обалу Саве код с. Рачиноваца и Брезовог Поља и налазила се 11 августа на убрзаном маршу ка с. Франц Јозеф—Фелду (Ново Село код Бијељине), где је имала да сачека долазак своје артиљерије, чије је концентрациско превожење било у закашњењу; *9 пешадиска дивизија* — командант фелдмаршал-лајтнант Шојхенштул (Scheuchenstuel) — са своје концентрациске просторије око Бијељине пришла је 11 августа ка с. Амајлији у циљу извршења прелаза код Самуровића Аде (према с. Амајлији) у току ноћи 11/12 августа;

13 корпус — командант генерал пешадије барон фон Ремен (von Rhemen): *36 пешадиска дивизија* — командант фелдмаршал-лајтнант Цибулка (Gzibulka), са своје концентрациске просторије код с. Бањице пришла је Дрини 11 августа код с. Батара у циљу извршења прелаза код Аде Курјачице (према с. Батару) у току ноћи 11/12 августа; *13 пешадиска бригада и 11 брдска бригада* (из састава 15 корпуса), које су вршиле заштиту граничног фронта на доњој Дрини, штитећи концентрацију V аустроугарске армије, биле су, по завршеном задатку, прикупљене дуж и северно од пута с. Прибој—Зворник. Обе бригаде пришле су 11 августа с. Козлуку, ради извршења прелаза Дрине према Ковиљачи у току ноћи 11/12 августа; *42 домобранска дивизија* (командант фелдмаршал-лајтнант Саркотић), са своје концентрациске просторије западно од Бије-

љине (до с. Челића) пришла је Дрини код Зворника 11 августа у циљу извршења прелаза у току ноћи 11/12 августа код М. Зворника.

VI аустроугарска армија. — Са своје концентрациске просторије Власеница—Рогатица—Калиновик—Сарајево ова армија имала је да до 14 августа изврши стратегиски развој на фронту Сребрница—Вишеград—Горажде—Фоча, и то:

15 корпус — командант генерал пешадије Михаел фон Апел (von Appel): *48 дивизија* — командант фелдмаршал-лајтнант Ајзенхорт (Aisenhort): 10 и 12 брдска бригада — код Сребрнице; *1 дивизија* (командант фелдмаршал-лајтнант Костањевац): 7 и 9 брдска бригада — код Вишеграда;

16 корпус — командант фелдцајгмајстер Венцел Вурм (Wenzel Wurm): *Група „Габриел“* (генерал-мајор Габриел); 2, 1, 13 и 5 брдска бригада — код Горажда; *18 дивизија* — командант фелдмаршал-лајтнант Тролман — (Trollmann): 8, 4 и 6 брдска бригада — код Фоче; *40 хонведска дивизија* (командант фелдмаршал-лајтнант Браун) у стратегиској резерви код Сарајева.

Рђаве стране овог стратегиског развоја изложене су у оцени операциског плана Балканске војске.

2

ОПЕРАЦИСКИ ПЛАН И СТРАТЕГИСКИ РАЗВОЈ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

Заједнички операциски план Српске и Црногорске војске

Начелник Главног генераштаба, војвода Путник, који се уочи рата налазио на лечењу у једној аустроугарској бањи, био је, после негативног одговора Српске владе на аустроугарски ултиматум, ухапшен 25 јула у Будимпешти, али је, по пристанку начелника аустроугарског Главног генералштаба, Хецендорфа, пуштен да отпутује за Србију.

По доласку у Крагујевац, где се налазио Штаб Врховне команде, војвода Путник, сазнавши да је и Црна Гора 5 августа објавила рат Аустро-Угарској, израдио је, као начелник Штаба Врховне команде, заједнички операциски план Српске и Црногорске војске, и 6 августа доставио га црногорској Врховној команди и командантима армија Српске војске. План је садржавао следеће:

„1. *Политичка и војничка ситуација Србије и Црне Горе*

С обзиром на општу политичку и војничку ситуацију зараћених европских држава и наше односе према државама Тројног споразума у овом европском рату, улога српске и црногорске војске састоји се у томе, *да привуку и привежу за себе што јачу снагу Аустро-Угарске, како би она била што више ослабљена према Русији.* Ако аустроугарска војска, као надмоћнија у снази и брзини своје концентрације, предузме офанзиву према нама, онда је улога српске и црногорске војске *у прво време дефанзивна, па чим се укаже повољан тренутак, одмах прећи у офанзиву.*

Да би се постигао општи политички и војнички циљ, како у односу на ситуацију зараћених европских држава, тако и на ситуацију Србије и Црне Горе, потребна је заједничка кооперација српске и црногорске војске уопште, а непосредно српске Ужичке војске, која оперише правцем Вишеград—Сарајево, и црногорске снаге, која оперише правцем: Пљевља—Горажде—Сарајево, имајући исти објекат као циљ свога дејства. *За ову кооперацију је потребан један заједнички операциски план.*

2. *Распоред аустроугарске војске према Србији и Црној Гори.*

Према досадањим подацима, снага Аустро-Угарске, одређена за операције према Србији и Црној Гори овако је груписана:

а) *Према Србији:*

У Банату: **7 корпус;**

У Срему и Славонији до ушћа Дрине у Саву: 4 корпус и једна дивизија из 13 корпуса;

У Босни, а на фронту Лозница—Рача: 1 дивизија из 13 корпуса; 1 дивизија из 8 корпуса; 2 бригаде из 15 корпуса.

б) *Према Црној Гори:*

У Фочи око 1 бригаде из 15 корпуса;

На фронту Гацко—Требиње и даље остатак 16 корпуса;

3. *Распоред српске и црногорске војске*

а) *Српске војске:*

1. I, II и III армија прикупљене су за дејство према северозападном фронту, према Срему или североисточном делу Босне;

2. Ужичка војска код Мокре Горе и Прибоја за операције у правцу Вишеград—Сарајево;

3. Браничевски одред на граничном фронту: Голубац—Смедерево.

б) *Црногорске војске:*

1. Ловћенски одред на фронту: Ловћен—Суторман (8.000 бораца);

2. Ерцеговачки одред на фронту: Грахово—Крстац (15.000 бораца); и

3. Санџачки одред код Пљевље (6.000 бораца).

4. *Операциски план*

а) *Српске војске*

На основу јачине и груповања аустриске војске према Србији и Црној Гори, јачине и груповања српске војске, операциски план за српску војску биће у први мах дефанзиван, док се не изврши концентрација и уже прикупљање снаге. Чим се ово заврши план операција биће офанзиван, према Срему или Босни, што ће зависити од ситуације.

б) *Црногорске војске*

Пошто је снага црногорске војске недовољна за какву јачу и озбиљнију акцију у Херцеговини у ширим размерама, то је потребна ближа кооперација српске и црногорске војске ка Сарајеву. За овај циљ око 2/3 целокупне црногорске снаге концентрисаће се

око Пљеваља за операције правцем Чајниче—Горажде—Сарајево, у циљу кооперације са српском Ужичком војском, која ће оперисати од Мокре Горе преко Вишеграда ка Сарајеву. Остала снага Црне Горе упутиће се за одбрану своје територије“.[21])

Почетни операциски план Српске војске

Два дана после одашиљања изложеног заједничког операциског плана Српске и Црногорске војске достављена је армијама и Ужичкој војсци директива Врховне команде Обр. 796, од 8 августа 1914 године, ове садржине (скица 2):

„Према досад добијеним извештајима, снага Аустро-Угарске, намењена за операције према нама јесте ова:

У *Босни и Херцеговини:* 15 и 16 корпус образују једну групу са главном снагом на линији Д. Тузла—Бјељина—Рача, а са споредном према Црној Гори и према нама на линији Вишеград—Горажде. Укупна јачина ове групе око 70.000 бораца.

У *Славонији и Срему:* 13, а вероватно и 4 корпус са једном коњичком дивизијом образују групу, чији је развој извршен на линији Земун—Рача (Босанска). Укупна њена јачина износи око 90.000 бораца.

У *Банату:* 7 корпус, ојачан вероватно ландштурмским јединицама и једном коњичком дивизијом образује групу, чија се главна снага налази на линији Ковин—Базјаш. Њена укупна јачина износи око 50.000 бораца. Сем овога, слабији непријатељски делови виђају се према Вел. Градишту, Голупцу, Д. Милановцу и код Оршаве.

Наша главна војска завршава 9 овог месеца концентрацију на линији Паланка—Аранђеловац—Лазаревац—Ваљево.

За осматрање и непосредну одбрану граничног фронта и ради заштите концентрације, поред трупа III позива одређених за овај циљ раније, истурени су у

[21]) Велики рат Србије, књ. I, стр. 31 и 32.

потребним правцима поједини јачи здружени одреди ради затварања појединих важних праваца и стварања потребног времена за довршетак концентрације.

За сада, докле се политичка ситуација боље не разјасни, ми ћемо се држати одбране, а доцније ћемо радити према приликама. За овај циљ:

1) *I армија* заузима и брани Паланку и главну линију Стари Аџибеговац—Топола. Командант армије предузеће одмах утврђивање Паланке и главне одбранбене линије и припремити их за што јачи и дужи отпор. Под команду команданта I армије ставља се и Горњачки четнички одред, који ће командант употребити у смислу четничког ратовања.

2) *II армија* заузима и брани линију Аранђеловац—Лазаревац. Командант армије ће предузети одмах утврђивање ове линије у циљу што јачег и дужег отпора. Улога II армије је *поглавито маневарска*, за дејство у непријатељски бок и позадину, било да се непријатељ са главним снагама појави на фронту I било III армије. У састав армије улази и Руднички четнички одред, који је сада код Дунавске дивизије I позива, а који ће командант употребити у смислу четничког ратовања.

3) *III армија* има задатак одбрану Ваљева на линији Словац—Јаутина—Каменица—Јолина Бреза. Командант ће предузети све потребне мере да се Ваљево утврди за што јачу и дужу одбрану, и да се створи што јачи наслон за офанзиву. У састав армије улази и Јадарски четнички одред, који ће командант употребити у смислу четничког ратовања.

4) *Ужичка војска* осматра и брани гранични фронт Бајина Башта—Мокра Гора. Под команду команданта Ужичке војске ставља се и Лимски одред код Прибоја.

Задатак је Ужичке војске, поред одбране граничног фронта, још и одбрана праваца од Бајине Баште и Мокре Горе ка Ужицу, одбрана Ужица, одбрана правца од Прибоја ка Новом Пазару, као и затварање бока и позадине наше главне војске, која се концентрише на линији: Паланка—Аранђеловац—Лазаревац—Ваљево.

Командант Ужичке војске ће одмах предузети утврђивање Бајине Баште, Мокре Горе, Прибоја и Ужица тако, да се потпуно затворе правци, који изводе у долину Лима и Западне Мораве, и *да се на случај офанзиве створи јак наслон за офанзивне операције.*

Команданту Ужичке војске ставља се на расположење Златиборски четнички одред, који ће командант употребити у смислу четничког ратовања, као и за дизање устанка одмах по прелазу границе.

Штаб Врховне команде: Крагујевац."[22])

Основна идеја овог операциског плана иста је као и основна идеја ратног плана: „Држати се одбране док се политичка и стратегиска ситуација не разјасни, а тада дејствовати према ситуацији".

Само, у овом почетном операциском плану има једна недоследност: у њему се излаже да је непријатељ груписао главну снагу према северозападном фронту, а помоћну према северном, док се, међутим, главна снага Српске војске (I и II армија) и даље задржава на местима одређеним ратним планом, којим се претпоставља сасвим супротно груписање непријатеља: главна његова снага према северном, а помоћна према северозападном фронту.

Поред тога, кад се сравни „Заједнички операциски план српске и црногорске војске" са почетним операциским планом изложеним у директиви Обр. 796, види се да та два документа противрече један другоме. Тако се у заједничком плану излаже да су I, II и III армија прикупљене за дејство према северозападном фронту, према Срему или североисточном делу Босне, док се директивом Обр. 796 наређује да се I и II армија развију за одбрану на линији Стари Аџибеговац—Паланка—Топола—Аранђеловац—Лазаревац, која је окренута ка северном, а не ка северозападном фронту.

---

[22]) „Ратна архива српске Врховне команде" — „Операциски дневник српске Врховне команде за 26 јули 1914 године (по старом календару)".

И једно и друго могло би се објаснити овим:

1) Распоред I, II и III армије по директиви Обр. 796 био је предвиђен још за време мира, приликом израде ратног плана и пројекта почетног операциског плана, када се претпостављало вероватно груписање непријатељске главне снаге према северном, а помоћне према северозападном фронту. Према томе, у овом смислу били су припремљени планови концентрациског превожења железницом и планови маршовања сувим. Међутим, када је, неочекивано, избио рат 1914 године и када су почели стизати извештаји о прикупљању јачих непријатељских снага у Срему и Босни, тј. према северозападном фронту, није се имало времена за промену концентрациских планова превожења железницом, те је концентрација вршена онако како је већ била предвиђена ратним планом за груписање и развој главне снаге према северном фронту.[23])

2) Подаци о непријатељском груписању нису морали бити тачни, а Врховна команда је још била под сугестијом већег географско-стратегиског значаја северног у односу на северозападни фронт, па је, вероватно, сматрала да би још било преурањено мењати већ донети план, пре но што се ситуација *боље* не разјасни.

3) Заједнички операциски план рађен је после објаве рата 1914 године, у времену вршења концентрације, када су већ стизали извештаји о концентрацији аустроугарске главне снаге према српском северозападном фронту (у Срему и Босни), а помоћне снаге према северном фронту (у Банату), па се код војводе Путника могла зачети идеја офанзиве према Срему или Босни. Према томе, заједнички операциски план треба схватити као *израз офанзивне намере,* која се има остварити у будућности, а чије је остварење било услов-

[23]) Ово потсећа на раније изнети случај концентрациског превожења II аустроугарске армије, које је настављено ка Српском фронту, иако се, због уласка Русије у рат, та армија имала упутити на Руски фронт.

љено „завршетком концентрације и ужег прикупљања снага, као и даљим развојем ситуације.“ Тако исто и навод да су „I, II и III армија прикупљене за дејство према северозападном фронту, према Срему или североисточном делу Босне“, који је изнет у тач. 3 заједничког операциског плана, треба схватити као *пројекат будућег прикупљања,* које ће се извршити када ситуација дозволи могућност преласка у офанзиву према северозападном фронту.

Иако се почетни операциски план, изражен директивом Обр. 796, више ослања на основну идеју ратног плана него што је то случај са заједничким операциским планом, који иде даље у изражавању офанзивне идеје, одређујући чак и њен правац „према Срему или Босни“, ипак и почетни операциски план изражава идеју офанзивног рада. То се види из улоге II армије, која је, према директиви Обр. 796, *„поглавито маневарска,* за дејство у непријатељски бок и позадину, било да се непријатељ са главном снагом појави на фронту I или III армије“. Исто тако директивом Обр. 796 Ужичкој се војсци наређује утврђивање Бајине Баште, Мокре Горе, Прибоја и Ужица, те „да се на случај офанзиве створи јак наслон за *офанзивне операције*“.

Према томе, почетни операциски план у својој суштини изражава *дефанзивно-офанзивну улогу* главне снаге Српске војске, тј. *стратегиски дочек,* било да се непријатељ појави са северног било са северозападног фронта.

Почетни дефанзивни карактер почетног операциског плана био је поглавито последица још нејасне ситуације и веће брзине концентрације Аустроугарске војске према северном фронту, према коме се претпостављало груписање њене главне снаге.

Прилагођавање почетног операциског плана ситуацији

Када се доцније увидело да Аустроугарска војска прелази Дрину на фронту Лешница—Лозница и Саву

код Шапца, тежећи ка Ваљеву, морао се у основи изменити српски почетни операциски план и створити нови, који ће се саобразити новим приликама. Али како ситуација на дугом северном фронту још није била довољно јасна, то се и почетни операциски план мењао постепено, по етапама, по мери како се ситуација разјашњавала на западу и северу.

На тај начин почело је постепено привлачење и јаче прикупљање главне снаге — II и I армије — са њене концентрациске просторије на запад, ка линији Уб—Ваљево, доводећи је тиме у тешњу везу и наслон са III армијом у заплави Јадра, али не слабећи притом пажњу и ка северу.

II и I армија биле су најпре рокиране и ешелониране на правцу Аранђеловац—Лазаревац—Уб, тако да је I армија била још на десној обали Колубаре, на линији Аранђеловац—Лазаревац (због још нејасне ситуације на северном фронту), а II армија је била пребачена на леву обалу Колубаре и била груписана на Убу (две дивизије) и код Коцељеве (једна дивизија) — скица 4.

Када се касније ситуација у довољној мери разјаснила и када се увидело да је непријатељ са *главном снагом* извршио прелаз преко Дрине на фронту Лешница—Лозница, а са једним делом преко Саве код Шапца и њега заузео, тада је војвода Путник донео одлуку за *дефинитиван операциски план*, који је био офанзиван и који је у исто време био и план за *Церску битку*.

По томе дефинитивном операциском плану (скица 7):

III армија у заплави Јадра имала је задатак да постепено и упорно што дуже задржава надирање непријатеља заплавом Јадра ка Ваљеву, обезбеђујући свој леви бок и позадину од стране Зворника и Љубовије;

II армија (најјача и офанзивна група, којој је придата и Коњичка дивизија) имала је задатак да са стране Текериша нападне у леви бок непријатеља, који продире долином Јадра, обезбеђујући са једном дивизијом свој десни бок од стране Шапца;

I армија, као стратегиска резерва, била је са једном дивизијом на Убу, утврђујући га и уједно пазећи на Обреновац, а са двема дивизијама код Лазаревца.

Стратегиски развој

Почетни стратегиски развој Српске војске (скица 2) скоро се поклапао са распоредом на концентрациској просторији (скица 1), с том разликом што су се дивизије које су образовале главну групу појединих армија развиле на положајима испред својих концентрациских просторија.

Стратегиски развој Српске војске изложен је у директиви Обр. 796, но како се из њега не види развој дивизија у саставу појединих армија, то се на овом месту и излаже. Истакнуте дивизије и одреди на граничном фронту, ради заштите концентрације, остали су на истим местима.

Развој дивизија главне групе I, II и III армије и Ужичке војске био је овакав (скица 2):

I армија: Тимочка дивизија I позива на положају испред Паланке; Тимочка дивизија II позива на положају Стари Аџибеговац—Топола, искључно; Моравска дивизија II позива на положају испред Тополе;

II армија: Моравска дивизија I позива на положају испред Аранђеловца; Комбинована дивизија на положају испред с. Даросаве; Шумадиска дивизија I позива на положају испред Лазаревца;

III армија: Дринска дивизија I позива на положају испред Ваљева (с. Словац—с. Јаутина—Јолина Бреза);

Ужичка војска: Шумадиска дивизија II позива на положају испред Ужица (Милошевац—Шарган—Препелиште).

Са еволуирањем почетног операциског плана мењао се и почетни стратегиски развој. Уколико се стратегиска ситуација све више разјашњавала и уколико се више смањивала опасност са северног фронта, утолико је више главна снага Српске војске (II и I армија) на-

пуштала Шумадију, где је била развијена фронтом према северу, и рокирала се на запад, ради образовања дефинитивног стратегиског развоја за дејство ка северозападном фронту: против непријатељске главне снаге, која је са Дрине заплавом Јадра продирала ка Ваљеву, а и против непријатељске групе која је била прешла Саву код Шапца (скице 4, 6 и 7).

3

ПРОЈЕКАТ СРПСКЕ ОФАНЗИВЕ У СРЕМ

Због јако агресивног политичког држања Аустро-Угарске у време пред објаву мобилизације рачунало се да ће она бар према Београду предузети изненадну локалну операцију ради заузимања тог српског политичког центра. Међутим, то се није десило. Од објаве мобилизације Српске војске (25 јула) па до 8 августа прошле су биле две недеље, а Аустро-Угарска је била неактивна. Почело се веровати да она неће ни предузимати офанзивну акцију, него да ће под заштитом Дунава, Саве и Дрине одвући највећи део снага на Руски фронт у Галицију, а према Србији оставити само заштитне делове. То веровање нарочито су изражавали руски и француски војни изазланици у Србији, који су, по налогу својих министара војних, настојали код Врховне команде да Српска војска предузме офанзиву како би се што већи број аустроугарских трупа приковао за Српски и спречио да буде транспортован за Руски фронт.

Због тога је команданту II армије Врховна команда издала 9 августа ову директиву:

„Према садашњој општој политичкој ситуацији вероватно је да ћемо скоро предузети офанзивне операције прелазом реке Саве на најзгоднијем месту између утока Колубаре и утока Дрине. Велика је вероватност да ће главни прелаз бити негде између Обреновца и Дебрца, а споредни по могућству између

Шапца и Митровице. Исто тако вероватно је да ће II армија вршити овај прелаз.

Врховни командант војске наређује да командант II армије са потребним стручним особљем свога штаба изврши што потпуније рекогносцирање и изабере најзгоднија места прелаза преко Саве за сада на просторији између Обреновца и Дебрца...“[24])

Међутим, до извршења ове директиве није дошло, јер је Балканска војска 12 августа предузела офанзиву против Србије.

Почетак аустроугарске офанзиве затекао је Српску војску у груписању и распореду како је то било предвиђено српским ратним и почетним операциским планом (скица 2).

Српска Врховна команда је у томе моменту располагала подацима да је Аустроугарска војска прикупљена са главном снагом у Срему (јача група) и на доњој Дрини (слабија група), а са помоћном у Банату, и била је у току припреме за офанзиву преко Саве у Срем.

[24]) Велики рат Србије, књига I, стр. 37.

Четврти део

ОБОСТРАНИ РАД 12—14 АВГУСТА

1

РАСПОРЕД III СРПСКЕ АРМИЈЕ ЗА ОДБРАНУ ПРЕЛАЗА ПРЕКО САВЕ И ДРИНЕ

(Скица 2)

III српска армија је са својим истакнутим одредима обезбеђивала део граничног фронта од ушћа Колубаре до Љубовије закључно, у оваквом распореду:

Обреновачки одред: 6 батаљона, 1 ескадрон, 1 пољска брзометна батерија и 1 пољска позициска батерија — од ушћа Колубаре до ушћа Вукодраже;

Дринска дивизија II позива: од ушћа Вукодраже до Зворника са распоредом: *Шабачки одред:* 8 батаљона, 1 брзометна и 1 позициска батерија и 1 ескадрон — од ушћа Вукодраже до Самуровића Аде закључно; *Лознички одред:* 6 батаљона, 1 брзометна и 2 Дебанжове батерије и 1 ескадрон — од Пејине Аде до Аде Зеленице закључно;[25])

Штаб Дринске дивизије II позива у с. Завлаци. Та дивизија није имала резерве.

---

[25]) Лознички одред није имао никакву одредску резерву, а имао је два отсека: десни, од Пејине Аде до Јеринића Аде закључно, укупне јачине: 1 вод коњице, 2 батаљона и 4 топа; дејствовао је самостално као *Лешнички одред,* и леви, од Јеринића Аде до Аде Зеленице закључно, укупне јачине: 3 вода коњице, 4 батаљона и 12 топова; дејствовао је под називом *Лознички одред.*

Љубовиски одред: 2 батаљона III позива и 1 пољска батерија — од с. Узовнице до Љубовије, закључно.

Одред на Дебелом Брду: допунски батаљон 5 пешадиског пука II позива одржава везу између III армије и Ужичке војске и затвара правац Љубовија—Рогачица ка Ваљеву.

У саставу III армије био је и Јадарски четнички одред[26]) у јачини 500 људи код с. Прњавора за одржавање везе између Шабачког и Лешничког одреда.

Према инструкцији команданта III српске армије одбрана Обреновачког одреда и Дринске дивизије II позива имала је бити маневарска. Међутим, то се није могло остварити, јер је Дринска дивизија била без резерве.

Особине Дрине на фронту с. Амајлија—Зворник

„Главни рукав Дрине на овом фронту широк је 200—300 корака, а дубок 2—6 метара. Многобројни споредни рукави Дрине варирају по ширини 100—150 корака. Обале су како код главног тако и код споредних рукава стрме, роне се и високе су 4—5 метара. Долина р. Дрине широка је 2—4 километра, а приликом плаховитих киша изложена је великим поплавама, које често пута утичу да рукави Дрине мењају своје првобитно корито. Пошумљена обала, као и врбаци са високим шибљем на острвима Дрине, ометају сваки преглед српске обале и знатно ограничавају поље ватреног дејства, а српским трупама омогућавају заклоне од ока, а тиме и од метка. Сем тога, при изради појединих колонских путева треба много крчити грање и шибље на путу. Ово, пак, у вези са честим прелазима преко Дрине и подводних места, јако одужава колоне приликом прелаза реке.“[27])

[26]) Четнички одреди формирани су од добровољаца и придавани су командантима армија, који су их најчешће употребљавали за герилске акције у позадини непријатеља.

[27]) Изнети подаци добијени су рекогносцирањем Дрине од стране V аустроугарске армије уочи прелаза (Велики рат Србије, књига I, страна 39.)

2

ПРЕЛАЗ V АУСТРОУГАРСКЕ АРМИЈЕ ПРЕКО ДРИНЕ

(скица 2 и 3)

Да би искористио садејство II аустроугарске армије док се још налази на Сави и Дрини и да би се брзим офанзивним успехом у Србији Бугарска што пре привукла да ступи у рат против ње, Поћорек је настојао на бржем прелазу V аустроугарске армије преко Дрине.[28]) На упућено питање још 6 августа генералу Франку, команданту V аустроугарске армије: „Када ће армија бити готова за наступање?“ овај му је одговорио: „12 августа“. Међутим, 7 августа се код Суботице десила железничка несрећа при превожењу трупа V армије. Због тога се њена концентрација одужила, те Франк тражи одлагање наступања за 14 август, али Поћорек остаје при 12 августу, и 8 августа му коначно саопштава да је рок за прелаз Дрине — 12 август, а 18 август за заузимање Ваљева.

Команда V армије примила је 9 августа у 13 часова депешом директиву команданта Балканске војске, којом се дефинитивно наређује да прелаз Дрине буде 12 августа.[29]) Узалуд Франк шаље 9 августа генералштабног официра из свога штаба у Сарајево да издејствује одлагање почетка офанзиве за 14 август. Поћорек остаје неумољив.

Трупе V армије искрцавале су се на Сави, на железничким станицама Гуња и Жупања, а одатле су се

---

[28]) Подаци узети из табака „Историја ратне вештине“ (ВШВА бјв.) на којима је и писац сарађивао као наставник. Подаци су црпени из дела „Die Geschichte des Grossen Weltkrieges“ издато 1917 године у редакцији генерала пешадије Емила Војновића и генерал-мајора Макса Ритера фон Хоен, директора аустроугарске ратне архиве. Затим из „Der Österreichisch—Ungarische Krieg“ од генерала Шварта, издање 1922, и из „Österreich —Ungarns letzter Krieg“, издање аустроугарског Министарства војске — 1930 године.

[29]) Ова је директива изложена у одељку „Операциски план и стратегиски развој аустроугарске Балканске војске“.

пребацивале преко Саве у Босну и усиљеним маршем ишле на Дрину. Притом су се у Брчком трупе још и укрштале, па је и то повећало закашњење. Осим тога, свака дивизија требало је да набави у Босни око 600 товарних коња, за које су самари вожени из мобилизациских слагалишта. За све то требало је знатно времена. 21 пешадиска дивизија 8 корпуса се 9 августа касно пребацила преко Саве код Рачиноваца—Брезовог Поља, па се одатле маршем кретала ка Новом Селу (код Бијељине).

Десетог августа десила се и друга железничка несрећа, што је такође утицало на закашњење оперативне готовости V армије, али је баш тога дана добијено телеграфско наређење Поћорека да, с обзиром на ситуацију II армије, која може садејствовати V армији само до 18 августа, и због тога што VI армија треба да пређе у офанзиву 18 августа, офанзива V армије има *безусловно да почне 12 августа.* Тако је и генералштабном официру, упућеном из Штаба V армије, Поћорек изјавио: „Тешкоће се морају савладати, а 21 дивизија може стићи и касније“.

Међутим, командант V армије желео је да своју армију поведе у офанзиву потпуно прикупљену[30]) и да сачека мостове тренове, који су планом превожења погрешно били стављени на зачеље армиског распореда. Без тих тренова, Дрина се, по схватању генерала Франка, није могла ни успешно ни брзо прећи.

Али код Поћорека су и даље преовлађивали обзири да се од краткотрајног бављења II аустроугарске армије на Сави и Дунаву извуче што више користи за офанзиву Балканске војске и да V армија заузимањем Ваљева обезбеди успех VI армији, која треба да пређе у долину Западне Мораве и пружи руку Бугарима. Он упорно гони V армију да 12 августа, пре него што постигне оперативну готовост, крене у напад преко Дрине. При томе је нарочито кобна била његова жеља

---

[30]) Још му нису биле стигле извесне артиљериске јединице, мунициске колоне и мостови тренови.

да се искористи присуство II аустроугарске армије. „Што пре напред, да би се рат у Србији раније завршио!“ — био је основни мотив Поћорековог плана.

Тако је Балканска војска са својом усамљеном V армијом прешла у наступање 12 августа, тј. 16 дана после почетка мобилизације, иако је њено железничко транспортовање завршено тек 16 августа, тј. 20 дана после почетка мобилизације.

Према директиви команданта Балканске војске од 9 августа, V армија је имала да изврши 12 августа „отсудан“ прелаз Дрине и да наступа ка Ваљеву, које је требало да заузме до 18 августа. Притом је требало да јој садејствује II армија, вршећи 12 августа „демонстративан прелаз“ преко Саве код Митровице и Шапца.

V армија имала је да упути своју крајњу десно-крилну колону, јачине једне дивизије, од Зворника уз Дрину ка Љубовији, у циљу садејства VI армији.

Распоред *V армије* уочи прелаза био је овакав (скица 2):

8 корпус: 21 ландверска пешадиска дивизија, задоцнивши да изврши концентрацију, форсирано је маршевала са своје концентрациске просторије Жупања—Брчко—с. Јамена ка Новом Селу (код Бијељине), где је имала да сачека долазак своје артиљерије. 9 пешадиска дивизија налазила се на просторији Бијељина—с. Амајлија;

13 корпус: 36 пешадиска дивизија налазила се код села Батара; 13 пешадиска и 11 брдска бригада код с. Козлука, а 42 домобранска дивизија код Зворника.

Штаб армије у Тузли.

Командант V аустроугарске армије имао је о јачини и распореду српске војске према себи ове податке:

на десној обали доње Дрине и на утврђеним положајима код Лешнице и Лознице — око пола дивизије, поред трупа III позива (ти су подаци били приближно тачни; то су биле трупе Дринске дивизије II позива, и то: Лознички и Лешнички одред и лево крило Шабачког одреда);

код Ваљева — око две дивизије. (Овде је српска снага прецењена, јер је, уствари, била свега једна дивизија — Дринска I позива).

Заповешћу команданта V армије за прелаз Дрине наређено је (скица 3):

команданту 8 корпуса да 12 августа зором изврши прелаз Дрине северно од Јање, близу с. Амајлије, и да наступа ка висовима источно од Лешнице, тако да бочним нападом са севера помогне прелаз 13 корпуса јужно од Јање код с. Батара и овлађивање висовима код Лознице;

команданту 13 корпуса да 12 августа зором изврши прелаз Дрине јужно од Јање на фронту с. Батар— с. Козлук и да, уз садејство 8 корпуса, овлада лозничким положајима[31]);

команданту 42 домобранске дивизије да, у духу директиве команданта Балканске војске, наступа преко Зворника, обема обалама Дрине, ка Љубовији, у циљу садејства VI армији, чији 15 корпус има да пређе Дрину код Бајине Баште и Вишеграда најкасније 18 августа;

за везу са II аустроугарском армијом, која са извесним деловима има 12 августа да изврши демонстративни прелаз Саве код Митровице и Шапца, одређен је *одред генерала Летовског* (1 ескадрон и 3 ландштурмска батаљона), који ће прећи Дрину на месту одређеном за 8 корпус и стајати под његовом командом.

Из заповести команданта V армије не види се где је био главни, а где помоћни прелаз, али како је 8 корпус, по прелазу Дрине код с. Амајлије, имао да наступа ка Видојевици у циљу олакшања прелаза 13 корпуса код с. Батара, *излази да је главни прелаз био код с. Батара*, па према томе је и *главни правац наступања V армије ка Ваљеву био заплавом Јадра.*

Таква процена праваца наступања, са доње Дрине ка Ваљеву, од стране команданта V армије није била

[31]) Како сав понтонирски материјал није био стигао на Дрину, било је наређено командантима 8 и 13 корпуса да у прво време подигну само по један понтонски мост преко Дрине.

правилна из разлога што се северно од операциске зоне дејства V армије ка Ваљеву налази пространа, отворена Мачва са Поцерином, преко којих је Српска војска могла напасти V армију у њен леви бок. II аустроугарска армија на Сави имала је само демонстративну улогу, тако да није била у могућности да се ангажује јужније од Саве у циљу парирања таквом српском маневру. Међутим, десни бок V армије био је наслоњен на планински гребен Гучево—Борања—Јагодња—Повлен, а и на сопствене снаге (42 домобранску дивизију), тако да са те стране Армији није претило изненађење. Тежиште армиског рада, према томе, требало је да буде на њеном левом крилу, а не у долини Јадра, па је стога 8 корпус требало ојачати и упутити у дејство северно од гребена Видојевица—Цер, тј. кроз Мачву и Поцерину, а зону дејства 13 корпуса померити више на север, тако да његово јако лево крило наступа гребеном Видојевица—Цер. Наступајући правцима кроз Мачву и Поцерину, ојачани 8 корпус, као лево крило V армије, јаче се наслања на Саву, односно на II аустроугарску армију, која, иако само демонстрира на Сави, може, у случају потребе, и активно садејствовати, не удаљавајући се ипак много од Саве. Поред тога, наступањем 8 корпуса кроз богату Мачву и њеним овлађивањем ствара се у њој одлична основица, на коју избијају и железничке пруге нормалног колосека код Кленка, Митровице и Раче, а и пловна река Сава, што би све олакшало снабдевање V армије.

Извршење прелаза (скица 3)

Према предњој заповести, V армија је узору 12 августа почела прелаз преко Дрине, и то: код с. Амајлије са 8 корпусом (9 пешадиском дивизијом), код с. Батара са 13 корпусом (36 пешадиском дивизијом) и код Зворника са 42 домобранском дивизијом.

8 корпус. — Прелаз 9 пешадиске дивизије код с. Амајлије вршен је преко Самуровића Аде (коју је бранио 1 батаљон 6 пешадиског пука III позива са Ја-

дарским четничким одредом) уз велике тешкоће, јер је покривеност Аде врбацима и високим кукурузом олакшавала одбрану. Због тога су делови 102 пешадиског пука успели тек око подне да заузму Аду. Прелаз претходнице преко источног рукава извршен је тек у 20 часова, а понтонски мост је био готов тек 13 августа око 5 часова изјутра. Због тога је главнина 9 дивизије са одредом генерала Летовског заноћила 12/13 августа на Самуровића Ади. 21 пешадиска дивизија је због закашњења у концентрацији преноћила 12/13 августа између с. Амајлије и Дрине.

13 корпус. — Прелаз 36 пешадиске дивизије код с. Батара вршен је преко Аде Курјачице, коју су браниле 2 чете III позива.[32]) Но и поред слабе посаде на Ади, 36 дивизија је тек у 13 часова пребацила својих првих 7 батаљона преко Дрине, после чега је постављен понтонски мост, тако да је увече цела 36 дивизија прешла реку и заноћила 12/13 августа на простору између ње и с. Шора.

Због закаснелог прелаза 8 корпуса, намеравани напад 36 дивизије на лознички положај у 17 часова одложен је за 13 август.

11 брдска и 13 пешадиска бригада нису због великог водостаја Дрине успеле да изврше прелаз код с. Козлука, те је 11 брдска бригада прешла Дрину тек 13 августа преко моста 36 дивизије код с. Батара, а 13 пешадиска бригада остала је и 13 августа на левој обали.

42 домобранска дивизија поставила је мост 12 августа испод Зворника и прешла Дрину истога дана, са главнином код Малог Зворника.

---

[32]) Њима је било упућено појачање од $1^1/_2$ батаљона II позива, али је услед погрешне оријентације по мраку то појачање отишло погрешним правцем северно од Аде Курјачице, а кад се вратило, пало је под непријатељску бочну ватру тако да је брзо отступило.

3

ДЕМОНСТРАТИВНИ ПРЕЛАЗ II АУСТРОУГАРСКЕ АРМИЈЕ ПРЕКО САВЕ

(скица 3)

Командант II аустроугарске армије наредио је за прелаз Саве да 44 пешадиски пук (под командом команданта 62 пешадиске бригаде генерал-мајора Данија) пређе реку код Шапца, а 29 пешадиска дивизија (из 9 корпуса) код Митровице.

Према Београду и Обреновцу имала се вршити демонстрација само артиљериским бомбардовањем, без озбиљнијег прелаза Саве и Дунава.

Под заштитом ноћи, 44 пешадиски пук почео је 12 августа у 3.15 часова пребацивање понтонима преко Саве, и у 15.15 часова, после слабог отпора српске посаде, био је на десној обали, 1 км узводно од Шапца. Појачан једним батаљоном и пољском батеријом, пук је око 16 часова заузео Шабац и ту се задржао, не ширећи мостобран, иако се Шабачки одред повукао чак до с. Слатине.

Понтонски мост код Шапца постављен је тек 15 августа по подне, а дотле се саобраћало понтонима, чамцима, лађицама и мониторима.

Дванаестог августа зором делови 29 пешадиске дивизије су готово без отпора (свега једна српска чета III позива) заузели Подринску Митровицу и села Ноћај, Шеварице и Дреновац.

4

ПОМЕРАЊЕ СТРАТЕГИСКОГ РАЗВОЈА ГЛАВНЕ СНАГЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ КА СЕВЕРОЗАПАДНОМ ФРОНТУ

(I фаза прилагођавања почетног операциског плана и стратегиског развоја новоствореној ситуацији)

(скица 4)

Ситуација 12 августа пре подне

На фронту I и II српске армије непријатељ врши јако бомбардовање пограничних вароши и положаја; покушао је прелаз са мањим одељењем на Аду Циганлију, али без успеха.

На фронту III српске армије непријатељ врши прелаз преко Саве код Шапца и преко Дрине код Самуровића Аде и Аде Курјачице. Са Шапцем је прекинута телефонска веза.

На фронту Ужичке војске српски предњи делови прешли су границу према Вишеграду. Непријатељ према њима није дотле ништа предузимао.

Из свега овог, а у вези са честим узнемиравањем северозападног фронта у току последњих дана и честим летењем авиона над северозападном Србијом, Врховна команда закључује да непријатељ намерава да предузме нешто озбиљније према северозападном фронту.

Одлука српске Врховне команде: да се III армија свом снагом ангажује да спречи непријатељу прелазе; извршити померање стратегиског развоја главне снаге (I и II армије и Коњичке дивизије) ближе северозападном фронту, али не губећи ни даље из вида велику важност северног фронта.

У духу предње одлуке, Врховна команда је око подне телеграфски наредила:

команданту III армије — Ваљево да са Дринском дивизијом I позива одмах одмаршује „тамо где је потребно“ и спречи непријатељу прелаз;

команданту II армије — Аранђеловац да своју армију приближи северозападном фронту да би могао брзо спречити непријатеља у прелазу на отсеку Обреновац—Шабац.

Ради тога да одмах упути:

Шумадиску дивизију I позива преко с. Коцељеве у с. Владимирце са задатком да осматра и упорно брани фронт с. Ушће—Шабац;

једну дивизију преко Лазаревца и Уба у с. Стублине са задатком да осматра и упорно брани фронт Обреновац—с. Ушће, и

једну дивизију у околину Уба, где ће бити и Штаб II армије;

команданту I армије — Рача да изврши прикупљање Армије на линији Аранђеловац—Лазаревац, и то са једном дивизијом код Лазаревца, а са осталим двема код Аранђеловца, где ће бити и Штаб армије. Коњичку дивизију да упути у Ваљево, на расположење команданту III армије, с тим да је он употреби на десном боку своје армије, на фронту Шабац—Лешница[33]).

Добивши извештај о преласку непријатеља преко Саве код Шапца и преко доње Дрине код Самуровића Аде и Аде Курјачице, Врховна команда, под сугестијом података из директиве Обр. 796 од 8 августа (у Срему 90.000, а у Босни и Херцеговини 70.000 бораца), свакако је рачунала да они почињу добијати своју потврду, тј. да је непријатељ предузео прелаз преко Саве са својом јачом групом из Срема, а са слабијом са доње Дрине. Стога је и наредила груписање јаче снаге (II српска армија) према Сави (фронт Обреновац—Шабац), слабије према доњој Дрини (III армија), а за везу између њих на фронту Шабац—Лешница одредила је Коњичку дивизију. Што се тиче непријатељске групе у Банату, чија се офанзивна акција још није била испо-

[33]) Ова наређења нису извршена, јер су убрзо замењена новим, издатим на основу ситуације од 12 августа по подне (видети скицу 4).

љила, владала је и даље неизвесност, па је због тога I српска армија била само померена за два дана марша у правцу запада, да би се приближила снагама на северозападном фронту (II и III армији). Међутим, остала је и даље у Шумадији (на линији Аранђеловац—Лазаревац), да би још могла благовремено интервенисати на северном фронту.

Претпоставка Врховне команде о јачем груписању у Срему и слабијем у Босни била је у току следећих дана од штетног утицаја на њене одлуке, кочила јој слободу рада да се благовремено свом снагом баци у противофанзиву на V армију, која је једино и била одређена за продирање из северне Босне у Србију. Ту заблуду Врховне команде изазвала је II аустроугарска армија, о чијој правој улози (демонстративна акција на Сави до 18 августа, а потом одлазак на Руски фронт) није имала података.

Доношењем одлуке о општем прегруписању и развоју главне снаге (I и II армије и Коњичке дивизије) ближе северозападном фронту, Врховна команда се почела постепено ослобађати предратне претпоставке о већој опасности са централног дела северног фронта (према Шумадији). Том својом одлуком она је показала еластичност постепеног прилагођавања стварној стратегиској ситуацији. Да је и даље упорно остала при својој ранијој претпоставци о груписању непријатељских снага, као што је то био случај са Поћореком, који је све до свога пораза у Церској бици остао обузет фикс-идејом о „ужичкој опасности", Врховна команда би закаснила да исправи погрешку свог почетног стратегиског развоја.

При разматрању оцене српске Врховне команде у погледу груписања и развоја непријатељских снага мора се имати у виду да Српска војска у почетку рата 1914 године није располагала авијацијом (изузев пет авиона, од којих је само један био употребљив), те Врховна команда није ни могла да прати груписање и развој непријатељских снага извиђањем из ваздуха.

Одлука о пребацивању главне снаге из Шумадије у северозападни део Србије била је судбоносна. Доношење те одлуке није било лако, јер је требало напустити одбрану животног центра Србије, а подаци о непријатељском груписању још нису били поуздани. Шта ће бити ако се главна снага увуче у северозападни део Србије, а непријатељ пређе Саву и Дунав код Београда или још источније, и предузме продирање кратким и погодним правцима дејства ка Крагујевцу? Велики терет одговорности притискивао је војводу Путника при том одлучивању, што илуструје и ова сцена којој је присуствовао писац ове студије.

По добијеним првим извештајима команданта III армије о прелазу аустриских трупа преко доње Дрине и код Шапца (ситуација 12 августа пре подне) војвода Путник је, заједно са својим помоћником генералом Живојином Мишићем и начелником Оперативног одељења генералштабним пуковником Живком Павловићем, приступио проучавању ситуације ради доношења одлуке. Нас неколико приправника за генералштабну струку, који смо тада били на служби у Оперативном одељењу, предосећали смо значај овог историског конферисања које је трајало прилично дуго, па смо у ходнику пред вратима канцеларије, у којој се оно вршило, са зебњом и узбуђењем очекивали исход конференције. Одједном се врата канцеларије нагло отворише и на њима се појави пуковник Живко Павловић, сав зајапурен, узвикнувши као са олакшањем тешког терета: „А-у-ух! Сломисмо војводу!“ Коцка је, дакле, била бачена. Војвода се одлучио да главну снагу баци у сусрет непријатељу.

5

ОДЛУКА СРПСКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА ПРЕЛАЗ У ПРОТИВОФАНЗИВУ

(II фаза прилагођавања почетног операциског плана и стратегиског развоја новоствореној ситуацији)

(скица 4)

Ситуација 12 августа по подне

Тек што су била издата наведена наређења за прегруписање главне снаге, Врховна команда је добила извештај команданта III српске армије из кога се видело:

да је непријатељ прешао Саву код Шапца на понтонима и заузео Шабац, а да се делови Шабачког одреда повлаче са Мишара ка Ваљеву; да о одреду у Мачви нема извештаја, јер су везе прекинуте; да се јачина непријатеља који је прешао Дрину према Лозници цени на 10—15.000 људи и да се воде борбе на положајима код Лознице; да непријатељ са хаубицама обасипа Обреновац, и да је наредио да Дринска дивизија I позива заузме положај код Ваљева.[34])

На основу предњег извештаја, а с обзиром на непромењено стање на другим фронтовима, Врховна команда закључује да Аустроугарска војска предузима офанзиву са главном снагом према III српској армији са тежњом обухватног дејства правцем Шабац—Ваљево, те се *одлучује на противофанзиву са главном снагом ка северозападном фронту.*

Једновремено доноси *одлуку да са Ужичком војском предузме офанзиву на југозападном фронту,* да би што јаче приковала снаге за тај фронт, док се не туче главна непријатељска снага на северозападном фронту.

У духу предње одлуке Врховна команда телеграфски наређује 12 августа по подне:

команданту III армије Ваљево:

а) да армиску коњицу са једном брзометном батеријом упути одмах правцем с. Коцељева—Шабац са задатком да што пре расветли ситуацију код непријатеља; да прихвати трупе које су у повлачењу из Шапца и да ухвати везу са одредом у Мачви и код Лознице;

б) да из своје опште резерве (Дринска дивизија I позива код Ваљева) упути одмах по један пешадиски пук са по једним дивизионом брзометне артиљерије ка Шапцу и Лозници ради појачања и прихвата тамошњих одреда; и

в) да два пука пешадије и остатак Дринске дивизије I позива задржи себи на располагању на линији Јаутина—с. Каменица;

[34]) Велики рат Србије, књига I, стр. 51 и 52.

команданту II армије — Аранђеловац:

а) да Шумадиска дивизија I позива предузме одмах покрет у сусрет непријатељу правцем Уб—с. Коцељева—Шабац са задатком да прихвати наше трупе на том правцу, да непријатеља нападне и баци назад на Саву;

б) да остале своје дивизије прикупи око Уба као армиску резерву; да прати развој догађаја и дејствује енергично у правцу у коме се појави главна непријатељска снага у наступању са фронта Обреновац—Шабац ка Ваљеву; и

в) да под своју команду прими и Коњичку дивизију, која ће доћи на Уб;

команданту I армије — Рача да Коњичку дивизију упути на Уб, у састав II армије, а не у Ваљево, као што је раније било наређено;

команданту Ужичке војске — Ужице: „Врховни командант наредио је данас покрет и јаче груповање све три армије према северозападном фронту, у циљу предузимања офанзиве. Предузмите офанзиву против Вишеграда.“[35])

Из предњих наређења види се да је Врховна команда још била под сугестијом своје претпоставке из директиве Обр. 796 о јачем груписању у Срему, јер је и поред прелаза јаке непријатељске снаге преко Дрине и њене појаве према положајима код Лознице (према извештају команданта III српске армије) непријатељ био прешао и Саву на понтонима код Шапца, те Врховна команда *очекује да се главна непријатељска снага појави са фронта Обреновац—Шабац* ради дејства ка Ваљеву. Стога за дејство против те снаге ангажује целу II српску армију, упућујући Шумадиску дивизију I позива ка Шапцу за дејство против већ испољеног дела непријатељске снаге (група код Шапца). Остале две пешадиске дивизије и Коњичку дивизију прикупља код Уба, образујући од њих

[35]) Велики рат Србије, књига I, страна 53 и 54.

офанзивну групу за дејство против непријатељске снаге која ће се вероватно појавити са осталог дела фронта Обреновац—Шабац (од Скеле или Обреновца). Као ослонац офанзивног маневра II армије служи III армија, која у том циљу ојачава своје одреде (Шабачки и Лознички).

Врховна команда и даље држи I армију источно од Колубаре, на фронту Аранђеловац—Лазаревац, да би њоме могла да парира опасност са средњег дела северног фронта (према Шумадији). Али та армија служи и као стратегиска резерва за дејство ка северозападном фронту.

Мада још под сугестијом опасности са северног фронта, Врховна команда је учинила нови корак да се ослободи те сугестије, јер сада не развија две дивизије II армије на линији с. Стублине—Владимирци, фронтом према савском отсеку Обреновац—Шабац, ради одбране тога отсека (као што је било предвиђено ранијим наређењем од 12 августа у подне), већ те две дивизије, и Коњичку, држи прикупљене око Уба ради противофанзиве. Са просторије око Уба ове се три дивизије могу употребити за дејство не само против непријатељских снага које буду надирале ка Ваљеву са фронта Обреновац—Шабац већ и против оних које са Дрине и из Мачве продиру ка Ваљеву. Истина, Врховна команда не помиње ту другу могућност употребе офанзивне групе код Уба, али је нареoriginalним груписањем код Уба омогућила њено остварење.

У овом новом еволуирању стратегиског развоја главне снаге ближе северозападном фронту са наглашеном тенденцијом офанзивног рада *назире се рађање идеје церског маневра* — дејства у леви бок непријатељске снаге која са дринског фронта (из Босне) продире ка Ваљеву. Ова ће се идеја дефинитивно изразити тек онда када Врховној команди буде постало сасвим јасно да главна опасност долази са дринског, а не са северног фронта.

Одлука за предузимање офанзиве са Ужичком војском ка Вишеграду потпуно одговара ситуацији. „При-

кивање што јаче непријатељске снаге за југозападни фронт, док се не туче непријатељска главна снага на северозападном фронту“ — сасвим је правилна идеја и у духу начела економије снага. Та је офанзива дала сјајне резултате: држала је и даље команданта Балканске војске, Поћорека у хипнози о „ужичкој опасности“ и тиме лишила V армију помоћи коју би јој могла пружити VI армија, састављена из два елитна корпуса (15 и 16).

6

РАД V АУСТРОУГАРСКЕ АРМИЈЕ 13 АВГУСТА

(скица 3)

Извршењем прелаза преко Дрине 12 августа код с. Амајлије и с. Батара V армија није достигла висове на десној обали Дрине (лешничке и лозничке положаје), којима је тежила тога дана, већ је остала на ужим мостобранима испред места прелаза.

8 корпус изгубио је и цео дан 13 августа у детаљном постројавању својих дивизија у збијене борбене поретке (9 пешадиска и 21 ландверска) за напад на Лешницу и Видојевицу, при чему је 9 дивизија очекивала до 14 часова на развој закасселе 21 дивизије, иако је према себи имала код Лешнице свега 2—3 српска батаљона са батеријом. По пристизању 21 дивизије почело је, у 14 часова, наступање, али врло опрезно, ометано борбом четника по високим кукурузима, тако да је тек у мрак *21 ландверска дивизија* избила са 42 бригадом пред с. Милићевац, а са 41 бригадом северно од с. Петковице. *9 пешадиска дивизија,* која је са 17 бригадом наступала ка Новом Селу, а са 18 бригадом ка Лешници, стигла је до мрака на линију северна ивица Лешнице — западна ивица Новог Села, испред самих положаја Лешничког одреда, и преноћила у борбеном поретку. И тако 8 корпус ни 13 августа није постигао циљ који је морао постићи дан раније, мада је коман-

дант корпуса настојао да се наступа. Узрок томе био је недостатак искуства у кретању по покривеном земљишту (нарочито кукурузом) и бојазан од четника.

Одред генерал-мајора Летовског наступао је без борбе од зоре 13 августа са моста на Дрини преко с. Бадовинаца и с. Змињака ка Шапцу и заноћио је 13/14 августа код с. Змињака.

13 корпус, очекујући бочно садејство 8 корпуса са севера против лозничког положаја, изгубио је такође цео дан 13 августа. *36 пешадиска дивизија* ограничила се на дејство артиљериском ватром, и вршила је груписање за напад на лознички положај са тежиштем на свом северном (левом) крилу. *11 брдска бригада* развила се удесно од 36 дивизије, према Лозници и Грнчарском Гробљу. Тако је до подне 13 августа изгубљено време и пропуштена прилика да се постигне лак успех против слабог Лозничког одреда (свега 4 батаљона, 2 брзометна и 10 позициских топова), јер му је после 10 часова стигло појачање од 4 батаљона (5 пешадиски пук I позива) и 3 пољске брзометне батерије.

42 домобранска дивизија стигла је 13 августа са челом главнине до ушћа Дрињаче у Дрину; 1 батаљон те дивизије био је упућен на Црни Врх (на пл. Борањи) за везу са 13 пешадиском бригадом.

План команданта V армије за прелаз Дрине и овлађивање лешничким и лозничким положајима није био еластичан. Напад 13 корпуса на лозничке положаје био је условљен успехом напада 8 корпуса на лешничке положаје и његовим бочним садејством у правцу лозничких положаја. Због тога командант 13 корпуса, држећи се стриктно армиског наређења, није предузео 13 августа напад, иако је тога дана имао 36 дивизију и 11 брдску бригаду пребачене преко Дрине, већ их је држао у подножју лозничких положаја, очекујући садејство 8 корпуса, које се није могло остварити због његовог закашњења.

Командант V армије дошао је 13 августа по подне у Штаб 13 корпуса код с. Батара, и уместо да нареди

команданту 13 корпуса да одмах предузме напад на лозничке положаје, не чекајући на 8 корпус, наредио му је да тек 14 августа изјутра предузме напад на положаје с. Г. Добрић—с. Руњани—Тршићко Брдо, а команданту 8 корпуса шаље наређење да такође предузме напад 14 августа изјутра на Видојевицу са северне стране.

Због спорог наступања 8 и 13 корпуса и недовољно енергичног командовања команданта V армије изгубљена је корист од оперативне иницијативе и изненађења, те је српска Врховна команда добила цео један дан за вршење прегруписања главне снаге у правцу северозападног фронта.

7

ШАБАЧКА ГРУПА 13 АВГУСТА

(скица 3)

Одред генерал-мајора Данија у Шапцу био је појачан 13 августа са 3 маршевска батаљона, тако да је имао 7 батаљона и 1 пољску батерију. Одред је био потчињен команданту 9 корпуса. У близину Шапца су стигла и два монитора са скелом за превожење. Одред је утврђивао јужну ивицу Шапца.

Око подне 2 батаљона 6 пешадиског пука III позива и Дрински дивизиски коњички пук I позива напали су од Мишара на југоисточну ивицу Шапца, али је напад одбијен уз садејство артиљерије са Турског Гробља (на левој обали Саве), а увече су и монитори гађали српске трупе на Мишару и код с. Јеленче.

Због борбе која се тога дана водила код Шапца, командант II аустроугарске армије наредио је 13 августа да се код Шапца сасреде 11 ландштурмских и маршевских батаљона, и то у времену од 13—15 августа, с тим да 14 августа стигне од Земуна и генерал-мајор Литгендорф (командант 7 пешадиске дивизије) са једним својим пешадиским пуком и 3 пољске батерије. Он

је био одређен за команданта тзв. „Шабачке офанзивне групе“.

29 пешадиска дивизија, чији су делови 13 августа прешли Саву код Митровице, била је на простору Рума—Митровица—Јарак са једним батаљоном на српској обали.

И тако је и овде, у рејону Шапца, 13 августа на аустроугарској страни био изгубљен дан, који је Српска војска искористила за своје пребацивање на дриносавско војиште.

8

ОДБРАНА III СРПСКЕ АРМИЈЕ 13 АВГУСТА

(скица 3)

Појачавање Шабачког и Лозничког одреда

Дрински дивизиски коњички пук I позива, упућен 12 августа по подне од Коцељеве ка Шапцу, стигао је 13 августа пре подне на Мишар и у подне узео учешће у нападу на Шабац; 12 августа по подне упућен је ка Шапцу и 17 пешадиски пук I позива са једним дивизионом брзометне артиљерије са положаја испред Ваљева (из састава Дринске дивизије I позива); 13 августа увече стигао је на линију с. Корман—с. Жабар—Ћатића Поље[36]). Те јединице биле су стављене под команду коњичког пуковника Јована Вељковића, са задатком да прихвате трупе које су отступале од Шапца и пруже непријатељу што дужи отпор до доласка Шумадиске дивизије I позива, која је кренула 12 августа по подне од Лазаревца преко Уба и Коцељеве ка Шапцу. По доласку Шумадиске дивизије I позива, одред пуковника Вељковића ставља се под њену команду.

5 пешадиски пук I позива са једним дивизионом брзометне артиљерије, упућен ка Лозници 12 августа

[36]) Поједини топографски називи у тексту не слажу се са картом 1:100.000 (издање Војно-географског института кр. Југославије) или недостају. Због тога се на крају књиге износи објашњење географских назива за све такве случајеве.

по подне са положаја испред Ваљева (из састава Дринске дивизије I позива), стигао је 13 августа увече на линију с. Г. Добрић—Грнчарско Гробље, а један дивизион брдске артиљерије, упућен 13 августа по подне из Ваљева ка Лозници, стигао је тога дана увече до с. Завлаке.

Дринска дивизија I позива (6 пешадиски пук I позива и 3 прекобројни пешадиски пук са 3 пољске батерије) била је прикупљена 13 августа увече код Каменице, у циљу дејства против непријатеља са правца Дрине.

Упућена српска појачања стигла су на положаје код Шапца и Лознице, а и код Завлаке, без икаквог узнемиравања.

9

МАРШМАНЕВАР ГЛАВНЕ СНАГЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ 12 и 13 АВГУСТА

(скица 4)

На основу одлуке српске Врховне команде од 12 августа по подне о рокирању II армије и Коњичке дивизије из Шумадије на дрино-савско војиште, истога дана по подне почео је маршманевар главне снаге Српске војске, под заштитом трупа III армије, и то:

II армија наступа: *Шумадиска дивизија I позива* из околине Лазаревца преко Уба ка Шапцу; *Комбинована дивизија* из околине с. Даросаве ка Убу; *Моравска дивизија I позива* из околине Аранђеловца ка Убу; *Коњичка дивизија* од с. Осипаонице ка Убу.

I армија наступа: *Моравска дивизија II позива* из околине Тополе ка Лазаревцу; *Тимочка дивизија I позива* из околине Паланке ка Аранђеловцу; *Тимочка дивизија II позива* из околине Раче ка Аранђеловцу.

Започет 12 августа по подне, маршманевар је продужен и 13 августа, и тога дана увече дивизије су заноћиле:

II армије: Шумадиска I позива на простору између с. В. Бошњака и с. Коцељеве; *Комбинована* на простору

између с. Бањана и Уба; *Моравска I позива* на простору између Уба и Лајковца; *Коњичка* на линији с. Лисовић—с. Венчане;

I армије: Моравска II позива код Лазаревца; *Тимочка I позива* и *Тимочка II позива* у околини Аранђеловца.

Због изнете неактивности V армије испред Лешничког и Лозничког одреда и II аустроугарске армије испред Шабачког одреда, Српска војска је добила цео један дан за ојачање Шабачког и Лозничког одреда, за извршење маршманевра II армије из Шумадије у заплаву Колубаре и Тамнаве и за рокирање I армије са просторије Рача—Паланка—Топола ка фронту Аранђеловац—Лазаревац.

10

НАПАД V АРМИЈЕ НА ЛЕШНИЧКЕ И ЛОЗНИЧКЕ ПОЛОЖАЈЕ 14 АВГУСТА[37])

(скица 3)

Четрнаестог августа у 9 часова командант V армије одредио је ове циљеве за тај дан:

8 корпусу:

21 ландверска дивизија правцем Кумовац—Тодоров Рт, с тим да претходница избије на Скакалиште (к 268);

9 пешадиска дивизија долином р. Лешнице на Рашуљачу, с тим да претходница избије на Текериш.

13 корпусу:

36 пешадиска дивизија друмом у долини Јадра са јаком претходницом бар до Јаребичке Цркве;

11 брдска и 13 пешадиска бригада путем за Крупањ са претходницом на Столице;

---

[37]) Види напомену бр. 28.

42 домобранска дивизија обема обалама Дрине до линије Хан Полић—с. Витковић, са обезбеђењем на Јагодњи.

После 10 часова Штаб V армије прешао је од Забрђа у Јању. Генерал Франк одлази у Штаб 13 корпуса у с. Батар. Тамо се уверава да тај корпус нема никакве везе са 8 корпусом, који врло споро ради, па наређује да 36 дивизија, после артиљериске припреме, нападне и заузме српске положаје код Лознице.

Наступање 13 корпуса:

Напад на лозничке положаје предузет је двема колонама 14 августа по подне:

десна колона — 11 брдска бригада — нападала је на висове источно од Лознице (Тршићко Брдо);

лева колона — 36 пешадиска дивизија — нападала је на фронт Пређевска Црква—с. Г. Добрић;

резерва: 13 пешадиска бригада.

11 брдска бригада, одлично помогнута артиљериском ватром са леве обале Дрине, успела је да око 15.30 часова двојним обухватом одбаци посаду јужне половине лозничких положаја (Тршићко Брдо) ка Грнчарском Гробљу.

36 пешадиска дивизија почела је напад после 13 часова обухватом десног крила лозничких положаја. Али се то крило, благодарећи одлично руковођеној унакрсној артиљериској ватри Лозничког одреда, држало до 19 часова, и тек тада, после огорчене борбе, која је местимично вођена и ножем, пала су пољска утврђења код с. Обрежа и с. Г. Добрића, а такође и положај код Пређевске Цркве. Јаким изненадним противнападом у ноћи 14/15 августа Срби су од левог крила 36 дивизије преотели висове код с. Г. Добрића, али их нису могли одржати.

У тим борбама Лознички одред изгубио је око 800 људи, а сама 36 пешадиска дивизија изгубила је око 600 људи.

У току ноћи 14/15 августа Лознички одред повукао се без икакве сметње на положаје код Јаребичке Цркве.

Из упорног отпора Лозничког одреда 14 августа, аустроугарско командовање стекло је уверење да је од Дрине до Ваљева потребно знатно више од пет дана наступања (Поћорек је био наредио да V армија заузме Ваљево 18 августа).

42 домобранска дивизија је у свом наступању 14 августа, стигла до Љубовије, али је, на иницијативу свога команданта, предузела покрет ка Крупњу и заноћила 14/15 августа са челом код Хана Полића. Лева њена побочница (пуковник Маташић) избила је тога дана на Јагодњу, где је преноћила 14/15 августа.

Наступање 8 корпуса

9 пешадиска дивизија у рано јутро напала је Лешнички одред на Гогином Брду, Шанцу и Парлогу и одбацила га ка с. Јошеви, али га није гонила, већ се зауставила на дужи одмор код с. Слатине, Лешнице и на Видојевици, и тек по подне продужила наступање. 17 бригада 9 дивизије стигла је до Вратачке Мале, 18 бригада код с. Слатине и јужно од Лешнице, артиљерија код с. Слатине и код Лешнице; Штаб дивизије био је у с. Слатини. Артиљерија ове дивизије није могла помоћи напад северног крила 13 корпуса због непрегледног земљишта.

Лешнички одред задржао се на линији Дулића Коса—Расадник, где му је стигла једна брдска батерија и заповест да се држи и обезбеђује северно крило Лозничког одреда. Јадарски четнички одред остао је сам на Церу.

21 ландверска дивизија[38]) кренула је у 4 часа изјутра у наступање борбеним поретком: 6 пешадиски пук 41 бригаде са пољским артиљериским дивизионом правцем с. Петковица—Цер (к 630); 42 пешадиска бригада са главнином артиљерије преко с. Чокешине ка Мршића Гробу и Вратачком Венцу. Због отпора четника, Дивизија је била принуђена да наступа у развијеном борбеном поретку, што је успоравало наступање, а артиљерија се јако напрезала да по рђавим

[38]) Види напомену бр. 28.

путевима изиђе на гребен. Око 15 часова је 42 бригада избила на Мршића Гроб, а тамо је у 15 часова стигао и Штаб дивизије. Било је потребно два сата да се прикупе све јединице те бригаде.

Под утиском лаког заузећа Лешнице, командант 8 корпуса (у Новом Селу) наредио је у 10.45 часова да 21 ландверска дивизија само са предњим деловима држи линију с. Увала (искључно)—Мршића Гроб—Цер (к 630)—Грабовац—Гусковац, а ради бољег снабдевања са главнином да остане код с. Чокешине и с. Милићевца. Ту заповест је командант 21 дивизије добио *тек у 18 часова* на Мршића Гробу, па пошто је било касно за спуштање са гребена Цера, одлучује да не враћа трупе, већ да остану на гребену. Артиљерија се заглавила у усеченом путу и једва се, после читаве ноћи напрезања, могла повратити у долину (подножје Цера код с. Петковице).

6 пешадиски пук 41 бригаде заноћио је на Грабовцу—Церу (к 630).

Јединице на гребену Цера нису добиле текући оброк хране, а како је био утрошен и последњи резервни оброк, храниле су се кукурузом и бундевама, што је неповољно утицало на њихову издржљивост и морал.

8 корпус је 14 августа извршио кратко наступање од само 8—10 км, и то под лаком борбом. Главни узрок спором наступању била је неумешност командовања и слаба способност трупа за наступање по покривеном земљишту против слабих српских делова. Јер, да би протерао трупе Лешничког одреда (500 четника и 1.500 пешака II и III позива са свега 2 пољска топа) и да би прешао 10 км простора, 8 корпус са својих 25.000 пушака и 106 топова морао је да употреби цео дан 14 августа, и то у времену када је од његовог брзог наступања зависио успех напада 13 корпуса на лозничке положаје, као и цео маневар V армије. Такво споро наступање против слабог непријатеља било је рђав предзнак за целу офанзиву Балканске војске.

Одред генерала Летовског продужио је 14 августа марш друмом од с. Змињака за Шабац, где је по подне стигао на време да узме учешћа у борби и одбијању напада ојачаног српског Шабачког одреда.

Тако је и 14 август прошао за V армију без резултата. Маршевски циљеви одређени за тај дан остали су испред фронта 8 и 13 корпуса за читавих 15—20 км. И тај је дан био чист добитак за Српску војску.

11

ОДБРАНА III СРПСКЕ АРМИЈЕ 14 АВГУСТА

(скица 3)

Одбрана Лешничког одреда

Тај одред, јачине 2 батаљона, 300 четника, 4 топа и 1 вода коњице, после сасвим слабог отпора на положају Гогино Брдо—Шанац—Парлог, са предњим деловима у Лешници, био је одбачен ка с. Јошеви, где је добио наређење команданта Дринске дивизије II позива да се безусловно задржи на положају Дулића Коса—Расадник, куда му је упућена и једна брдска батерија као појачање. Одред је предвече заузео одређени положај и на њему заноћио 14/15 августа, добивши као појачање и брдску батерију, али је после поноћи предузео отступање преко р. Лешнице ка Поповом Парлогу, на гребену планине Иверка.

Јадарски четнички одред заноћио је на греди Цера.

Одбрана Лозничког одреда

Тај одред, јачине 8 батаљона, 24 топа и 3 вода коњице, држао је утврђени положај с. Г. Добрић, с. Руњани—Тршићко Брдо, 7—8 км удаљен од Дрине. Пре подне прошло је на миру. Око 11 часова стигао је на Грнчарско Гробље командант Дринске дивизије I позива са наређењем команданта III армије да под

своју команду прими све трупе Дринске дивизије II позива у саставу Лешничког и Лозничког одреда. Око подне почео је напад 36 дивизије и 11 брдске бригаде, чији је ток раније изложен. И поред непријатељске бројне надмоћности, трупе Лозничког одреда истрајале су на положајима све до ноћи.

Видећи тешку ситуацију Лозничког одреда (лево крило на Тршићком Брду је попустило, а и с. Г. Добрић је било напуштено) и знајући да једна непријатељска колона (42 домобранска дивизија) врши обилазак преко Крупња, командант Дринске дивизије I позива доноси у 20 часова одлуку о повлачењу Лозничког одреда у ноћи 14/15 августа позади јаребичког положаја Богићевића Кулине—Гробље—Пушкаревац—Мајдан. Тај положај имају да поседну јединице Дринске дивизије I позива, које стижу од Ваљева.

Повлачење је извршено најпре са левог отсека, потом са десног крила (с. Г. Добрић). Лешнички одред код с. Јошеве и део Лозничког одреда према Г. Добрићу имали су да остану на својим положајима све док се трупе на левој обали Јадра не повуку ка с. Јаребицама. Како их непријатељ није гонио, то су без узнемиравања отступиле ка линији положаја у висини с. Јаребица, где су прихваћене од свежих трупа главнине Дринске дивизије I позива упућених из околине Ваљева (од с. Каменице).

Четрнаестог августа, тј. трећег дана од почетка непријатељства, слаба III српска армија била је ангажована у сусретним борбама против непријатељске офанзиве, и то на дугом фронту од Шапца до Гучева. Уместо одбране код Ваљева, та се армија истакла напред за два дана марша, *да борбом „напред“ избори потребно време и простор за подилажење (маршманевар) српске главне снаге, која креће у противофанзиву.*[39])

С обзиром на велику надмоћност непријатељске снаге (V и II армије) и обухватни распоред у односу на

[39]) Види напомену бр. 28.

III српску армију, њен задатак је био тежак и ризичан. Она је могла бити стегнута најпре стратегиским клештима са Дрине (V армија) и Саве (II армија), а потом изложена тактичком окружењу у околини Завлаке или Осечине. Међутим, непријатељ је својим спорим радом ишао на руку не само III српској армији већ и целокупној противофанзиви српске војске на дрино-савском војишту. Правилно схватање и брзина одлучивања српске Врховне команде и брзо маршевање дивизија II српске армије учинили су да је III српска армија, иако развучена на огромном фронту, убрзо добила појачања и пребродила кризу.

Тако је III српска армија одиграла врло значајну улогу у припремању успеха Српској војсци у првој бици Првог светског рата.

12

ШАБАЧКА ГРУПА 14 АВГУСТА

Прегруписање 4, 9 и 7 корпуса у Срему и Банату
(скица 2)

Једанаестог августа Команда II аустроугарске армије добила је извештај од аустроугарског војног изасланика у Софији да ће Срби предузети офанзиву преко Саве и Дунава. Том се извештају поверовало, па је командант II армије, генерал Бем Ермоли, наредио рокирање 4 корпуса и 7 дивизије на исток, на линију с. Товарник—Земун, и то: главнина Корпуса на простору с. Товарник—с. Деч—с. Прхово; 7 корпус да се прикупи ка Панчеву; 9 корпус на простору с. Лаћарак—с. Грабовац. Одустаје се од демонстрације у корист V армије. Ти излишни покрети, по лажним вестима, удаљили су трупе II армије у Срему за један и по дан марша од Шапца, и то у времену када су тамо биле врло потребне због тешкоће у коју је V армија, као што ће се касније видети, била запала. То је била обмана аустроугарског командовања, слична обмани о

тзв. „ужичкој опасности“, која је онако далеко одвела VI од V армије.

Напад ојачаног Шабачког одреда (скица 3)

Према наређењу команданта III српске армије, ојачани Шабачки одред (јачине 10 батаљона и 22 топа) имао је задатак да 14 августа преотме Шабац. Одред је, под командом коњичког пуковника Јована Вељковића, предузео 14 августа узору развијање за напад, и то: 6 пешадиски пук II позива са брзометном батеријом и ескадроном правцем с. Јевремовац—Шабац; 17 пешадиски пук I позива са брзометном батеријом правцем с. Причиновић—Шабац. 2 батаљона 6 пешадиског пука III позива са шест Дебанжових топова остављени су на Мишару на утврђеном положају. Напад је почео око 10 часова и постепено се развијао против посаде Шапца, коју је сачињавао само Данијев одред (44 пешадиски пук), помогнут једном батеријом са Турског Гробља, пошто су остале батерије биле одвучене са 4 корпусом, приликом његовог рокирања на исток. Одбрану су помагали и монитори, који су тукли српску артиљерију и пешадију на Мишару и Потесу.

Међутим, око подне појављује се из Мачве одред Летовског, и са правца од с. Мајура предузима напад у леви бок Шабачког одреда.

Око 17 часова 17 пешадиски пук I позива креће на јуриш са Беглука, али је одбијен јаком и унакрсном пушчаном и митраљеском ватром са ивице Шапца и шрапнелима батерије са Турског Гробља. Бочни напад Летовског, уперен против левог бока 17 пешадиског пука, није успео, јер је десни бок одреда био изложен митраљеској ватри 6 пешадиског пука II позива, који је наступао од с. Јевремовца. Ипак је бочно дејство одреда Летовског омогућило да се тога дана Шабац одржи. Генерал Летовски сменио је рањеног генерала Данија.

Шабачки одред повукао се на прву терасу јужно од Беглук Баре и на Потес.

За време ове борбе, генерал Литгендорф (командант 7 дивизије), који је био стварни командант одбране Шапца, налазио се у Кленку, уместо у Шапцу. У току ноћи он наређује да се Шабац безусловно одржи и да му дођу у помоћ 29 пешадиска дивизија и тешка артиљерија.

Због јаке борбе код Шапца и приближавања Шумадиске дивизије I позива, командант 9 корпуса (генерал Хортштајн) наредио је после 18 часова хитан покрет 29 дивизије, распарчано, по деловима, од с. Јарка и с. Суботишта ка Кленку. У 21.30 часова командант II аустроугарске армије наређује команданту 9 корпуса да Шапцу упути све трупе које има на располагању, а сам упућује тамо сву артиљерију 31 пешадиске дивизије (30 топова и 12 хаубица) и један понтонирски батаљон.

Јединице 29 дивизије, које су биле преморене непрекидним бесциљним маршевима почев од 11 августа, предузеле су наређени покрет пред зору 15 августа, те су тога дана стигле код Шапца потпуно исцрпене.

Енергичан напад Шабачког одреда, извештај о пристизању нових српских снага (Шумадиске дивизије I позива) ка Шапцу, потреба да се смени 44 пешадиски пук (дотадашња посада Шапца) и потреба да се Шабац одржи у својим рукама — све је то имало за последицу одлуку (противно жељи аустроугарске Врховне команде) да се 29 пешадиска дивизија ангажује у борбама јужно од Шапца.

Стизање Шумадиске дивизије I позива под Шабац
(скица 3)

Четрнаестог августа у 6 часова изјутра Шумадиска дивизија I позива кренула је челом од с. В. Бошњака, и око 10 часова њена претходница стиже код с. Лојаница, а главнина код с. Белотића. У то време Шабачки одред је био почео напад. Око 11 часова командант Шабачког одреда дошао је до с. Лојаница и обавестио команданта Шумадиске дивизије I позива о току напада на Шабац. Командант дивизије упућује

свој дивизиски коњички пук правцем с. Г. Врањска—с. Маове—с. Богосавац, за извиђање према левом крилу, а један батаљон из претходнице (11 пешадиског пука) ка Мишару за појачање тамошњих батаљона III позива. Борба се међутим појачавала. Дивизиска се главнина прикупила ка с. Вукошићу.[40])

Командант дивизије саставља план за напад на Шабац: Шабачки одред има да заштити развој Шумадиске дивизије I позива; 11 пешадиски пук са 2 батерије да се развије код с. Кормана; 10 пешадиски пук са једном батеријом да наступа преко с. Вукошића ка с. Јевремовцу; 12 и 19 пешадиски пук са 3 батерије у резерви код с. Вукошића. Међутим, трупе Шумадиске дивизије биле су јако развучене и преморене усиљеним маршем (прешле су 68 км за 48 часова), тако да су се све до поноћи морале прикупљати. Због тога је напад одложен за 15 август у 3.30, када се имао извршити у виду препада, у три колоне.

Међутим, због извештаја о појави непријатељске колоне путем од Лешнице ка Шапцу (одред Летовског) и непријатељских делова од с. Цуљковића и с. Беле Реке (изиђачки делови 21 ландверске дивизије), командант Шумадиске дивизије I позива бојао се за леви бок и позадину своје дивизије, па око поноћи одлучује да одложи напад на Шабац, док се не расветли ситуација на левом боку; дотле да се Дивизија утврди и одржи на линији Мишар—с. Јевремовац; 10 и 19 пешадиски пук I позива да штите леви бок Дивизије код с. Слатине и с. Маова.

Бојећи се непријатељског наступања ка с. Слатини, у позадину своје дивизије, командант Шумадиске дивизије тражио је од команданта II српске армије да се тамо што пре упути Коњичка дивизија или 1 пешадиски пук Комбиноване дивизије.

Дивизија је остатак ноћи 14/15 августа провела у оваквом распореду:

---

[40]) Види напомену бр. 28.

десно крило: 2 батаљона 6 пешадиског пука III позива са Дебанжовом батеријом на Мишару; 11 пешадиски пук I позива на десној обали Думаче и лево од пута Мишар—Шабац; 2 пољске батерије на северној ивици с. Јеленче;

центар: 17 пешадиски пук I позива у борбеном распореду лево од 11 пешадиског пука до с. Јевремовца; батерија код с. Причиновића;

лево крило: 6 пешадиски пук II позива испред с. Јевремовца, а 10 пешадиски пук I позива прикупљен код с. Јевремовца, где је била и батерија;

лева побочница: 19 пешадиски пук I позива на к 205 код с. Слатине;

резерва: 12 пешадиски пук I позива са остатком артиљерије (3 пољске и 1 хаубичка батерија) код с. Вукошића.

Око 1 часа у ноћи 14/15 августа добијена је заповест команданта II српске армије да се Шумадиска дивизија I позива повуче на десну обалу р. Добраве, да поседне положај између с. Вучевице и с. Пејановића и да затвори пут Шабац—Текериш код с. Синошевића.

Начелник Штаба III српске армије известио је телефонски команданта Шумадиске дивизије I позива о повлачењу Лешничког одреда преко Видојевице. Он је захтевао: да командант Шабачког одреда са 6 пешадиским пуком II позива иде преко с. Радовашнице на Кумовац (Цер); да пуковник Вељковић са 17 пешадиским пуком I позива и дивизионом артиљерије крене преко Текериша и Иверка и дође на десно крило Дринске дивизије I позива код с. Г. Добрића. Међутим, ово се није могло извршити, јер су те јединице биле уплетене у борбу. Тај је захтев касније поновљен још двапут, а добијено је и наређење команданта II српске армије да одред пуковника Вељковића одмаршује преко Текериша на десно крило Лозничког одреда, јер је Лешнички одред напустио Цер, куда се повлачио само Јадарски четнички одред.

Намера команданта Шумадиске дивизије I позива за ноћни напад у 3.30 часова 15 августа имала је прилично изгледа на успех, јер 11½ батаљона шабачке посаде, од којих је 6½ било маршевских и ландштурмских, који су били заморени борбом и ослабљени губицима тешко да би могли издржати напад 24 српска батаљона, помогнута ватром 50 топова, нарочито ако би се вршио и против југозападне и западне ивице вароши, које нису биле утврђене. Поред тога, непријатељска артиљерија са леве обале Саве (Турско Гробље) и са монитора не би могла ноћу успешно дејствовати противу нападних колона Шумадиске дивизије I позива.

И овде је посреди био случај уображене претеране опасности са левог бока (1 ескадрон и 3 ландштурмска батаљона одреда генерал-мајора Летовског) и у правцу позадине Дивизије (извиђачки одреди 21 ландверске дивизије са правцем од с. Цуљковића), што је било последица слабог извиђања и обавештавања.

13

УЖИЧКА ГРУПА 14 АВГУСТА[41])

(скице 2 и 5)

Операције VI аустроугарске армије

Према директиви команданта Балканске војске од 9 августа, VI армија (15 и 16 корпус), по завршеном стратегиском развоју на фронту Сребрница—Вишеград—Горажде—Фоча имала је да предузме наступање ка Ужицу. Како је због правца тока Дрине фронт стратегиског развоја 16 корпуса (Горажде—Фоча) био знатно повучен уназад у односу на фронт развоја 15 корпуса (Сребрница—Вишеград), то је 16 корпус морао предузети наступање пре 15 корпуса. 15 корпус

[41]) Под овим се подразумева „Југозападни фронт“, који обухвата поред српских још и црногорске снаге, као и аустроугарске снаге према њима.

је имао да послужи као пивô за маневар 16 корпуса кроз Новопазарски Санџак, најпре преко фронта Чајниче—Пљевља, а потом преко фронта Рудо—Прибој. Стога је директивом било предвиђено да 16 корпус предузме наступање 14 августа, а 15 корпус тек 18 августа. 15 корпус требало је, дакле, да сачека код Вишеграда на избијање 16 корпуса на Лим, како би VI армија могла предузети дејство против Ужичке војске са два фронта: дринског (Вишеград) и лимског (Рудо—Прибој).

Наступање 16 корпуса. 14 августа 16 корпус је предузео наступање у Новопазарски Санџак са главном снагом (6 бригада) општим правцем преко Чајнича на Рудо, а са 8 бригадом преко Челебића ка Пљевљима. У току тога дана Корпус је вршио постепено чишћење босанске територије од црногорских и српских одељења која су тамо још раније била продрла, групишући се главном снагом за напад против положаја црногорске Пљеваљске дивизије (дивизија генерала Гојнића) на линији Заборак—Метаљка (код Чајнича).

Груписање 15 корпуса код Вишеграда. Услед наступања Шумадиске дивизије II позива са Шаргана ка Вишеграду, предузето је груписање целог 15 корпуса код Вишеграда у циљу одбране, осим 12 брдске бригаде (из 48 дивизије), која се јужно од Сребрнице још од 11 августа борила против српских четника.

Операције Ужичке војске и Пљеваљске дивизије

У циљу извођења офанзиве према Вишеграду у духу наређења Врховне команде од 12 августа по подне, командант Ужичке војске саставио је истога дана по подне овакав план:

са Ужичком бригадом држати и бранити у прво време фронт од Карауле Дервенте до р. Трешњице;

са Шумадиском дивизијом II позива и Лимским одредом (код Прибоја) предузети офанзиву према Вишеграду.

У духу овога плана, Шумадиска дивизија II позива вршила је у току 14 августа наступање са Шаргана

правцима преко с. Гостиља и Паноса ка фронту Дрине Стари Брод—Вишеград, са циљем преласка Дрине на томе фронту и дејства ка Рогатици. После мањих борби са непријатељским истакнутим деловима, Дивизија је заноћила 14/15 августа на линији Гостиље Брдо —Панос—Игриште—Суха Гора.

Лимски одред наступао је правцем Вихра—Рудине—Бујак—ушће Лима, али није било података докле је допро тога дана. Један његов батаљон за везу са Црногорцима избио је на линију Прибишић—Голеш (к 1492).

Горњачки четнички одред од 600 пушака упућен је од Руда у бок и позадину непријатељског 16 корпуса, који је вршио груписање према Пљеваљској дивизији.

Пљеваљска дивизија налазила се на положају Заборак—Метаљка у очекивању напада 16 корпуса.

14

ОДЛУКА СРПСКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ О ЗАУЗЕЋУ ШАПЦА САМО ШУМАДИСКОМ ДИВИЗИЈОМ I ПОЗИВА

(скица 3)

Ситуација 14 августа до подне

У Штаб Врховне команде стизали су 14 августа пре подне извештаји са свих фронтова, од којих су најважнија била два извештаја команданта III српске армије[42]).

1) „Према извештају једног пребеглог непријатељског војника из 79 пешадиског пука, на мосту код Аде Курјачице прешле су две дивизије (помиње пукове: 64, 43 и 79), а корпусни штаб је с оне стране Дрине.

Јутрос (14 августа) од 5.15 часова непријатељ отвара доста јаку ватру на крајње десно крило лоз-

[42]) Велики рат Србије књига I, стр. 73, 74 и 75.

ничког положаја. Изгледа да тежи обухватити десно крило положаја.

Један наш пилот видео је јутрос да је код Шапца подигнут понтонски мост, што потврђује и пуковник Вељковић, и каже да је непријатељ пребацио један пук пешадије.“

2) „Непријатељ је са јаком снагом напао јутрос (14 августа) положај код Лешнице, тако да се Лешнички одред повлачи. Тражио сам од команданта Шумадиске дивизије I позива да команданта Шабачког одреда са 6 пешадиским пуком II позива упути преко с. Радовашнице на Кумовац (Цер), где би имао да дође у везу са Лешничким одредом и са њим брани греду Цер, а 17 пешадиски пук I позива са дивизионом артиљерије да упути преко Текериша и Иверка пл. на десно крило Дринске дивизије I позива код с. Г. Добрића“.

На основу ова два извештаја, а с обзиром на непромењену ситуацију на осталим фронтовима, српска Врховна команда се *одлучује:* да заузеће Шапца повери команданту II армије, и то само са Шумадиском дивизијом I позива, а све остале трупе (осим 6 пешадиског пука III позива) које су у рејону Шапца, а припадају дивизијама III армије, да се упуте у састав својих дивизија, те да се III армија појача својим трупама ради упорније одбране долине Јадра. У духу те одлуке издато је 14 августа у 13 часова *наређење команданту II армије на Убу* да са Шумадиском дивизијом I позива протера непријатеља и заузме Шабац, а по извршеном задатку да упути команданту III армије све његове трупе (осим 6 пука III позива), и то: пешадију и артиљерију преко Текериша у Лозницу, а армиску коњицу правцем ка Лешници, на десно крило одбранбене линије Лешница—Лозница.

На ову одлуку Врховне команде да се заузеће Шапца изврши само Шумадиском дивизијом I позива, а да се све трупе III армије (осим 6 пешадиског пука III позива) у рејону Шапца врате у састав својих дивизија, вероватно је утицао исказ пребеглог непријатељ-

ског војника из 79 пешадиског пука о прелазу двеју непријатељских дивизија преко Дрине код Аде Курјачице. Врховна команда почиње сада озбиљније да мисли на опасност са Дрине, па зато и ојачава III армију њеним трупама из рејона Шапца.

Откривање понтонског моста код Шапца навело је, вероватно, Врховну команду на мисао да непријатељ намерава да пребацује јаче снаге код Шапца, па је зато и одлучила да се Шабац заузме Шумадиском дивизијом I позива, како се непријатељу не би дало времена да га претвори у јак мостобран.

Само, као што је већ изложено, командант Шумадиске дивизије I позива пропустио је да искористи последњи повољан тренутак за заузеће Шапца, одуставши од свог намераваног ноћног препада у 3.30 15 августа. У току дана 15 августа почињу пристизати знатна појачања аустроугарској шабачкој посади, а у току 16 августа непријатељ код Шапца предузима напад на Шумадиску дивизију I позива.

15

ОДЛУКА СРПСКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ О ГРУПИСАЊУ II АРМИЈЕ НА Р. ДОБРАВИ, А I АРМИЈЕ КОД ВАЉЕВА И УБА

(III фаза прилагођавања почетног операциског плана и стратегиског развоја новоствореној ситуацији)

(скица 3)

Ситуација 14 августа по подне

Тога дана по подне Врховна команда је добила ове извештаје од команданта III српске армије:

„1) Непријатељ је отпочео после 13 часова напад на лозничке положаје у две колоне: једном у правцу Г. Добрића, а другом у правцу Тршића. Напад још није интензиван.

Са Лешничким одредом овог момента нема везе и не зна се шта је с њим. Од пукова што претичу Дринској дивизији I позива (6 пешадиски пук I позива и 3 прекобројни пук I позива) упутиђу од Јаребица један батаљон ка Видојевици, а већ је тамо упућена једна брдска батерија.

2) Наређење Обр. 1271 (односи се на враћање трупа III армије од Шапца) примио сам. Имам везе са Шумадиском дивизијом I позива. Она сада води борбу код Шапца заједно са мојим одредима, а не знам када ћу те трупе добити.

Мишљења сам да једну дивизију са Уба треба упутити у Ваљево.

3) По свему се види да је главна непријатељска навала од Шапца, Лешнице и Лознице.

Моје су трупе ангажоване око Лознице и Шапца, а јављају непрестано да је правац преко Крупња све више несигуран, иако су тамо упућени извесни делови.

Мишљења сам и даље, да једну дивизију са Уба треба упутити у Ваљево.

4) Јављено ми је да Лешнички одред није на греди Цера, већ се повукао код с. Јошеве. На Церу је само Јадарски четнички одред. Према овоме сад је неопходно потребно да се поступи по мојој ранијој преставци, односно мојих одреда код Шапца.

Потврђује се вест да је непријатељ са мањим одељењима продро у Борању и Гучево"[43]).

На основу ових извештаја, а с обзиром на непромењену ситуацију на осталим фронтовима, Врховна команда доноси *одлуку:*

да се II армија групише на р. Добрави ради заузимања Шапца, јер непријатељ јако кочи слободу маневра II армије држањем те маневарске тачке;

да се I армија групише: са једном дивизијом код Уба ради обезбеђења десног бока и позадине II армије, а са две дивизије код Ваљева ради обезбеђења праваца од Лознице и Пецке и одбране Ваљева; у исто

[43]) Велики рат Србије, књига I, стр. 75.

време да буду стратегиска резерва за цео северозападни фронт. Под њену команду стављају се Обреновачки одред и Дунавска дивизија I позива;

да командант III армије лично предузме команду над трупама према Дрини.

У духу ове одлуке Врховна команда је издала 14 августа у 19 часова потребна наређења командантима I, II и III армије.

Са тактичког гледишта напад на Шабац је био врло тежак из ових разлога: Шабац је претстављао јак отпорни центар, помаган снажном артиљериском ватром са леве обале Саве (са Турског Гробља и из Кленка), те би напад био скопчан са великим губицима; нападне трупе би се морале водити концентричним правцима ка Шапцу, без могућности маневровања, што би довело до њиховог згушњавања и повећавања губитака под дејством пушчане и митраљеске ватре са ивице Шапца и концентричне артиљериске ватре са леве обале Саве (Кленак—Турско Гробље) и монитора; везан понтонским мостом са левом обалом Саве, Шабац се могао појачавати непријатељским трупама из Срема.

Зашто је Врховна команда, којој су морале бити јасне тактичке тешкоће напада на Шабац, ипак наредила тај напад?

И овде треба тражити разлог у предубеђењу Врховне команде о груписању главне непријатељске снаге у Срему и у непознавању праве — демонстративне — улоге II аустроугарске армије.

Држећи у својим рукама Шабац као мостобран, непријатељска главна снага (по мишљењу српске Врховне команде) у Срему могла је код Шапца вршити пребацивање својих оперативних јединица на десну обалу Саве и одатле предузети снажно дејство у десни бок II српске армије, упућене против левог бока V армије, која са Дрине продире ка Ваљеву. С обзиром на малу ширину зоне маневра II српске армије између Цера и Шапца (свега 25 км), њено дејство против левог

бока V армије било би укочено продирањем непријатељске снаге од Шапца ка Текеришу и Ваљеву.

Стога је, са гледишта стратегиског захтева, српска Врховна команда одлучила да, без обзира на тактичке тешкоће напада, избаци непријатеља из Шапца и тиме непријатељску главну снагу у Срему лиши могућности пребацивања њених оперативних јединица преко шабачког мостобрана на десну обалу Саве ради продирања ка Текеришу и Ваљеву.

Стратегиски обзири су у овом случају превагли, дакле, над тактичким. То би било сасвим оправдано да је II аустроугарска армија у Срему имала стварно задатак отсудног продирања у Србију, као што је претпостављала српска Врховна команда. Међутим, као што је сада познато, II аустроугарска армија у Срему имала је само демонстративну улогу код Шапца (привлачење што јачих српских снага на себе, у циљу олакшања V армији у њеном продирању са Дрине ка Ваљеву). Како је убрзо затим (у току ноћи 14/15 августа) демонстративна улога II аустроугарске армије код Шапца постала јасна српској Врховној команди, то до наређеног напада на Шабац са целокупном II српском армијом није ни дошло, већ је према њему остављена само Шумадиска дивизија I позива, што је било сасвим довољно према стварној ситуацији.

Одлуком о груписању I армије код Уба (једна дивизија) и Ваљева (две дивизије) *доводи се и остатак главне снаге Српске војске у северозападни кут Србије.* Том се одлуком српска Врховна команда ослобађа предубеђења о опасности са северног фронта према Шумадији. И тако је у року од три дана (12, 13 и 14 августа) постепеним прилагођавањем ситуацији и постепеним рокирањем главне снаге, најзад напуштена основна идеја почетног операциског плана, на основи које је био извршен стратегиски развој главне снаге у Шумадији, на отсеку између Велике Мораве и Колубаре.

Време од три дана, с обзиром на малу удаљеност Ваљева од Дрине и слабост III армије, није било кратко

за непријатеља, и да је он извршио правилније груписање у свом офанзивном стратегиском поретку (прикупљање VI армије ближе V армији и упућивање целог 8 корпуса кроз Мачву и Поцерину), српска Врховна команда не би имала времена да групише снаге за Церску битку, већ би, у најбољем случају, могла тући битку код Ваљева, или, вероватније, тек на Колубари.

Мора се имати у виду да су околности под којима је Врховна команда доносила одлуке биле врло тешке. Није се располагало извиђачком авијацијом, те је Врховна команда била потпуно у неизвесности о томе шта се од непријатељских снага налази с оне стране Дунава, Саве и Дрине. Пребацивање повереника преко тих широких речних препона, које су биле добро осматране и брањене, било је врло тешко, а малих (ручних) радиоапарата за опремање својих повереника у Босни, Срему и Банату тада још није било.

Благодарећи грешкама и спором раду непријатеља, српска Врховна команда успела је не само да поправи погрешку свог почетног стратегиског развоја, што је у историји ратова врло редак случај, већ и да туче једну од најсјајнијих битки у историји ратова српског народа.

Но, поред грешака са непријатељске стране, не сме се изгубити из вида чињеница да је Врховна команда у својим намерама могла успети благодарећи одличном квалитету ондашњег старешинског кадра Српске војске и необичном полету и пожртвованости са којима су и старешине и војници издржавали наређене маршеве, који су, нормално, били усиљени и износили 40—60 км дневно (рачунајући маршевање и дању и ноћу).

Пребацивши главну снагу (I и II армију) у северозападни кут Србије, Врховна команда је створила могућност да од својих 11 пешадиских дивизија и једне коњичке групише за битку на дрино-савском војишту 8 пешадиских дивизија и једну коњичку, остављајући за одбрану северног фронта (према Шумадији) само

2 дивизије: Дунавску I позива (код Београда) и Дунавску II позива (Браничевски одред код Пожаревца).

Одлука српске Врховне команде да се једна дивизија I армије групише код Уба последица је њеног предубеђења о груписању главне непријатељске снаге у Срему. Давање задатка тој дивизији да брани правац од Обреновца и штити бок и позадину II српске армије, која се групише за напад на Шабац, показује да је Врховна команда очекивала, поред прелаза непријатеља код Шапца, и његов прелаз преко Саве код Скеле или Забрежа. На тај начин она је груписала према Срему целу II српску армију (три пешадиске и једну коњичку дивизију) и једну дивизију I армије, укупно четири пешадиске и једну коњичку дивизију. То показује да још 14 августа по подне II аустроугарска армија својим присуством у Срему и својом демонстративном акцијом код Шапца успешно врши улогу привезивања јаке српске снаге у корист V армије, која са Дрине продире ка Ваљеву. Командант III српске армије својим извештајем: „по свему се види да је главна непријатељска навала од Шапца, Лешнице и Лознице" није допринео разјашњавању ситуације у погледу груписања непријатељске главне снаге, пошто му је предњи закључак сасвим неодређен. Међутим, командант III српске армије налазио се ближе догађајима, а имао је и времена да се у току 12, 13 и 14 августа боље обавести о груписању непријатељских снага, нарочито о улози II аустроугарске армије.

Пети део

СТРАТЕГИСКА ПРИПРЕМА ЦЕРСКЕ БИТКЕ

1

РАЂАЊЕ ИДЕЈЕ ЗА ЦЕРСКУ БИТКУ

Битка је заједничко дело стратегије и тактике. Стратегија припрема битку, доноси одлуку за њу, даје идеју њеног маневра (одређује правац главног удара[44]) и правце помоћних акција), групише снаге за извођење битке и руководи њоме; тактика је изводи.

Елементи стратегиске припреме почетне битке назиру се, нормално, у почетном операциском плану. Уколико војсковођа раније сагледа намере непријатеља, утолико ће његова стратегиска припрема почетне битке бити јаче изражена почетним операциским планом.

Церска битка је почетна битка Аустроугарско-српског рата[45]). Међутим, српска Врховна команда није предвиђала ту битку много раније, јер се у њеном операциском плану налазе елементи стратегиске припреме битке у Шумадији, ближе Сави и Дунаву, или даље од тих река, према развоју ситуације. Једино је у заједничком операциском плану Српске и Црногорске војске била изражена идеја офанзиве према Срему или Босни, али је она била више резултат претпоставке да

[44]) Односи се на нападну битку, као што је то случај са Церском.

[45]) Она је у исто време била и почетна битка Првог светског рата.

ће се Балканска војска држати дефанзиве, бранећи прелазе преко Саве и Дрине.

Са преласком Балканске војске у офанзиву почиње обострано извођење Церске операције. Српска Врховна команда почиње се постепено прилагођавати новој ситуацији, назирући све јасније праве намере непријатеља. Истина, она се прилагођава ситуацији доста споро, јер се постепено ослобађала своје претпоставке о опасности са северног фронта, али ипак прогресивно, према степену упознавања стварне ситуације. И када је, најзад, у току ноћи 14/15 августа Врховној команди постало сасвим јасно да опасност не прети са северног фронта, већ да непријатељска главна снага продире долином Јадра ка Ваљеву, а помоћна од Шапца, тада је приступила стратегиској припреми Церске битке.

2

ОДЛУКА СРПСКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА БИТКУ, ИДЕЈА МАНЕВРА И ГРУПИСАЊЕ СНАГА

(IV — завршна фаза прилагођавања почетног оперaциског плана и стратегиског развоја новоствореној ситуацији)

(скице 3 и 7)

Ситуација у току ноћи 14/15 августа (скица 3)

У току ноћи 14/15 августа у Штаб Врховне команде стизали су извештаји са разних фронтова, од којих су најважнији били ови извештаји команданта III армије:

„1) Борба на линији Лозница—Г. Добрић почела је данас 14 августа око подне и трајала више од пет часова без прекида...

2) Око 23 часа 14 августа командант Дринске дивизије I позива известио је, да је једва успео да се одржи до ноћи и да је наредио да се трупе под заклоном мрака извуку и повуку на положаје у висини Јаребица...

3) Делови ове армије који су се повукли од Лознице, задржали су се на положају: Попов Парлог (к 450)—Богићевића Кулина — Пушкаревац — Мајдан — Гробље (к 439). За снагу којом се располаже положај је јако развучен и веома покривен.

4) На Лешницу је непријатељ напао са запада и севера од Прњавора, и Лешнички одред се повукао код с. Јошеве, а на Церу је остао само Јадарски четнички одред.

5) Један непријатељски војник Чех, који се предао, вели да се она колона која је отишла преко Видојевице састоји из 11, 70, 3, 90, 1 и 102 пука".[46])

Процена ситуације и одлука

С обзиром на ситуацију уопште, а посебно на фронту III армије, српска Врховна команда закључује:

— да је главна снага Аустроугарске војске на северозападном фронту и да јој је главни операциски правац Лозница—Ваљево, са базирањем на мостове на р. Дрини, а помоћни операциски правац Шабац—Ваљево, са базирањем на мост на р. Сави код Шапца;

— да на северном фронту од Шапца до Оршаве Аустроугарска војска демонстрира, свакако услед одласка знатнијих снага са тог фронта у Галицију против Руске војске и

— да је помоћна снага Аустроугарске војске на југозападном фронту. Њена неактивност објашњава се или слабошћу или што још није готова за офанзивне операције.

На основи ове процене ситуације, Врховна команда доноси *одлуку* у ноћи 14/15 августа *да главну снагу Српске војске концентрише према главној непријатељској снази у циљу тучења отсудне битке.*

Идеја маневра Церске битке (скица 7)

Са трупама III армије упорно задржавати непријатеља који надире долином Јадра, а са двема дивизи-

[46]) Велики рат Србије, књига I, стр. 77 и 78.

јама II армије напасти га у леви бок преко Текериша, обезбеђујући се Шумадиском дивизијом I позива од Шапца.

План груписања за битку[47])

III армија остаје на своме фронту, задржавајући непријатеља који надире заплавом Јадра;

II армија да изведе енергичан маршманевар у следећем:

а) *Шумадиска дивизија I позива* напада Шабац са циљем да га заузме, а у случају да то не буде у могућности, ограничава се на упорну одбрану у циљу парализања дејства аустроугарске снаге од Шапца на бок и позадину главне снаге II армије;

б) *Коњичка дивизија,* која је већ предузела покрет од Уба ка с. Ориду (југоисточно од Шапца), мења правац на запад и дејствује у Мачви у циљу расветљавања ситуације, обезбеђујући унутрашње бокове главне снаге II армије и Шумадиске дивизије I позива, а затим садејствује главној снази II армије нападом на бок и позадину главних снага Балканске војске;

в) *Комбинована и Моравска дивизија I позива,* које су већ предузеле покрет са фронта с. Бањани—Уб ка реци Добрави, образују маневарску групу, мењају правац и крећу форсираним маршем ка с. Текеришу, дејствујући енергично у леви бок главне непријатељске снаге, која надире заплавом Јадра;

I армија: покрети њене главне снаге, и то: *Моравске дивизије II позива* ка Убу и Тимочких дивизија I и II позива из Аранђеловца ка Ваљеву, који су већ предузети по ранијем наређењу, остају у важности. Главна снага ове армије образује, на фронту Уб—Ваљево, стратегиску резерву, а Обреновачки одред и Дунавска дивизија I позива, у саставу армије, задржавају дотадашњу улогу: упорну одбрану додељених им отсека на северном фронту;

---

[47]) Велики рат Србије, књига I, стр. 79 и 80.

ВОЈВОДА РАДОМИР ПУТНИК
Начелник штаба српске Врховне команде

Ужичка војска и Браничевски одред задржавају своје дотадашње улоге: Ужичка војска притискује и прикива непријатеља за југозападни фронт, док се не извојује победа над главном непријатељском снагом у долини Јадра, а Браничевски одред упорно брани додељени му отсек северног фронта.

У духу предњег плана Врховна команда је издала 15 августа у 3.15 под Обр. 1306 следећа наређења:

1) *команданту III армије* — Ваљево: да са својим трупама упорно задржава непријатеља који надире долином Јадра, хватајући везу са II армијом у правцу с. Текериш—с. Коцељева;

2) *команданту II армије* — Уб:

а) да одмах упути *Коњичку дивизију* правцем с. Коцељева—с. В. Бошњак, да што пре избије на линију Шабац—Лешница са задатком да расветли ситуацију у Мачви, да дејствује у бок и позадину непријатеља и обезбеђује бок II армије;

б) да са *две дивизије* одмах крене форсирано правцем Коцељева—Текериш и са те стране нападне у леви бок непријатеља, који продире долином Јадра;

в) да *Шумадиска дивизија I позива* заузме Шабац, али ако би имала јачу снагу према себи, да се утврди и упорно брани правац ка Коцељеву и обезбеђује бок и позадину II армије;

г) да одмах ухвати везу са III армијом у правцу с. Осечина—с. Завлака.

Брза и смела одлука војводе Путника да бије битку далеко испред Ваљева и његова кристално јасна идеја маневра за битку истичу његове сјајне особине правог војсковође: да правилно оцени и брзо искористи прави тренутак када непријатељу треба преотети иницијативу и наметнути му своју вољу. После тродневног и постепеног прилагођавања стварној стратегиској ситуацији, *дошао је тренутак Војводине неустрашиве одлуке да бије одлучну битку класичног, маневарског типа, у којој се тактичко дејство у бок комбинује са стратегиским маневром дејства по унутрашњим прав-*

цима између двеју непријатељских група: V аустроугарске армије, која продире са Дрине, и делова II аустроугарске армије код Шапца. Само овај стратегиски гест довољан је да му сачува славу војсковође.

Смелост одлуке војводе Путника да бије битку у простору обухваћеном са две непријатељске групе још више се истиче кад се узме у обзир да је зона маневровања по *унутрашњим правцима* између гребена Цера и Шапца врло узана — свега око 25 км. Енергично продирање непријатељске групе од Шапца правцем ка Текеришу, Осечини и Каменици, с једне, и десног крила V армије (ојачана 42 домобранска дивизија) преко Крупња и Пецке, с друге стране, у времену кад се III и II српска армија ангажују у бици против непријатељске групе у долини Јадра, могла је довести обе ове српске армије у тактичко стезање у висини Завлаке или Осечине. Што до тога није дошло, главни је узрок у томе што II аустроугарска армија у Срему није имала задатак отсудног продирања у Србију, већ демонстративну улогу те се њена демонстративна акција код Шапца могла неутралисати Шумадиском дивизијом I позива, уз садејство Коњичке дивизије.

Да је при тако смелој одлуци и класичној идеји маневра Церске битке успело још и да се изврши благовремено прикупљање довољних снага за битку, Церска битка била би крунисана потпуним успехом — V армија била би уништена. Тиме би се Поћореку одузела могућност да понови офанзиву у Србију, а до Колубарске битке не би ни дошло.

Да снаге нису биле благовремено и довољно прикупљене за битку види се из овога: да би се дејствовало у леви бок непријатеља у долини Јадра, куда је продирао 13 корпус V армије, требало је претходно разбити њен 8 корпус, који је са својом 21 дивизијом продирао гребеном планине Цера и, северније, Поцерином, а са 9 дивизијом долином р. Лешнице и гребеном планине Иверка. За ту двојаку улогу — најпре разбијање 8 корпуса, а потом дејство у леви бок 13 корпуса — II српска армија, јачине свега две пешадиске

дивизије, које су образовале маневарско-ударну групу, није имала довољно снаге. Ударну групу требало је ојачати бар још једном дивизијом I армије, а остале две њене дивизије примаћи линији Коцељева (једна дивизија)—Ваљево (једна дивизија) ради образовања стратегиске резерве. Таквим прикупљањем снага битка би била добијена без већих криза, кроз које је она, као што ће се видети, неминовно морала проћи, јер су главни терет битке носиле на себи свега *5 српских пешадиских и 1 коњичка дивизија* (три пешадиске и једна коњичка дивизија II армије и две пешадиске дивизије III армије) против *8½ аустроугарских дивизија* (3½ дивизије II армије и 5 дивизија V армије). Увлачење у битку Моравске дивизије II позива и Тимочке I позива из састава I армије извршено је тек при крају и по завршетку битке (Моравске II позива 18 августа, Тимочке I позива 20 августа), а ангажовање Тимочке дивизије II позива, из састава I српске армије, извршено је по завршетку Церске битке, и то код Шапца.

Узрок овом неблаговременом прикупљању снага је двојак:

1) Поновљени утицај „опасности са северног фронта“, јер је главна група I српске армије (Тимочке дивизије I и II позива) у покрету ка Ваљеву, због јаког бомбардовања Обреновца и Београда у току 15 августа, била задржана у току ноћи 15/16 августа код Лазаревца. Тиме је главна група I армије уочи Церске битке била удаљена три дана марша од битачне просторије, те је једва стигла да једном својом дивизијом (Тимочка I позива) узме учешће тек по завршетку битке.

2) Неизвесност која је владала у погледу 8 корпуса. Као што се током Церске битке установило, долином р. Јадра продирала је свега једна дивизија (36 пешадиска дивизија 13 корпуса), а северно од долине Јадра, правцима гребеном Иверка, долином р. Лешнице, гребеном Цера и преко с. Петковице—с. Липолиста—с. Цуљковића продирао је 8 корпус од две

дивизије (9 и 21 дивизија). Намеће се питање: зашто је наређењем Врховне команде Обр. 1306 од 15 августа у 3.15 часова наређено дејство II армије само против левог бока непријатеља који продире долином Јадра (36 дивизија), док се дејство против непријатељске снаге северно од долине Јадра (8 корпус) не помиње, као да 8 корпус није ни постојао у непосредној близини и испред маневарско-ударне групе II армије? Ово би се могло објаснити тиме што је Врховна команда у времену издавања наређења Обр. 1306 била још у неизвесности у погледу дејства 8 корпуса[48]). Кривицу за тако слабо обавештавање сноси у првом реду командант Лешничког одреда, који не само што је дао слаб отпор 8 корпусу у борбама код Лешнице и на Видојевици већ није слао ни поуздане извештаје о јачини и дејству непријатеља испред свога фронта. Поред тога, и овде се испољава штетност предубеђења Врховне команде о јачем непријатељском груписању у Срему, а слабијем у Босни. Због тога Коњичка дивизија није благовремено упућена у Мачву, а коњица III армије упућена је ка Шапцу уместо на доњу Дрину. И тако се десило да цео један непријатељски корпус, по прелазу Дрине код Самуровића Аде, врши покрете ка Лешници, Видојевици и Церу такорећи под велом тајности, немајући пред собом јаче српске снаге нити коњичке јединице, које би могле, поред давања отпора, слати поуздане извештаје о његовом дејству и тиме благовремено оријентисати III армију и Врховну команду о стварној ситуацији у Мачви.

Да је Врховна команда заиста била у неизвесности у погледу дејства 8 корпуса у Мачви у времену издавања наређења Обр. 1306 сведочи први став из овог наређења, издатог командату II српске армије, који гласи:

„Упутити одмах коњичку дивизију у правцу Коцељево—В. Бошњак, да што пре избије на линију

---

[48]) Врховна команда, изгледа, није поклонила пажње исказу заробљеног Чеха да је преко Видојевице отишла колона из 11, 70, 3, 90, 1 и 102 пука.

Шабац—Лешница са задатком: *да расветли ситуацију у Мачви*“[49]).

И док је наређењем Врховне команде Обр. 1306 било предвиђено дејство II српске армије у леви бок непријатеља у долини Јадра (36 дивизија 13 корпуса), а није било предвиђено дејство против 8 корпуса (9 и 21 дивизије), дотле се стварно догодило оно што није било наређено: II српска армија, уместо дејства против левог бока непријатеља у долини Јадра, заложила се у току целе битке својом Церском групом (Комбинована и Моравска дивизија I позива), уз садејство Коњичке дивизије, у фронталном судару са 8 корпусом. Против левог бока 36 дивизије у долини Јадра предузела је дејство тек после палог решења битке, 20 августа, када је већ било касно, јер се 13 корпус већ био извукао из долине Јадра.

Према томе, уместо дејства против левог бока непријатеља у долини Јадра, како је било замишљено идејом маневра Церске битке, уствари се одиграо фронталан сукоб са левим крилом V армије (разбијање 8 корпуса), чиме је битка била одлучена у српску корист.

Како се разбијање левог крила V армије одиграло у зони Цера, то ова битка и са стратегиско-тактичког гледишта с пуним правом носи популаран назив „Церска битка“ који јој је дат још одмах по њеном завршетку.

---

[49]) Велики рат Србије, књига I, стр. 81.

Шести део

УВОД У ЦЕРСКУ БИТКУ

1

КРАТАК ОПИС ТЕРЕНСКОГ ОТСЕКА ЦЕР—ИВЕРАК

(скица 3)

Церска битка је извођена на просторији обухваћеној са севера током р. Саве, са запада током р. Дрине, а са јужне стране планинским земљиштем Гучева, Борање, Јагодње и Соколске Планине, али је тежиште битке лежало на теренском отсеку Цер—Иверак.

Просторија између простране равнице Мачве (у кључу између Саве и Дрине) и Цера, позната под именом „Поцерина", испуњена је огранцима Цера, који се постепено спуштају ка Мачви и Шабачком пољу. Последњи огранци Цера чине дуге и благе косе, међусобно одвојене Белом Реком, Добрићком Реком, Думачом и Добравом, чија су корита у средњем и доњем току доста усечена и блатњава, те због тога пролазна само по мостовима. Цело бојиште око Шапца и у Поцерини било је покривено шумицама и воћњацима, у којима су се српске трупе боље сналазиле од аустроугарских.

Брдско-планински терен Цер—Иверак јако је испресецан и покривен високом густом шумом.

Цер са северне и Иверак са јужне стране образују теснац р. Лешнице. Иверак и Влашић Планина са северне стране, а огранци планинске греде Гучево—Бо-

рања—Јагодња—Соколска Планина са јужне стране, притешњују долину р. Јадра, отежавајући маневровање пољских формација.

Цер спада у ниско планинско земљиште. Гребен му је врло узан, обрастао густом високом шумом, која покрива и његове северне и јужне падине, што све јако отежава како пролазност и развој јачих снага тако и прегледност, оријентацију и одржавање везе. Дужина гребена износи око 20 км, а правац протезања је са југоистока ка северозападу. Јужна падина му је стрмија и састоји се из низа кратких паралелних коса, које се доста стрмо завршавају у теснацу р. Лешнице. Северна падина се састоји из низа дугих и при крају врло благих коса, које се протежу ка североистоку и ишчезавају у шабачкој Посавини и Мачви. Тројан (врх где је развалина старога града) са косама ка с. Текеришу, с једне, и косама ка с. Волујцу и с. Дворишту, с друге стране, образује врата за прилаз Церу и долини р. Лешнице, а такође и врата између Мачве, односно Шапца, и долине р. Јадра око с. Завлаке и низводно од с. Завлаке.

За кретање већих јединица, нарочито коморе и артиљерије, постојали су релативно добри путеви само долинама река Лешнице и Јадра. Обадве те долине у оперативном и тактичком погледу у зависности су од држања гребена Цера и Иверка и њихових падина.

За офанзивне операције из Босне преко доње Дрине и из Срема преко Мачве и Шапца, Цер и Иверак су од великог оперативног значаја, јер образују наслон за извођење операција.[50]) Овлађивањем Цером и Иверком нападачеве снаге из Босне, упућене преко доње Дрине, пробијају центар браниочевог стратегиског фронта Шабац—Лешница—Лозница—Крупањ и директним покретима падају на браниочеве комуникације ка Ваљеву, набацујући један део браниочевих снага на Мачву и Саву, а други део на планинско земљиште

[50]) Ова се процена односи на стање ратне технике у времену пре и за време Првог светског рата.

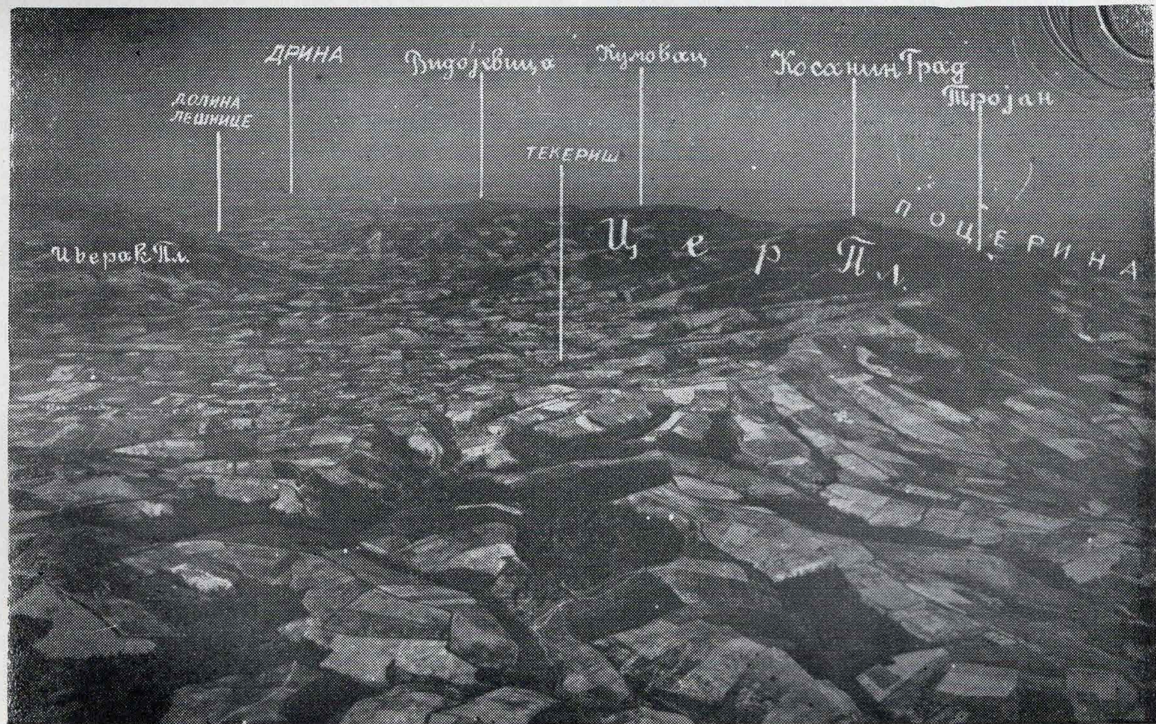

ОПШТИ ПОГЛЕД НА ЦЕР И ИВЕРАК
(с југоисточне стране)

Гучева, Борање, Јагодње и Соколске Планине, чиме се уједно отежава могућност извођења противофанзивног маневра браниочевих снага испред Ваљева. За противофанзивне операције из Србије, Цер и Иверак образују главне ослонце противофанзивног маневра, јер се овлађивањем Цером и Иверком од стране српских снага врши раздвајање непријатељских снага које продиру долином Јадра од оних које оперишу у Мачви и од Шапца, и отвара се слобода маневра против њихових унутрашњих бокова.

Са гледишта тактичке одбране и напада, узани и пошумљени гребени Цера и Иверка са својим испресецаним и пошумљеним стрмим падинама више отежавају одбрану, јако смањујући браниоцу прегледност и дејство ватре, што нападачу иде у прилог. Осим тога, нападачу се олакшава примена изненађења дејством мањих јединица и одељења. Нападачу, међутим, отежавају одржавање везе, развој јачих снага и ширење њиховог тактичког маневра.

У целини узев, карактер земљишта на Церу и Иверку погоднији је за нападача него за браниоца.

2

ОБОСТРАНО ПОДИЛАЖЕЊЕ ЗА БИТКУ И НОЋНИ СУДАР КОД ТЕКЕРИША

Маршманевар V аустроугарске армије 15 августа

(скица 3)

Командант V армије, који је на њену офанзиву гледао доста песимистички, с обзиром на жилав отпор истакнутих српских трупа 14 августа на лозничким положајима, закључио је да се српска противофанзива према његовој армији већ развија. Стога још 14 августа увече поново моли команданта II армије (у Срему) за енергично садејство. А 15 августа рано телеграфише

команданту Балканске војске и Хецендорфу[51]), начелнику Штаба Врховне команде у Бечу: „Потврђује се моје схватање о почетку непријатељске офанзиве против V армије. Слабе демонстрације II армије нису извршиле задатак да се непријатељ привеже на месту. Потребно је да II армија изврши широко садејство наступањем ради савлађивања Србије".

Осим тога, командант V армије тражи од команданта Балканске војске (Поћорека) да 12 брдска бригада (из VI армије) наступа од Сребрнице преко Љубовије на Пецку у позадину III српске армије, а у подне 15 августа извештава команданта Балканске војске и Врховну команду „да V армија, без отсудног садејства II и VI армије, неће моћи да успе".

Из овога се види да је командант V армије предвиђао оно што се већ идућег дана почело догађати: отсудну српску офанзиву против V армије и отсуство садејства својих суседа (VI, нарочито II армије). Овакво његово песимистичко схватање умногоме је узрок што он лично не предузима нарочите мере да убрза наступање својих корпуса, јер му је, изгледа, било стало да кочи то наступање у циљу: да издејствује и сачека ефикасно садејство II аустроугарске армије и да се VI армија приближи десном крилу његове армије, па тек онда да и он крене у фронтално наступање ка Ваљеву.

На овако категоричке претставке команданта V армије, командант Балканске војске телеграфисао је 15 августа по подне Хецендорфу: „Ситуација V армије захтева да се што јаче снаге II армије енергично и одмах заложе у акцији код Шапца и Купинова. И северна колона VI армије (12 брдска бригада) наступаће сутра рано преко Љубовије, у вези са 42 домобранском дивизијом, за олакшање V армији, мада ова армија, *по моме уверењу и сама може савладати про-*

---

[51]) Праксу директног општења команданата армија са Врховном командом завео је Хецендорф, што је, наравно, било противно здравим односима командовања.

тивника пред собом".[52]) Ову Поћорекову депешу Хецендорф је примио 15 августа увече, а 16 августа по подне примио је и депешу команданта II аустроугарске армије да је већ наредио напад на Шабац. Хецендорф се побојао да се, због учесталих молби генерала Франка (команданта V армије) и Поћорека, II армија не уплете у нежељене борбе на Сави, па је кочио њену акцију на Сави. Стога је 16 августа наредио да II армија помаже V армију само артиљериском демонстрацијом.[53])

Четрнаестог августа у 19 часова, видећи да његови корпуси ни тога дана не могу стићи до одређених им маршевских циљева, командант V армије наредио је за 15 август:

8 корпус: 21 ландверска дивизија са једном својом колоном наступа преко с. Петковице—с. Беле Реке ка с. Десићу, а са једном јаком колоном гребеном Цера преко Кумовца—Тодоровог Рта, са јаким предњим деловима ка Скакалишту;

9 пешадиска дивизија и Штаб 8 корпуса долином р. Лешнице ка с. Текеришу.[54])

13 корпус: 36 пешадиска дивизија да наступа ка с. Завлаци;

13 пешадиска и 11 брдска бригада да наступају ка Крупњу, одржавајући везу преко Црног Врха (к 890) са побочницом 42 домобранске дивизије на планини Јагодњи;

42 домобранска дивизија од Хана Полића (с. Узовница) да наступа ка Крупњу.

Из предње заповести команданта V армије види се да 15 августа она треба да наступа широким фрон-

---

[52]) Карактеристично је потцењивање Српске војске од стране Поћорека!

[53]) Фелдмаршал Konrad von Hetzendorf „Aus meiner Dienstzeit", IV св., стр. 407.

[54]) Чудан случај поклањања пажње Текеришу истога дана (15 августа) и у V армији и у српској Врховној команди!

том — око 70 км — по земљишту планинском и испресецаном, и то *линиским распоредом,* у шест нападних колона, од којих су три јачине дивизије (9, 36 и 42), а три слабијег састава од дивизије (две колоне 21 дивизије и једна колона 11 и 13 бригаде). Дакле, цела армија у *линији колона, без армиске резерве,* врши покрет као да пред собом има пасивног непријатеља, развијеног на неком положају, кога, по ондашњој немачкој доктрини, треба обухватати нападним крилима. Међутим, V армија, уместо пасивног непријатеља, имала је према себи офанзивним духом надахнуте трупе II српске армије, упућене у дејство преко с. Текериша у леви бок трупа V армије у долини Јадра, а позади II српске армије још и I српску армију, у стратегиској резерви, која, иако још удаљена, форсираним маршевима може стићи да подупре акцију II српске армије.

Наступање 8 корпуса 15 августа

Супротно песимизму команданта V армије, у Штабу 8 корпуса владао је, под утиском лаког успеха 14 августа над слабим Лешничким одредом, велики оптимизам и уверење да ће Срби тек пред Ваљевом дати отсудан отпор — битку.

Марш 21 ландверске дивизије. — У Штабу 8 корпуса (Ново Село) 14 августа увече сматрало се да је 21 дивизија поступила по корпусној заповести од 10.45 часова тј. да су са гребена Цера скинуте трупе и упућене ка његовом северном подножју. Када је командант 21 дивизије 14 августа у 21 час преко телефона сазнао за садржај корпусне заповести за наступање Дивизије 15 августа са главном снагом северним подножјем Цера, погрешан распоред се није могао поправити. По корпусној заповести гребеном Цера требало је да наступа само један део пешадије 21 дивизије ка Скакалишту, а главнина Дивизије са простора с. Милићевца, Новог Села са свима дивизиским возовима требало је да наступа преко с. Петковице—јужним крајем с. Липолиста—с. Ћуљковића на гребен Брестовац—Раскршће.

Из корпусне заповести за марш 15 августа, командант 21 дивизије закључио је да корпусна команда до с. Текериша не предвиђа озбиљан судар са непријатељем. Стога оставља да гребеном Цера наступају његови пешадиски пукови: 6, 28 и 8, који су тамо заноћили 14/15 августа, а северну колону: 7 пешадиски пук, дивизиску коњицу, сву артиљерију (7 батерија) и дивизиске возове, под командом команданта артиљериске бригаде, пуковника Хинкеа, упућује правцем с. Петковица—с. Цуљковић—с. Грушић.

Наступање десне (пешадиске) колоне 21 дивизије. 15 августа у 5 часова изјутра кренуо је у наступање гребеном Цера челни, 28 пешадиски пук, за њим 6 пешадиски пук, а 8 пешадиски пук закаснио је за полазак[55]). Наступање ове јаке и дуге пешадиске колоне по рђавом и тешком путу гребеном Цера ишло је врло споро; због српских четника чело колоне наступало је развијено за борбу, што је по шуми и ван пута, по земљишту испресецаном јаругама, вршено споро; притом ни маршевска дисциплина ове ландверске пешадије није била на потребној висини за ратни марш под тешким условима услед јаке врућине, оскудице у води и рђавог пута. За осам часова кретања ова колона је прешла само пет километара по гребену Цера.

У 16.30 часова предња трупа претходнице ове колоне стигла је на Тодоров Рт, уместо да је колона у то време била већ на Скакалишту.

Око 16 часова командант 21 дивизије добио је корпусну заповест за преноћиште: 9 дивизија и Штаб 8 корпуса — код с. Текериша са обезбеђењем јужно од овог села на Кику (к 330); 21 дивизија са јаком претходницом — на Скакалишту, а остатак и возови — на простору с. Милошевац—с. Грушић.

Пешадиска колона 21 дивизије на гребену Цера била је јако заостала; видело се да неће моћи на време

---

[55]) Спустио се до с. Увлаке за воду, и док је пронађен и изведен на гребен Цера, изгубио је маршевски додир са 6 пешадиским пуком, и маршевао је целог дана без додира са њим. — Види напомену бр. 28.

да стигне до Скакалишта. Због тога командант 41 пешадиске бригаде, генерал Панеш, око 18 часова предлаже да се преноћи на Тодоровом Рту и да се марш обустави ради преноћишта из разлога: 1) премореност људи, 2) неизвесност о суседној, 9 дивизији (у долини р. Лешнице), 3) тешко наступање ноћу. Командант 21 дивизије Пшиборски не усваја предлог и наређује продужење марша по ноћи ради избијања на Скакалиште. Међутим, око 18.15 часова пала је јака киша са непогодом; брзо се смркло, те се једва кретало клизавим путем кроз шуму. Командант 21 дивизије са штабом ишао је на челу 6 пешадиског пука, одмах позади зачеља 28 (претходничког) пешадиског пука. Кретање се наставило до 21 час, када се разведрило. Велики замор људства, немање везе и оријентације учинили су да се марш прекине и да се заноћи како се затекло на путу. Дивизиски штаб зауставио се да преноћи у биваку на једној коси, око 1,5 км источно и југоисточно од Тројана; при штабу су биле 2½ чете 28 пешадиског пука, 1 чета 6 пешадиског пука и штабна стража, 1 митраљеско одељење 28 пешадиског пука и 1 ескадрон; 6 пешадиски пук заноћио је позади, на Тројану и западно од њега; о 8 пешадиском пуку ништа се није знало; он се зауставио око Веселиновог Врха, без икакве везе са 6 пешадиским пуком.

Командант 42 пешадиске бригаде (7 и 28 пешадиски пук), пуковник Подгајски, ишао је на челу предњег одељења 28 пешадиског пука преко Велике и Мале Лисине, да би извео предњи батаљон на шабачки друм; тамо његова патрола претходница добија кратку пушчану ватру, на коју одговара, но командант бригаде обуставља пушкарање мислећи да то пуцају четници. Он сада продужава марш друмом ка Грујића Механи. Западно од друма, где он води кроз усек, појавио се 2 батаљон 28 пешадиског пука. Лагано идући, пуковник Подгајски стигао је око 22.30 часова са свега 2½ чете челног одељења код Грујића Механе, а одатле одлази на Осоје—Скакалиште, где, после 1 часа по поноћи (16 августа), стиже по једна од ових чета, и тамо остају

до јутра 16 августа. Тако је бригадир Подгајски, по цену великих напора, успео да доведе само 2 чете на линију коју је командант корпуса одредио за 15 август као маршевски циљ предњих делова 21 дивизије. Међутим, главнина дивизије остала је далеко позади. 1½ батаљон 28 пешадиског пука заноћио је југоисточно од Мале Лисине, десно од пута Текериш—Шабац (на коси Дивичу); један батаљон тога пука заноћио је северно од Велике Лисине, недалеко од дивизиског штаба; остале јединице десне пешадиске колоне 21 дивизије заноћиле су на гребену Цера, како је то напред изложено.

Све су јединице ове колоне биле јако заморене, нарочито делови претходничког, 28 пешадиског пука, који су најдуже маршевали. Пошто су иначе били рђаво вођени, то су — потпуно отупели од умора и немарни према служби безбедности — постали прве жртве које је претрпела Балканска војска у бици која се још исте ноћи заметнула на Церу препадом српског 2 прекобројног пешадиског пука против делова 28 аустроугарског пука, који су спавали дубоким сном.

Наступање леве (артиљериске) колоне 21 дивизије[56]). Целу ноћ 14/15 августа употребио је командант ове колоне, пуковник Хинке (командант артиљериске бригаде 21 дивизије), да организује марш своје гломазне колоне: 3 батаљона 7 пешадиског пука, 7 батерија, целокупна бојна и трупна комора и колонска комора 21 дивизије[57]). Тек око 11 часова формирана је врло дуга, слабо обезбеђена маршевска колона код с. Липолиста, и тада је чело колоне могло кренути одређеним правцем. Још за време одмора код с. Липолиста добијен је од коњичких патрола извештај о наступању српске коњице и пешадије код с. Маова.

Већ код с. Цуљковића наишла је претходница ове колоне на српске стрелце и протерала их, али је зато

---

[56]) Види напомену бр. 28.

[57]) Сама комора бројала је око 500 кола различне запреге; дубина колонске коморе износила је око 8 км.

марш те дуге колоне био задржан за један и по час. Са главном дивизиском колоном на Церу, артиљериска колона није имала никакве везе. На преноћиште је колона заустављена око 17 часова, и то претходница на гребену Радловца, на западној ивици с. Грушића, а главнина колоне између Радловца и с. Цуљковића; лева побочница и ескадрон око Белог Камена; возови између с. Липолиста и с. Петковице; артиљерија се заглавила у усеченом сеоском путу код с. Цуљковића; пољске кухиње заостале су далеко позади. Тек 16 августа изјутра примљена је заповест да ова колона још 15 августа има да стигне на Скакалиште. Око 21 час (15 августа) на претстражи у с. Грушићу отворена је ватра на српске патроле.

Тако је 21 ландверска дивизија (борачки делови) заноћила 15/16 августа распоређена у 7 група: 1) бригадир Подгајски са 2 чете код Скакалишта; 2) командант 28 пешадиског пука са 6—7 чета свога пука на коси Дивич; 3) дивизиски штаб са 3½ чете километар југоисточно од Тројана; 4) генерал-мајор Панеш (командант 41 пешадиске бригаде) са једним батаљоном 6 пешадиског пука 300 метара западно од дивизиског штаба; 5) 2 батаљона 6 пешадиског пука у шуми на Тројану и западно; 6) 8 пешадиски пук на Веселиновом Врху и 7) на Радловцу и код с. Цуљковића колона бригадира Хинкеа. Све те групе биле су без икакве међусобне везе. У таквом је, физички и тактички рђавом, стању заноћила ова, иначе најслабија дивизија[58]) V армије, истакнута и изложена како са чела, тако и са левог крила, где није било никакве тактичке везе са шабачком групом II аустроугарске армије.[59])

---

[58]) Људство слабо извежбано и недисциплиновано; у дивизији свега 12 батаљона; пукови без ратне традиције. Међутим, 9 дивизија имала је 14 батаљона, у њеном саставу је била и корпусна артиљерија (хаубице); људство 9 дивизије одлично извежбано, пукови стари, са ратном традицијом.

[59]) Мада је у Шапцу још од прошлог дана био одред Летовског, послат нарочито за везу између V и II армије.

Марш 9 пешадиске дивизије. Између 5 и 10 часова 15 августа 9 дивизија се прикупила за марш под заштитом претходнице истурене ка с. Лужанцима. Наступање Дивизије вршено је колским путем у долини р. Лешнице. Око 10 часова претходница је протерала једно слабо српско одељење код с. Лужанаца. Када је Дивизија образовала маршевску колону, провела је до 16 часова у одмарању да би се дало времена десној дивизиској побочници да избије у висину главнине, на гребен Иверка, и да би се трупе поштеделе од јаке врућине. Десна побочница на Иверку била је састава: 2 батаљона са 2 брдске хаубичке батерије са правцем наступања преко Поповог Парлога на Велику Главу.

Тек у 15 часова кренуо је, од с. Лужанаца, извиђачки одред (2 чете и 1 коњички вод) ка Текеришу. У 16 часова кренула је претходница (2 батаљона и 1 батерија) источно од Јадранске Лешнице ка с. Милини; главнина дивизије (8 батаљона са 7 батерија дивизиске артиљерије) кренула је за претходницом; покретне кухиње биле су код својих јединица (тј. у бојној комори). Извиђачки одред, уз помоћ претходнице, око 18 часова је протерао једно српско одељење 2—3 км западно од с. Милине. Ти делови 9 дивизије стигли су увече у с. Милину; 2 чете су око поноћи стигле на Рашуљачу. Главнина дивизије је преноћила између с. Милине и с. Лужанаца; у том селу заноћио је и Штаб 8 корпуса; један полубатаљон из претходнице, као лева дивизиска побочница, заноћио је северно од с. Милине. Марш је био јако успорен због слабих мостова који су тешко издржавали оптерећење артиљерије, а и због јаке непогоде која се десила око 18 часова, тако да су трупе делом стигле на преноћиште тек око поноћи.

Десна дивизиска побочница наишла је, по подне, на Поповом Парлогу на Лешнички и делове Лозничког одреда који су се повлачили од с. Г. Добрића, а који су обезбеђивали десно крило III српске армије на положају у висини Јаребичке Цркве. Пред енергичним нападом побочнице 9 дивизије, српске су се трупе повукле у правцу Завлаке, не извештавајући никога о своме по-

влачењу. Десна побочница 9 дивизије преноћила је на Поповом Парлогу, према десном боку III српске армије, чије је десно крило било на Божином Брду, изложено и осматрано са Поповог Парлога.

Наступање 13 корпуса 15 августа

Наступање 36 дивизије. Како је командант те дивизије, после тешке борбе од 14 августа, а и због заосталих комора, у којима је 14 августа по подне била завладала јака паника, захтевао да се 15 августа до подне 36 дивизија одмори и попуни, то је она, по одобрењу команданта 13 корпуса, кренула у наступање тек око подне, и могла је до мрака стићи челом тек до с. Брезјака, где је дошла у тактички додир са српским трупама (батаљон) на В. Грацу.

13 пешадиска и 11 брдска бригада због закасниле заповести за покрет заноћиле су на Језеру, односно на Грнчарском Гробљу.

Наступање 42 домобранске дивизије извршено је 15 августа од 9 часова са главнином од Хана Полића (с. Узовница) ка Крупњу (према директиви од 10 августа да наступа у бок српских трупа). Она се сјединила на Јагодњи са дотадашњом побочницом, која је 15 августа била овладала Крупњем, протеравши из њега Руднички четнички одред (мајора Танкосића), па се на преноћиште повукла на планину Јагодњу, ради боље безбедности у току ноћи. Командант 42 дивизије упутио је 16 августа изјутра ка Љубовији одред мајора Иштвановића од 2 батаљона са 2 брдске батерије да затвори долину Дрине.

Фронт наступања V армије крајем 15 августа био је у виду потковице, са средином (36 дивизија 13 корпуса код с. Брезјака) једва 14 км удаљеном од моста на Дрини код с. Батара, левим крилом (21 дивизија 8 корпуса челом на Скакалишту) 26 км од Дрине и десним крилом истакнутим код Крупња.

Овакав распоред изражавао је примену ондашње немачке доктрине широког стратегиског наступања без резерве у циљу тучења обухватне битке са наткриљавањем и окружењем непријатеља.

Потковичасти фронт V армије одговарао би тежњи да се крилима обухвати III српска армија у долини Јадра и да се притом истакнутим левим крилом (21 дивизија) што пре добије веза са шабачком групом II аустроугарске армије (у Срему) ради покретања те групе у жељену офанзиву, па, према томе, и ради убрзавања дубоког и снажног обухвата северног крила Српске војске, ако би се оно истакло у правцу с. Текериша.

Међутим, као што се види из напред изложених покрета 8 и 13 корпуса, наступање V армије 15 августа није вршено са изнетом тежњом, већ су на покрет утицали елементи: случајности (11 брдска и 13 пешадиска бригада касно су добиле заповест за покрет); неспоразума (21 дивизија вршила је покрет у распореду противном корпусној заповести) и обзира штедње трупа (36 дивизија).

Пада у очи слаб маршевски резултат код 9 дивизије 8 корпуса, свега 10—12 км за цео дан, што показује да наступање V армије 15 августа није руковођено чврстом руком нити са строгим прорачуном брзог стизања до Ваљева, како је то хтео Поћорек наређењем да се 18 августа има заузети Ваљево.

Маршманевар II српске армије 15 августа

(скице 3 и 7)

Петнаестог августа око 1 часа командант II армије на Убу добио је раније наведено наређење Врховне команде (од 14 августа у 19 часова) да концентрише одмах све своје трупе на р. Добраву и заузме Шабац.

На основу тог наређења издао је преко телефона 15 августа у 1.15 часова следећа наређења (скица 7):

команданту Шумадиске дивизије I позива да до даљег наређења одложи напад на Шабац; да све своје

трупе концентрише на десноj обали Добраве између с. Вучевице и с. Заблаћа и да око с. Синошевића држи пут за Текериш;

команданту Комбиноване дивизије да одмах упути хитним маршем своју дивизију од с. Бањана путем који води гребеном — вододелницом р. Тамнаве и Саве, па преко с. В. Бошњака и с. Мровске до с. Метлића да заузме положаје на десној обали Добраве, везујући се удесно са Шумадиском дивизијом I позива код с. Заблаћа. Са једним пуком пешадије да заузме положај код с. Текериша за одбрану према Церу и за везу са Дринском дивизијом I позива на положају код с. Јаребице;

команданту Моравске дивизије I позива да одмах упути своју дивизију са Уба преко с. Коцељеве и да је групише око с. В. Бошњака, спремну за даљи покрет;

команданту Коњичке дивизије да одмах упути дивизију са Уба преко с. Бањана и с. Дебрца ка с. Ориду и да је распореди на десном крилу II српске армије, одржавајући везу са Шумадиском дивизијом I позива.

И тако је, под заштитом Шумадиске дивизије I позива јужно од Шапца, почео маршманевар II српске армије са Комбинованом и Коњичком дивизијом у првој линији и Моравском дивизијом I позива у другој, оријентисан општим правцем ка Шапцу. За разлику од линиског, плитког маршманевра V армије, II српска армија подилази битачној просторији дубоким маршманевром, што је, с обзиром на нејасну ситуацију и могућност појаве непријатеља са запада (преко Цера, долином Јадранске Лешнице и гребеном Иверка), било сасвим оправдано.

Могло би се само приметити да је упућивање Коњичке дивизије ка с. Ориду, на десно крило II армије, било неумесно, јер би та дивизија, која по својој улози захтева ширу зону и већу слободу маневра, код с. Орида била притешњена између десног крила II српске армије и р. Саве. Ту је дивизију требало упутити од Уба правцем с. Бањани—с. Владимирци—с. Слатина, да што пре

избије на линију Шабац—Лешница, са задатком расветљавања ситуације у Мачви и обезбеђења прикупљања II српске армије на р. Добрави против непријатељског дејства из Мачве и преко Текериша.

У току извршавања нареЂеног маршманевра ка р. Добрави, командант II српске армије добија наређење Врховне команде Обр. 1306 од 15 августа у 3.15 часова за дејство у леви бок непријатеља који продире долином Јадра. У духу тог наређења, командант II српске армије издаје 15 августа изјутра наређења (скица 7):

команданту Коњичке дивизије да са дивизијом скрене правцем на запад и што пре избије на линију Шабац—Лешница, са задатком расветљавања ситуације у Мачви, дејства у бок и позадину непријатеља и осигурања десног бока II армије, која се са Комбинованом и Моравском дивизијом I позива креће ка Текеришу, у циљу напада на леви непријатељски бок у долини Јадра. За то време Шумадиска дивизија I позива има задатак да заузме Шабац, а ако то буде немогуће, тада да се утврди и најупорније брани правце за с. В. Бошњак и с. Осечину;

команданту Комбиноване дивизије да продужи форсирано кретање правцем с. В. Бошњак—Михаилов Гроб—Ракита, па гребеном на Радоњића Брдо—с. Текериш, где ће оставити један пук са потребном артиљеријом за осигурање бока и позадине на правцу с. Текериш—Шабац, а одатле ће упутити једну колону као побочницу да продире гребеном Цера, ради заштите десног бока дивизије. Са главнином продираће басеном реке Лешнице у бок непријатеља на линији с. Стража—с. Козјак, али одржавајући стално везу са Моравском дивизијом I позива;

команданту Моравске дивизије I позива да од с. Коцељеве продужи марш за с. Каменицу, па долином Тамнаве кроз с. Градојевић и, даље, шабачким друмом до Михаиловог Гроба, а затим за Комбинованом дивизијом до с. Текериша, одакле ће преко Спасо-

вине да продире Иверком ка с. Обрежу, нападајући непријатеља у бок у долини Јадра, ослањајући се на трупе III армије код Јаребичке Цркве и одржавајући сталну везу са Комбинованом дивизијом;[60])

команданту Шумадиске дивизије I позива да нападне непријатеља код Шапца и да ово место по могућству заузме; ако наиђе на јачу непријатељску снагу, онда да се утврди и најупорније брани правце за с. В. Бошњак и с. Осечину.

Изнета наређења командантима Комбиноване и Моравске дивизије I позива најбоље показују колико је била смела и ризична одлука Врховне команде да са свега 2 дивизије дејствује у леви бок непријатеља (36 дивизија 13 корпуса) у долини Јадра, кад је маневарска ударна група II српске армије од 2 дивизије (Комбинована и Моравска I позива) имала према себи скоро цео непријатељски 8 корпус[61]). Да је изложено наређење Комбинованој дивизији било извршено и да се она спустила у басен Јадранске Лешнице ради дејства у леви бок непријатеља у долини Јадра, нашла би се у тешкој ситуацији, јер би према себи (на свом фронту), у долини реке Лешнице, имала целу 9 пешадиску дивизију 8 корпуса (изузев њене побочнице на гребену Иверка), а према своме десном боку на гребену Цера имала би главну колону 21 дивизије 8 корпуса (3 пешадиска пука). Слабија побочница Комбиноване дивизије на гребену Цера сигурно би била одбачена, те би главна колона 21 дивизије избила код

[60]) Није било умесно упућивање Моравске дивизије I позива од Михаиловог Гроба истим путем за Комбинованом дивизијом, јер је то довело до закашњења Моравске I позива за бој код Текериша, поред тога што је довело до отежавања саобраћаја возова (коморе) и снабдевања. Од с. Градојевића Моравску дивизију требало је упутити преко Продановице—Парлози—Липак—к 330—к 325 (југозападно од Кика). (Скица 3.)

[61]) Изузев леве (артиљериске) колоне 21 дивизије, која се кретала правцем с. Петковица—с. Липолист—с. Цуљковић, према којој се налазила Коњичка дивизија.

ВОЈВОДА СТЕПАН СТЕПАНОВИЋ
Командант II српске армије

с. Текериша и довела главну групу II српске армије (Комбинована и Моравска I позива) у тежак положај. Две су срећне околности што до ове тешке ситуације II српске армије није дошло: што је непријатељска 9 дивизија (8 корпуса) избила на Рашуљачу пре Комбиноване дивизије, те јој је тиме нехотице учинила услугу, спречивши је да се спусти у долину Лешнице у времену кад је 21 дивизија продирала гребеном Цера, и што је командант II српске армије, генерал Степа Степановић[62]) инстинктивно предосећао појаву јаче непријатељске снаге са правца Лешнице, па је, у вези с тим, предвиђајући улогу гребена Цера као ослонца маневра његове армије, а и целокупне Церске операције, изменио своје напред наведено наређење Комбинованој дивизији, издавши заступнику њеног команданта 15 августа у подне ново наређење: да што пре, по могућству још у току ноћи 15/16 августа, заузме Косанин Град[63]), јер *„од заузећа тога града зависи целокупна операција“*.

У овој одлуци команданта II српске армије за измену свога првобитног наређења, издатог у духу наређења Врховне команде Обр. 1306, јесте основа његове заслуге у Церској бици. У том његовом иницијативном гесту лежи прекретница из пораза у победу

Усиљени марш Комбиноване дивизије и ноћни судар код Текериша (скице 3 и 8)

Према наређењу команданта II српске армије за концентрацију њених трупа на р. Добрави, издатом 15 августа у 1.15 часова, Комбинована дивизија кренула је из свог бивака код с. Бањана 15 августа у 3 часа. Штаб дивизије кренуо је у 5 часова.

У 11 часова, када је командант Комбиноване дивизије[64]) стигао на Михаилов Гроб (к 255) јужно од с. Мровске, на путу Шабац—с. Осечина, добио је те-

[62]) За успешан рад у Церској бици добио је чин војводе.
[63]) Највишу тачку на гребену Цера.
[64]) Генерал Михаило Рашић.

лефонску везу са III српском армијом и обавестио се о ситуацији, а затим отишао са начелником штаба у рекогносцирање додељеног му фронта на десној обали р. Добраве[65]).

У 12 часова чело главнине Комбиноване дивизије било је код с. В. Бошњака, где је био и командант II српске армије (са својим штабом), који је већ раније (изјутра 15 августа) послао ново наређење о промени правца кретања Дивизије ка Текеришу, издато на основи наређења Врховне команде Обр. 1306 од 15 августа у 3.15 часова. Међутим, како је Дивизија наставила покрет, а њен командант са начелником штаба отишао у рекогносцирање, то командант Комбиноване дивизије није ни добио то наређење.

У то време, у подне 15 августа, командант II армије већ је био донео одлуку за измену поменутог наређења, у погледу значаја гребена Цера, па је издао заступнику команданта Комбиноване дивизије[66]) усмено наређење ове садржине:[67])

„Дивизија ће продужити марш преко Столица (к 280), па преко Михаиловог Гроба на с. Текериш.

Чим дивизија стигне на с. Текериш, да се једним пуком и једном батеријом осигура правац Текериш—Шабац; да се један пук са једном батеријом упути преко Парлога гребеном Цера на Тројан и Косанин Град, а два пука са хаубичким дивизионом да се задрже на Текеришу према реци Лешници и Иверку планини.

Са дивизијом форсирати марш и што пре, *по могућности још ноћас, заузети Косанин Град, јер од заузећа тога града зависи целокупна операција, а то ће бити од пресудног значаја и за следеће наше операције*".

---

[65]) Није било умесно што су командант и начелник штаба напустили дивизију. Довољно је било послати у рекогносцирање начелника штаба, а командант је требало да остане са дивизијом.

[66]) Пуковнику Светиславу Мишковићу.

[67]) Велики рат Србије, књига I, страна 93.

УСИЉЕНИ МАРШ ПЕШАДИЈЕ КОМБИНОВАНЕ ДИВИЗИЈЕ КА ТЕКЕРИШУ

Последњи став предњег усменог наређења команданта II српске армије снажан је израз његове одлучности да се дочепа гребена Цера, чији је значај онако рељефно истакао, пре но што би непријатељ њиме овладао.

На основу овог усменог наређења команданта II српске армије (издатог 15 августа у подне), заступник команданта Комбиноване дивизије издао је заповест:

да командант 2 прекобројног пука, који се по ранијем наређењу већ кретао ка Текеришу, по доласку, остави у том селу један батаљон и вод артиљерије, а са остатком пука и придате артиљерије, да крене преко Парлога и В. Лисине ка Тројану и да га заузме;

да 1 прекобројни пук са једном пољском батеријом образује претходницу са правцем кретања: В. Бошњак — Столице — Михаилов Гроб — Криваја — Текериш, и

да 5 и 6 прекобројни пук и остатак артиљерије продуже у истом распореду кретање за претходницом.

Пошто је наређено форсирано кретање, то је претходница дивизије (1 прекобројни пук) на Михаиловом Гробу стигла 2 прекобројни пук, који се ту одмарао, а који је био раније упућен ка Текеришу.

1 прекобројни пук прешао је 2 прекобројни пук и продужио марш одређеним правцем у циљу извршења добијеног задатка.

На команданта 2 прекобројног пука на Михаиловом Гробу наишао је затим и заступник команданта Комбиноване дивизије и издао допуну заповести:

да командант 1 прекобројног пука, који се већ спуштао у долину Добраве код манастира Криваје, форсира кретање преко Кривајске Косе и Радоњића Брда ка Текеришу и дохвати се, *ако је могуће,* и положаја Скакалиште—Стојковац;

да 2 прекобројни пук форсира кретање преко Текериша ка Тројану и Косанином Граду, и

да 6 прекобројни пук форсира кретање ка Текеришу и ту да ухвати везу са Дринском дивизијом II позива, која се налази југозападно од Текериша.

Пошто је 5 прекобројни пук био изостао, то му у овом тренутку није било издато никакво наређење.

Хаубички дивизион, услед тешког терена, такође је био изостао за 5 прекобројним пуком.

Крећући се форсирано ка Текеришу, претходница 2 прекобројног пука (2 батаљон) избија око 20 часова код Парлога (к 368), на путу Шабац—Текериш. За време марша од Кика ка Парлогу виделе су се на Тројану многи фењери.

У даљем покрету са Парлога ка Тројану, 2 батаљон је добио ватру са М. Лисине. Због нејасне ситуације батаљон је задржан на Парлогу, и приступио је утврђивању, пославши патроле у извиђање. Њему је убрзо стигао у појачање и 3 батаљон 2 прекобројног пука, са 7 пољском батеријом.

Распоред трупа Комбиноване дивизије 15 августа у 20 часова пред судар код Текериша био је овакав (скица 8): *на Парлогу* (к 368): 2 батаљон 2 прекобројног пука; код *Текеришке механе:* 3 батаљон 2 прекобројног пука, 3 батаљон 1 прекобројног пука и 7 пољска батерија; *позади Текериша:* 1 прекобројни пук (без 3 батаљона); *на Кику:* 6 прекобројни пук; *на Радоњића Брду:* 2 прекобројни пук (без 2 батаљона) и 8 и 9 пољска батерија; *код манастира Криваје:* 5 прекобројни пук и хаубички дивизион.

Борба на центру (на правцу Текериш—Тројан). Када је, око 20 часова, непријатељ са Мале Лисине отворио ватру на 2 батаљон 2 прекобројног пука, батаљон је одговорио јаком ватром са Парлога. Командант 6 прекобројног пука, изишавши напред да се обавести о ситуацији, наредио је да се развије и 3 батаљон 2 прекобројног пука, а 7 пољска батерија се извлачила на Парлог.

Око 23 часа 2 и 3 батаљон 2 прекобројног пука кренули су ка Малој Лисини, а 1 прекобројни пук и остатак 2 прекобројног пука упућени су на Парлог.

У то време 6 прекобројни пук прикупљао се на источној ивици с. Текериша. У своме наступању ка Малој Лисини, 4 чета 2 батаљона 2 прекобројног пука наишла је на бивак непријатељске пешадије и напала га одмах ножем и ватром; код непријатеља је наступила страховита паника. Нешто касније 2 батаљон је добио ватру са Водице и Велике Лисине, због чега је био развијен и део 3 батаљона 2 прекобројног пука.

Око пола ноћи у рејону Велике Лисине борба је била у пуном јеку и на блиском отстојању. 7 пољска батерија (1 топ на Парлогу а 3 топа на друму) због мрака и без икакве оријентације, није могла суделовати у борби. Источно од Велике Лисине непријатељ је покушао и противнапад, али је био одбијен. 3 батаљон је већ добио заробљенике. Настала је мешавина јединица, и чули су се и с једне и с друге стране трубни знаци „прекини паљбу“, због опасности од међусобног тучења. Ужасна пуцњава и трубни знаци и са једне и са друге стране проламали су се падинама Цера у тамној ноћи. Правилно ангажовање свежих трупа по мраку и непознатом земљишту било је врло тешко. Заповедања и управљања борбом није ни било. Батаљони су по иницијативи својих команданата стално обнављали нападе. Овде су се ова 2 српска батаљона борила противу 3½ непријатељске чете и митраљеског одељења под командом команданта 21 ландверске дивизије генерал-мајора Пшиборског, који се лично борио са пушком у руци. Све до 4 часа ујутру борба се водила без решења.

Борба на десном крилу (на Дивичу). Патроле 1 прекобројног пука јавиле су да и у правцу Грујића Механе има непријатеља, па је командант пука упутио 4 батаљон у правцу Дивича, да нападне непријатеља. Око 1.30 развила се борба око косе Дивича, коју је бранило 6—7 чета 28 пешадиског пука. Око 2 часа 4 батаљон је пошао на јуриш, али без успеха. Појачан двема четама 2 батаљона и митраљеским одељењем 1 прекобројног пука, 4 батаљон је поново јуришао, употребљавајући и бомбе, и око 3 часа успео је да у

нереду одбаци непријатеља ка Грујића Механи, а цео 1 прекобројни пук посео је косу Дивич. У тој борби погинуо је командант 28 пука пуковник Фридл.

Борба на левом крилу. — 6 прекобројни пук се око 3.30 час. 16 августа свио у смакнути борбени поредак јужно од Парлога, у циљу напада на Борно Поље, а потом се развио за напад са 2 батаљона у I борбеном реду, а са 2 батаљона у пуковској резерви. Чим је I борбени ред кренуо ка Борном Пољу, добио је непријатељску ватру са северне стране, па је у томе правцу развијен један батаљон из пуковске резерве.

Ситуација у 4 часа 16 августа на целом фронту Борно Поље—Лисина—Дивич била је повољна за српске трупе.

Развој боја после 4 часа

На десном крилу. — 1 прекобројни пук посео је Дивич фронтом на север; одатле је, после 5 часова, кренуо у наступање ка Скакалишту и заломио фронтом према Тројану, у продужењу десног крила 2 прекобројног пука североисточно од Велике Лисине, где је остао у борби до 11 часова.

Командант 42 бригаде, пуковник Подгајски, који се са 2½ чете 28 пука налазио на Скакалишту и Осоју, видећи да је усамљен, а нападнут са источне стране од делова 3 коњичког пука, повукао се око 7 часова кроз с. Двориште, где се измешао са избезумљеним бегунцима 28 пука и продужио отступање на запад.

У *центру.* — Када је у борбу уведен и 4 батаљон 2 прекобројног пука, заузета је Велика Лисина. 7 пољска батерија тукла је јаком ватром Тројан, а око 5 часова на к 325 југозападно од Кика постављене су још 8 и 9 пољска батерија, које су отвориле јаку ватру на Борно Поље и на Водице—Тројан. Та артиљериска ватра коначно је растројила већ заморене делове 28 и 6 пешадиског пука, тако да су отступали у нереду, повлачећи за собом и главнину 6 пешадиског пука. Тако је, после 6 часова, на Тројану остао само коман-

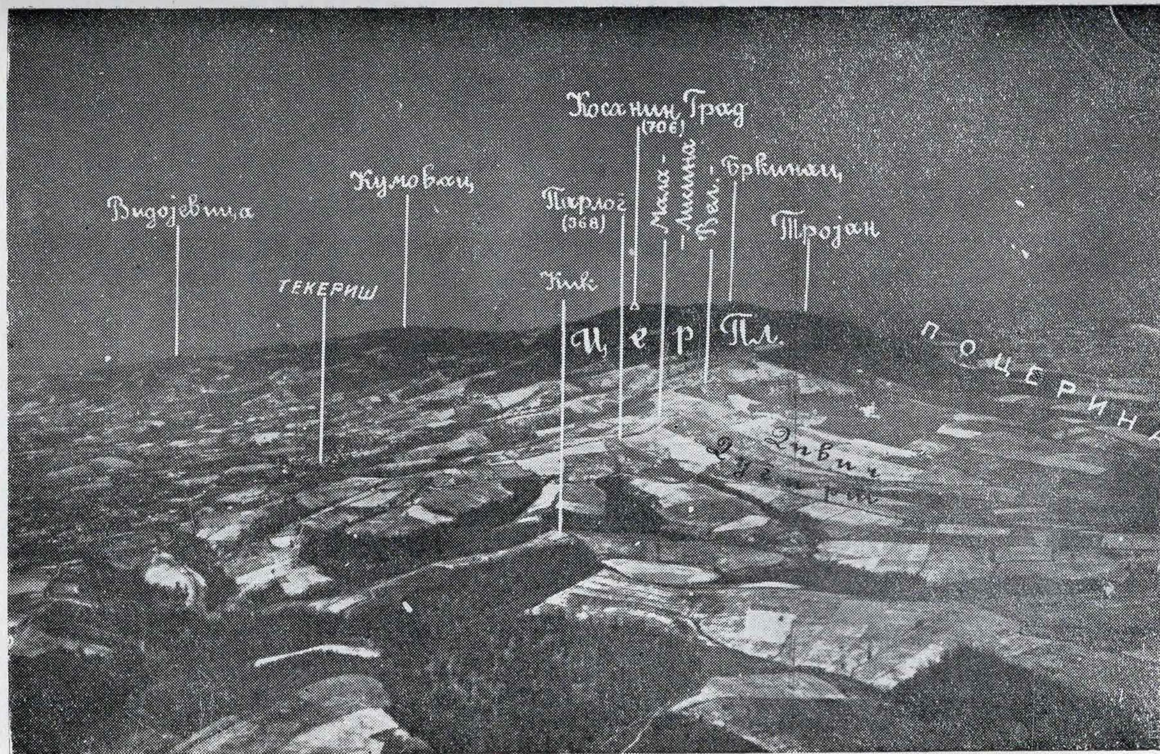

ПОГЛЕД НА ЦЕР С ЈУГОИСТОЧНЕ СТРАНЕ
(Правац напада Комбиноване дивизије: Кик—Парлог—М. и В. Лисина—Тројан—Косанин Град)

дант 21 ландверске дивизије генерал-мајор Пшиборски са око двадесет војника и неколико официра свога штаба; око 9 часова он је сишао пешке у долину р. Лешнице и известио команданта 8 корпуса о недаћи своје дивизије.

Међутим, командант 41 пешадиске бригаде генерал-мајор Панеш (командант десне пешадиске колоне, која је наступала гребеном Цера) успео је да заустави остатке 3 батаљона 6 пешадиског пука, који је у нереду отступао са Тројана, и да око 6.30 часова привуче 1 и 2 батаљон тога пука и развије их за нов отпор нешто источније од самог Тројана. Уз те јединице прикупљали су се и растројени остаци 28 пешадиског пука[68]), а од 8 часова почео је пристизати и 8 пешадиски пук. Та група генерал-мајора Панеша била је око подне у полукругу од к 348 (источно од Тројана) — преко Дејановац Извора—к 525 — по јужним падинама Тројана фронтом према Великој Лисини без икакве везе са командантом 21 дивизије.

На левом крилу. — 6 прекобројни пук постепено је наступао од 3.30 ка Борном Пољу и Водицама, са 3 батаљона у I борбеном реду, а са једним у резерви. 3 батаљон, који је наступао ка Водицама, потпао је под непријатељску бочну артиљериску ватру са Рашуљаче, и изгубивши свога команданта почео се колебати. Против 1 и 2 батаљона наступао је 102 (претходнички) пук 9 дивизије, који се развијао у обухват левог крила 6 прекобројног пука. За парирање овог обухвата развијене су улево две чете из пуковске резерве, тако да је она спала свега на две чете. Са Рашуљаче и Рајиног Гроба јака непријатељска артиљерија тукла је српске трупе на Парлогу и Лисини (2 прекобројни пук). То се 9 дивизија почела развијати за напад, у помоћ 21 ландверској дивизији.

---

[68]) После борбе на Дивичкој Коси, остаци разбијеног 28 пука повлачили су се дуж северног подножја Цера, па су неки прешли преко моста на Дрини и, ширећи панику, стигли чак до Брчког.

Поглед на ноћни судар код Текериша

Обостраним подилажењем Текеришу, који је, чудним стицајем околности, за 15 август био означен као маршевски циљ 8 корпусу, с једне стране, и церској групи II српске армије (Комбинованој и Моравској дивизији), с друге стране, дошло је до ноћног сусретног боја код њега.

Тај бој је био случајан и за 8 корпус и за II армију, јер ни једна ни друга страна нису имале тачнијих података о снагама и кретању непријатеља пред собом. У Штабу 8 корпуса је владало уверење да ће Срби дати отсудан отпор тек пред Ваљевом, па је и служба обезбеђења била слаба, нарочито код десне колоне 21 дивизије на Церу. Са српске стране, командант II армије, иако је наредио „да се по могућству још у току ноћи заузме Косанин Град", није имао података о покрету јаке десне колоне 21 дивизије (3 пешадиска пука) гребеном Цера, нити је предвиђао бој код Текериша. Само, док су аустроугарске снаге биле преморене и већим делом поспале, дотле је 2 батаљон 2 прекобројног пука, који је такорећи „нагазио" на њих, имао нападни задатак, тако да је био прибранији и није подлегао паници и растројству, као што је био случај са 28 и 6 непријатељским пешадиским пуком.

Била је срећна одлука команданта II армије да се искористи ноћ ради заузимања Косаниног Града. Да је тај тренутак био пропуштен и да је десној колони 21 дивизије била остављена ноћ 15/16 августа да се на миру одмори, прикупи и среди за даљи покрет у току 16 августа, Комбинована дивизија била би принуђена да се 16 августа изјутра бори усамљена против јаке десне колоне 21 и целе 9 дивизије. Како су те две непријатељске групе располагале бољим осматрачницама и јачим нападним ослонцима, Комбинована дивизија би, вероватно, морала напустити свој нападни ослонац Радоњића Брдо—Кик—к 325, и церски маневар био би компромитован, нарочито с обзиром на ве-

лику удаљеност стратегиске резерве (I армије), која се налазила на просторији Уб—Лазаревац.

У овом ноћном судару нарочито су дошли до изражаја полет и борбени дух трупа Комбиноване дивизије, које су се, иако преморене форсираним маршем од преко 40 км, бацале неустрашиво, под вођством и иницијативом својих старешина, у вртлог изненадног ноћног судара.

Усиљени марш Моравске дивизије I позива ка Текеришу (скице 3 и 7)

На основу наређења команданта II српске армије од 15 августа у 1.15 за концентрисање трупа Армије на десној обали р. Добраве, Моравска дивизија I позива предузела је од Уба покрет преко Коцељеве ради груписања око с. В. Бошњака, спремна за даљи покрет.

Међутим, 15 августа у 10.45 часова, као што је већ изнето, командант II армије издао је команданту Моравске дивизије I позива накнадно наређење: да са Дивизијом продужи марш преко с. Каменице, с. Градојевића, Михаиловог Гроба, Текериша до Спасовина, а одатле да продире Иверком ка Обрежу, нападајући непријатељски бок у долини Јадра.

Добивши то наређење на маршу од Уба ка Коцељеви, командант Моравске дивизије наредио је команданту претходнице (3 пешадиски пук) да убрза кретање правцем с. Коцељева—с. Каменица—с. Градојевић—с. Текериш, а у с. Коцељеви сачекао је главнину Дивизије и, како је који пук наилазио, издавао је усмену заповест за промену правца по новом наређењу, и то: 1 пешадиски пук са артиљеријом упућен је правцем за претходницом до Михаиловог Гроба, а 2 и 16 пешадиски пук кретали су се истим правцем за 1 пуком.

У 21 час командант Моравске I позива известио је команданта II армије да је са претходничким пуком избио код с. Градојевића, а са челом главнине Дивизије стигао до с. Каменице; да је у том распореду зауставио Дивизију ради великог одмора и да ће 16 авгу-

ста у 3 часа кренути даље ка Текеришу у циљу извршења добијеног задатка.

И тако се Моравска I позива, у времену када је чело Комбиноване дивизије почело бој код с. Текериша, нашла на великом одмору: са својом претходницом код с. Градојевића, а са челом главнине код с. Каменице, у долини р. Тамнаве, дакле на пола дана усиљеног марша од бојишта Комбиноване дивизије код Текериша. Тим изостајањем Моравске I позива, Комбинована дивизија се нашла усамљена према скоро целом аустроугарском 8 корпусу (највећи део пешадије 21 дивизије и цела 9 дивизија), што ју је доводило у опасност да буде почесно тучена.

С обзиром на тако деликатну ситуацију истакнуте Комбиноване дивизије, требало је да командант II српске армије одмах интервенише, и то:

да скрати велики одмор Моравској I позива: уместо у 3 часа 16 августа, како је то намеравао њен командант, да нареди да она крене са одмора још у 23 часа 15 августа;

да се у циљу убрзања марша ка Текеришу, Моравска I позива упути паралелним путем с. Градојевић—Продановица—Ивановац—Парлози—Липак—к 330 — к 325 (југозападно од Кика), како би се избегло да се на делу пута Михаилов Гроб—Текериш креће за Комбинованом дивизијом, као што је то било наређено заповешћу Команде II армије од 15 августа у 10.45 часова.

Међутим, од стране Команде II армије није било предузето ни једно ни друго, већ је напред наведени извештај команданта Моравске I позива од 21 часа 15 августа само примљен к знању. Узрок томе може бити једино у раније поменутој околности да Команда II армије није ни слутила да 8 корпус може бити тако близу. То се, уосталом, јасно види и из података које је о непријатељу саопштила Команда II армије, приликом издавања своје заповести потчињеним дивизијама (Комбинованој и Моравској I позива), ујутру

15 августа, за покрет ка Текеришу. Ту нема ни трага о 8 корпусу, већ се само говори о непријатељу у долини Јадра и код Шапца („Непријатељ продире долином Јадра и држи се у Шапцу[69]).

Дакле, не помиње се непријатељ који продире долином р. Лешнице нити гребеном Цера; а тим правцима, као што сада знамо, кретао се највећи део 8 корпуса.

Да су напред изложене мере биле предузете од Команде II српске армије, постигло би се то да се претходнички пук (3 пешадиски пук) Моравске I позива појави код Текериша око 4 часа 16 августа, дакле *у времену када је ситуација Комбиноване дивизије била повољна,* тј. четири часа пре појаве претходничког (102) пешадиског пука непријатељске 9 дивизије, чији је обухватни напад (око 8 часова 16 августа) против 6 прекобројног пука изазвао погоршање ситуације Комбиноване дивизије. Својом благовременом појавом претходнички пук Моравске I позива парирао би обухватну акцију 102 пешадиског пука и тиме створио повољне услове како за развој главнине Моравске I позива тако и за проширење задобијеног успеха Комбиноване дивизије.

Благодарећи повољним околностима: што је Комбинована дивизија у ноћном судару потпуно растројила десну колону 21 дивизије и што је Коњичка дивизија 16 августа потукла и одбацила леву колону 21 ландверске дивизије, Комбинована дивизија је пребродила кризу и успела да се у току 16 августа одржи на положају Криваjска Коса—Радоњића Брдо—Кик—к 325; да на њему сачека долазак Моравске I позива и обезбеди јој развој.

Промена правца дејства Коњичке дивизије
(скице 3 и 7)

Петнаестог августа у 2 часа командант Коњичке дивизије добио је наређење команданта II армије за

[69]) Велики рат Србије, књига I, стр. 89.

концентрацију њених трупа на десној обали Добраве. Према том наређењу Коњичка дивизија треба да крене одмах са Уба преко с. Бањске ка с. Ориду и да се распореди на десној обали Добраве, везујући се лево, код с. Вучевице, са Шумадиском дивизијом I позива.

По том наређењу, Коњичка дивизија је дошла 15 августа у 8.30 часова са претходничким пуком до с. Власенице, где је командант дивизије добио од команданта II армије, накнадно, раније изнето наређење (да Дивизија скрене на запад и што пре избије на линију Шабац—Лешница, са задатком да расветли ситуацију у Мачви, дејствује у бок непријатеља, осигура десни бок II армије, итд).

Добивши то наређење, командант Коњичке дивизије је променио правац њеног маршевања и избио са главнином у 18.30 часова на положај Столице (к 205) јужно од с. Заблаћа, где је заноћио, истуривши извиђачке делове ка селима Г. Врањска, Слепчевић, Богосавац, Слатина, Радовашница и Текериш.

Због погрешне употребе Коњичке дивизије пред почетак операција (Коњичка дивизија је по завршеној концентрацији штитила отсек Дунава: ушће Мораве—Гроцка), она је закаснила да благовремено расветли ситуацију у Мачви, јер је 8 корпус подишао у току 15 августа линији Грушић—Скакалиште—Текериш, а о томе нису имали података ни II српска армија ни српска Врховна команда, док је Коњичка дивизија тога дана тек приспела на десну обалу Добраве (код к 205 јужно од Заблаћа), са истакнута 2 ескадрона на линији с. Слатина—с. Врањска.

И тако је Коњичка дивизија, која је требало да Врховној команди и Команди II армије уштеди стратегиско изненађење (појава 8 корпуса), промашила своју улогу стратегиског извиђачког органа пре почетка првих операција.

То је била велика штета, тим пре што непријатељ на територији Србије није употребио ниједну већу коњичку јединицу која би могла ометати успешну акцију стратегиског извиђања Коњичке дивизије.

3

ШАБАЧКА ГРУПА 15 АВГУСТА

Припрема II аустроугарске армије за напад

(скица 3)

Због јаке борбе код Шапца у току 14 августа[70]) и приближавања Шумадиске дивизије I позива ка Шапцу, командант 9 корпуса био је наредио 14 августа после 18 часова да се упути највећи део 29 дивизије од Јарка ка Кленку, а истога дана у 21.30 часова командант II аустроугарске армије наредио је команданту 9 корпуса да упути ка Шапцу све трупе које има на располагању. У исто време је упутио у Кленак сву артиљерију 31 пешадиске дивизије (из 4 корпуса), укупне јачине 30 топова и 12 хаубица, и 1 понтонирски батаљон.

Упућене трупе, после усиљеног марша (50 км) у току ноћи 14/15 августа, почеле су преко Кленка стизати у помоћ Шапцу. Те су се трупе прикупљале у току целог дана 15 августа код Мајура; јединице су биле јако заморене и измешане.

Понтонски мост код Кленка, који је почео да се поставља у 6 часова изјутра, завршен је тек у 14 часова. Тек тада је била обезбеђена веза Шапца са Кленком.

У току 15 августа по подне и увече на Турском Гробљу (на левој обали Саве) пласирана је артиљерија (око 60 оруђа) са задатком да заједно са артиљеријом

[70]) Ове су борбе вођене између ојачаног Шабачког одреда који је вршио напад на Шабац, и посаде Шапца. У борбама је био рањен и командант шабачке посаде генерал-мајор Дани.

монитора савлада српску артиљерију на Мишару (која је 14 августа по подне осујетила подизање моста код Кленка), а потом да брани предтерен испред југоисточног дела Шапца.

Да би помогао продирање левог крила V армије (8 корпуса) у току 15 августа, командант II аустроугарске армије наредио је: „да трупе 9 и 4 корпуса, које су упућене преко Кленка ка Шапцу, отсудно потуку непријатеља, не упуштајући се у даље операције, јер обадва корпуса морају бити спремни да се следећих дана транспортују.“[71]) Дакле, напад са јако ограниченим циљем.

Командант 9 корпуса, који је требало да руководи нападом, сматрао је да се Шабац као мостобран може држати у власти само под условом ако се држе гребени јужно и југоисточно од вароши. Стога је одлучио да те положаје заузме још у току 15 августа, чим му стигну одређене трупе. Са тим се сложио и командант II аустроугарске армије. Но, како се претпостављало да су те гребене 15 августа пре подне држале српске трупе[72]), а избегавао се чисто фронтални напад из вароши, то се командант 9 корпуса одлучио да своје снаге сасреди у две групе: код Шапца и код Мајура, па да Шабачка група, уз фланкирно дејство своје артиљерије са Турског Гробља, нападне фронтално према Мишару и Причиновићу, а Мајурска група, заходећи далеко на запад преко с. Богосавца—с. Добрића—с. Маова, да нападне обухватно непријатеља испред Шапца. Напад се имао зауставити на височима између с. Орашца и с. Вукошића, који надвишавају

---

[71]) Дивизиски генерал Добросав Миленковић, „Улога и рад 19 пешадиског пука у 1914 години“ (са предговором генерал-лајтнанта Јозефа Шена, бившег команданта 57 бригаде 29 пешадиске дивизије 9 аустроугарског корпуса), стр. 62. Издање писца, Крагујевац, 1926 год.

[72]) Ова је претпоставка била погрешна, јер су се српске трупе (Шумадиска дивизија I позива) са ових гребена повукле у времену од 4.30 до 10 часова пре подне 15 августа и поселе положаје на десној обали р. Добраве.

долину Добраве и на којима се има обезбедити утврђивање линије мостобрана с. Мишар—с. Причиновић—с. Јевремовац.

Око 8 часова пре подне (15 августа) командант 9 корпуса упознао је са тим својим планом потчињене команданте: 7 дивизије (генерал-мајор Литгендорф) и 29 дивизије (фелдмаршал-лајтнант гроф Зедвиц), а и команданта артиљериске групе (на Турском Гробљу); око 9.15 часова о овоме плану известио је и команданта II аустроугарске армије (у Петроварадину). Командант II аустроугарске армије желео је да се напад изведе још 15 августа, али због преморености трупа, несређености 29 дивизије и незавршеног моста[73]) на Сави он је око 13 часова оставио команданту 9 корпуса (генералу Хортштајну) избор времена за напад са напоменом: „али, што пре непријатељ буде одбачен, тим боље". У то време командант 9 корпуса је био обавештен да V армија продужава 15 августа своје наступање, те је закључио да северна њена колона може 15 августа доћи до с. Радовашнице и с. Грушића.

Командант 9 корпуса, који је требало да руководи нападом, није имао ни појма о Шумадиској дивизији и о њеном распореду, већ је држао да се непосредно испред Шапца налазе 6—8 српских батаљона са брзометном артиљеријом, и то на линији Мишар—с. Причиновић—с. Јевремовац. Против тако замишљеног непријатеља он је и створио свој напред изложени план. Кад се тој његовој заблуди дода и чињеница да су се трупе Шумадиске дивизије I позива, које су држале поменуту линију, повукле са те линије на десну обалу Добраве у времену од 4.30 до 10 часова 15 августа, онда се види да је план команданта 9 корпуса претстављао „удар у ветар".

Командант 9 корпуса издао је у 9.15 часова заповест за формирање нападних група и дао им задатке:

офанзивна група Литгендорфа од 12½ пешадиских батаљона, 1½ ескадрона и 17 батерија (са групом на

---

[73]) Мост је био завршен тек у 14 часова.

Турском Гробљу) имала је задатак да створи услове за трајно држање Шапца и да извиђа источно од линије Шабац—с. Г. Врањска—с. Накучани;

29 пешадиска дивизија (група фелдмаршал-лајтнанта Зедвица) имала је задатак да се у току 15 августа прикупи код Мајура, са јаком резервом иза десног крила, и да са јаким снагама извиђа закључно до линије Шабац—с. Г. Врањска—с. Џакучани, с тим да одржава везу са групом Литтендорфа и припреми се за наступање у јужном и југоисточном правцу.

Када је командант 9 корпуса сазнао да северна колона V армије 15 августа може стићи до с. Грушића, желео је да се 29 пешадиска дивизија приближи још 15 августа 21 ландверској дивизији, те да 16 августа, у истој висини са њом, почне наступање. У том циљу је наређено око 15 часова да 29 дивизија још 15 августа дође на линију с. Добрић—с. Богосавац, са фронтом на исток, а шабачка офанзивна група (Литтендорфа) има у току ноћи да остане код Шапца. Како је до 17 часова од 29 дивизије било прикупљено свега 7 батаљона, са јако мореним људством, то је рад на тражењу везе са северним крилом V армије одложен за 16 август.

Тако су се 15 августа испољиле рђаве последице због растурености јединица 29 пешадиске дивизије у претходним данима (12, 13 и 14 августа); јер сада, када је требало да се целокупна снага 29 дивизије заложи у боју, та се дивизија није могла брзо прикупити, и била је тако физички исцрпена, да није била у стању да успостави везу са суседном, V армијом, удаљеном само око 15 км од њених бивака. Дивизиски ескадрон, због преморености коња, није био у стању да упути ни патроле за везу са V армијом.

29 пешадиска дивизија и 21 ландверска дивизија — две суседне дивизије из II и V армије — заноћиле су, дакле, 15/16 августа у близини српских трупа, без икаквог извиђања и обезбеђења, те према томе потпуно необавештене у погледу њихове јачине и распореда.

Према себи оне су имале: 29 дивизија — Шумадиску I позива и део Коњичке, а 21 дивизија — Комбиновану и део Коњичке.

Повлачење Шумадиске дивизије I позива на Добраву

(скица 3)

Пошто је командант Шумадиске дивизије I позива издао 15 августа у 1.15 заповест за обустављање напада на Шабац, добио је наређење команданта II српске армије за одлагање напада на Шабац „до даљег наређења“ и да све своје трупе концентрише на десној обали р. Добраве између села Вучевице и Заблаћа, с тим да око с. Синошевића држи пут за Текериш.

То наређење Дивизија је могла извршити тек преподне 15 августа, од 4.30 до 10 часова. Повлачење је извршено без икаквог узнемиравања од стране непријатеља. По доласку на р. Добраву наређено је да 17 пешадиски пук I позива, 6 пешадиски пук II позива и 4 пољске батерије оду у састав III српске армије.

Међутим, тек што је Дивизија стигла на Добраву, добијено је накнадно наређење команданта II српске армије (од 15 августа изјутра), на основу директиве Врховне команде Обр. 1306, по коме она добија задатак да нападне Шабац и заузме га, а ако наиђе на јаче снаге да се утврди и брани правце за с. В. Бошњак и с. Осечину, обезбеђујући десни бок и позадину II српске армије.

Петнаестог августа издата су, дакле, Шумадиској дивизији I позива два супротна наређења: повући се од Шапца, а потом напасти на њега условно, тј. напасти и бранити се, ако се наиђе на јаче непријатељске снаге. Како Шумадиска дивизија није била у могућности да истог дана, 15 августа, изврши оба наређења, то је заноћила 15/16 августа позади р. Добраве у оваквом распореду:

десно крило: 6 пешадиски пук III позива и 1 позициска батерија на положају код с. Кујавице, са предњим деловима према р. Добрави и с. Ориду;

центар: од р. Млакве до р. Вишње на десној обали р. Добраве: 2 батаљона 12 пешадиског пука I позива, 1 батаљон 10 пешадиског пука I позива и 1 пољска батерија;

лево крило: на положају код с. Бунарине Мале: 3 батаљона 10 пешадиског пука I позива. (Позади се налазио 6 пешадиски пук II позива са 1 пољском батеријом, спреман за одлазак у састав своје III армије);

побочница: код с. Слатине (на к 205): 3 батаљона 19 пешадиског пука I позива и 1 пољска батерија;

дивизиска резерва: на к 174 северно од с. Лојанице: 11 пешадиски пук I позива, 2 батаљона 12 пешадиског пука I позива, 2 пољске и 1 хаубичка батерија.

17 пешадиски пук I позива са дивизионом брзометне артиљерије налазио се у покрету ка Текеришу, ради уласка у састав своје, III армије.

4

У ЗАПЛАВИ ЈАДРА 15 АВГУСТА

Одбрана III српске армије

(скица 3)

Поседање нове одбранбене линије код с. Јаребица. Остатак Дринске дивизије I позива (3 прекобројни пук, 5 пешадиски пук, дивизион артиљерије, са припадајућим осталим деловима), који је 14 августа кренуо од с. Каменице ка Лозници, стигао је истога дана увече са челом код Јаребичке Цркве, куда су се, у току ноћи 14/15 августа, повукле и трупе Лозничког и Лешничког одреда.

На јаребичкој линији одбране извршена је подела командовања, без обзира на измешаност трупа Дринске дивизије I и II позива.

Све трупе на десној обали р. Јадра, на отсеку Јаребичка Црква—Богићевића Кулине—Попов Парлог, стављене су под команду Дринске дивизије II позива, а све трупе на левој обали Јадра, на отсеку Пушкаревац—Мајдан—к 412—Гробље (к 439) са предњим положајем на Великом Грацу, под команду Дринске дивизије I позива.

Распоред трупа 15 августа био је овакав:

Отсек Дринске дивизије II позива (на десној обали Јадра):

на Симином Брду и Липовцу: 3 прекобројни пук I позива, 12 пољских брзометних топова и 4 брдска брзометна топа;

на Богићевића Кулинама: 1 батаљон 5 пешадиског пука I позива, 4 брдска брзометна топа и Јадарски четнички одред (400 пушака);

на Поповом Парлогу (к 406): Лешнички одред.

Отсек Дринске дивизије I позива (на левој обали Јадра):

На Пушкаревцу и Мајдану и предњем положају Велики Градац: 6 пешадиски пук I позива, 12 пољских брзометних топова, 4 брдска брзометна топа;

армиска резерва на Малом Грацу: 3 батаљона 5 пешадиског пука I позива, 3 батаљона 5 пешадиског пука II позива, 1 батаљон 5 пешадиског пука III позива, 2 пољска брзометна топа.

Дакле, снага III српске армије била је једнака снази око једне дивизије.

Одбранбена линија код с. Јаребица одговарала је општој ситуацији Српске војске и задатку III српске армије, али је била исувише дуга (око 26 км) у односу на њену снагу (свега 15 батаљона I и II позива и 38 топова).

Због тога поседање положаја није било извршено у виду непрекидног линиског распореда, већ групно, поседањем само отпорних тачака, са којих су међупростори брањени артиљериском и пешадиском ватром.

Али је слабост ове одбранбене линије лежала нарочито у несигурности бокова и позадине. Десни бок је могла обићи 9 дивизија 8 корпуса долином р. Лешнице ка Завлаци, а леви 42 дивизија 13 корпуса преко Крупња, која је могла продирати не само ка Завлаци већ и ка с. Осечини — у дубоку позадину III српске армије.

Што се тиче осигурања десног бока и позадине, командант III српске армије рачунао је на дејство Церске групе II српске армије преко с. Текериша у правцу долине р. Лешнице и гребеном Иверка, а и на долазак својих одреда од Шапца, који преко с. Текериша треба да дођу у састав своје армије.

Међутим, правац преко Крупња задавао је велику бригу команданту III српске армије. За ту страну тешко је било одвојити јаче снаге од иначе слабе снаге на јаребичким положајима.

Борба на Поповом Парлогу (к 406). — Трупе Лешничког одреда које су се, према добијеном наређењу, имале повући од с. Јошеве позади Богићевића Кулине, повлачиле су се у ноћи 14/15 августа ка Поповом Парлогу, где је командант одреда добио наређење од команданта Дринске дивизије II позива да се задржи и брани тај положај до доласка 6 пешадиског пука II позива, који се од Шапца креће преко с. Текериша. Поседање Поповог Парлога од стране Лешничког одреда извршено је тек 15 августа пре подне.

Петнаестог августа по подне, десна побочница аустроугарске 9 пешадиске дивизије (из 8 корпуса) предузела је енергичан напад из долине р. Лешнице и гребеном Иверка, и око 17 часова Лешнички одред је отступио ка с. Завлаци. О том повлачењу није био извештен командант Дринске дивизије II позива, те је, за распоред ове дивизије, губитак Поповог Парлога био утолико опаснији што је непријатељ отуда могао да изненада уздужно подухвати трупе ове армије.

Међутим, непријатељ се показао неактиван. Чело главнине 9 аустроугарске дивизије, као што је раније

изнето, заноћило је код с. Милине, а десна дивизиска побочница на Поповом Парлогу, 2 км северно од Божиног Брда, на коме је заноћило десно крило III српске армије.

Борба код Крупња. — Правац од Љубовије ка Крупњу бранио је Љубовиски одред (2 батаљона III позива).

Руднички четнички одред мајора Танкосића, упућен ка Крупњу, стигао је тамо 14 августа увече, кад и једна чета 3 прекобројног пешадиског пука I позива, која је била упућена као појачање Рудничком четничком одреду.

Петнаестог августа изјутра командант III српске армије добио је од мајора Танкосића извештај да је непријатељ разбио Љубовиски одред на граници, и правцем од Љубовије стигао на висове више самог Крупња.

У 13 часова истога дана командант III српске армије добио је опет извештај од мајора Танкосића да га је више Крупња напао један непријатељски пук[74]) и да снагом којом располаже неће моћи одржати Крупањ.

Командант III српске армије наредио је да се из армиске резерве код Малог Граца упути 1 батаљон 5 пешадиског пука II позива ка Крупњу.

У 14.45 часова добијен је извештај среског начелника, који је напустио Крупањ и повукао се у с. Бањевац, да је непријатељ заузео Крупањ.

Видећи да је тиме угрожен правац Крупањ—Завлака, командант III армије одлучује се да, на рачун солидности одбране јаребичких положаја, што јаче обезбеди свој леви бок и позадину, па наређује да се ка Крупњу упути и остатак 5 пешадиског пука II позива и 2 брдска топа.

Командант тога пука, маршујући целу ноћ 15/16 августа преко Завлаке ка Крупњу, ухватио је 16 авгу-

---

[74]) То је била лева побочница 42 дивизије (13 корпуса).

ста изјутра везу са Рудничким четничким одредом, који се налазио на Доловском Брду.

Затишје на фронту III српске армије. — Целог дана 15 августа владало је на фронту III српске армије затишје због застоја у наступању 36 аустроугарске пешадиске дивизије и 11 брдске и 13 пешадиске бригаде. Непријатељ се прикупљао на положају изнад села Брезјака (трупе 36 дивизије) и вршио извиђање према фронту III српске армије.

У 10.25 часова, у близину с. Јаребица стигао је Дрински дивизиски коњички пук I позива (2 ескадрона и 2 митраљеза) од Шапца преко с. Текериша, и одмах је упућен у извиђање ка Грнчарском Гробљу, а једна официрска патрола упућена је преко с. Завлаке ка Крупњу, да дође у везу са мајором Танкосићем.

Застој непријатељског наступања на фронту III српске армије у току 15 августа искоришћен је за утврђивање и рашчишћавање предтерена. Трупама је издата муниција из бојне коморе, а она је упућена ка мунициској колони ради попуне.

Ноћ 15/16 августа на фронту III српске армије прошла је мирно.

Штаб III српске армије дошао је из Ваљева у с. Осечину, одакле је руководио операцијама у току наредних дана.

5

УЖИЧКА ГРУПА 15 АВГУСТА

(скица 5)

VI аустроугарска армија. — 16 корпус овладао је са главном снагом Чајничем и с. Заборком, а 8 бригада заузела је с. Челебић. 15 корпус припремао се за одбрану Вишеграда, док је 1 дивизија (7 и 9 бригада) поселa мостобран на десној обали Дрине. 48 дивизија са 12 брдском бригадом рашчишћавала је босанску тери-

торију у околини Сребрнице од српских четничких одељења.

Ужичка војска је вршила у току 15 августа са Шумадиском дивизијом II позива припреме за напад на Вишеград и прелаз преко Дрине (припремање грађе за израду скела и сплавова). Лимски одред налазио се у наступању правцем Вихра—Рудине—Бујак—ушће Лима. Батаљон за везу са црногорским јединицама налазио се на линији с. Прибишићи—Голеш.

Пљеваљска дивизија, притиснута јаком снагом (главне снаге 16 корпуса), изгубила је Чајниче и с. Заборак и налазила се на положају Метаљка. Да не би била прекинута веза између црногорских трупа и Ужичке војске, командант Пљеваљске дивизије тражио је енергичну акцију левог крила Ужичке војске. Командант Ужичке војске је сматрао да ће најбоље олакшати ситуацију код Пљеваљске дивизије нападом на Вишеград, па ако га заузме да продире ка Рогатици.

6

РАД СРПСКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ 15 АВГУСТА

(скица 7)

Од извештаја које је Врховна команда добила у току 15 августа, од највећег утицаја на њене одлуке били су извештаји команданта Дунавске дивизије I позива и команданта Обреновачког одреда, који јављају да непријатељ, почев од 15 августа изјутра, врши јако бомбардовање Београда и Обреновца.

На основу догађаја код II и III српске армије и Ужичке војске, Врховна команда доноси одлуку да не мења наређења издата за претстојећу битку. Али, с обзиром на јако бомбардовање Београда и Обреновца, она одлучује да Тимочку дивизију I позива и Тимочку II позива не доводи до Ваљева, како је раније било наређено, већ да их извесно време задржи у Лазаревцу.

У духу те одлуке издато је наређење команданту I армије да Моравска дивизија II позива, која истога дана (15 августа) стиже на Уб, ту и остане, а да остале две дивизије (Тимочке I и II позива) које увече стижу у Лазаревац задржи ту до даљег наређења, с тим да командант I армије обрати пажњу на правац од Обреновца; код Јабучја на Колубари да се постави понтонски мост за бољу везу Лазаревца са Убом; Штаб I армије да буде на Убу.

Наређење издато команданту I армије показује да је српска Врховна команда била импресионирана бомбардовањем Београда и Обреновца и да је и том приликом окренула поглед ка северном фронту.

Наглашавање команданту I армије да обрати пажњу на правац од Обреновца последица је предубеђења Врховне команде о јачем непријатељском груписању у Срему; оно показује да II аустроугарска армија својом демонстративном акцијом (јаког бомбардовања Обреновца) још и даље кочи слободу акције Врховне команде, спречавајући је да се са целокупном главном снагом баци против V аустроугарске армије, која већ врши продирање са Дрине ка Ваљеву.

Задржавањем стратегиске резерве (I армије) на удаљењу 2—3 дана марша од фронта Крупањ—Јаребице—Текериш, на коме се развијају свега четири српске пешадиске дивизије, ризиковало се да при енергичном раду непријатеља стратегиска резерва (I армија) закасни да узме учешће у бици.

С друге стране, наређење Врховне команде да I армија постави понтонски мост преко Колубаре код Јабучја, ради боље везе између Лазаревца и Уба, изражава њену намеру да и две Тимочке дивизије (I и II позива), које сада задржава код Лазаревца, пребаци из његове околине у околину Уба чим се разјасни ситуација код Београда.

Одређивање Уба за место Штаба I српске армије изражава намеру Врховне команде да и I српска армија крене на запад, а са друге стране и њену бригу за безбедност правца од Обреновца.

7

РАСПОРЕД СНАГА ПРЕД ЦЕРСКУ БИТКУ У НОЋИ 15/16 АВГУСТА

(скице 2, 3, 5, 7 и 8)

Распоред Аустроугарске војске

II армија

код Шапца — 9 корпус: 29 пешадиска дивизија код Мајура; офанзивна група Литгендорфа у Шапцу (половина 7 пешадиске дивизије, одреди Летовског и Данија) — скица 3;

у Срему — 4 корпус: 31 пешадиска дивизија[75]) и 32 пешадиска дивизија на простору с. Товарник—с. Деч—с. Прхово; артиљериске групе према Обреновцу и Београду врше бомбардовање тих вароши; 10 коњичка дивизија западно од Сремске Митровице (скица 2);

у Банату — 7 корпус:[76]) 17 и 34 пешадиска дивизија, са предњим деловима код Панчева и Ковина. Артиљерија бомбардује српске положаје код Београда, Смедерева и Градишта (скица 2).

V армија

8 корпус:

21 ландверска дивизија — лева колона (7 пешадиски пук и седам батерија) код с. Цуљковића и с. Грушића (Радловац); десна колона (28, 6 и 8 пешадиски пук) распарчана по групама: код Веселиновог Врха (8 пук), на Тројану (део 6 пука), на Великој и Малој

---

[75]) Артиљерија 31 дивизије упућена је у Кленак да ојача шабачку групу.

[76]) 23 пешадиска дивизија 7 корпуса била је код Вуковара.

Лисини—Дивичу—Скакалишту (28 пешадиски пук, и део 6 пука који се од 20 часова налазе у борби против 2 прекобројног и 1 прекобројног пука Комбиноване дивизије);

9 дивизија — главнина западно од с. Милине; претходница (102 пешадиски пук) зором 16 августа полази са Рашуљаче у напад против 6 прекобројног пука Комбиноване дивизије. Десна дивизиска побочница на Поповом Парлогу (скица 3 и 8).

13 корпус:

36 пешадиска дивизија код с. Брезјака;

11 брдска и 13 пешадиска бригада код Језера;

42 домобранска дивизија југозападно од Крупња.

VI армија

16 корпус — главном снагом на линији Заборак—Чајниче; *8 бригада* заузела Челебић.

15 корпус — 1 дивизија (7 и 9 брдска бригада) на мостобрану на десној обали Дрине за одбрану Вишеграда;

48 дивизија: 10 брдска бригада на левој обали Дрине код Старог Брода, а 12 брдска бригада рашчишћава босанску територију јужно од Сребрнице од српских четничких одељења.

Распоред Српске војске

II армија

Шумадиска дивизија I позива на линији с. Кујавица—Вучевица—Бунарине Мала; лева побочница (19 пешадиски пук са батеријом) на к 205 код с. Слатине (скица 3);

17 пешадиски пук I позива са дивизионом артиљерије на маршу од с. Заблаћа ка Текеришу ради одласка у састав III армије (скица 3);

Коњичка дивизија на положају Столице (к 205) — јужно од с. Заблаћа; предњи делови код с. Слатине и с. Горње Врањске;

Комбинована дивизија: 2 прекобројни пук и 7 пољска батерија воде ноћну борбу на Великој и Малој Ли-

сини против делова 28 и 6 пешадиског пука 21 дивизије; 1 прекобројни пук у нападу на 28 пешадиски пук на Дивичу; 6 прекобројни пук развија се за напад на Борно Поље и Водице; 8 и 9 пољска батерија на Кику у дејству; 5 прекобројни пук и хаубички дивизион код манастира Криваје (скица 8);

Моравска дивизија I позива на великом одмору, и то: претходница (3 пешадиски пук) код с. Градојевића, чело главнине код с. Каменице (Тамнавске) (скица 3).

III армија

Дринска дивизија I позива: 3 прекобројни пешадиски пук, 6 пешадиски пук I позива и дивизион артиљерије, који су били упућени из Каменице, развили су се на линији Богићевића Кулине—Симино Брдо—Пушкаревац, држећи у предњем положају и Велики Градац;

делови Дринске дивизије II позива: Лознички одред (ојачан 5 пешадиским пуком I позива) повукао се са лозничких положаја на Мали Градац (позади Пушкаревца) у армиску резерву; Лешнички одред је по губитку Поповог Парлога био повучен ка Завлаци; Јадарски четнички одред мајора Војина Поповића прикупио се на Богићевића Кулинама; Руднички четнички одред на положају Доловско Брдо (источно од Крупња); 5 пешадиски пук II позива, упућен ка Крупњу од с. Јаребица преко с. Завлаке (2½ батаљона са 2 брдска топа) налази се на ноћном маршу.

I армија

Обреновачки одред и Дунавска дивизија I позива на својим дотадашњим положајима;

Моравска дивизија II позива код Уба;

Тимочка дивизија I позива код с. Жупањца;

Тимочка дивизија II позива код Лазаревца;

Браничевски одред на свом дотадашњем отсеку (скица 2).

Ужичка војска (скица 5):

Ужичка бригада брани фронт од Карауле Дервенте до р. Трешњице са главним ослонцем на Кадињачи;

Шумадиска дивизија II позива развијена на линији Гостиље Брдо—Панос—Игриште—Суха Гора за напад на Вишеград;

Лимски одред у наступању правцем Вихра—Рудине—Бујак—ушће Лима; један батаљон за везу са Црногорцима на линији Прибишићи—Голеш (к 1492).

Пљеваљска дивизија на положају Метаљка.

Седми део

ИЗВОЂЕЊЕ ЦЕРСКЕ БИТКЕ

16 август — први дан битке

1

ЦЕРСКА ГРУПА

Бој код Текериша (скица 9)

У 7.30 часова командант Комбиноване дивизије, вративши се са рекогносцирања положаја на десној обали Добраве, дошао је на бојиште код Текериша, узео команду над својим јединицама и наредио: да хаубички дивизион дође од Манастира Криваје на Радоњића Брдо и туче отсек Скакалиште—Тројан—Велика Глава; да 5 прекобројни пешадиски пук дође од Манастира Криваје на Кик у дивизиску резерву, а један батаљон да остане на Криваjској Коси. Овим бој код Текериша улази у своју II фазу, којом стварно почиње уређено извођење Церске битке, пошто I фаза тога боја, коју сачињава раније изложени изненадни и неуређени ноћни судар, претставља само увод у Церску битку.

До 8 часова ситуација код Комбиноване дивизије била је повољна. Пукови I борбеног реда дошли су до линије Грујића Механа—Велика Лисина—Борно Поље. Али тада, око 8 часова, избија ојачана претходница 9 аустроугарске дивизије и почиње да наступа преко Рашуљаче и Гаја ка Борном Пољу и Текеришу, дејствујући обухватно против левог крила 6 прекобројног

пука. Тај напад је био снажно помогнут артиљериском ватром са Рашуљаче. Услед дејства те ватре, 6 прекобројни пук претрпео је јаке губитке: сви команданти батаљона и велики број официра били су избачени из строја. Због тога је пук у 10.30 часова почео у нереду отступање ка линији Кик—к 325. Непријатељ (102 пук, ојачан једним батаљоном) гонио га је до друма Текериш—Завлака, где је заустављен, а потом повучен на Борно Поље, по наређењу команданта 9 дивизије, који је сазнао да је десна колона 21 дивизије била разбијена, па се бојао да сувише истиче свој пук.

Због отступања 6 прекобројног пука настало је отступање целог I бојног реда Комбиноване дивизије. 2 прекобројни пук отступао је у реду на Кик; од 7 батерије један је топ са каром био напуштен на Парлогу, јер се није могао извући. Први пешадиски пук отступао је на Радоњића Брдо, а његов 4 батаљон остао је на положају Скакалиште—Чука, где је ухватио везу са једним ескадроном Коњичке дивизије.

Овим наглим отступањем свог I бојног реда Комбинована дивизија била је доведена у критично стање. Међутим, она је успела да савлада кризу сопственим снагама, и то благодарећи јакој резерви на Кику (5 прекобројни пук) и постигнутом успеху (у ноћи 15/16 августа) над десном колоном 21 дивизије, чије је растројство утицало да и командант 9 дивизије обустави надирање 102 пешадиског пука и повуче га на Борно Поље.

Око подне командант II српске армије, генерал Степановић, који је дошао на бојиште (на Кик) око 10 часова, наредио је усмено команданту Комбиноване дивизије да пукове прикупи и утврди на положају подесном за упорну одбрану, а ако се укаже прилика да предузме напад на Тројан. Тиме бој Комбиноване дивизије код Текериша улази у своју III фазу: стабилизација бојног поретка и залагање свих снага дивизије на положају Кик—Радоњића Брдо—Кривајска Коса у циљу да се тај теренски отсек, као важан на-

падни ослонац II српске армије за њене операције према Церу и Иверку, задржи и даље у својој власти.

III фаза боја код Текериша (скица 10)

У духу предњег наређења, командант Комбиноване дивизије прикупио је 1 и 2 прекобројни пук на отсеку Криваjска Коса—Радоњића Брдо; 5 прекобројни пук остао је на положају Кик—к 325, а 6 прекобројни пук прикупио се у дивизиску резерву позади 5 прекобројног пука.

У 13.30 часова командант Комбиноване дивизије добио је извештај од команданта 3 коњичког пука (писан у 10.45 часова) да је код Скакалишта разбио чело једне непријатељске колоне која је наступала од с. Десића и да ју је целу сузбио уз Цер, а са својим стрељачким стројем избио код Тројана. У исто време примећено је са положаја Комбиноване дивизије да непријатељ отступа са Велике и Мале Лисине, па командант Комбиноване дивизије наређује да један батаљон 5 прекобројног пука крене са Кика у насилно извиђање ка Тројану, а да остатак пука буде припреман да наступа за тим батаљоном. Међутим, дочекан ватром са Мале Лисине и од Парлога, батаљон се вратио на Кик, јер је непријатељ увео свеже снаге (део 9 пешадиске дивизије) и њима затворио оголићен правац ка Тројану.

Сама Комбинована дивизија није имала снаге да настави напад; она је била завршила своју улогу у почетку битке: растројила је и одбацила десну колону 21 ландверске дивизије и привукла на себе знатан део непријатељске суседне, 9 пешадиске дивизије. Комбинована дивизија имала је сада да сачека развој пристигле Моравске дивизије I позива, па да заједно са њом поново преузме бојну иницијативу. Због тога је 5 прекобројни пук задржан на Кику као ослонац десном крилу бојног распореда Моравске дивизије I позива, која се развијала фронтом на запад.

Иначе, на фронту Комбиноване дивизије III фаза боја, тј. остатак дана 16 августа до мрака, прошла је без озбиљне борбе.

Ступање у бој Моравске дивизије I позива (скица 10)

Шеснаестог августа у 2 часа Моравска дивизија I позива кренула је са претходницом (3 пешадиски пук и једна пољска батерија) од с. Градојевића ка Текеришу, а са главнином дивизије од с. Каменице, где је била на великом одмору.

Око 7 часова командант Моравске I позива, изишавши испред колоне дивизије, дошао је на Кик и затекао овакву ситуацију: на Тројану се води борба; непријатељ је држао Велику Главу и Рајин Гроб, а поједини његови војници видели су се и на Рашуљачи. Командант Моравске дивизије одлучио је да своју дивизију развије јужно од Комбиноване, за напад на отсек Спасовине—Беглук. У том циљу је око 8 часова наредио: 3 пешадиском пуку, који је избио на к 325, да се развије и наступа, уз пратњу своје (претходничке) батерије, ка Беглуку; 1 и 2 пешадиском пуку, који су око 9 часова стигли код к 325, да се развију на фронту к 325—к 330 и чекају наређење за покрет ка Спасовинама; 16 пешадиском пуку да се свије у резерву позади к 325; артиљериском пуку да пласира артиљерију на к 325 и к 330, тако да помаже наступање дивизије на фронту Спасовине—Беглук.

У времену овог развоја, Комбинована дивизија, после повлачења 1, 2 и 6 прекобројног пука, налазила се у кризи, прикупљајући и уређујући своје пукове.

У 11.30 часова командант II српске армије дошао је команданту Моравске дивизије I позива и наредио му да, у циљу преузимања иницијативе, испуштене повлачењем Комбиноване дивизије, предузме са својом дивизијом напад у правцу Поповог Парлога (к 406), наглашујући да ће и Комбинована дивизија, чим се прикупи, напасти непријатеља пред собом.

Око подне су се 1 и 2 пешадиски пук развили за покрет са фронта к 325—к 330 ка Спасовинама, а 3 пешадиски пук у то време избија на Беглук. Командант Моравске дивизије I позива, дошавши команданту

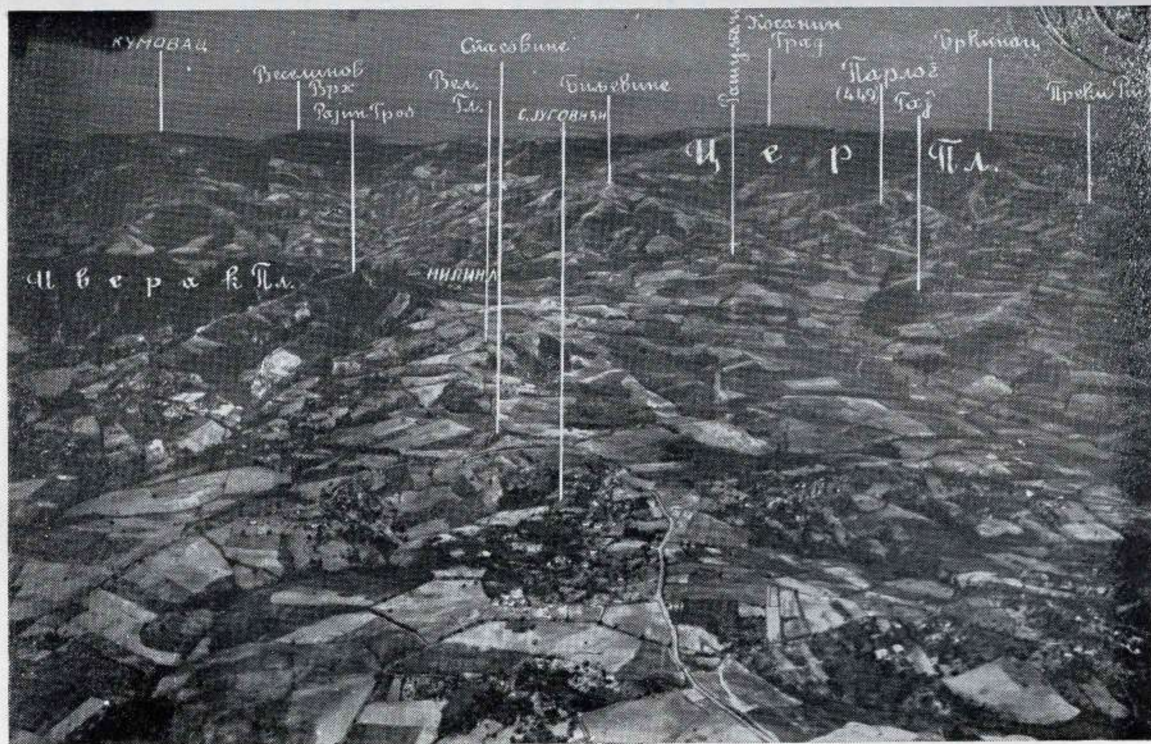

ПОГЛЕД НА ЦЕР И ИВЕРАК С ЈУЖНЕ СТРАНЕ
(Правац напада Моравске дивизије I позива: Беглук—с. Југовићи—Спасовине—Вел. Гл.—Рајин Гроб)

3 пука, наредио му је да пук утврди на Беглуку и брани га док се ситуација не разјасни.

Око 15 часова 1 и 2 пешадиски пук постепено наступају ка Југовићима, а у исто време непријатељска 18 пешадиска бригада (73 и 11 пешадиски пук са 4 топовске и 2 хаубичке батерије) са отсека Велика Глава—Спасовине предузима противнапад на 1 и 2 пешадиски пук, а против 3 пешадиског пука дејствује јака артиљериска ватра.

Око 19 часова непријатељ је подишао 1 и 2 пешадиском пуку на јуришно отстојање, али га је убитачна ватра 3 пешадиског пука са Беглука приковала на месту.

Око 23 часа непријатељ је покушао напад на десно крило Моравске I позива, али је одбијен, па се повукао на косу код с. Југовића, тако да с њиме у току ноћи није било додира.

Моравска дивизија I позива заноћила је 16/17 августа са 3 пешадиским пуком на Беглуку, са 1 и 2 пешадиским пуком према с. Југовићима, а са 16 пешадиским пуком у дивизиској резерви позади десног крила.

Утицај команданта 8 корпуса на бој (скица 3)

Командант 8 корпуса (код с. Лужанаца), не знајући за борбу код 21 дивизије, наредио је око 5.45 часова 16 августа да она предузме тога дана марш преко Манастира Криваје на Клак (к 277, западно од Михаиловог Гроба), а северном (левом) колоном ка с. Метлићу; 9 дивизија да наступа преко с. Текериша ка Старој Судници (око 2 км западно од Клака).

Међутим, од 11 часова почело се у корпусној команди сазнавати о недаћи 21 дивизије. Извештај њеног команданта о стању на Тројану у 8 часова добила је корпусна команда код с. Милине тек у 17 часова. О догађајима код северне (леве) колоне Команда корпуса није имала целог дана 16 августа никаквих података.

У 17 часова добијен је извештај генерал-мајора Панеша (команданта пешадије десне колоне) са Тројана (без ознаке времена кад је писан) о немогућности да се издржи нов напад, који је вероватан (трупе четири дана нису јеле, а храна им се не може дотурити), па намерава да се још 16 августа повуче ка с. Петковици ради одмора и попуне.

Под утицајем ова два извештаја, командант 8 корпуса је у 17 часова издао заповест да се 21 дивизија повуче ка селима Бела Река, Липолист, Петковица и да се тамо прикупи под командом генерал-мајора Панеша. 9 пешадиској дивизији наређено је да се побрине за обезбеђење свог северног бока.

Око 23 часа 16/17 августа командант 8 корпуса добио је извештај да је по подне 16 августа на Тројану још стајао генерал-мајор Панеш са 20 чета из свих пешадиских пукова 21 дивизије, па је наредио команданту 9 дивизије да на Цер упути један батаљон са брдским кухињама и конзервама, да би се генерал-мајору Панешу омогућило да се и даље држи на Тројану. Један официр из Лешнице упућен је да похита преко с. Петковице, Беле Реке и Липолиста, да прикупи јединице 21 дивизије, које су отступале, и да их 17 августа, под командом једног енергичног команданта, упути преко с. Десића у помоћ генерал-мајору Панешу. Међутим, ту заповест (за држање на Церу) генерал-мајор Панеш није ни добио, јер је 17 августа у 4 часа, према ранијој корпусној заповести (од 17 часова), кренуо у повлачење.

Тако је гребен планине Цера, који надвишава бојиште 9 пешадиске дивизије, а и северни бок V аустроугарске армије, био одголићен и изложен опасности.

Поглед на бој код Текериша

У ноћи 15/16 августа, надахнути љубављу према својој домовини, мржњом према агресору, а снажна нападна духа, пукови Комбиноване дивизије, иако физички исцрпени усиљеним маршем, хитали су да се

АРТИЉЕРИЈА МОРАВСКЕ ДИВИЗИЈЕ I ПОЗИВА ХИТА НА ПОЛОЖАЈ

што пре дочепају Цера и тиме изврше заповест свога команданта армије. На челу су били 2 и 1 прекобројни пешадиски пук, јединице одличних борачких способности, прекаљене и обогаћене искуством из два недавна рата.

У своме нападном елану, та два српска елитна пука изненада су наишла на биваке преморених и поспалих ландверских пукова 21 дивизије (28 и 6 ландверски пук), знатно слабијих борачких способности и без ратног искуства.

У тамној ноћи, на испресецаним и пошумљеним огранцима Цера, изнад Текериша, одиграле су се невезане ноћне борбе (иницијативом српских команданата пукова и батаљона и командира чета), у којима су се јединице српских пукова боље сналазиле, што је имало као резултат потпуно растројство десне колоне 21 дивизије на Церу.

Када је, са појавом ојачане претходнице 9 пешадиске дивизије 16 августа изјутра, на бојишту код Текериша настало повлачење пукова и криза код Комбиноване дивизије, на бојиште долази командант II српске армије да личним присуством ободри трупе и задржи их на полазном положају за напад (Кик—Радоњића Брдо—Кривајска Коса) како би послужиле као ослонац за развој Моравске дивизије I позива, која је тога јутра пристизала на бојиште јужно од Комбиноване дивизије.

У току двочасовног бављења на бојишту, командант II српске армије успео је не само да Комбиновану дивизију задржи у повлачењу већ и да јој улије нападни елан, давши јој у задатак да нападне на Тројан, а Моравску I позива, која се развила јужно од Комбиноване, баца у сусрет непријатељској 9 дивизији. На тај начин успева не само да стабилизује ситуацију, поремећену повлачењем Комбиноване дивизије, већ нападом Моравске дивизије I позива на 9 аустроугарску дивизију преузима и иницијативу. Покушај противнапада од стране 9 дивизије остао је без успеха. Упорно држање 3 пешадиског пука Моравске I позива

на Беглуку, уз храбро држање 1 и 2 пешадиског пука, сломило је нападну снагу 9 аустроугарске дивизије већ првог дана битке.

Бројна надмоћност предвече 16 августа на бојишту код Текериша била је на српској страни: 32 батаљона са 72 топа против 18 батаљона и 58 топова (14 батаљона са 11 батерија 9 дивизије и 20 чета генерал-мајора Панеша из 21 дивизије северно од Цера).

Тим повољним изгледима на успех II српске армије ишао је на руку линиски распоред V армије, која је наступала без икакве резерве. Њен командант, генерал Франк, био је једини од аустроугарских виших команданата који је правилно ценио вероватан распоред Српске војске, закључујући да ће се његове 4 дивизије сударити на правцу ка Ваљеву са 6 српских дивизија, али је ипак наступао ка Ваљеву без армиске резерве. Чак и када је лево крило његове армије у току ноћи 15/16 августа било оголићено растројством 21 ландверске дивизије на Церу, он је, немајући још података о тој недаћи, наредио да 8 корпус продужи покрет и 16 августа у истом распореду, као да је 21 дивизија способна за акцију. Уместо да је у току ноћи 15/16 августа и у току дана 16 августа извршио прегруписање снага, ојачавајући своје лево крило према Текеришу, где се испољавало тежиште битке појавом Церске групе II српске армије (Комбиноване и Моравске I позива), он врши пребацивање снага из долине Јадра (11 брдска и 13 пешадиска бригада) ка Крупњу ради ојачања свог десног крила, које је већ било довољно јако (42 домобранска дивизија). Таквим радом губи време и лишава се и последње шансе за ојачање свог разбијеног левог крила, и тиме, разуме се, припрема својој армији пораз. Његова нада да ће II аустроугарска армија енергичним дејством од Шапца поправити ситуацију левог крила његове армије била је илузорна, јер је благовремено отсудно залагање II армије јужно од Шапца кочио Хецендорф, желећи да је пребаци на Руски фронт. Кад је 17 августа, због критичног стања V армије, одобрио акцију II армије јужно од Шапца

ради олакшања ситуације код V армије, онда је већ све било касно.

Уочљива је разлика између аустроугарског и српског вишег командовања у току боја 16 августа код Текериша.

Командант V армије далеко је у позадини; он тек по подне сазнаје за недаћу 21 дивизије. Командант 8 корпуса, и поред све техничке опреме за везу, није био у стању да у току целог дана 16 августа сазна ситуацију код 21 дивизије, већ верује песимистичком извештају генерал-мајора Пшиборског (команданта 21 дивизије), који је био исувише импресиониран недаћама борбе које је лично преживљавао, и наређује тако судбоносну ствар — напуштање гребена Цера пре него што је исцрпео снагу своје 9 дивизије за поправљање ситуације. Тај командант корпуса, уместо да тежи ка бојишту и да се тамо лично што пре оријентише и командује у сусретном боју који се развија, остаје на зачељу 9 дивизије, да тамо са закашњењем од неколико часова прима извештаје о ситуацији, коју више никако не може да поправи. Ни он нема резерве да утиче на бој.

Командант 21 ландверске дивизије био је лично храбар, али психички недорастао својој улози, јер напушта гребен Цера у времену кад генерал-мајор Панеш прикупља цео 6 и 8 пешадиски пук, који је тек наступао од Веселиновог Врха ка Тројану.

Једино је командант 9 пешадиске дивизије био на своме месту. Само, ни он није предузимао мере да се што пре веже са суседном, 21 дивизијом на Церу.

Насупрот томе, командант II српске армије од 10 часова 16 августа лично руководи са Кика радом обеју својих дивизија: он је потпуно упознат са ситуацијом, а чврст је у одлуци да непријатеља сломи нападом, тако да га повлачење Комбиноване дивизије ни најмање не збуњује нити нервира, јер зна да северно од Цера Коњичка дивизија постиже успех. Стога се сав посвећује нападу Моравске дивизије I позива, која треба да парира опасност напада непријатељске

9 пешадиске дивизије. Команданти Комбиноване дивизије и Моравске I позива су у току ситуације на бојишту и лично руководе радом својих дивизија.

Сва три виша команданта на српској страни поступају по начелима командовања у сусретном боју: што пре на чело својих трупа и на само бојиште. Јасно су се, дакле, разликовале две школе вишег командовања: српска, богата ратним искуством из два балканска рата, и аустроугарска, без ратне праксе.

2

БОРБЕ СЕВЕРНО ОД ЦЕРА

Дејство ојачане Коњичке дивизије

(скица 11 и 12)

Шеснаестог августа Коњичка дивизија сукобила се са две непријатељске групе: са левом (артиљериском) колоном 21 дивизије и 57 бригадом 29 пешадиске дивизије. Задаци тих група за 16 август били су:

лева (артиљериска) колона 21 дивизије, која је преноћила 15/16 августа са претходницом на коси Радловац (код с. Грушића), а са главнином код с. Цуљковића, да 16 августа преко с. Десића—с. Милошевца пружи помоћ деловима десне колоне 21 дивизије на Тројану;

57 бригада 29 пешадиске дивизије, која је заноћила 15/16 августа у саставу своје дивизије код с. Мајура, упућена је 16 августа одатле ка простору с. Богосавац—с. Добрић ради прикупљања за напад на леви бок и позадину замишљених српских трупа под Шапцем.

Задатак Коњичке дивизије, која је 15/16 августа заноћила главнином на положају Столице (к 205 јужно од с. Заблаћа), био је: расветљавање ситуације у Мачви и заштита унутрашњих бокова Комбиноване и Шумадиске дивизије I позива.

Командант Коњичке дивизије није ништа знао о присуству 29 пешадиске дивизије код с. Мајура. Знао је само да непријатељ држи Шабац и комуникацију Шабац—Лешница, да једна непријатељска дивизија наступа гребеном Цера, а да се на правцу с. Цуљковић—с. Грушић налази један здружени одред од 2 пука пешадије, 2—3 батерије и 3 ескадрона.

Одлука команданта Коњичке дивизије била је да предузме дејство на непријатељски здружени одред на правцу с. Цуљковић—с. Грушић, и у духу те одлуке он врши овакав распоред својих снага:

3 коњички пук упућује 16 августа у 6 часова из главнине на Осоје (к 272) ради заштите десног крила Комбиноване дивизије, а са главнином креће у 6.30 часова преко с. Бојића—к 205 (код с. Слатине) у сусрет непријатељском одреду на правцу с. Цуљковић—Грушић. На к 205 (код с. Слатине) стиже у 8 часова, и ту наилази на Шумадиски дивизиски коњички пук, узима га под своју команду и упућује на Осоје (к 272) ка 3 коњичком пуку, да му садејствује. На к 205 (код с. Слатине) нашао је и побочницу Шумадиске дивизије I позива (3 батаљона 19 пешадиског пука са 5 шумадиском пољском батеријом), па и њих ставља под своју команду, извештавајући о томе команданта Шумадиске дивизије I позива.

За даље своје дејство са тако ојачаном дивизијом командант Коњичке дивизије издаје у 9.30 часова заповест за напад:

лева колона (19 пешадиски пук и 5 шумадиска пољска батерија) наступа са к 205 правцем Гушин Гроб—Радловац—Мађарско Гробље;

десна колона (половина 1 коњичког пука и 4 коњички пук са 1 коњичком батеријом) наступа правцем с. Слатина—Бели Камен—коса југозападно од с. Добрића;

3 коњички пук наступа правцем с. Десић—Бобија (к 372).

Резерва: 2 коњички пук и 1 коњичка батерија у с. Слатини (к 205).

Но, како су ускоро на к 205 стигли и 3 и 4 батаљон 10 пешадиског пука, које је командант Шумадиске дивизије I позива упутио 16 августа изјутра од с. Г. Врањске за појачање побочнице, то је командант Коњичке дивизије ставио и те јединице под своју команду и упутио 3 батаљон 10 пешадиског пука правцем Бели Камен—с. Добрић за заштиту десног бока Коњичке дивизије, а 4 батаљон истог пука придат је као ојачање 19 пешадиском пуку (левој колони).

После тога је Коњичка дивизија предузела наступање ради заузимања положаја Брестовац—Раскршће—с. Метковић, који ће јој послужити као нападни ослонац против леве колоне 21 дивизије.

Наступање десне колоне Коњичке дивизије. У току наступања ка Белом Камену, командант Коњичке дивизије добио је у 11 часова извештај команданта Шумадиске дивизије I позива да ће она у току 16 августа предузети напад на Шабац. Због тога зауставља наступање обеју својих колона[77]) да би сачекао резултат напада Шумадиске дивизије I позива, обезбеђујући јој за то време леви бок.

Међутим, око 11 часова претходнички (4) коњички пук десне колоне био је заустављен на коси јужно од р. Думаче (југозападно од с. Метковића). За време тог задржавања, командант Коњичке дивизије добио је извештај од својих извиђачких органа о непријатељској снази која наступа правцем с. Бела Река—с. Цуљковић: 1 пешадиски пук, 2—3 пољске и 1 хаубичка батерија и 2 ескадрона коњице. На основу тих података, у 11.45 часова шаље извештај команданту II српске армије: „По свима добивеним извештајима од извиђачких делова може се закључити да непријатељ наступа једном колоном преко Цера у јачини једне дивизије, а за осигурање свога левог бока истурио је један пешадиски пук, 2—3 батерије и 1—2 ескадрона

[77]) Осим посебне, левокрилне колоне, коју је образовао 3 коњички пук са Шумадиским дивизиским коњичким пуком.

коњице, који се крећу од с. Беле Реке преко Цуљковића ка Метковићу. С Коњичком дивизијом заузећу положај: Брестовац—Раскршће—Метковић с намером да га нападнем".

У току поседања положаја, око 12.40 часова једна непријатељска чета[78]) изишла је југозападно од шумарка на Белом Камену и отворила ватру на 4 коњички пук, који се налазио на коси југозападно од с. Метковића. Пешадиским дејством једног ескадрона (ојачаног са 2 митраљеза) с фронта и јуришем једног коњичког вода с бока, непријатељска чета је била растројена, и у паничном бекству је напустила Бели Камен, на који ускоро избија цео 4 коњички пук, а и 1 чета 19 пешадиског пука I позива, која је, по иницијативи свога командира, наступала у правцу места на коме се водила борба. За све време борбе на Белом Камену, једна непријатељска батерија тукла је српске трупе са правца Дуге Шуме, а друга са леве обале Добрићке Реке.

После 15.30 часова, десно крило на Белом Камену ојачано је са 2 ескадрона, митраљеским одељењем и ескадроном обвезника-пешака (све из 1 коњичког пука). У резерви десне колоне остала су само 3 вода на коњима, на левој обали Думаче, код с. Метковића. Око 17 часова борба је престала.

Предвече је стигао на Бели Камен један батаљон 12 пешадиског пука I позива.

Напад леве колоне (19 пешадиски пук I позива) *Коњичке дивизије на леву колону 21 ландверске дивизије.* 19 пешадиски пук I позива, као лева колона Коњичке дивизије, развио се на к 205 код с. Слатине, и то: са 2 батаљона у 1 борбеном реду и једним батаљоном у пуковској резерви, а када му је стигао 4 батаљон 10 пешадиског пука, и он је задржан у резерви. У саставу колоне била је 5 шумадиска пољска батерија.

---

[78]) Лева побочница леве колоне 21 ландверске дивизије.

Према овој колони Коњичке дивизије налазила се, на простору с. Грушић—с. Цуљковић, главнина леве колоне 21 ландверске дивизије, под командом артиљериског пуковника Хинкеа, у покрету ка Скакалишту.

Међутим, у свитање 16 августа код леве колоне 21 дивизије, на Радловцу, чула се са правца Скакалишта јака пушчана ватра. Било је јасно да се тамо бори десна колона 21 дивизије. У то време на Радловац је стигао 3 батаљон 7 аустроугарског пука (из састава леве колоне 21 дивизије). Око 6.30 часова командант леве колоне 21 дивизије упућује тај батаљон са једном пољском батеријом, а потом још једну батерију са четом заштите, преко с. Десића—с. Милошевца у помоћ десној колони 21 дивизије, која је водила борбу на Тројану. На Радловцу и у с. Грушићу остале су само 3½ чете пешадије са 5 пољских батерија.

У то време код к 284 (Крст), источно од с. Милошевца, налазио се командант 42 пешадиске бригаде 21 дивизије, пуковник Подгајски, са 2 чете 28 пешадиског пука (из састава десне колоне 21 дивизије), са којима је био отступио са Скакалишта. Ту се до 8.45 часова прикупио и 3 батаљон 7 пешадиског пука (из састава леве колоне 21 дивизије), упућен у помоћ десној колони 21 дивизије на Церу. Тада је пуковник Подгајски издао заповест команданту овог батаљона да нападне у правцу Коњушнице (к 348), источно од Тројана. Међутим, када је батаљон кренуо нареѣеним правцем, напао га је, ватром у леви бок, српски 3 коњички пук, који је такође наступао ка к 348 (источно од Тројана). Изненађен јаком блиском ватром, 3 батаљон 7 пешадиског пука се растурио и разбежао, тако да се по подне од тог батаљона прикупило на Тројану једва 200 људи. На тај начин, командант леве колоне 21 дивизије изгубио је трећину своје пешадије.

Око 8.30 часова на Гушин Гроб дошао је са к 205 код с. Слатине 1 вод 5 шумадиске батерије, а затим и 1 чета 19 пешадиског пука I позива. У 8.45 часова тај вод је отворио ватру на део леве колоне 21 дивизије, која је избила на гребен око к 284, где су стајале и две

претходничке батерије те непријатељске колоне. Изненадна и прецизна ватра вода 5 шумадиске батерије, осим нанетих губитака, изазвала је неред и панику и у главнини леве колоне 21 дивизије, јер је долазила бочно и из позадине. Обе непријатељске претходничке батерије повукле су се ка Врбовачком Потоку[79]), куда је у нереду отступала и пешадија.

Тако је око 9.45 часова био потпуно осујећен покушај леве колоне 21 дивизије да помогне суседној, десној колони.

Међутим, на положај Радловац, на коме се налазио и пуковник Хинке (командант леве колоне 21 дивизије), од 9.30 часова постепено су стизале и развијале се за борбу 3 пољске и 2 хаубичке батерије из главнине леве колоне. Пешадиска заштита тих 30 оруђа била је врло слаба. Те батерије су водиле борбу против вода 5 шумадиске батерије на Гушином Гробу и тукле 19 пешадиски пук и 3 батаљон 10 пешадиског пука у њиховом наступању ка с. Грушићу, односно Белом Камену. Пуковник Хинке сазнао је тек у подне о растројству своје претходнице и о јакој српској снази код с. Метковића. Сам је, пак, лично гледао непрекидно повлачење својих трупа и наступање српске пешадије према Радловцу и Белом Камену. Један део растурених војника 7 и 28 пешадиског пука прикупљао се на Радловцу.

Око 9 часова командант Коњичке дивизије на к 205 код с. Слатине лично је наредио команданту 19 пешадиског пука да наступа правцем с. Слатина—Раскршће—с. Грушић. Пук је са левим батаљоном почео наступање на Гушин Гроб. У току наступања стигла су и 2 батаљона 10 пешадиског пука, од којих је 3 батаљон наставио наступање правцем десне колоне

[79]) У повлачењу је 1 претходничка батерија потпала на закрченом и усеченом путу код с. Милошевца под блиску ватру Шумадиског дивизиског коњичког пука из оближњих шумарака; та је батерија била заробљена. Исто је тако била напуштена и друга претходничка батерија у јарузи Врбовачког Потока, источно од с. Радовашнице.

Коњичке дивизије с. Метковић—с. Добрић, а 4 батаљон ушао је у резерву 19 пешадиског пука, позади левог крила.

У 10.50 часова и 2 вод 5 шумадиске батерије стигао је на Гушин Гроб. Батерија отвара ватру на непријатељску артиљерију која је туче са Шибова. Борбени поредак 19 пешадиског пука успешно је наступао. Тако је његов 3 батаљон после 14 часова избио на Радловац, где је и заноћио. 2 батаљон, који је наступао десно од њега, избио је око 15 часова на Шибове, одакле је упутио једну чету са 2 митраљеза као појачање 3 батаљону 10 пешадиског пука, који је 4 км северно водио жестоку борбу против 57 бригаде 29 пешадиске дивизије, која је наступала од с. Мајура. Резерва 19 пешадиског пука, јачине 2 батаљона (1 батаљон 19 пешадиског пука и 4 батаљон 10 пешадиског пука), заноћила је код с. Грушића[80]).

Под претњом напада 19 пешадиског пука, пуковник Хинке повлачи, око 11.45 часова, своје трупе са Радловца на гребен западно од Добрићке Реке (Мађарско Гробље). За време повлачења је на Радловац дошао пуковник Подгајски и примио команду над борбеним делом леве колоне 21 дивизије. На новом положају прикупиле су се 4 чете и 2 митраљеска одељења; делови 28 пешадиског пука били су за борбу потпуно неупотребљиви; стога су пуштени да се прикупе на Дрини, код моста. Пуковник Подгајски, сматрајући да ствар још није потпуно изгубљена, одлучио је да се по сваку цену одржи на гребену код с. Цуљковића. Рачунао је да се на гребену Цера налазе још 2 пешадиска пука, а сам је располагао једним батаљоном и са 5 батерија[81]).

---

[80]) Пуковска резерва је целог дана остала северно од Раскршћа; увече је из ње 1 батаљон послат на к 205 код с. Слатине, у резерву Коњичке дивизије. На Гушин Гроб стигао је, око 16 часова, 1 батаљон 12 пешадиског пука са 1 батеријом.

[81]) Карактеристична је рђава веза на аустроугарској страни на овом делу војишта: да се 16 августа код 29 аустроугарске дивизије (у простору Мајур-Богосавац) ништа није знало за ката-

Међутим је пуковник Хинке извео своје батерије на нов положај на задњој ивици с. Цуљковића, које су неко време тукле српске делове код с. Метковића и на Белом Камену. Али кад је добио извештај (из позадине) да је код с. Петковице (8 км позади) извршен препад на дивизиску профијантску колону и да је она растурена, дошао је до закључка да су му оба бока и позадина угрожени и, сматрајући да не може да заштити своју артиљерију са двема четама пешадије, предузео је после 16 часова повлачење својих јединица ка с. Липолисту. Ту је на артиљериску колону извршен препад, те су 2½ батерије са 1 четом отступиле преко с. Рибара ка мосту на Дрини, а пуковник Хинке је заноћио са 2½ батерије и главнином 7 пешадиског пука (2 батаљона) 2 км источно од с. Петковице. Дивизиска колонска комора, са 1—2 чете 7 пешадиског пука заноћила је код с. Прњавора и Новог Села, а 5 муницијских одељења залутало је у правцу Шапца.

Кад је пуковник Подгајски (прикупивши 4 чете на Радловцу) сазнао да се артиљерија без његове заповести повукла од с. Цуљковића, повукао се са 2 чете и 2 митраљеска одељења ка с. Липолисту.

Резултат боја обе колоне Коњичке дивизије, заједно са дејством 3 коњичког пука, на дан 16 августа био је врло велики: потпуно растројство целе леве колоне 21 пешадиске ландверске дивизије; заплењено 11 непријатељских топова са карама; заробљено 5 официра и 215 војника. Та колона била је на крају дана растурена на простору од с. Липолиста до Дрине и потпуно неспособна за отпор.

Борба 3 батаљона 10 пешадиског пука I позива код с. Добрића—с. Маова. Командант Коњичке дивизије упутио је после 10 часова 3 батаљон 10 пешадиског

строфу код 21 дивизије. Исто тако ни пуковник Подгајски није имао појма о томе да се од 13.30 часова у непосредној близини његовог положаја пуна четири часа води огорчена борба код с. Добрић—с. Маове, у којој би учешће његове колоне било спасоносно.

пука I позива са к 205 код с. Слатине у наступање преко Белог Камена ка с. Добрићу са задатком да обезбеђује десни бок Коњичке дивизије. Батаљон је наступао обезбеђујући се са свих страна. Командант батаљона, мајор Драгољуб Арсенијевић, одлучио је да свој задатак изврши што бржим избијањем на североисточни део косе између с. Мутника и Добрићке Реке; то му је одобрио и командант Коњичке дивизије. На поменуту косу мајор Арсенијевић је стигао око 13 часова (5 км прешао је за 2½ часа обазривог кретања), добро се користећи заклонима по кукурузима и шумарцима. Ту је приметио овакву слику: на ливади око 800 метара од гробља с. Маова постројавала се непријатељска пешадија[82]) у смакнутим порецима; позади пешадије — артиљерија и комора; путем од с. Маова наилазила је комора. Претходничка, 1 чета 3 батаљона 10 пешадиског пука брзо се развија на усеченом путу, фронтом према с. Маовама; 2 чета развија се лево од 1 чете фронтом према с. Добрићу; 3 чета остала је у резерви иза десног крила.

Око 13.30 непријатељска пешадија била је, већим делом, сложила оружје и седела позади њега. Мајор Арсенијевић је наредио да се положај нипошто не напушта, да се тачно гађа и да се штеди муниција. Ватра је отворена на 600 и 700 метара. Непријатељ је био изненађен и доведен у забуну; један део пешака узима оружје, а други бежи. Тек после извесног времена непријатељска артиљерија отвара ватру, али без успеха. Део непријатељске пешадије који се латио оружја кренуо је у напад у неколико таласа и местимице доспео до 200—300 метара, а затим је, на трубни знак, пошао на јуриш и, на неким местима, дошао до 50 метара од стрељачког строја 3 батаљона, али без успеха. Напад је одбијен са великим губицима по непријатеља, који је био принуђен да отступи.

---

[82]) 57 пешадиска бригада 29 дивизије, која је наступала од с. Мајура.

У два маха, по куририма Коњичке дивизије, који су долазили за податке о ситуацији, мајор Арсенијевић је захтевао да коњица што пре обезбеди долину Добрићке Реке и гребен на другој њеној страни.

За обезбеђење и затварање р. Мутника мајор Арсенијевић је развио, удесно од 1 чете, своју батаљонску резерву (3 чету), а 4 чета, која је била остављена на Белом Камену, примакнута је у резерву батаљона. Око 16 часова стигао је као појачање 3 батаљону 1 ескадрон, који је сјахао и затворио долину Добрићке Реке. Борба је престала око 17 часова. Тада је стигла 3 чета 2 батаљона 19 пешадиског пука I позива са 2 митраљеза и продужила лево крило 3 батаљона 10 пешадиског пука. Међутим, око 17 часова стигао је на Бели Камен 1 батаљон 12 пешадиског пука и тамо је сменио Коњичку дивизију, која се потом повукла на преноћиште.

Ова борба 3 батаљона 10 пешадиског пука I позива, уз стицај других, по непријатеља неповољних, околности, имала је значајне последице 16 августа. Због растројства и великих губитака код 57 пешадиске бригаде[83]), која је била изненађена ватреним препадом 3 батаљона 10 пешадиског пука I позива, 29 аустроугарска пешадиска дивизија, упућена 16 августа од с. Мајура на простор с. Богосавац—с. Добрић, ради прикупљања за напад на леви бок српских 6—8 батаљона под Шапцем, није могла тога дана извршити наређени јој напад. Осим тога, 57 пешадиска бригада није могла ухватити поуздану везу са суседном, 21 дивизијом V армије нити је могла олакшати левој колони те дивизије да задржи напад Коњичке дивизије и

[83]) Та бригада је претрпела у сукобу са 3 батаљоном 10 пешадиског пука I позива ове губитке: око 300 погинулих, 700 рањених и преко 100 заробљених из 38 и 94 пешадиског пука и из придате артиљерије (2 хаубичке и 2 топовске батерије). Осим тога, 57 пешадиска бригада оставила је на бојишту: 6 муницијских кара и 400—500 пушака. 3 батаљон 10 пешадиског пука имао је само 10 погинулих и 25 рањених.

продужи наступање преко Скакалишта у помоћ десној колони 21 дивизије, која је била у кризи на Церу.

Одлазак Коњичке дивизије на преноћиште. Пошто су 2 пешадиска пука Шумадиске дивизије I позива (19 и 12) избили на линију Брестовац—Шибови—Бели Камен, а наступила је ноћ, то им је командант Коњичке дивизије предао своје положаје, а своју дивизију, после 18.30 часова, повукао је на преноћиште и одмор код с. Бојића. Команданту 3 коњичког пука послао је наређење да преноћи 16/17 августа тамо где га ноћ затекне, а 17 августа да дође у састав своје дивизије.

3 коњички пук, немајући пред собом непријатеља, доспео је 16 августа до Бобије (к 372) и ту је заноћио.

Поглед на рад Коњичке дивизије 16 августа

Ојачана са 5 батаљона и 1 батеријом из Шумадиске дивизије I позива, Коњичка дивизија постигла је 16 августа одличне резултате:

онемогућила је везу 29 аустроугарске пешадиске дивизије са 21 ландверском дивизијом, а тиме раздединила аустроугарску II армију од V армије, и то онога дана када је та веза непријатељу била најпотребнија ради спасавања 21 ландверске дивизије од катастрофе на Церу и ради успешног напада на Шумадиску дивизију I позива под Шапцем. Од тога је зависила сигурност акције Церске групе (Комбиноване и Моравске дивизије I позива) II српске армије код Текериша;

потукла је (на Радловцу, Скакалишту и Белом Камену) и одбацила леву колону 21 ландверске дивизије (запленивши 2 пољске батерије) те је тиме довршила њено растројство;

борбом 3 батаљона 10 пешадиског пука I позива сузбила је код с. Добрића—с. Маова 57 аустроугарску пешадиску бригаду, наневши јој тешке губитке, чиме је онемогућила бочни напад 29 пешадиске дивизије на Шумадиску дивизију I позива;

тим успесима ојачане Коњичке дивизије у Поцерини, заједно са успехом Церске групе код Текериша, створена је Српској војсци јака морална подлога, уверење у сопствену снагу, а тиме и вера у победу.

Из ових успешних резултата Коњичке дивизије нарочито се рељефно истичу тактички подвизи: вода 5 шумадиске батерије на Гушином Гробу, чија је изненадна и тачна ватра створила неред и панику у левој колони 21 ландверске дивизије и тиме допринела њеном растројству, и 3 батаљона 10 пешадиског пука I позива, који је ватреним препадом са блиског отстојања створио неред и панику у 57 пешадиској бригади 29 дивизије (код гробља с. Маова) и тиме онемогућио 29 пешадиској дивизији да изврши намеравани напад у току 16 августа на српске трупе испред Шапца.

Ова два тактичка подвига сјајни су примери великог значаја ватреног препада у тактици, нарочито против непријатеља слабијих моралних квалитета.

У вези са овим треба нарочито истаћи иницијативу команданта Коњичке дивизије, који је, схватајући правилно улогу своје дивизије и добијени задатак обезбеђења унутрашњих бокова Шумадиске и Комбиноване дивизије, и не губећи време у тражењу претходног одобрења команданта Шумадиске дивизије I позива, донео на лицу места, код Слатине, одлуку да стави под своју команду 19 пешадиски пук I позива са 5 шумадиском батеријом и 3 и 4 батаљоном 10 пешадиског пука, који су на к 205 (код с. Слатине) образовали леву побочницу Шумадиске дивизије I позива.

Да командант Коњичке дивизије није донео ту одлуку и да су поменуте јединице остале код с. Слатине да одбраном на месту врше обезбеђење бока Шумадиске дивизије I позива, не би се догодила изложена два важна догађаја у раду ојачане Коњичке дивизије 16 августа (ватрени препад артиљериског вода на леву колону 21 ландверске дивизије и препад 3 батаљона 10 пешадиског пука на 57 пешадиску бригаду 29 дивизије код с. Маова). А последице би биле: лева колона 21 ландверске дивизије стигла би у помоћ ге-

нерал-мајору Панешу код Тројана и 29 пешадиска дивизија би извршила напад на леви бок Шумадиске дивизије I позива.

Иницијативни гест команданта Коњичке дивизије најбоље показује како у маневарским операцијама побеђује само онај који ради иницијативно, смело и без губитка времена и који претпоставља активан рад пасивном стајању на положају.

Најзад, 16 августа нарочито се истиче и успех 3 коњичког пука у растројавању 3 батаљона 7 пешадиског пука.

Рад Шумадиске дивизије
(скица 11 и 12)

Према заповести команданта II српске армије од 15 августа изјутра за напад Шумадиске дивизије I позива на Шабац, њен командант је одлучио да напад изврши у две колоне: левом (главном) преко с. Причиновића, а десном (помоћном) преко с. Церовца. За време тог напада 6 пешадиски пук III позива (2 батаљона) са позициском батеријом код с. Кујавице обезбеђује десно крило, а Шумадиски коњички пук код с. Слатине лево крило дивизије. 19 пешадиски пук (3 батаљона) са 5 шумадиском батеријом на к 205 код с. Слатине (скица 11) обезбеђује леви бок дивизије при нападу и служи као ослонац Коњичкој дивизији.

Ноћ 15/16 августа прошла је на миру, и Шумадиска дивизија је имала везу са Коњичком и Комбинованом дивизијом, за коју се знало да се бори код Текериша. Шумадиски коњички пук јавио је у току ноћи да су код с. Грушића предњи делови једне непријатељске колоне, јаке 3—4 батаљона, 2—3 батерије и 2 ескадрона, а у 5 часова послао је извештај да су на Тројану 2 батаљона и да је тамо „јака борба“.

Заповест за напад 16 августа издата је 15 августа у 23.15, а према њој је наступање са р. Добраве почело око 6.45 часова, и то (скица 11): *десна колона* (11 пешадиски пук I позива, 3 пољске батерије и вод хаубица)

правцем с. Церовац—Шабац; *лева колона* (10 пешадиски пук I позива, 6 пешадиски пук II позива, 2 пољске батерије и вод хаубица) правцем Г. Врањска—с. Причиновић—Шабац. *Резерва* (12 пешадиски пук I позива, 4 батаљон 19 пешадиског пука I позива) правцем Салине Њиве—с. Г. Врањска за левом колоном. *Шумадиски дивизиски коњички пук* креће се правцем Љигин Гроб—Осоје (к 272) и извиђа у правцу с. Милошевца, с. Десића, с. Радовашнице и с. Беле Реке.

Међутим, око 8 часова је од команданта леве колоне примљен извештај да према његовом западном боку наступа знатно надмоћнија непријатељска снага. Због њене појаве командант Шумадиске дивизије I позива ценио је да би његова дивизија дошла у критичан положај ако би за време свог напада на Шабац била нападнута на левом боку, и стога одлучује да одложи напад, да би најпре рашчистио ситуацију према левом боку своје дивизије.

Према новоствореној ситуацији, командант Шумадиске дивизије I позива ствара план да досадашњу десну колону (којој одузима једну пољску батерију и вод хаубица) постави као заштиту према Шапцу, затварајући путеве преко с. Церовца и с. Вукошића, а остатак дивизије да групише код с. Слатине, и да, заједно са Коњичком дивизијом, нападне непријатеља, који се појавио према левом боку његове дивизије.

Према том плану издао је, око 8.15 часова, заповест:

заштита према Шапцу: 11 пешадиски пук са 2 пољске батерије штити правце од Шапца, затварајући путеве преко с. Церовца и с. Вукошића;

појачање 19 пешадиског пука на к 205 код с Слатине са 2 батаљона 10 пешадиског пука I позива[84]);

---

[84]) Командант 10 пешадиског пука I позива упутио је одмах (око 8.30 часова) 3 и 4 батаљон команданту 19 пешадиског пука на к 205 код с. Слатине. Као што је већ изложено, командант Коњичке дивизије придао је 3 батаљон 2 коњичкој бригади (на правцу с. Метковић—с. Добрић), а 4 батаљон је ушао у резерву 19 пешадиског пука, позади левог крила. О томе командант Шумадиске дивизије I позива још није знао ништа, као ни о свом

главнина дивизије: 12 пешадиски пук, 10 пешадиски пук без 3 и 4 батаљона, 3 пољске и 1 хаубичка батерија прикупља се код с. Заблаћа ради наступања ка с. Слатини;

6 пешадиски пук II позива привремено је задржан (са артиљеријом раније леве колоне) код Бунарине Мале, ради заштите рокирања главнине, с тим да се после тога упути у састав своје, III армије.

До 10.50 часова 11 пешадиски пук I позива са 2 пољске батерије посео је положаје с. Г. Врањска—с. Вукошић (2 батаљона, 2 митраљеза, 1 батерија) и Салине Њиве—Церовац (1 батаљон, 2 митраљеза и 1 батерија), а 1 батаљон је задржан у резерви код с. Вукошића. Предњи делови 11 пешадиског пука били су истурени на линији с. Причиновић—с. Корман.

У 11 часова кренула је на марш главнина Шумадиске дивизије I позива (6 батаљона, 3 топовске и 1 хаубичка батерија) од с. Заблаћа преко с. Бојића ка с. Слатини. 6 пешадиски пук II позива кренуо је око подне на марш преко Манастира Криваје ради одласка у састав III армије. На његово место упућена је на к 190 код Бунарине Мале 1 чета 10 пешадиског пука (из главнине), ради обезбеђења према северу.

У току овог рокирања Шумадиске дивизије I позива њен командант добија у 11.50 часова извештај команданта Коњичке дивизије да је ставио под своју команду: Шумадиски коњички пук, 19 пешадиски пук и 3 и 4 батаљон 10 пешадиског пука ради дејства против непријатељске колоне која наступа правцем Бела Река—с. Цуљковић—с. Грушић.

Кад је стигао на к 205 код с. Слатине (око 14.30 часова), командант Шумадиске дивизије I позива почео се оријентисати о ситуацији. Пошто се са северозападног правца чула јака ватра, он упућује ка Белом Камену 1 батаљон са митраљеским одељењем 12 пеша-

---

19 пешадиском пуку, за који је држао да је на к 205 код с. Слатине, пошто је извештај команданта Коњичке дивизије о томе стигао тек у 11.50 часова.

диског пука I позива, а 2 батаљон са 1 батеријом упућује на Гушин Гроб. Остатак: 2 батаљона 10 пешадиског пука I позива и 2 батаљона 12 пешадиског пука I позива са артиљеријом задржао је у дивизиској резерви на к 205 код с. Слатине.

Тако је Шумадиска дивизија I позива, око 14.30 часова, ангажовала за појачање Коњичке дивизије 7 својих батаљона, 8 митраљеза и 2 пољске батерије; у резерви је остало 4 батаљона и 1½ батерија. Распоред Шумадиске дивизије I позива био је јако развучен: од Радловца преко Белог Камена и положаја 3 батаљона 10 пешадиског пука (према с. Добрићу), па преко к 205 код с. Слатине, с. Вукошића, с. Церовца — око 20 км, и то према западу и северу, са тежиштем снага према западу.

После повлачења Коњичке дивизије јужно од с. Слатине, ради преноћишта код с. Бојића, командант Шумадиске дивизије I позива издао је, у 20.30 часова, заповест за преноћиште, забрањујући паљење бивачних ватри и привлачење трупне коморе. 1 батаљон 12 пешадиског пука, због изложености на Белом Камену, повучен је преко ноћи на десну обалу Думаче. Исто је наредио и командант 10 пешадиског пука I позива своме 3 батаљону, но он је, на иницијативу свога команданта, остао на своме положају. Тек у току ноћи командант Шумадиске дивизије I позива сазнао је да се непријатељ повукао преко с. Цуљковића и с. Добрића и да је стварно постигнут успех.

Распоред на преноћишту (скица 12): Шумадиски дивизиски коњички пук — на Нешином Брду, са 1 ескадроном западно од с. Десића; 19 пешадиски пук I позива са 3 батаљона — на линији Дуга Шума—Бели Камен—к 162 (источно од с. Варне); један батаљон и батерија у пуковској резерви на коси јужно од с. Метковића; 10 пешадиски пук I позива: 3 батаљон истакнут на источној ивици с. Добрића, 4 батаљон код пуковске резерве 19 пешадиског пука код с. Метковића, 1 и 2 батаљон у дивизиској резерви код с. Слатине;

12 пешадиски пук I позива: 2 батаљона на претстражи главнине дивизије на линији Гушин Гроб—с. Метковић; 2 батаљона и батерија у дивизиској резерви код с. Слатине; 11 пешадиски пук I позива се без наређења пребацио на десну обалу Добраве и заноћио на к 174 северно од с. Лојаница; дивизиски штаб код с. Слатине.

Поглед на рад Шумадиске дивизије I позива (16 августа)

Уместо напада на Шабац, односно одбране према Шапцу, како је било предвиђено заповешћу команданта II српске армије од 15 августа изјутра, Шумадиска дивизија извршила је нешто треће, непредвиђено од стране команданта II српске армије и српске Врховне команде.

Она је на удаљењу 8—10 км испред Шапца извршила рокирање на запад, ка просторији на којој је Коњичка дивизија — ојачана, иницијативном одлуком свога команданта, са 5 батаљона, 2 митраљеска одељења и једном пољском батеријом из састава Шумадиске дивизије I позива — већ водила борбу против две непријатељске колоне: леве колоне 21 ландверске дивизије са правца с. Цуљковић—Грушић и 57 пешадиске бригаде 29 пешадиске дивизије са правца с. Богосавац—с. Добрић.

Обавештен, тек у току рокирања своје дивизије (у 15.30 часова) на запад — ка с. Слатини, о акцији Коњичке дивизије и учешћу својих 5 батаљона, 2 митраљеска одељења и једне пољске батерије у тој акцији, командант Шумадиске дивизије I позива примио је ситуацији каква је, не реметећи рад команданта Коњичке дивизије, и у даљем свом раду ограничио се на појачавања Коњичке дивизије са још 2 батаљона из 12 пешадиског пука I позива и 1 пољском батеријом, тако да је укупно ојачање ове дивизије, при крају дана износило: 7 батаљона, 8 митраљеза и 2 пољске бате-

рије из састава Шумадиске I позива; у њеној резерви остало је још свега 4 батаљона и 2 батерије.

Према томе, бојем 16 августа против леве колоне 21 ландверске дивизије и 57 пешадиске бригаде 29 дивизије, иако је овај извођен поглавито са јединицама Шумадиске дивизије I позива (19 пешадиски пук, 5 шумадиска батерија, 3 батаљон 10 пешадиског пука) придатим Коњичкој дивизији, руводио је командант Коњичке дивизије, а улога команданта Шумадиске дивизије I позива свела се на даље појачавање Коњичке дивизије и на образовање ослонца за њену акцију. До такве њене улоге дошло је због тога што се командант Коњичке дивизије нашао на угроженом фронту пре команданта Шумадиске дивизије I позива, преузео поменуте његове делове и овладао ситуацијом. То је била срећна околност, јер би иначе Шумадиска дивизија I позива, због оријентације ка Шапцу и рокирања на запад, закаснила и пропустила погодан тренутак да растроји леву колону 21 ландверске дивизије и 57 пешадиску бригаду 29 дивизије. Остављањем према Шапцу само 11 пешадиског пука I позива са 2 пољске батерије, Шумадиска дивизија I позива ослабила је заштиту правца Шабац—Коцељево, која је нарочито била наглашена наређењем Врховне команде Обр. 1306[85]). Таква иницијативна одлука команданта Шумадиске дивизија I позива за измену главног задатка своје дивизије могла је бити од кобних последица да је II аустроугарска армија имала 16 августа отсудну улогу продирања од Шапца ка Ваљеву. Међутим, 9 корпус II армије имао је само ограничен циљ — овлађивање височима јужно од Шапца, ради обезбеђења шабачког мостобрана.

На одлуку команданта Шумадиске дивизије I позива да измени основни задатак своје дивизије утицала је не само појава јачих непријатељских снага са

---

[85]) Наређење Обр. 1306 изложено је у одељку „Наређења Врховне команде за битку“ у почетку V дела („Стратегиска припрема Церске битке“).

запада, према левом боку његове дивизије, већ и јачина непријатељске снаге код Шапца. Кад је командант Шумадиске дивизије I позива донео одлуку за напад на Шабац, рачунао је да пред собом има само посаду Шапца, приближне јачине каква је била 14 августа, према ојачаном Шабачком одреду пуковника Вељковића. Међутим, он тада није знао да се у Шапцу и западно од њега налази 9 корпус, јачине две дивизије: 7 пешадиска дивизија (офанзивна група Литгендорфа) у Шапцу и 29 пешадиска дивизија на простору Богосавац—Добрић. Тако би, да је продужила наступање ка Шапцу, Шумадиска дивизија I позива упала у непријатељска клешта: с фронта би била нападнута од офанзивне групе Литгендорфа, а на своме левом боку, преко линије с. Варна—с. Јевремовац, могла би бити изложена удару 29 пешадиске дивизије, уколико овај удар не би био ометен због растројства 57 пешадиске бригаде. У сваком случају Шумадиска дивизија I позива тешко би успела у своме наступању на Шабац, јер је његова посада била знатно ојачана, а сама варош солидно утврђена и брањена још и јаком артиљериском ватром са леве обале Саве (Турско Гробље). Уместо заузећа Шапца, Шумадиска дивизија I позива претрпела би само излишне осетне губитке.

Међутим, рокирањем главне снаге своје дивизије на запад и давањем Коњичкој дивизији јаке подршке у њеној већ изнетој маневарско-офанзивној акцији, Шумадиска дивизија је допринела да се 16 августа северно од Цера разбије лево крило V армије и десно крило II армије и да се онемогући њихова веза.

Успесима северно од Цера, у вези са успехом Комбиноване дивизије на њему, постигнут је још један веома значајан резултат, нарочито са гледишта савезничке помоћи Русији. Јер, због пораза 57 пешадиске бригаде 29 дивизије и због извештаја о поразу левог крила V армије, командант 9 корпуса узбунио је Команду II аустроугарске армије и захтевао најхитнију помоћ. Због тога је Команда II аустроугарске армије у поноћ 16/17 августа наредила 4 корпусу, који

је био у Срему и спремао се за укрцавање ради транспортовања на Руски фронт, узбуну. Све трупе 4 корпуса које су на располагању „да одмах крену према Шапцу, где је десно крило (57 пешадиска бригада 29 дивизије) 9 корпуса у повлачењу". У Срему источно од Кленка имале су остати само најпотребније трупе 32 дивизије.

Тако се, благодарећи успеху Коњичке дивизије, ојачане трупама Шумадиске дивизије I позива, поновило оно, само у већој размери, што се десило после боја ојачаног Шабачког одреда под Шапцем, са 29 пешадиском дивизијом. Од поноћи 16/17 августа под оружје стављене јединице 4 корпуса маршују целог 17 августа и ноћу 17/18 да би 18 августа пре подне ступиле у бој јужно од Шапца, рђаво храњене и физички исцрпене. А везујући се у боју јужно од Шапца, оне су биле изгубљене као појачање аустроугарској главној снази на Руском фронту.

Операције 9 аустроугарског корпуса 16 августа

(скица 12)

Наређење за напад

Замишљајући да се непосредно испред Шапца налази 6—8 српских батаљона на линији Мишар—с. Причиновић—с. Јевремовац, командант 9 корпуса сасредио је у току 15 августа своје снаге у две групе: код Шапца (Литгендорфова половина 7 дивизије) и код Мајура (29 дивизија) и наредио да се у току 16 августа предузме напад: Литгендорфова дивизија, уз фланкирно дејство артиљерије са Турског Гробља, да нападне фронтално према с. Мишару и с. Причиновићу, а 29 дивизија да изврши захођење далеко на запад, преко с. Богосавца—с. Добрића—с. Маова, и да нападне обухватно непријатеља испред Шапца. Напад се имао зауставити на висовима између с. Орашца и с. Вукошића, који доминирају долином р. Добраве, и на ко-

јима се имало обезбедити утврђивање линије мостобрана с. Мишар—с. Причиновић—с. Јевремовац.

Наступање 29 дивизије од с. Мајура ка с. Добрићу

57 бригада кренула је у 6.30 часова од с. Мајура преко с. Богосавца ка с. Добрићу и око 13.30 часова била је нападнута ватром српског 3 батаљона 10 пешадиског пука кад се постројавала ради одмора између с. Добрића и с. Маова (код гробља). Растројена бригада почела је у нереду отступање преко с. Маова и с. Јевремовца ка Шапцу, при чему је, по паду мрака, код с. Јевремовца дошло до међусобног тучења ватром између делова 57 и 58 бригаде.

58 бригада кретала се од с. Мајура ка с. Богосавцу позади 57 бригаде. Од с. Богосавца 58 бригада се одвојила и кренула ка с. Јевремовцу. Код тог села она се после 14 часова постројила у припремни борбени поредак фронтом на југоисток, са обе стране друма, извијајући ка р. Думачи. Везе није било ни с Командом 29 дивизије нити са суседним трупама. Тек у 17.15 часова командант бригаде добија заповест команданта 29 дивизије (издату пре повлачења 57 бригаде) да одмах предузме напад са својом бригадом. Око 18 часова она је кренула од с. Јевремовца ка с. Варни, али на по пута од ње наишла је на делове 57 бригаде који су се у нереду повлачили од с. Маова ка Шапцу. Командант 58 бригаде, сазнавши за растројство 57 бригаде и њено повлачење ка Шапцу, зауставља своју бригаду, ради преноћишта, у оваквом распореду: 42 пук северно од р. Думаче фронтом на југ, а 74 пук на коси североисточно од с. Маова фронтом на запад.

Тако је 58 бригада заноћила усамљена и истакнута 7 км јужно од Шапца. Сазнавши за њену истакнутост и усамљеност, командант 29 дивизије одвезао се око 1.30 час. 17 августа из Шапца у северни део с. Варне и тамо усмено наредио команданту 58 бригаде да се одмах повуче на јужни крај с. Јевремовца.

Наступање Литгендорфове дивизије

Ова је дивизија цео дан 16 августа провела у спором наступању ка линији с. Мишар—с. Причиновић, где није било српских трупа.

Због растројства 57 бригаде, командант дивизије упутио је око 22 часа, по наређењу команданта 9 корпуса, 92 пук са 2 топовске батерије од с. Јеленче ка с. Јевремовцу да замени 58 бригаду. Остатак дивизије отступио је ка Шапцу, осим 3 батаљона, који су остали код с. Јеленче.

И тако је Литгендорфова дивизија вршила 16 августа „удар у ветар".

Повлачење 9 корпуса на ивицу Шапца

Како је командант 9 корпуса налазио да је предња линија с. Мишар—с. Причиновић—с. Јевремовац сувише дуга, а артиљерија са леве обале Саве боље може бранити ужи појас одбране Шапца, одлучио је да 17 августа поседне саму варош.

Повлачење 9 корпуса имало је за последицу да је и 4 корпус морао доћи из Срема под Шабац и против воље Хецендорфа.

3

У ЗАПЛАВИ ЈАДРА

(скица 13)

Одбрана III српске армије

Заузећем Поповог Парлога (к 406) од стране десне побочнице 9 пешадиске дивизије 15 августа увече и отступањем Лешничког одреда са Поповог Парлога ка Завлаци, непријатељ је добио могућност дејства у бок и позадину III српске армије. Међутим, њен командант је рачунао да ће Церска група, која је требало да је већ избила на Текериш, моћи парирати опасност по

десни бок и позадину његове армије, па је стога остао при одлуци да 16 августа прими бој на јаребичкој одбранбеној линији.

Борба на отсеку Дринске дивизије II позива (десни армиски отсек). Као прва испољила се опасност са Поповог Парлога. 16 августа изјутра непријатељски ретки стрељачки стројеви спустили су се са Поповог Парлога у бок Дринске дивизије II позива. Борба се развила у селу Јаребицама и водила се до подне. Непријатељ је био протеран ка Поповом Парлогу.

Око подне непријатељ је покушао да са Поповог Парлога наступа у источну страну, гребеном Иверка, ка Рајином Гробу и Великој Глави, те се око 13.30 часова развила јака борба, на фронту Попов Парлог—Бобија, између десне побочнице 9 дивизије и пешадиских одељења упућених са отсека Дринске дивизије II позива ка Бобији (к 442). Напад српских одељења, помогнут јаком артиљериском ватром, зауставио је кретање непријатељске побочнице ка Великој Глави (к 367). Борба се завршила у 17.30 часова.

Око 16 часова непријатељ (лево крило 36 дивизије) се почео развијати према левом отсеку Дринске дивизије II позива Липовац—Симино Брдо, а у 18.20 часова, пошто се прикупио код Јаребичке Цркве, предузима снажан напад и избија на западне падине Симиног Брда. У 18.40 часова, са 500—600 м од главног положаја, он полази у енергичан напад и у силном налету приближава се на око 200—300 м, али је српска ватра била тако убитачна, да је окренуо леђа и сјурио се у долину Јадра.

У 19.20 часова борба на отсеку Дринске дивизије II позива била је завршена.

Борба на отсеку Дринске дивизије I позива. — Непријатељ (36 пешадиска дивизија) је према овом отсеку почео наступање у рано јутро преко с. Слатине и ка крајњем левом крилу Мајдана, при чему је био тучен артиљеријом са Великог Граца (предњи положај) и Пушкаревца. Његови напади били су управ-

љени углавном на Велики Градац и на Мајдан, али су били одбијени. У 14 часова непријатељ понавља напад са ојачаном пешадијом. Борба се огорчено води на целом отсеку Дринске дивизије I позива. У дивизиској резерви остала је само пионирска чета, а у армиской — неколико чета III позива. Ситуација је била критична. Велики Градац је пао. Непријатељ предузима напад на Пушкаревац, где и последња, пионирска чета, излази на положај и отвара јаку пушчану ватру; 8 пољска батерија дејствује картечном ватром; пожртвованост српских старешина и војника била је јединствена: непријатељски јуриш на Пушкаревац је одбијен.

Борба код Крупња. Кад је командант 5 пешадиског пука II позива (упућен 15 августа увече из армиске резерве са Малог Граца правцем Завлака—Крупањ) дошао на Дренов Остењак, затекао је овакву ситуацију. непријатељ држи Крупањ; Руднички четнички одред је на Доловском Брду; на источној страни р. Ликодре нема српских трупа. Сходно ситуацији, он упућује 1 батаљон да поседне положај Милутинов Гроб—Мрамор (к 575), а команданту Рудничког одреда наређује да поседне Велике Њиве и Миоковац. Остатак пука задржава у резерви на Дреновом Остењаку. Распоред је завршен до 7 часова.

У то време непријатељ је са Јагодње наступао целом својом 42 дивизијом. Командант 5 пешадиског пука решио је да непријатеља нападне преко с. Бањевца, да би га обмануо о својој снази, натерао на развијање и тиме добио што више у времену док се бој код Јаребица не заврши.

Међутим, 13 пешадиска бригада, наступајући друмом од Грнчарског Гробља за Крупањ, напала је, око 13 часова, делове Рудничког четничког одреда на Миоковцу и протерала их.

42 дивизија почиње обухватати лево крило нападног поретка 5 пешадиског пука, те се он повлачи на полазни положај Милутинов Гроб—Мрамор, али не

успева да се на њему задржи. Услед јаке кише, развучености фронта и испресецаног земљишта, трупе су биле испуштене из руку старешина. Тек предвече се на Равном Брду, јужно од с. Беле Цркве, прикупило само 400 људи са 3 митраљеза и 2 брдска топа; упућено појачање (2 допунске чете и 5 Дебанжових топова) стигло је на Недино Брдо, 5 км северно од Крупањског одреда. Код та два места прикупљали су се у току ноћи 16/17 августа растурени делови Крупањског одреда.

Непријатељ није гонио, већ се задржао на Кулишту и Дреновом Остењаку, те је ноћ 16/17 августа прошла на миру.

11 брдска бригада кретала се, 16 августа, гребеном планине Борање, преко Црног Врха, и око 23 часа стигла је на планину Јагодњу.

Одред генерала Иштвановића (2 батаљона са 2 брдске хаубичке батерије) стигао је 16 августа увече код Љубовије.

12 брдска бригада из 15 корпуса, маршујући од Сребрнице, стигла је такође 16 августа увече код Љубовије.

И тако је непријатељски 13 корпус успео 16 августа да разбије Крупањски одред и да отвори себи путеве: Крупањ—Ликодра—Завлака; Крупањ—с. Баштав—Осечина; Крупањ—с. Шљивова—Пецка.

III армија је била тиме озбиљно угрожена на свом левом боку, јер су правци од Крупња ка њеној позадини били потпуно отворени. Нарочито је био опасан правац од Крупња преко Пецке, на коме се, поред 11 и 13 бригаде и 42 дивизије, могла појавити и 12 брдска бригада, укупно 2½ дивизије: 31 батаљон, 6½ ескадрона и 90 топова, а III армија имала је 18 батаљона, 3 ескадрона и 39 топова.

Повлачење III српске армије на положај код Завлаке. — У 16.45 часова командант III армије известио је Врховну команду о критичном стању армије због опасности са стране Крупња, а после 17 часова

јавис је да једна непријатељска дивизија наступа правцем Крупањ—Завлака и да се делови армије на томе правцу повлаче.

Отступање III армије са јаребичке одбранбене линије било је, према томе, неодложно, и то на такав положај који би фронтално затварао и правац од Крупња. На расположењу су стајала два положаја:

код Завлаке, на линији Марјановића Вис—Рађевски Камен—Баштавско Брдо, и

код Осечине, на линији Белутак—Бадањ—Попово Брдо—Кик—Млађеви (Кик).

Да би одржао везу са II српском армијом која је била бој код Текериша, командант III армије одлучио се на повлачење на положај код Завлаке, и у 17.30 часова издаје заповест за повлачење, према којој се:

Дринска дивизија II позива повлачи на положај Марјановића Вис—к 241—к 263—Гробље (закључно);

Дринска дивизија I позива на положај Гробље (искључно)—Рађевски Камен—Шумер, с тим да обезбеди леви бок III армије.

Повлачење је извршено под заштитом мрака у ноћи 16/17 августа без узнемиравања од стране непријатеља.

Нови положај (код Завлаке) имао је доста и осетних мана. Према јединој комуникацији с. Завлака—с. Осечина—Ваљево био је левим крилом знатно закошен уназад, и то баш крилом које је било изложено удару са Крупња и Пецке. На левом крилу и центру није било јачих ослонаца, а и конфигурација и обраслост предземљишта дозвољавале су непријатељу прикривено приближавање и добре осматрачнице. Десно крило, Марјановића Вис, било је слабо, јер је надвишавано са Влашића, а поред тога било је веома удаљено од левог крила II армије (на Беглуку), те је тиме веза између II и III армије била слаба. Слабост и осетљивост десног крила изазвале су озбиљну кризу у току одбране положаја III армије, због које се тамо морала упутити Тимочка дивизија I позива, а за парирање

спасности од Крупња и Пецке — Моравска дивизија II позива (из стратегиске резерве).

Поглед на операције у заплави Јадра 16 августа

III српска армија у току тога дана успешно је извршила задатак добијања у времену и простору и стварања ослонца за маневар главне снаге II српске армије на пресудном правцу — преко Текериша. Држећи положај у висини с. Јаребица, III армија је у току 16 августа сузила зону ширења 9 пешадиске дивизије, не дозвољавајући јој да маневар свог десног крила шири јужније од уског гребена Иверка, чиме је знатно био олакшан рад Моравске дивизије I позива, јер јој је омогућено да својим левим крилом (3 пешадиски пук I позива) маневрује преко Беглука.

С обзиром на велику ширину одбранбеног фронта своје армије (Попов Парлог—Крупањ, око 25 км ваздушне линије), командант III армије сасредио је своје снаге на центру положаја, за затварање друма Лозница—Ваљево, ослабивши своја крила. Такав распоред одговара претпоставци да непријатељ продире главном снагом долином Јадра. О продирању 8 корпуса, северно, и 42 дивизије и 11 и 13 бригаде, јужно (преко Крупња), командант III армије, изгледа, није имао података, иначе не би смео оставити онако слаба крила, нарочито јужно (Крупањски одред), које је било знатно удаљено и без наслона на суседне трупе, а притом врло осетљиво у односу на леви бок и позадину III армије. Према томе, слаба снага Крупањског одреда, која је од артиљерије имала свега 2 брдска топа (а сама 42 дивизија имала је 50 оруђа), претстављала је главну слабост одбранбеног фронта III српске армије.

Разуме се, и та је слабост била последица предубеђења Врховне команде о опасности са северног фронта, због које су две дивизије упућене за Ваљево биле задржане на десној обали Колубаре, код Лазаревца, и тиме знатно удаљене од бојишта III српске армије. Да је бар једна од њих била код Ваљева, опасност од Крупња не би се осећала.

Па ипак, благодарећи крајњој неактивности непријатељске крупањске групе, III српска армија се извукла из ове кризе.

Изгледа несхватљиво што јака крупањска група (42 дивизија и 13 пешадиска бригада[86]), која је према себи при крају дана 16 августа имала само растројене остатке Крупањског одреда на Нединοм и Равном Брду, није продужила продирање ка Завлаци у току ноћи 16/17 августа, већ се задржала на Кулишту и Дреновом Остењаку. Међутим, да је то учинила, довела би III српску армију, која се налазила у повлачењу са јаребичке одбранбене линије, у безизлазан положај. Свакако да овако повољна прилика не би била пропуштена да је на том маневарском крилу армије био лично командант V армије, или бар командант 13 корпуса, јер не би дозволио да се у овако погодном моменту за угрожавање српског левог бока и позадине толико поклања пажња одмарању трупа.

4

УЖИЧКА ГРУПА

(скица 5)

Операције VI армије

16 корпус овладао је тога дана са главном снагом положајем Метаљка, одбацивши Пљеваљску дивизију ка Пљевљу, а 8 бригада је по заузећу Челебића предузела наступање ка Пљевљу и заноћила 16/17 августа код Шупље Стијене.

15 корпус — 10 брдска бригада прешла је Дрину код Старог Брода и осујетила покушај десне колоне Шумадиске дивизије II позива да овлада прелазом код

[86]) 11 брдска бригада је због тешког маршевања преко Борање тек 16 августа стигла на Јагодњу, те није узела учешћа у борби код Крупња.

тог места. Исто тако, 7 и 9 брдска бригада одбиле су напад средње и леве колоне Шумадиске дивизије II позива на мостобран испред Вишеграда. Тога дана 12 брдска бригада наступала је преко Сребрнице за Љубовију и заноћила код тог места са задатком да 17 августа, као крајње десно крило V армије, продире преко Пецке у садејству са 42 домобранском дивизијом и 11 и 13 бригадом.

Операције Ужичке војске и Пљеваљске дивизије

Ужичка бригада пребацила је у току 16 августа један батаљон (3 чете) 4 пешадиског пука II позива код с. Скелана на леву обалу Дрине; батаљон је заузео положај Градину, ухвативши везу лево са Златиборским четничким одредом, који се раније био пребацио преко Дрине. Овај батаљон остао је у току ноћи 16/17 августа на левој обали Дрине.

Непријатељ је држао линију Бијела Бразда—Столац—Трновица.

Шумадиска дивизија II позива предузела је 16 августа концентричан напад на Вишеград, али је он одбијен од стране 7 и 9 брдске бригаде (1 дивизија), које су биле истакнуте као посада мостобрана на десној обали Дрине.

Десна колона Дивизије покушала је да освоји прелаз на Дрини код Старог Брода, али је покушај био спречен од стране 10 брдске бригаде, која је тамо хитно била упућена и која је прешла на десну обалу Дрине, потиснувши десну колону Дивизије.

Дивизија је заноћила 16/17 августа на своме полазном положају.

Лимски одред. — Кад је 16 корпус заузео Заборак, трупе тога одреда, које су биле на левој обали Лима, повукле су се и 16 августа заузеле овај распоред: Горњачки четнички одред држао је Столац и Воловицу северно од Заборка; батаљон III позива (за везу са Пљеваљском дивизијом) држао је Стрмац и Јаблан источно од Заборка.

Пљеваљска дивизија је по губитку Метаљке почела око подне 16 августа, да се повлачи у нереду ка Пљевљу, без везе са Лимским одредом.

5

РАД СРПСКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

На основу података добијених од команданата II и III армије о развоју операција у току 16 августа, Врховна команда је дошла до закључка да је ситуација озбиљна само на левом крилу III армије, па је, у циљу парирања опасности са правца Крупња и Пецке, 16 августа по подне издала ова наређења:

команданту 12 кадровског пука — Крагујевац: да одмах одмаршује из Крагујевца у Ваљево, где има да стигне 19 августа и стави се под команду III армије;

команданту I армије — Ваљево: да одмах упути Моравску дивизију II позива са Уба најкраћим путем преко Ваљева, да што пре избије на фронт Јолина Бреза—с. Ставе—Совачки Кик и стави је привремено на расположење команданту III армије; једну дивизију из Лазаревца да упути исте ноћи (16/17 августа) на Уб;

команданту III армије — Завлака: да упућену му Моравску дивизију II позива употреби једино за спречавање непријатељског надирања правцем Пецка—Ваљево.

6

ОШТИ ПОГЛЕД НА ПРВИ ДАН БИТКЕ

Тако се Церска битка, која је почела случајним бојем код Текериша у току ноћи 15/16 августа, распламтела 16 августа на целом фронту V армије (Цуљковић—Крупањ), ширине око 40 км, са скоро подједнаким снагама и на једној и на другој страни (5 српских дивизија II и III армије — 4 пешадиске и 1 коњичка — против 5 дивизија V армије).

На делу битачног фронта Цер—Крупањ још првог дана битке испољила су се *два противположена тежишта:* за Србе на њиховом северном крилу, у рејону Текериша, за V армију на њеном јужном крилу, у рејону Крупња.

Тиме што је оставио на своме северном крилу — према с. Текеришу — усамљену 9 дивизију (21 дивизија је била растројена) против двеју српских дивизија (Комбиноване и Моравске I позива), командант V армије омогућио је успех II српској армији.

Међутим, баш на своме јужном крилу, у рејону Крупња, где је тежио да парира успех српског северног крила, командант V армије држао се неактивно: пропустио је ноћ 16/17 августа, одлажући за 17 август маневарско-обухватну акцију 42 дивизије ка Завлаци, обуставио је акцију 36 дивизије 17 августа одлажући је, као што ће се касније видети, за 18 август, изгубио је време у груписању 11, 12 и 13 бригаде пројектујући формирање нове 48 дивизије у рејону Пецке. Оваквом својом неактивношћу командант V армије дао је времена српској Врховној команди да благовремено привуче са Уба ка Пецкој Моравску дивизију II позива и тиме парира маневар јужног крила V армије у позадину III српске армије.

Тако је 16 август, иако је био тек први дан Церске битке, јасно обележио будуће успехе и неуспехе: успех српског северног маневарског крила (у рејону Текериша) и неуспех јужног маневарског крила V армије (у рејону Крупња и Пецке), а тиме и коначни успех Српске војске у Церској бици.

Па и на помоћном операциском правцу, код Шапца, првог дана Церске битке, био је осујећен пројектовани напад 9 аустроугарског корпуса (29 дивизије и Литгендорфове дивизије), што је значило један дан добитка времена, и то у корист Церске маневарске групе II српске армије у рејону Текериша, а на штету растројеног северног крила V армије.

Шеснаестог августа је српска Врховна команда била одлучна у спровођењу своје првобитне идеје ма-

невра за битку. Само се још колебала у погледу ангажовања и остатка своје стратегиске резерве (две дивизије I армије: Тимочке I позива на Убу и Тимочке II позива код Лазаревца).

Тога дана показало се још и то, да је V армија још првог дана битке развила целокупну снагу у линиски распоред, у осам нападних колона, на фронту с. Цуљковић—Љубовија (ширине 55 км у ваздушној линији) и остала без икаквих резерви, како корпусних тако и армиске. Због тога командант V армије нема више могућности да у току следећих дана утиче на битку потхрањивањем из дубине. Зато и полаже сву наду у проблематичну помоћ II аустроугарске армије од Шапца (из Срема) са северне стране и 12 брдске бригаде из састава VI армије (15 корпуса) са јужне стране свога битачног фронта. Због тога је још једино могао да утиче на битку прегруписањем својих снага, тј. рокирањем јединица дуж и позади битачног фронта. Али он ни то не ради, и уместо рокирања јединица у правцу најважнијег дела битачног фронта (према Текеришу), он губи време у прегруписању 11 брдске и 13 пешадиске бригаде по планинском земљишту на своме јужном маневарском крилу, које је, у односу на слабе српске снаге на томе правцу (Крупањски одред), и само већ било довољно јако (42 домобранска дивизија) да успешно изведе тај маневарски удар у позадину III српске армије.

Насупрот томе, на српској страни се врши потхрањивање битке из дубине, из стратегиске резерве (I армија). Само, на тој страни се претерало у дубини битачног распореда, јер је стратегиска резерва, због „северне опасности“, још држана код Уба и Лазаревца, на 2—3 дана марша од битачног фронта, па се ризиковало да закасни за битку. А то би се и десило да је командант V армије био активнији.

17 август — други дан битке

1

ЦЕРСКА ГРУПА

(скица 14)

Напад 9 аустроугарске пешадиске дивизије

Иницијативу рада, од раног јутра, 17 августа узели су команданти пукова 9 аустроугарске дивизије.

Око 5 часова, 11 пешадиски пук 9 дивизије предузео је, на иницијативу свога команданта, напад са отсека Спасовине—Југовићи на српски 3 пешадиски пук (са батеријом) на Беглуку. Напад је у 8 часова одбијен.

Међутим, са Симиног Брда, из састава 36 пешадиске дивизије, кренуо је у напад 16 аустроугарски пук са једном пољском батеријом, опет на иницијативу свога команданта, и то према левом крилу 3 пешадиског српског пука на Беглуку. Охрабрен дејством 16 пука, 11 аустроугарски пук је и сам поново кренуо у напад са фронта Спасовине—Југовићи, уз ватрену помоћ 5 батерија (3 пољске и 2 хаубичке) са правца Велике Главе. Јако нападнут с фронта и обухваћен на свом левом крилу, а притом тучен јаком артиљериском ватром и недовољно помогнут ватром сопствене артиљерије са к 325 и к 330, 3 пешадиски пук (са батеријом) био је збачен са Беглука у долину реке Цернице, одакле се, негоњен, повукао на Илијино Брдо.

По завршеној борби, око 14.30 часова, 16 аустроугарски пук повучен је у састав своје, 36 дивизије.

Тако је, губитком Беглука, Моравска дивизија I позива изгубила врло повољан ослонац за развијање свог напада на Иверак, а 9 аустроугарској дивизији је омогућено да са отсека с. Југовићи—Беглук туче бочном артиљериском ватром Комбиновану дивизију при њеном наступању ка Тројану. Поред тога, аустроугарске

снаге могле су са Беглука да продру у незаштићени међупростор између II и III српске армије и притом се дочепају важног, а непоседнутог масива планине Влашића и тако раздвоје те две армије. Ту опасност је схватила и српска Врховна команда, па је зато истог дана (17 августа) наредила да се II српској армији у с. В. Бошњак упути као појачање Тимочка дивизија I позива са Уба.

Око 10 часова 102 пешадиски пук, ојачан на десном крилу једним батаљоном 91 пешадиског пука, кренуо је, опет самоиницијативно, у напад ка с. Текеришу. Али, када је пришао близу српских снага, лево крило је добило јаку бочну ватру (пешадиску и артиљериску) са Парлога (к 368), тако да је напад одбијен уз тешке губитке. Пук је у нереду отступио преко Борног Поља ка Рашуљачи.

Због опасности са правца Текериш—Борно Поље, командант 9 пешадиске дивизије је рокирао 73 пешадиски пук са Велике Главе на лево крило дивизије. Но како Срби нису предузели наступање, то је један део 91 пешадиског пука поново посео Борно Поље.

Око подне је упућена 1 чета са 2 митраљеза и пионирско одељење 73 пука као побочница на Бињевине (к 426).

Како је предвече српска артиљерија отворила ватру са Тројана, а чула се и митраљеска ватра са Тодоровог Рта, то је командант 9 дивизије у току ноћи 17/18 августа извукао два батаљона 11 пука од с. Југовића и упутио их 18 августа, са 1 топовском и 1 брдском хаубичком батеријом, преко Бињевина (к 426) на Тодоров Рт.

На тај начин је 9 пешадиска дивизија постепеним рокирањем на северозапад заноћила 17/18 августа у полукружном, далеко истуреном, дугом и танком борбеном распореду од Тодоровог Рта преко Бињевине (к 426) и Парлога (к 449, јужно од Косаниног Града), Борног Поља, Велике Главе до Беглука, у распореду који се лако могао обухватити.

Повлачење Моравске дивизије I позива (скица 14)

Када је, после 10 часова, Моравска дивизија I позива била нападнута на целом свом фронту од стране 11, 16 и 102 аустроугарског пука, уз садејство јаке артиљериске ватре (6 пољских и 4 хаубичке батерије, свега 56 оруђа), њен командант је захтевао од команданта суседне, Комбиноване дивизије, да развије јачу снагу и више артиљерије између Кика и Текериша, да би се осујетио пробој између тих двеју дивизија, ради чега је позвао команданта Комбиноване дивизије на лични споразум. Међутим, он се није могао одазвати позиву, јер је био заузет на свом дивизиском отсеку.

Под утиском велике опасности на Беглуку, командант Моравске дивизије I позива издао је, у 13.45 часова, усмену авизо-заповест за повлачење бојног поретка дивизије на линију Калем—Илијино Брдо. У 23 часа цела Моравска дивизија I позива била је у покрету ка новом положају; непријатељ је није гонио, те је повлачење извршено у реду.

Рад Комбиноване дивизије (скица 14)

У 9.50 часова 2 батаљон 5 прекобројног пука са 2 митраљеза кренуо је, у духу наређења команданта Комбиноване дивизије, у насилно извиђање ка Тројану. Како је у то време и 102 пешадиски пук кренуо у напад преко Борног Поља ка Текеришу, командант Комбиноване дивизије наредио је да 6 прекобројни пешадиски пук из дивизиске резерве дође између Кика и к 330 у циљу противнапада и да се резерва 5 прекобројног пука приближи I борбеном реду.

Командант 2 батаљона 5 прекобројног пука, наступајући ка Лисини, приметио је наступање 102 пешадиског пука, те је оставио на Парлогу (к 368) једну чету са 2 митраљеза да дејствује у леви бок непријатеља. Како је повраћен и оспособљен за дејство и један пољски топ (7 батерије) који је прошлог дана био напуштен на Парлогу, то је отпочео туђи у леви бок 102 пешадиског пука заједно са четом са Парлога,

која је отворила бочну пушчану и митраљеску ватру. Тако је благодарећи тој бочној ватри, напад 102 пука укочен.

У 11.25 часова 2 батаљон 5 прекобројног пука избио је на Водице. Али како је 102 пешадиски пук наставио наступање, то је командант овог батаљона вратио са Водица на Парлог још једну чету, а са две чете продужио наступање ка Тројану, на који је избио у 15.30 часова.

Да би одбио напад 102 пешадиског пука, командант Комбиноване дивизије наредио је, у 12.15 часова, да 2 прекобројни пук крене преко Дугог Рта на Малу Лисину, те да нападне у леви бок непријатеља. Како је око 14 часова 102 пешадиски пук, тучен поглавито уздужном ватром двеју чета, митраљеског вода и топа са Парлога, у нереду отступио, то је командант Комбиноване дивизије наредио да се под командом команданта 2 прекобројног пука, који се са Дугог Рта већ креће ка Великој и Малој Лисини, образује десна нападна колона од 2 и 5 прекобројног пука са задатком да са отсека Кик—Скакалиште крене ка Тројану и заузме га.

Пошто је командант 2 батаљона 5 прекобројног пука, избивши на Тројан, приметио, око 17.15 часова, наступање две непријатељске чете са Косаниног Града ка Тројану, то је развио обе чете, предузео напад и протерао непријатељске чете ка Косанином Граду. У том нападу погинуо је командант 2 батаљона 5 прекобројног пука, мајор Милутин М. Петровић.

У 18.30 часова стигао је на Малу Лисину 2 прекобројни пук, и са извесним деловима појачао 2 батаљон 5 прекобројног пука на Тројану.

Десна колона Комбиноване дивизије заноћила је 17/18 августа на линији Коњушница — Дејановац Извор—Мала Лисина—Парлог, а као појачање колони упућен је на Лисину 1 батаљон 1 прекобројног пука са митраљеским одељењем и 1 пољском батеријом.

Ноћ 17/18 августа на фронту Комбиноване дивизије прошла је на миру.

Поглед на бој код Текериша 17 августа

Тога дана догодила се једна тактичка аномалија, а то је напад усамљене 9 пешадиске дивизије на две дивизије (Моравску и Комбиновану) II српске армије. Иако напади нису били изведени по наређењу команданта 9 дивизије и координирано, већ иницијативом команданата 11 и 102 пука, уз иницијативно садејство 16 пешадиског пука 36 дивизије, ипак су довели до пада Беглука и осујетили намеравани напад Моравске дивизије I позива, чиме је 9 дивизија добила један дан више да усамљена остане на свом положају. (Само, тај добитак у времену није искористио командант V армије за појачање свог разбијеног левог крила — 21 дивизије).

Овом успеху 9 дивизије допринео је највише неправилан распоред Моравске дивизије I позива. Уместо да је на Беглуку, који је био врло важан и довољно простран нападни ослонац, развио своја два пешадиска пука са два дивизиона артиљерије, командант дивизије је на њему оставио само свој 3 пешадиски пук са једном батеријом. Међутим, Беглук је захтевао јачу посаду и са оперативног гледишта, која би била веза између унутрашњих крила II и III српске армије.

Уместо да је Комбинована дивизија још у рану зору 17 августа предузела енергично продирање јаком десном колоном ради избијања на Косанин Град, у духу задатка добијеног од команданта II српске армије још у подне 15 августа, она је стајала испод напуштеног гребена Цера неактивна све до 10 часова, када је упутила само један батаљон (2 батаљон 5 прекобројног пука) са 2 митраљеза у насилно извиђање ка Тројану. Ова колона не би наишла на јачи отпор, јер је генералмајор Панеш са остацима растројене десне колоне 21 дивизије напустио гребен Цера још у 4 часа изјутра 17 августа, те би изишла на гребен Цера пре почетих парцијалних напада 9 дивизије. А појава јаке десне колоне Комбиноване дивизије на гребену Цера према левом боку 9 дивизије — са артиљериским дејством

уздужном ватром на борбени распоред ове дивизије и једновременим фронталним нападом осталог дела Комбиноване дивизије правцем Текериш—Борно Поље—Рашуљача у вези са нападом Моравске дивизије I позива преко Беглука и Спасовине ка Великој Глави — довела би, без сумње, до набацивања 9 пешадиске дивизије на теснац р. Лешнице још у току 17 августа.

Међутим, пропуштена је прилика да се искористи тренутак слабости код непријатеља, што је била последица непознавања стварног стања на гребену Цера од стране Комбиноване дивизије. Свакако да до тога не би дошло да су употребљене официрске и подофицирске извиђачке патроле, а пошумљено и испресецано земљиште Цера било је врло подесно за њихово прикривено кретање.

Моравска I позива и Комбинована дивизија пропустиле су такође да искористе и растројство 102 пешадиског пука када је после неуспелог напада отступао. То је био тренутак кад су трупе Комбиноване дивизије, уз садејство десног крила Моравске дивизије I позива, могле на леђима 102 пука избити на Рашуљачу и разбити распоред 9 пешадиске дивизије.

Нажалост, командант II српске армије, који је у току 16 августа онако корисно интервенисао на бојишту, руководећи радом обеју дивизија, овога дана се налазио на бојишту Шумадиске дивизије I позива, па није могао да потстакне ове две дивизије на енергичније дејство.

Неактивност Церске групе II српске армије довела је до негативног резултата: иако бројно јача (36 батаљона[87]) са 56 оруђа) била је потчињена иницијативи слабије 9 пешадиске дивизије (13 до 15 батаљона са 62 оруђа).

Седамнаести август, други дан Церске битке, значио је, према томе, пропуштање повољног тренутка од

[87]) Овде је урачунат и 6 пешадиски пук II позива, који је командант Комбиноване дивизије себи потчинио кад је пук из рејона Шапца био на повратку у III армију.

стране Церске групе II српске армије да туче усамљену 9 пешадиску дивизију и да тиме, још тога дана, доведе до решења Церске битке.

Једини користан резултат тога дана био је поседање напуштеног Тројана, растурање 102 пешадиског пука и јако развлачење распореда 9 пешадиске дивизије, чиме су били припремљени повољни услови за напад Церске групе II српске армије у току идућег дана.

Насупрот неактивном раду Церске групе II српске армије истиче се прегалачки и иницијативан рад команданта 2 батаљона 5 прекобројног пука пешадиског мајора Милутина Петровића, упућеног у насилно извиђање Тројана, који је највише допринео растројству 102 пешадиског пука, не реметећи притом извршавање свог задатка — избијање на Тројан.

2

ДЕЈСТВО КОЊИЧКЕ ДИВИЗИЈЕ

(скица 14)

За рад 17 августа командант Коњичке дивизије одлучио је да са дивизијом наступа правцем с. Грушић—с. Цуљковић и да избије на линију Радловац—Бели Камен, коју држе делови Шумадиске дивизије I позива, ту да сачека резултат њеног напада на Шабац, па, у случају да она успе у нападу, упути Коњичку дивизију у бок и позадину непријатеља који оперише гребеном Цера против Комбиноване дивизије. У духу те одлуке издао је, у 7 часова, заповест којом је наређено: да 3 коњички пук дође са Бобије на Радловац и образује лево крило дивизије; да 2 коњичка бригада са једном коњичком батеријом изиђе на Бели Камен и образује десно крило дивизије; да 1 коњички пук са једном коњичком батеријом остане на к 205 (код с. Слатине) у дивизиској резерви, и да извиђачки ескадрони расветљавају ситуацију у Мачви.

У времену издавања ове заповести добивен је извештај команданта 3 коњичког пука са Бобије да се непријатељ повлачи ка Чокешини и Лешници; на основи тог извештаја командант Коњичке дивизије наређује, у 8 часова, команданту 3 коњичког пука да продужи наступање ка с. Чокешини.

Не добивши до 9.40 часова никакав извештај од команданта Шумадиске дивизије I позива, командант Коњичке дивизије наређује команданту 2 коњичке бригаде на Белом Камену да, у циљу обезбеђења левог бока Шумадиске дивизије I позива, предузме извиђање правцем с. Богосавац—с. Слепчевић и правцем с. Липолист—с. Дуваниште. У случају да Шумадиској дивизији са те стране загрози опасност, 2 коњичка бригада има задатак да нападне непријатеља у бок, а дивизиска резерва ће нападати правцем с. Слатина—с. Маове.

У 13 часова добијен је извештај Шумадиске дивизије I позива из с. Г. Врањске да непријатељ отступа преко понтонског моста код Шапца и да Шумадиска дивизија I позива предузима даљи покрет ка Шапцу. Сматрајући да нема више потребе за чување бока Шумадиске дивизије I позива, командант Коњичке дивизије одлучио је да нападне у бок и позадину непријатеља који дејствује против Комбиноване дивизије. У том циљу у 14.30 часова издаје заповест:

да командант 2 коњичке бригаде упути један коњички пук правцем с. Богосавац—с. Слепчевић, у циљу пресецања везе Шабац—Лешница и уношења што веће панике код непријатеља који отступа ка Шапцу или Лешници, а да остатак бригаде наступа правцем с. Цуљковић—Бела Река—Косовац; да дивизиска резерва наступа правцем с. Грушић—с. Радовашница—Бобија ка Грабовцу, на ком се правцу налази 3 коњички пук, и да Шумадиски коњички пук остане на Белом Камену, где се и сада налазио, у циљу одржавања везе између Шумадиске дивизије I позива и Комбиноване дивизије.

Око 17 часова делови 2 коњичке бригаде добили су ватру са Главице, на десној обали Беле Реке, али је непријатељ брзо протеран, те је у 19 часова 4 коњички пук са батеријом избио на Главицу, а дивизиска резерва (1 коњички пук са батеријом) на Мађарско Гробље.

Рејд[88]*) 2 коњичког пука.* Овај пук је кренуо са Белог Камена у 15 часова ка с. Слепчевићу и успео да пресече телефонску везу Шабац—Лешница. Један његов ескадрон на железничкој станици Дубље напао је на један железнички воз у коме се превозио један непријатељски батаљон из Шапца за Лешницу; после кратке борбе воз се вратио у Шабац. Пук се задржао на преноћишту 17/18 августа са главнином код с. Богосавца, а са 1 ескадроном код с. Дуваништа.

Рејд 3 коњичког пука у позадини 21 дивизије. Пук је кренуо у 4 часа 17 августа са Бобије (к 372) за једном непријатељском колоном која је отступала ка с. Прњавору. Код тог села био је нападнут од слабих непријатељских делова који су га поседи за одбрану. У 8.30 часова протерао је те делове, запленивши 3 топа, а потом их је гонио ка мосту на Дрини, који је био брањен артиљериском и митраљеском ватром. Тек у 9 часова командант 3 коњичког пука добио је заповест команданта Коњичке дивизије од 16 августа увече по којој је 3 коњички пук требало да преноћи 16/17 августа тамо где се налази, а 17 августа изјутра да дође у састав дивизије. Пошто је добио ту заповест у с. Прњавору, а није био још примио заповест од 17 августа у 8 часова за наступање ка с. Чокешини, командант 3 коњичког пука упутио је пук, у 10.30 часова, из с. Прњавора ка с. Липолисту ради одласка у састав дивизије. Међутим, за 3 коњичким пуком наступао је узастопно и непријатељ од моста на Дрини. Како је уз пук ишла и његова комора и заплењена батерија, то је био везан за путеве и мостове преко потока са стр-

[88]) Рејд (од енглеског raid) као појам овде се схвата у смислу изненадног и брзог упада и дејства самосталних коњичких јединица у позадину непријатеља. Прим. Ред.

мим обалама. Када је један ескадрон покушао да пуку прокрчи пут преко с. Петковице, био је одбијен уз знатне губитке. Баш у то време је кроз с. Прњавор надирао један непријатељски батаљон са артиљеријом (из састава разбијене леве колоне 21 дивизије), те је пук био опкољен између с. Петковице и с. Прњавора. Око 13 часова пропао је покушај чела пука да се са заплењеним топовима пробије кроз с. Петковицу, при чему је пук био растројен и принуђен да напусти заплењене топове и комору. Најзад је успео да се, уз велике губитке, пробије северно од Петковице ка Липолисту. По подне су неки делови пука потпали под ватру митраљеског одељења аустроугарског 7 пешадиског пука, који је сишао са Цера, а код Липолиста је предвече био поново притешњен од једног батаљона 7 пешадиског пука, који се повлачио са Главице. Тек око поноћи 17/18 августа, главнина 3 коњичког пука прошла је непримећено кроз распоред непријатељског борбеног осигурања, и са 2 ескадрона и митраљеским одељењем стигла 18 августа у 4 часа изјутра код с. Цуљковића у састав Коњичке дивизије, где су се потом прикупили и остали делови пука, који су се накнадно пробили. У овоме рејду 3 коњички пук изгубио је 3 официра и 40 војника, 1 митраљез, целу бојну комору и сав свој раније задобијени плен.

Распоред Коњичке дивизије на преноћишту 17/18 августа: 1 и 4 коњички пук и 2 коњичке батерије на положају с. Цуљковић—Главица; 2 коњички пук код с. Богосавца, са ескадроном код Дуваништа; 3 коњички пук у прикупљању у с. Цуљковићу.

Поглед на рад Коњичке дивизије 17 августа

У раду Коњичке дивизије истичу се 17 августа нарочито рејдови 2 и 3 коњичког пука.

Рејд 3 коњичког пука пример је иницијативног и смелог налета у позадину непријатељске јединице, 21 ландверске дивизије. Резултат тог рејда био је за-

машан: деморализација непријатељских делова позади фронта и несигурно држање јединица на самом фронту.

2 коњичка бригада нападом на Главицу везивала је оба рејда на крилима дивизиског распореда и онемогућила непријатељу да се пробије и уреди.

Коњичка дивизија је активним радом своје три групе извршила на фронту Слепчевић—Прњавор јак притисак на леви бок и позадину 21 дивизије и онемогућила јој да се у току 17 августа уреди после пораза који је претрпела у току ноћи 15/16 августа и у току дана 16 августа.

У исто време Коњичка дивизија је онемогућила везу и садејство између 9 непријатељског корпуса код Шапца и 8 у рејону Цера.

3

ШАБАЧКА ГРУПА

Напад Шумадиске дивизије I позива на Шабац

(скица 14)

Одлука команданта Шумадиске дивизије I позива за рад 17 августа била је: са целом дивизијом напасти на Шабац, пошто се напад претходно припреми артиљериском ватром. У том циљу издао је заповест по којој:

Шумадиски дивизиски коњички пук креће од с. Десића преко с. Маова и дејствује на левом крилу дивизије;

побочница (19 пешадиски пук, састава: 2 батаљона 19 пешадиског пука, 2 батаљона 10 пешадиског пука и 1 пољска батерија), која је заноћила на фронту Дуга Шума—Бели Камен — према с. Добрићу, креће правцем ка с. Јевремовцу и избија на к 123;

лева колона (10 пешадиски пук, састава: 2 батаљона 10 пешадиског пука, 2 батаљона 19 пешадиског пука, 3 пољске батерије и 1 хаубичка батерија) креће

правцем с. Г. Врањска—с. Причиновић и избија на Потес;

десна колона (11 пешадиски пук, 2 пољске и 1 хаубичка батерија) креће правцем с. Церовац—с. Јеленча и избија испред Мишара;

резерва — 12 пешадиски пук — креће за левом колоном.

У то време распоред 29 дивизије 9 корпуса пред Шапцем био је овакав: 58 бригада на одмору код с. Јевремовца, под заштитом 2 батаљона 92 пука на јужној ивици села. Одмор је имао трајати до 9 часова, после чега су се све трупе морале повући ка Шапцу. 57 бригада кретала се од с. Јевремовца ка Шапцу, у коме се налазио и 94 пешадиски пук са артиљеријом 29 дивизије.

Главнина половине 7 Литгендорфове дивизије била је: 4 батаљона у Шапцу, а 3 батаљона код Јеленче.

Према заповести команданта 9 корпуса, распоред трупа за одбрану Шапца био је овакав:

отсек генерал-мајора Летовског: од Саве на запад до на 600 м источно од пута за с. Јевремовац — 4 батаљона, 2 хаубичке и 3 пољске батерије;

отсек генерал-мајора Шена: на југозападном и западном фронту вароши, од отсека Летовског до близу моста на Камичку — 7 батаљона који су се 16 августа борили код с. Добрића и по 1 батаљон 42 и 47 пука, као и 3 пољске батерије;

резерва посаде Шапца: 7 батаљона 92 и 94 пука и 2 маршевска батаљона у вароши;

артиљерија на левој обали Саве, код Кленка: 2 пољске и 2 хаубичке батерије 29 дивизије, за фланкирање северозападног фронта вароши; на Турском Гробљу: 2 тешка хаубичка дивизиона (16 хаубица) и 6 батерија 12 см дугих топова;

коњица (нешто јача од 2 ескадрона) упућена је у извиђање ка с. Мишару, с. Причиновићу, с. Јевремовцу и с. Липолисту.

Наступање леве побочнице Шумадиске дивизије I позива. Ова је побочница наишла на 92 пешадиски пук (2 батаљона са пољском батеријом јужно од с. Јевремовца), који је извршио противнапад, али видећи да му се на десном боку појављује 3 батаљон 10 пука од с. Маова, повукао се на јужну ивицу с. Јевремовца. Јаким дејством артиљерије и пешадиским нападом непријатељ је око подне био принуђен да се повуче из с. Јевремовца на југозападни излаз из вароши. Побочница је ушла у с. Јевремовац, али је све до 17 часова остала у висини његове северне ивице због јако тученог земљишта северно од села.

Напад леве побочнице Шумадиске дивизије I позива на Шабац. Према заповести команданта Шумадиске дивизије I позива, лева побочница кренула је у напад око 17 часова преко отвореног и јако тученог земљишта између с. Јевремовца и Шапца, и пред мрак је допрла у близину непријатељских препрека, где се припремала за ноћни јуриш. Међутим, око 21 час командант побочнице добија заповест за обуставу напада. Стога су, до поноћи, трупе биле повучене на полазни положај код с. Јевремовца. Губици побочнице износили су 119 мртвих, рањених и несталих (три официра погинула).

Напад леве дивизиске колоне на Шабац. У 12.30 часова, кад је претходница колоне избила на Потес, била је дочекана јаком артиљериском ватром. Пошто се развила за борбу, продужила је наступање све до Куртовићевог Забрана и ту се зауставила да сачека развој главнине колоне. Али када је развијена главнина колоне пошла у напад, потпала је под јаку непријатељску артиљериску ватру, нарочито хаубичке артиљерије са Турског Гробља (на левој обали Саве), тако да је даље наступање било немогуће. У то време лева побочница напредовала је ка с. Јевремовцу.

Под утиском те јаке непријатељске артиљериске ватре, командант Шумадиске дивизије I позива наме-

равао је да обустави даљи напад. Међутим, у 13.30 часова добио је од команданта десне колоне са Мишара извештај да непријатељ у нереду отступа и да се пребацује преко Саве, па је на основу тога одлучио да продужи напад на Шабац и за то издао, у 14.15 часова, заповест. Непријатељска артиљериска ватра је постајала све јача, а нарочито је неповољно морално дејствовала ватра тешке артиљерије са Турског Гробља.

Када је стрељачки строј преко Беглук Баре доспео на блиско отстојање од непријатељског положаја на ивици вароши, потпао је под убитачну артиљериску, митраљеску и пушчану ватру са тог положаја. Како нису имали довољно пионирског алата, пешаци су се мучили да створе бар најнужнији заклон помоћу ножева и голих шака. А да би стање било још теже, непријатељ је предузео и противнапад према леврокрилном батаљону I борбеног реда.

Команданту Шумадиске дивизије сада је било јасно да се Шабац не може заузети без јаке артиљерије.

Када је, око 18.20 часова, настала криза код левокрилног батаљона и повлачење 1 и 4 батаљона 19 пешадиског пука, употребљена је и последња резерва леве колоне и повлачење је заустављено. Ова борба је трајала све до мрака. Губици 1 и 4 батаљона износили су 6 официра и 207 војника.

Наступање и напад десне колоне на Шабац. Кренувши са р. Добраве у 8 часова, ова је колона стигла, у 9 часова, до с. Кормана. После протеривања три ландверска батаљона, код с. Јеленче, колона је у подне избила испред Мишара, одакле се даље није могло наступати због јаке артиљериске ватре са Турског Гробља.

Заповест за обуставу напада. Око 18 часова командант Шумадиске дивизије I позива отишао је команданту II српске армије на р. Добраву и изложио му да се Шабац не може заузети без појачања тешком

артиљеријом, којом би се савладала непријатељска артиљерија на Турском Гробљу и монитори. Командант II српске армије одлучио је у 19.20 часова да се обустави напад, а да се Шабац изолује поузданим затварањем свих путева који од њега изводе. На основи тог одобрења, командант Шумадиске дивизије I позива издао је у 19.30 часова заповест да се напад обустави и да се поседне и утврди линија Мишар—Потес—с. Јевремовац, с тим да 11 пешадиски пук држи отсек до р. Думаче, лева колона одатле на запад, лева побочница с. Јевремовац, а 12 пешадиски пук да се задржи у дивизиској резерви позади леве колоне. Поседање нове линије почело је код десне и леве колоне у 20.30 часова, а код леве побочнице у 2.30 (после поноћи).

Шумадиски дивизиски коњички пук заноћио је код с. Богосавца.

Поглед на бој 17 августа под Шапцем

Овим нападом Шумадиска дивизија I позива просто је налетела на јако утврђен и јако поседнут и брањен Шабац, јер ни српска Врховна команда, ни командант II армије, ни командант Шумадиске дивизије нису познавали стварно стање у рејону Шапца. Нису знали да је у Шапцу и његовој близини непријатељски 9 корпус располагао са више од два пута јачом пешадијом, а нарочито несразмерно јачом тешком артиљеријом, коју Шумадиска дивизија није ни имала. С обзиром на такав несразмеран однос снага и непријатељски утврђен положај, напад Шумадиске дивизије I позива преко равног и отвореног предземљишта шабачког утврђеног центра, тученог јаком непријатељском артиљериском ватром са леве обале Саве (код Турског Гробља и Кленка) и унакрсном артиљериском, митраљеском и пешадиском ватром са утврђене ивице Шапца, био је скопчан са великим губицима и унапред осуђен на неуспех.

И са оперативног гледишта напад на Шабац није био потребан. Довољно је било Шабац само изоловати и пустити непријатеља да се бори ван домета своје тешке артиљерије са леве обале Саве.

Па и поред свега тога, напад Шумадиске дивизије I позива је дао извесне користи:

добијен је цео један дан у корист Церске групе II српске армије (Комбиноване и Моравске дивизије I позива), која је водила отсудан бој код с. Текериша, али који Церска група, због своје неактивности, није умела да искористи;

код Шапца је била везана јака снага 9 корпуса знатно слабијом снагом (нарочито у артиљерији) Шумадиске дивизије I позива;

добијен је цео један дан за одлучивање српске Врховне команде о употреби остатка њене стратегиске резерве — обе тимочке дивизије (I и II позива) у зони операције II српске армије, где се изводи битка под компликованим условима борбе на два фронта (дејство по унутрашњим правцима) и притом у врло стешњеном оперативном простору Цер—Шабац;

нападом Шумадиске дивизије I позива, Команда II аустроугарске армије, од подне па све до краја дана 17 августа, била је под јаком пресијом захтева Команде 9 корпуса за коначно упућивање 4 корпуса ка Шапцу.

Одлука о залагању 4 корпуса код Шапца и марш ка Шапцу

Иако је од поноћи 16/17 августа упутио 4 корпус на марш у правцу линије с. Платичево—с. Грабовци, командант II аустроугарске армије још није био потпуно одлучио да га пусти преко Саве. Али како су у току 17 августа добијене депеше и захтеви за помоћ (пре подне од команданта V армије, а у подне и од Поћорека), то се командант II аустроугарске армије у 14.30 часова одлучио нарочито због јављене опасности од српског напада на Шабац да употреби и 4 корпус, с тим да се о времену транспортовања за Галицију

више не води рачуна. Међутим, тек око 15 часова добијен је од Хецендорфа следећи телеграфски одговор: „Уколико је залагање 4 корпуса потребно ради победе под Шапцем, нека се учини“[89]). Овим одговором Хецендорф је напустио своје дотадашње становиште против упућивања знатних снага II аустроугарске армије јужно од Саве.

На основу овог одобрења, командант II аустроугарске армије наредио је у 18 часова команданту 4 корпуса да, користећи се свим средствима, пребаци трупе на јужну обалу Саве код Шапца и да 18 августа што раније почне напад, заједно са шабачком групом, општим правцем ка Слатини. Чак је препоручио и превожење преко Саве, више или испод моста. Команданту 4 корпуса (генерал-мајору Тршћанском) је притом наглашено да овде није у питању далекосежна офанзива, већ одбацивање непријатеља од притешњеног Шапца и потом, кратак испад у јужном правцу, ради ослобођења левог крила V армије.

Седамнаестог августа *у 1 час* по поноћи дата је узбуна 4 корпусу, а у 2 часа кренуо је и командант корпуса из Старе Пазове ка Шапцу. Како марш корпуса по песковитим сеоским путевима Срема, пуним прашине, није био добро организован, то су трупе, преморене по врућини и прашини, стизале тек касно по подне у близину села Грабоваца и Витојеваца (31 дивизија код Грабоваца, 32 дивизија код Витојеваца). Артиљерија 31 дивизије и корпусни хаубички дивизион били су још 15 августа пласирани према Шапцу на левој обали Саве (код Кленка и Турског Гробља). На Турско Гробље доведене су још једна 15 см хаубичка и једна батерија 12 см дугачких топова (свега 8 цеви), тако да је артиљериска група на Турском Гробљу 17 августа увече имала 54 оруђа (без оруђа 31 пешадиске дивизије).

---

[89]) Конрад фон Хецендорф, „Aus meiner Dienstzeit, IV св., страна 413—414.

4

У ЗАПЛАВИ ЈАДРА

Наступање 13 корпуса (скица 14)

13 корпус пропустио је да 17 августа енергично нападне долином Јадра, и то због претставке команданта 36 дивизије да трупама треба дати најнужнији одмор[90]). Због тога је 36 дивизија само са предњим деловима посела напуштене српске положаје Мајдан и Пушкаревац у току пре подне 17 августа, а по подне, због одмора, није могла извршити корпусну заповест којом је било наређено да што пре наступа ка Завлаци у циљу олакшања 42 домобранској дивизији. И тако је само 16 пешадиски пук 36 дивизије показао активност својим иницијативним нападом на српски 3 пешадиски пук на Беглуку, што смо раније изнели.

11 брдска бригада, упућена са десног на лево крило 42 домобранске дивизије, стигла је по подне тек код Миоковца (4 км северно од Крупња).

42 домобранска дивизија наступала је од раног јутра од Крупња са обе стране пута за с. Завлаку, али се због изостанка 36 дивизије уздржала од напада. Пошто је протерала српске предње делове са Кулишта и Дреновог Остењака, образовала је фронт ка североистоку.

13 пешадиска бригада наступала је у источном правцу очекујући везу са 12 брдском бригадом од Љубовије. Око 16 часова наишла је јужно од Баштавског Брда на јужно крило Дринске дивизије I позива и морала је, и поред почетног успеха, да се због надмоћности српске артиљериске ватре повуче на Мрамор (к 575).

---

[90]) То је други пропуштени дан у наступању 13 корпуса због несхватљивог замора 36 дивизије. Први је дан био 15 август. — Види напомену бр. 28.

Одред генерал-мајора Иштвановића[91]) наступао је против северозападног крила српског Љубовиског одреда ка Рожњу—Кику (к 842).

12 брдска бригада наступала је пре подне од Љубовије у правцу југоисточног крила Љубовиског одреда, али се по заповести Поћорека повратила назад, са задатком да наступа преко Рогачице у позадину српских снага које су код Вишеграда стајале према 15 корпусу, те да том претњом привуче на себе један део тих снага.

Одбрана III српске армије (скица 14)

Дринска дивизија II позива у току ноћи 16/17 августа (до 2 часа 17 августа) повукла се на отсек Марјановића Вис—к 241—к 263—Гробље (закључно), образујући десно крило III армије у оваквом распореду:

коњички ескадрон остао је напред, у долини Јадра, ради извиђања и одржавања везе са III српском армијом;

десни отсек — Марјановића Вис (2 батаљона 3 прекобројног пука, 5 брдска батерија, 1 чета пионира);

леви отсек — к 241—к 263—Гробље (2 батаљона 3 прекобројног пука са митраљеским одељењем, 4, 5 и 6 пољска батерија, 1 чета пионира);

дивизиска резерва — 1 чета III позива позади Гробља;

Јадарски четнички одред посео је с. Завлаку.

Слабу тачку овог отсека претстављао је Марјановића Вис, купастог облика, нешто истакнут, са покривеним предтереном, притом необезбеђен од обиласка правцем преко планине Влашића.

У току целог дана 17 августа непријатељ се није показивао према Дринској дивизији II позива.

Дринска дивизија I позива повукла се у току ноћи 16/17 августа и посела отсек Гробље (искључно) —

[91]) Био је упућен 16 августа ујутру од стране 42 дивизије ка Љубовији да затвори долину Дрине.

Баштавско Брдо (закључно), образујући лево крило III армије у оваквом распореду:

коњички ескадрон на Солдатовића Гајевима извиђа долину р. Ликодре и Богоштице у правцу Крупња;

десни отсек — од Гробља (искључно) до Церика (закључно): 3 батаљона 5 прекобројног пука I позива и 7, 8, 9 пољска батерија;

леви отсек — од Церика (искључно) до Баштавског Брда (закључно): 1 батаљон 6 пешадиског пука I позива, 1 пољска батерија; 1 брдска батерија; остаци Крупањског и Лешничког одреда;

дивизиска резерва — позади Церика: 1 батаљон 5 пешадискаг пука I позива и 3 батаљона 6 пешадиског пука I позива.

У току целога дана 17 августа непријатељ се није појавио ни према фронту Дринске дивизије I позива.

Борбе на крајњем левом крилу III армије (Солдатовића Гајеви—к 372). — Према овом крилу наступала је 13 пешадиска бригада преко линије Стара Судница (у селу Ставе)—Остењак (западно од Солдатовића Гајева), испред које се повлачио Дрински дивизиски коњички ескадрон I позива. После подне (после 16 часова) непријатељ је са Остењака подишао на 200 м од к 372, али је интервенцијом 1 батаљона 6 пешадиског пука I позива из дивизиске резерве и јаким дејством артиљериске ватре био одбијен. Међутим, непријатељска колона са Солдатовића Гајева предузела је пред мрак јуриш на к 372, али је и она интервенцијом два батаљона из дивизиске резерве противнападом била одбачена назад, те је непријатељ у нереду отступио ка Солдатовића Гајевима.

Ноћ 17/18 августа прошла је на миру на целом фронту III српске армије;

Љубовиски одред је водио борбе 17 августа против десне побочнице 42 домобранске дивизије (одред генерала Иштвановића), и то на Алијином Грму, Дугом и на Сенокосу. Потиснут са Сенокоса, одред се прику-

пљао увече на Прослопу за упорну одбрану. Лево крило на Баурићу било је нападнуто од стране 12 брдске бригаде и отступило је у правцу Страже и Бобије.

Ситуација III српске армије 17 августа увече. Иако је овај дан прошао на миру, изузев борбе на к 372, командант III армије ценио је ситуацију своје армије као врло озбиљну, јер је из ухваћене диспозиције команданта V аустроугарске армије (од 16 августа) сазнао да у правцу левог крила његове армије наступају преко Пецке три непријатељске бригаде: 13, 11 и 12 бригада са одредом генерал-мајора Иштвановића. Осим тога, 42 домобранска дивизија требало је да наступа од Крупња ка Завлаци. У таквој ситуацији, командант III армије хтео је да се повуче на положај у рејону Осечине. Али како би тиме био компромитован цео план Врховне команде, она је наредила да III армија безусловно остане где је, упутивши јој (ка Пецкој) Моравску дивизију II позива.

Извештен о упућивању Моравске II позива из Ваљева у правцу Пецке, а ненападнут целога дана на осталом делу фронта, командант III армије одлучио је 17 августа увече да се на положајима код Завлаке држи до крајњих могућности, тим пре што му је од Шапца стигао и 17 пешадиски пук I позива са брзометним дивизионом. У том циљу наредио је:

команданту Моравске дивизије II позива (преко телефона у 18.30 часова) да 18 августа стигне са дивизијом на линију Пецка—с. Остружањ, да нападне непријатеља и заштити леви бок и позадину III армије, а по могућству да непријатеља протера ка Крупњу;

команданту Љубовиског одреда (у 16.50 часова) да се држи по сваку цену, јер Моравска дивизија II позива креће исте ноћи ка линији Пецка—Остружањ, и са њом да ухвати везу;

команданту Дринске дивизије II позива да дивизију утврди и припреми за упорну одбрану, јер ситуација захтева да се III армија одржи на садашњим положајима, нарочито на десном крилу;

армиској резерви (17 пешадиски пук I позива и 3 пољске брзометне батерије) да се постави између Равнајског Гаја и Старе Суднице, на путу Завлака—Осечина.

Усиљени марш Моравске дивизије II позива (скица 14)

По наређењу Врховне команде Моравска дивизија II позива кренула је са Уба 16 августа у 22 часа и у подне 17 августа стигла је код Ваљева, прешавши 36 км. На интервенцију Врховне команде, дивизија је у 21 час наставила марш, и 18 августа у 6 часова стигла на Ставе (20 км западно од Ваљева), где је, после два усиљена ноћна марша, требало да се одмори. Али командант III армије, у великој бризи за своје лево крило, тражио је да Моравска дивизија у две колоне похита ка Пецкој (још 12 км), у рејон Бељевина—Равачки Брег, тако да је продужила марш и ту почела стизати 18 августа у 11 часова.

Овим усиљеним маршем Моравска дивизија II позива стигла је од Уба до Пецке (68 км) за две ноћи и пола дана, и својом појавом у критичном тренутку спасла III српску армију, а тиме омогућила и даље извршавање плана Врховне команде за битку.

Поглед на операције у заплави Јадра 17 августа

По међусобном односу снага 13 корпуса, на једној, и III српске армије, на другој страни, 17 август требало је да буде најкритичнији дан за III армију. Тога дана требало је да она буде стегнута јаким клештима 13 корпуса, и то: с фронта и са десног бока (преко планине Влашића) нападом 36 дивизије, а с левог крила и левог бока обухватним и обилазним нападом јаке крупањске маневарске групе (42 домобранска дивизија, 13 пешадиска и 11 брдска бригада).

III армија била је 17 августа још усамљена на завлачкој одбранбеној линији. Моравска дивизија II позива тек је била стигла у подне у Ваљево и заморена

после пређених 36 км није могла одатле кренути пре мрака 17 августа, тако да се на њено пристизање ка угроженом левом боку III армије, у рејону Пецке, могло у најбољем случају рачунати тек 18 августа од подне.

Међутим, III армија не само што није била у кризи већ је, због неактивности 36 дивизије са фронта, могла лако одбити усамљени напад 13 пешадиске бригаде на крајњем левом крилу (Солдатовића Гајеви—к 372). Према томе, она је неактивношћу непријатеља добила време за организацију своје нове одбранбене линије и за очекивање појачања.

Док се уздржавање крупањске маневарске групе (42 дивизије, 11 и 13 бригаде) од ноћне акције 16/17 августа још може разумети (тешкоће терена, замор трупа, ненавикнутост на ноћне акције), њена неактивност по дану, 17 августа и неактивност 36 дивизије (изузев њеног 16 пешадиског пука) тога дана не могу се ничим правдати. Разлози као што су: уређење позадине 42 домобранске дивизије, рокирање 11 брдске бригаде на лево крило 42 дивизије и рокирање 13 пешадиске бригаде из рејона Крупња у рејон Пецке и одмор 36 дивизије могли би се примити у рововској војни, при стабилизацији фронта, где време и „ловљење момента" не играју улогу. Али таквим разлозима апсолутно нема места у маневарским операцијама, као што је била Церска, где сваки изгубљени дан и свака пропуштена прилика значе корак ближе поразу.

Седамнаести август спасао је, дакле, III српску армију сигурног пораза и припремио јој услове за даље вршење корисне улоге ослонца нападног маневра II српске армије у рејону Текериша. За V армију је тај дан значио пропуштање и последње шансе да ток битке преокрене у своју корист.

5

УЖИЧКА ГРУПА

(скица 5)

VI армија

VI армија пропустила је и 17 август вршећи споро и дангубно груписање за напад на српску Ужичку војску, углавном са два фронта: са Дрине, од Вишеграда и Старог Брода (у коме је требало да сарађује и 12 брдска бригада од Љубовије, уз Дрину, преко Рогачице) и из Санџака преко р. Лима, ради чега је требало претходно извршити захођење десним крилом преко Прибоја.

15 корпус: 1 дивизија (7 и 9 брдска бригада) одржала је свој мостобран на десној обали Дрине код Вишеграда; 48 дивизија (10 брдска бригада), прешавши Дрину 16 августа код Старог Брода, успела је да одбаци српске трупе ка с. Гостиљу; 12 брдска бригада наступала је пре подне од Љубовије у правцу југоисточног крила Љубовиског одреда (код Бaурића), али се по заповести Поћорека повратила назад, са задатком да наступа преко Рогачице у позадину српских снага које су стајале према Вишеграду, те да том претњом привуче на себе један део тих снага.

16 корпус скренуо је главном снагом са пљеваљског правца на правац ка Руду—Прибоју, остављајући према Пљевљу 8 брдску бригаду, која је наступала од Челебића ка Пљевљу.

Ужичка војска

Код Шумадиске дивизије II позива. — Непријатељска 10 брдска бригада, прешавши 16 августа Дрину код Старог Брода, предузела је, око 9 часова, напад на десну колону, која је око 14.15 часова напустила положаје које је држала 16 августа (с. Блаце—Панос—

к 654—с. Мусић) и повукла се на линију Јањача—Касарна—Гостиље—Дачим.

У 19 часова борба је престала на целом фронту.

Код Ужичке бригаде. — Због повлачења десне колоне Шумадиске дивизије II позива, командант Ужичке војске је у 15.25 часова наредио команданту Ужичке бригаде да одмах упути један батаљон форсираним маршем правцем Баре—Добри Поток—Љути Поток—Коњска Река у циљу прихвата десне колоне Шумадиске дивизије II позива. Поред тога наређено му је да пребачене трупе преко Дрине задржи тамо до ноћи, а затим да их повуче на десну обалу Дрине.

Код Лимског одреда. — Трупе које су држале Бујак успеле су да се приближе железничком мосту на Дрини и почеле су припреме за прелаз преко моста у току ноћи 17/18 августа (у правцу Мећеће).

Око 10 часова непријатељ (делови 16 корпуса) је напао на леви отсек Лимског одреда на фронту Столац—Радовића Брдо, али без успеха.

Пошто је десни отсек био исувише истакнут, а непријатељ јако притискивао леви отсек (на левој обали Лима), то је командант Лимског одреда наредио да се десни отсек повуче на Вихру. Повлачење је почело у 19 часова, а завршено у 4 часа 18 августа.

Пљеваљска дивизија била је тога дана у повлачењу ка Пријепољу. Према Пљевљу је остала непријатељска 8 брдска бригада (16 корпуса).

6

РАД СРПСКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

(скица 14)

На основи извештаја добијених у току 17 августа, Врховна команда ценила је ситуацију тога дана овако:

— на крајњем левом крилу III армије ситуација неповољна;

— на фронту II армије ситуација још није довољно јасна; на Церу код Текериша бије се бој; у рејону Шапца непријатељ је прикован, али није искључено да добије појачање, јер су у његовим рукама још Шабац и цела Мачва;

— на фронту I армије ситуација непромењена, могло би се очекивати неко изненађење од преласка непријатеља код Обреновца, ради дејства у бок и позадину II српске армије;

— на фронту Ужичке војске ситуација непромењена;

— на фронту Пљеваљске дивизије ситуација критична.

Закључак:

неповољна ситуација на левом крилу III армије вероватно ће бити поправљена ступањем у акцију Моравске дивизије II позива, која већ креће из Ваљева ка фронту Пецка—с. Остружањ;

критична ситуација Пљеваљске дивизије вероватно ће бити парирана даљим притиском Ужичке војске ка Вишеграду и предузетим мерама од стране команданта Ибарске дивизиске области у правцу Пљеваља;

најважније је у овој ситуацији потући непријатеља на фронту II армије, и то на греди Цера код Текериша, осигуравајући за то време десни бок ове армије приковањем непријатеља за Шабац и спречавањем његовог преласка преко Саве на фронту Обреновачког одреда, који је доста слаб;

Дунавска дивизија и Браничевски одред довољно су засад јаки да спрече непријатељу брзи прелаз преко Саве, односно Дунава, на својим отсецима.

Одлука Врховне команде: појачати II армију једном дивизијом из I армије, а Обреновачки одред једним пешадиским пуком и дивизионом артиљерије из Дунавске дивизије I позива. Остатак I армије, од једне

дивизије, задржати у својим рукама код Лазаревца, као стратегиску резерву.

Наређења Врховне команде:

— команданту Дунавске дивизије I позива — Београд: да одмах упути један пук пешадије са 1 дивизионом брзометне артиљерије у Обреновац, са задатком одбране граничног фронта од Колубаре до Ушћа, и

команданту I армије — Уб: да одмах упути једну дивизију у с. В. Бошњак и стави је привремено на расположење команданту II армије.

7

ОШТИ ПОГЛЕД НА ДРУГИ ДАН БИТКЕ

(скица 14)

Седамнаести август на аустроугарској страни. — Немајући резерви у својој позадини, а притом не вршећи никакво прегруписање по фронту, V армија продужује битку и тог дана са првобитним развојем својих снага на фронту Цер—Крупањ.

Командант V армије и тога дана оставља своје разбијено лево крило (21 дивизију) без ојачања, а суседну, 9 пешадиску дивизију, оставља да се усамљена носи са две дивизије (Комбинованом и Моравском I позива) Церске групе II српске армије. Ова дивизија чини покушаје да нападом спасе суседну, већ деморалисану 21 дивизију и успева да са 11 пешадиским пуком, уз садејство 16 пешадиског пука 36 дивизије, овлада Беглуком, важним ослонцем у међупростору II и III српске армије. Немајући снаге да прошири тај успех, а западши у кризу после неуспешног напада свог 102 пешадиског пука, 9 дивизија, благодарећи неактивности Комбиноване и Моравске I позива, успева да се одржи на свом положају испред теснаца р. Лешнице и да тиме добије читав један дан, који командант V армије

не искоришћује за ојачање 21 дивизије. Он и даље очекује брзу и ефикасну помоћ II аустроугарске армије, као једини спас за своје разбијено лево крило.

Седамнаести август на српској страни. — И овога дана идеја маневра битке остаје иста: извојевати победу у рејону Цера, а све остало је од споредниjeг значаја. У том циљу, кад је Врховна команда сазнала за испуштање Беглука, важног ослонца између унутрашњих крила II и III српске армије, наредила је упућивање Тимочке дивизије I позива за ојачање II српске армије, тако да ће она имати 4 пешадиске и 1 коњичку дивизију, са којом снагом треба да извојује победу у рејону Цера, а поред тога и да изолује непријатеља код Шапца, док код Цера не падне решење.

Моравска дивизија II позива треба да отклони кризу на левом крилу III српске армије, те да она остане на својим положајима и послужи као ослонац Церској групи II српске армије (код Текериша) за њено извођење главног удара.

Церска група, услед неактивности и нехармоничног рада својих дивизија (Комбиноване и Моравске) и отсутности команданта II српске армије са пресудног дела бојишта 17 августа[92]), пропустила је повољан тренутак да туче усамљену 9 пешадиску дивизију и да тиме још 17 августа доведе до решења Церске битке.

18 август — трећи дан битке

1

ЦЕРСКА ГРУПА

(скица 15)

Према Церској групи (Моравској и Комбинованој дивизији) била је тога дана усамљена 9 аустроугарска

[92]) Командант II српске армије налазио се 17 августа на р. Добрави, пратећи рад Шумадиске дивизије I позива.

дивизија, са јако заморених и проређеним трупама на широком фронту Тодоров Рт—Преки Рт—Гај—Спасовине—Беглук, са тежиштем снага на свом левом отсеку.

Напад Моравске дивизије I позива на отсек с. Југовићи—Беглук

По споразуму између команданата Комбиноване и Моравске дивизије I позива, иницијатива рада тога дана припала је Моравској дивизији I позива, која је тек у 10 часова почела наступање са свог полазног положаја Илијино Брдо—Калем—к 325 према отсеку с. Југовићи—Беглук. За напад Дивизија је била формирала две колоне:

лева, главна колона (3, 16 и 1 пешадиски пук и 6 пољских батерија) под личном командом команданта дивизије напада на отсек Беглук—с. Југовићи;

десна, помоћна колона (2 пешадиски пук, 2 пољске и 1 хаубичка батерија) остаје на положају Калем као наслон, а доцније се пребацује на к 325 и, према ситуацији, има да помогне напад леве колоне на Рашуљачу.

У 10 часова лева колона почела је пребацивање преко Церничке Реке, и без отпора је, око 14 часова, избила на Беглук, јер је непријатељ са њега отступио на Спасовине и Велику Главу. Са Беглука је колона наступала ка Спасовинама. Непријатељски батаљон који је био јужно од Велике Главе повукао се преко ње на линију непријатељских батерија између Велике Главе и Рашуљаче, те је у 18.30 часова 1 пешадиски пук избио на Спасовине. У то време почела је падати јака киша; непријатељ је под заклоном ове непогоде предузео повратни напад на Спасовине, али је био одбијен, те се повукао на Велику Главу.

Десна колона кренула је у 15.30 часова са Кика у наступање ка с. Југовићима, али јој је командант дивизије наредио да се врати на к 325, тамо да се утврди и брани.

Потом је командант дивизије издао заповест за преноћиште у оваквом распореду: 1 пешадиски пук, са

2 пољске батерије, на линији Шеварине—Спасовине фронтом ка Великој Глави; 16 пешадиски пук на линији Гробље—Беглук, са 1 батаљоном на Пребоју, за заштиту левог бока дивизије у вези са III армијом; 3 пешадиски пук код Вукомановог Гроба у резерви, са 1 батаљоном на к 287, позади положаја Беглук—Спасовине; 2 пешадиски пук са 2 пољске и 1 хаубичком батеријом на к 325 (јужно од Текериша).

Командант II српске армије, који је стигао на бојиште око 11 часова, био је незадовољан спорим наступањем Моравске дивизије I позива. Он је неколико пута позивао њеног команданта да му се лично јави (на Кику), али се то није могло извршити, јер је командант дивизије са пуковима своје леве колоне већ био с оне стране р. Цернице.

Наступање и напад Комбиноване дивизије преко Тројана и Борног Поља

Десна нападна колона Комбиноване дивизије (2 и 5 прекобројни пук и 1 батерија) држала је од вечери 17 августа линију Коњушница—Тројан—Велика и Мала Лисина—Парлог (к 368). У вези са нападом Моравске дивизије I позива, командант Комбиноване дивизије издао је у 8 часова заповест, по којој:

1 прекобројни пук са пољском батеријом креће одмах преко Кика и Парлога на Лисине и Тројан у циљу смењивања 2 и 5 прекобројног пука на линији Тројан—Водице—Лисине—Парлог и помагања напада на Рашуљачу преко Преког Рта.

2 и 5 прекобројни пук, са 2 пољске батерије, предузимају напад на Косанин Град у циљу овлађивања гребеном Цера. Ако се наступање не би даље продужило, ове трупе образују десно крило дивизије од Косаниног Града до к 589.

6 прекобројни пук остаје на линији Кик—к 330 спреман да са 6 пешадиским пуком II позива[93]) пре-

[93]) Овај је пук био упућен од стране команданта Шумадиске дивизије I позива 16 августа по подне преко Кривајске Косе

дузме напад преко Борног Поља ка Рашуљачи. Почетак напада одредиће се у складу са нападом Моравске дивизије I позива.

Хаубички дивизион на положају к 330—Кик—Радоњића Брдо.

Десна колона (2 и 5 прекобројни пук) остала је све до 17 часова у висини Тројана, ограничивши се на дејство артиљерије. Око 18 часова непријатељ је од Тодоровог Рта предузео напад на десни отсек, али је био одбијен.

Лева колона је била спремна за напад још у 10 часова, али је чекала на напад десне колоне Моравске дивизије I позива, који је почео тек око 15.30 часова, те је и лева колона Комбиноване дивизије после тог времена кренула у наступање, и то: 6 пешадиски пук II позива правцем Кик—Борно Поље—Рашуљача, а 6 прекобројни пук лево, такође на Рашуљачу. Наступање леве колоне било је умногоме олакшано дејством 1 прекобројног пука, чији је командант упутио са Тројана једну чету на Преки Рт, а са Водица 2 чете на Рашуљачу, у обухват непријатељских делова на Борном Пољу, Гају и Рашуљачи. Без јачег непријатељског отпора, лева колона је избила на Гај, а 1 чета 1 прекобројног пука заузела је Преки Рт. Али баш усред повољног развоја напада на Рашуљачу, око 18.30 часова, настала је силна непогода (провала облака са јаким ветром), а потом се убрзо смркло, те је лева колона заноћила на Гају и Преком Рту.

У 18.30 часова (пре непогоде) командант Комбиноване дивизије издао је преко телефона заповест команданту десне колоне да одмах предузме напад на Косанин Град.

Немајући никаквих извештаја после непогоде од својих нападних колона, а надајући се да је командант десне колоне извршио заповест, командант Комбино-

у састав III српске армије, али га је командант Комбиноване дивизије на Криваjској Коси задржао, због критичне ситуације код своје дивизије (у току 16 августа).

ване дивизије известио је команданта II српске армије да је Косанин Град заузет. Међутим, касније је добио извештај команданта 5 прекобројног пука са Тројана (писан у 21 час), по коме је непријатељ напао у 18 часова са Косаниног Града у десни бок трупа на Тројану, али је одбијен.

Командант десне колоне на Тројану је тек у 22 часа издао заповест за напад на Тодоров Рт, где су се у току поподнева 18 августа били прикупили два батаљона 11 пешадиског пука[94]) 9 дивизије, и тамо се утврдили у намери да 19 августа рано изврше напад на Тројан.

Напад десне колоне почео је после пола ноћи 18/19 августа, те ће бити изложен при опису догађаја 19 августа.

Поглед на рад Церске групе 18 августа

На српској страни. — После неактивности 17 августа требало је да бар наредни дан буде испуњен енергичним и усклађеним нападима обе дивизије Церске групе, те да се сламањем отпора усамљене 9 дивизије још тога дана доведе до решења битке.

Међутим, уместо да је Моравска дивизија I позива још у току ноћи 17/18 августа или бар у зору извршила прикупљање па да у напад крене најкасније у 6 часова 18 августа, она полази у напад тек у 10 часова, и то са полазног положаја к 325—Илијино Брдо—Калем, удаљеног преко 4 км од непријатељског положаја. Кад се има у виду да су према левој, главној колони Моравске дивизије, јачине 3 пешадиска пука и 6 пољских батерија, стајали свега 2½ батаљона и 3 батерије 9 дивизије на отсеку Велика Глава—Беглук, онда се утолико јаче истиче млитавост напада ове колоне, која је тек у 18.30 часова избила на Спасовине, уместо да је на леђима непријатеља, а у садејству са десном колоном Моравске дивизије I позива, избила преко Велике Главе на Рајин Гроб, обухватајући Рашу-

[94]) Укупне јачине око 1.000 људи, јер су 17 августа били преполовљени у борби код с. Juговића.

љачу са јужне стране. Десна колона Моравске дивизије I позива била је још неактивнија. Она је кренула у напад тек у 15.30 часова, заједно са левом колоном Комбиноване дивизије, која је још од 10 часова очекивала њен покрет. И, док је лева колона Комбиноване дивизије, без јачег непријатељског отпора, избила, око 18 часова, на Гај (испред фронта Рашуљаче), десна колона Моравске дивизије I позива, из неразумљивих разлога, враћена је на к 325 да се тамо утврди и „брани". Против кога? Заиста, чудновата уображена опасност од усамљене 9 аустроугарске дивизије, која се 18 августа налазила у тешкој кризи, притиснута нападом две дивизије II српске армије.

Још мање се може разумети недовољно енергичан рад десне колоне Комбиноване дивизије, која је још од 17 августа неактивна на Тројану, и својом неактивношћу пропушта и цео 18 август, иако је према тој колони било свега 2 батаљона на Косанином Граду (Тодоровом Рту).

Командант II српске армије, пошто је знатан део времена (до 11 часова 18 августа) оставио командантима Моравске и Комбиноване дивизије да се сами споразумеју и одлуче о томе шта да раде, ипак је осетио потребу да дође на бојиште код Текериша. Али његово лично присуство 18 августа није било од нарочитог утицаја на ток боја, као што је то било 16 августа. Сав његов утицај свео се на прекоре команданту Моравске дивизије I позива због спорог рада.

Тако је нападни бој 18 августа код Текериша, због касног и спорог, притом још и необједињеног напада Моравске и Комбиноване дивизије, остао нерешен, чиме је био изгубљен још један дан за дефинитивно решење Церске битке у српску корист.

На аустроугарској страни. — Усамљена 9 аустроугарска пешадиска дивизија супротстављала се 18 августа већ трећи дан знатној српској надмоћности. Она је 18 августа била развучена од Беглука до Тодоровог Рта (преко 10 км), са тежиштем снага на свом левом

отсеку, тежећи да важан гребен Цера, који је 21 дивизија напустила, поново одржи у својој власти. Због тог развлачења ка северозападу у правцу Косаниног Града (Тодоровог Рта), положај 9 дивизије био је слаб, нарочито на њеном десном крилу, услед чега су Беглук и Спасовине, поседнути само са 2½ батаљона и 3 батерије, убрзо пали.

Борба 9 дивизије 18 августа, као и прошла два дана, позитиван је пример борбе једне дивизије за стварање времена за долазак појачања. Међутим, добијено време ни 18 августа није било искоришћено од стране команданта V армије за прегруписање снага и ојачање растројеног левог крила своје армије. А помоћ од Шапца, у коју је он стално упирао очи, није се могла осетити, пошто су трупе 4 корпуса II армије стигле касно и заморене у Шабац.

Притиснута нападом тоструко јаче пешадије Комбиноване и Моравске дивизије I позива, која је продирала на целом фронту и на оба крила, 9 пешадиска дивизија се нашла 18 августа пред мрак у тешкој кризи. Наметала се природна одлука да се ноћ 18/19 августа искористи за повлачење на позадњи положај. Та опасност и потреба за повлачењем биле су схваћене и од стране команданта 9 дивизије, али је у Штабу V армије добијен извештај II аустроугарске армије да се 4 корпус налази у борбеном наступању, да је достигао линију Слатина—Заблаће и да ће са ње 19 августа рано наступати ка Скакалишту, у помоћ 9 пешадиској дивизији. Међутим, та је вест била нетачна, а за 9 дивизију фатална, јер је она и 19 августа остала у неравној борби против две дивизије II српске армије, са надом у помоћ 4 корпуса, која се никад није ни остварила.

И тако је ова, иначе ваљана, аустроугарска дивизија туђом кривицом остављена да у току 19 августа претрпи сигуран неуспех, а тиме повуче у општи неуспех и целу Хецендорфову и Поћорекову „Балканску казнену експедицију".

2

ПРЕЛАЗ КОЊИЧКЕ ДИВИЗИЈЕ У ОДБРАНУ

(скица 15)

Коњичка дивизија осванула је 18 августа на линији с. Богосавац (2 коњички пук)—с. Цуљковић (1 коњички пук)—Главица (4 коњички пук) са предњим деловима 2 коњичког пука код с. Дуваништа. 3 коњички пук се прикупио у с. Цуљковићу.

Намера команданта Коњичке дивизије била је да тога дана предузме наступање ка с. Чокешини и, даље, ка Дрини, а са једним делом дивизије да дејствује преко с. Богосавца и с. Дуваништа.

У 6 часова добијена је директива команданта II српске армије, издата 17 августа у ноћ, по којој Шумадиска дивизија I позива обуставља напад на Шабац и изолује га, а Коњичка дивизија, са појачањем од 1—2 батаљона и 1 пољском батеријом из Шумадиске дивизије I позива, оперише у правцу Лешнице, ради кидања везе између Шапца и Лознице и чишћења Мачве од заосталих непријатељских одељења. Коњичкој дивизији придаје се и Шумадиски дивизиски коњички пук.

Да би се оријентисао о ситуацији пред фронтом дивизије, командант Коњичке дивизије изашао је, око 7 часова, на Главицу, са које није могао приметити никакво непријатељско наступање. У повратку са Главице ка с. Цуљковићу добио је, око 8 часова, телефонски извештај команданта Шумадиске дивизије I позива да његова дивизија отступа под притиском непријатеља и да ће примити борбу на линији с. Варна—Шанчеви—Лескића Механа.

Добивши такав извештај, командант Коњичке дивизије ценио је ситуацију своје дивизије као критичну, јер су му оба бока била откривена. Како није добио ни намењена му 2 батаљона и батерију из Шумадиске дивизије I позива, он одустаје од намере да наступа ка с. Чокешини и одлучује да пређе у одбрану.

Стога наређује да се дивизија постепено повуче преко с. Грушића на положај Брестовац—Раскршће—с. Метковић и да на томе положају штити унутрашње бокове Шумадиске и Комбиноване дивизије. Поседање положаја извршено је у оваквом распореду:

2 коњичка бригада (4 коњички пук и 1 коњичка батерија) на отсеку Брестовац—Раскршће;

1 коњички пук и 1 коњичка батерија од Раскршћа до р. Думаче (с. Метковић), наслањајући се на 19 пешадиски пук код с. Варне;

3 коњички пук у резерви код с. Слатине;

2 коњички пук на Белом Камену, а у случају јачег непријатељског напада повлачи се на десно крило 1 коњичког пука преко с. Метковића.

При свом повлачењу од с. Богосавца ка с. Добрићу, 2 коњички пук је био, око 9 часова, нападнут од непријатељске пешадије (извиђачки делови 29 пешадиске дивизије) и, после борбе, која је трајала један час, задржао се на Белом Камену, одакле је, по наређењу команданта дивизије, кренуо, око 20 часова, за с. Слатину, у састав дивизиске резерве.

Увече је ситуација пред Коњичком дивизијом била оваква: непријатељ, јачине око 1 пешадиског пука са нешто артиљерије и коњице, на линији Грабовац—Косовац (западно од с. Беле Реке); с. Липолист, Бела Река и Добрић поседнута слабијим пешадиским одељењима са нешто артиљерије. Од с. Маова ка с. Добрићу наступао је један пешадиски пук са артиљеријом (74 пешадиски пук из 29 дивизије).

Поглед на рад Коњичке дивизије 18 августа

И тако је 18 августа неповољна ситуација Шумадиске дивизије I позива под Шапцем укочила Коњичку дивизију да, ојачана са 1—2 батаљона и 1 батеријом, изврши продирање преко с. Чокешине и тиме доврши растројство 21 ландверске дивизије, чији су остаци тога дана били распарчани на простору с. Петковица—с. Бела Река—с. Цуљковић—с. Липолист—с. Прњавор.

Међутим, прелаз Коњичке дивизије у одбрану не може се правдати неповољном ситуацијом Шумадиске дивизије I позива. Коњичка дивизија имала је довољно простора за своје активно дејство, па ју је тако и требало употребити, а не везивати је за положај.

Офанзива 4 корпуса од Шапца 18 августа бар донекле је, према томе, олакшала катастрофалну ситуацију растројене 21 дивизије.

3

ШАБАЧКА ГРУПА

Заповест команданта 4 корпуса за напад

(скица 15)

Командант 4 корпуса (генерал Тршћански) претпостављао је да се под Шапцем налазе 2 српске дивизије: Дринска I позива код с. Јевремовца и Шумадиска дивизија I позива источно од села. Он се одлучио да свој корпус који је 17 августа увече био прикупљен на просторији с. Грабовци (31 дивизија)—с. Витојевци (32 дивизија) пребаци у току ноћи 17/18 августа преко моста код Шапца, па да 18 августа рано, најпре фронталним нападом, помогнут фланкирајућом артиљериском ватром са Турског Гробља, задобије потребан простор за развој трупа на линији с. Јевремовац—с. Причиновић—с. Јеленча—Мишар. У духу те одлуке издао је, око 20 часова, 17 августа, заповест према којој:

31 дивизија креће у 20 часова од с. Грабоваца, прелази Саву преко моста и групише се за напад на јужној ивици Шапца, са обе стране пута ка с. Причиновићу;

32 дивизија прелази Саву преко моста после 31 дивизије, од 2 часа 18 августа, и групише се на југоисточној ивици вароши, између 31 дивизије и Саве, фронтом ка Мишару;

29 дивизија (9 корпуса) групише се западно од 31 дивизије, с обе стране пута за Јевремовац.

Корпусна резерва: 38 и 44 пешадиски пук на Камичку, позади десног крила 29 дивизије.

Почетак напада 18 августа у 5 часова.

Први циљ напада с. Јевремовац — с. Причиновић — Јеленча — Мишар.

Коњица, западно од 29 дивизије, извиђа и хвата везу са левим крилом V армије (у правцу с. Липолиста).

Литгендорфова дивизија (пола 7 дивизије са маршевским и ландштурмским јединицама, укупно 11 батаљона и 50 оруђа) поседа ивицу утврђеног Шапца.

Одбрана Шумадиске дивизије I позива (скица 15)

Шумадиска дивизија је осванула 18 августа на положају Мишар—Потес—с. Јевремовац у оваквом распореду:

11 пешадиски пук са 2 пољске и 1 хаубичком батеријом на отсеку Мишар—Јеленча до р. Думаче;

10 пешадиски пук на Потесу, са 3 пољске и 1 хаубичком батеријом;

19 пешадиски пук са 1 пољском батеријом западно од Потеса до Јевремовца (закључно);

12 пешадиски пук и 1 батерија у дивизиској резерви позади 10 пешадиског пука; батерија код с. Д. Врањске.

Напад на центру (на фронту 10 пешадиског пука). После 6 часова 31 дивизија својим првим борбеним редом кренула је у напад на Потес, са тежиштем према десном крилу 10 пешадиског пука, и око 9.15 часова пукови првог борбеног реда достигли су свој први циљ напада — косу код с. Причиновића, где је, по наређењу корпусне команде, дат одмор.

Тим успехом 31 дивизије, центар распореда Шумадиске дивизије I позива био је угнут код с. Причиновића, те због тога ни крила дивизиског распореда нису могла остати на дотадашњим местима. Зато је ко-

мандант дивизије наредио, у 7 часова, прикупљање трупа ка линији Лескића Механа—Шанчеви—Г. Врањска—Варна, на десној обали р. Думаче, и то:

11 пешадиски пук (десно крило) код Лескића Механе; 19 пешадиски пук (лево крило) код с. Варне; 12 пешадиски пук (дивизиска резерва) да одмах поседне Шанчеве (позади с. Д. Врањске) и да заштити повлачење 10 пешадиског пука.

У току овог повлачења добијен је телефонски извештај II српске армије да се из с. В. Бошњака упућује у састав Шумадиске дивизије I позива коњички пук Тимочке дивизије I позива.

После повлачења је извршено поседање положаја на десној обали Думаче у оваквом распореду:

десни отсек (11 пешадиски пук, 2 пољске и 1 хаубичка батерија) од р. Добраве до Мрмољац Потока, у висини Лескића Мехaне;

центар (12 пешадиски пук, 2 пољске и 1 хаубичка батерија) од Мрмољац Потока до с. Г. Врањске;

леви отсек (19 пешадиски пук са своја 2 батаљона и 2 батаљона 10 пука и 1 пољска батерија): од с. Г. Врањске до к 162 на десној обали р. Думаче код с. Варне;

дивизиска резерва (10 пешадиски пук са своја 2 батаљона и 2 батаљона 19 пешадиског пука) на Орловцу;

Тимочки дивизиски коњички пук код с. Кујавице.

Продужење напада 4 корпуса

Сазнавши да су Срби напустили положаје који доминирају Шапцем, командант 4 корпуса наредио је, у 11 часова, продужење наступања на југ, ка новом српском положају, за који се није знало где се налази. По том наређењу наступају:

29 дивизија на простор с. Добрић — с. Варна;

31 дивизија ка с. Слатини — с. Бунарине Мале;

32 дивизија штити источни бок корпуса код Мишара—Јеленче, а са одредом од 2 батаљона са 2 хау-

бичке батерије код к 164 јужно од с. Церовца, да спречи надирање српских трупа преко тог простора;

корпусна резерва (4 батаљона) групише се на раскрсници 2 км североисточно од с. Богосавца.

Према том наређењу, 29 и 31 дивизија продужиле су наступање (29 дивизија од с. Јевремовца, у који је пре подне ушла без борбе), које је вршено споро, јер су трупе биле преморене. Наступање се вршило густим постројима, пошто се сматрало да су Срби отступили далеко на југ. Због тога се и десило да су челни пукови обеју дивизија били изненађени јаком ватром са новог положаја Шумадиске дивизије I позива. Пошто су том изненадном ватром трупе биле деморалисане, нарочито трупе 29 дивизије, то је њен командант био принуђен да нареди повлачење дивизије ка с. Јевремовцу.

Око 19.30 часова издата је заповест за преноћиште на линији: с. Маове — с. Д. Врањска — к 127 (северно од с. Церовца) — Мишар.

У то време командант II аустроугарске армије наредио је преко телефона да група Тршћанског 19 августа што раније продужи напад десним крилом ка с. Текеришу, са довољним обезбеђењем левог крила.

Распоред Шумадиске дивизије I позива на преноћишту 18/19 августа:

на крајњем десном крилу код с. Орида: 2 батаљона 6 пешадиског пука III позива и 4 Дебанжова топа;

Тимочки дивизиски коњички пук код с. Кујавице;

десни отсек (11 пешадиски пук, 2 пољске и 1 хаубичка батерија) од с. Жабара до Мрмољац Потока;

центар (12 пешадиски пук, 2 пољске и 1 хаубичка батерија) од Мрмољац Потока до с. Г. Врањске;

леви отсек (19 пешадиски пук са своја 2 батаљона, 2 батаљона 10 пука и 1 пољском батеријом) од с. Г. Врањске до с. Варне;

лева побочница (10 пешадиски пук без 2 батаљона, 1 пољска батерија и Шумадиски дивизиски коњички пук) на Слатини (к 205);[95])

дивизиска резерва: 2 батаљона 19 пешадиског пука на Орловцу (источно од с. Варне).

Поглед на рад Шабачке групе 18 августа

Рад групе Тршћанског. — Дивергентно развијање целе групе од три дивизије (29, 31 и 32) из једне тачке — Шапца — ради извођења фронталног напада на Шумадиску дивизију I позива било је велика тактичка погрешка.

Групу Тршћанског требало је развити на ширем простору и дати јој маневарски замах за удар у леви бок Шумадиске дивизије I позива, а за такав тактички маневар било је довољно слободног простора. Уместо чисто фронталног напада, који је извођен 18 августа, требало је предузети комбиновани фронтални и бочни напад. За извођење фронталног напада довољно је било употребити 32 дивизију и половину 7 дивизије Литгендорфа у циљу привезивања Шумадиске дивизије I позива, а од 31 и 29 дивизије требало је образовати маневарску групу источно и западно од села Мајура и упутити је преко линије с. Богосавац — с. Маове општим правцем с. Маове—с. Слатина—с. Синошевић. Са тог правца, група би могла извршити снажан удар у леви бок и позадину Шумадиске дивизије I позива, било да се она задржи на положају Мишар—Потес—Јевремовац било да заузме положај на десној обали р. Думаче или на десној обали р. Добраве. Пред снажним бочним ударом те групе, Шумадиска дивизија I позива тешко да би се могла задржати 18 августа на десној обали р. Думаче, на положају Лескића Механа (с. Церовац) — с. Г. Врањска — с. Варна (к 162), те би

[95]) Та је побочница образована из дивизиске резерве, када је, око 11.30 часова, била примећена једна непријатељска колона у наступању преко Варне ка Слатини.

се морала још тога дана повући на десну обалу р. Добраве, очекујући долазак појачања. Само, напуштањем положаја на десној обали р. Думаче открио би се непријатељу (десном крилу групе Тршћанског) правац продирања ка Текеришу — у десни бок Комбиноване дивизије. А продирући ка Текеришу, та група је могла доћи у везу са остацима 21 дивизије на правцу од с. Бела Река — с. Цуљковић и повући их поново у акцију, што би довело и Коњичку дивизију у тешку ситуацију.

Својим фронталним нападом из Шапца 18 августа, група Тршћанског дозволила је Шумадиској дивизији I позива не само да — без појачања — добије цео дан, 18 август, држећи положај на десној обали р. Думаче (Лескића Механа—Шанчеви—Г. Врањска—с. Варна) већ и наредни дан, 19 август. Таквим својим погрешним радом група Тршћанског пропустила је прилику да помогне 9 пешадиској дивизији, која је почев од 18 августа запала у кризу; та криза се 19 августа у подне претворила у пораз и отступање 9 дивизије.

Рад Шумадиске дивизије I позива. — Одлука команданта II српске армије да се 18 августа обустави напад Шумадиске дивизије I позива и да се Шабац само изолује била је сасвим умесна и сачувала је дивизију од излишних губитака и вероватног пораза. Да је Шумадиска дивизија I позива наставила напад и у току 18 августа, имала би против себе, поред огромне надмоћности непријатељске артиљерије, још и непријатељске три дивизије (29, 31 и 32) и јаку посаду Шапца (Литгендорфова група). Притом би се Шумадиска дивизија I позива нашла у неповољном распореду, јер би, привезана фронтом за јако утврђени Шабац, изложила свој леви бок удару непријатељске 29 дивизије.

Својим извлачењем испред припремљеног удара знатно надмоћније групе Тршћанског и рационалним групним поседањем положаја Лескића Механа (с. Церовац) — Шанчеви — с. Г. Врањска — с. Варна (к 162),

та дивизија је добила цео 18 август и омогућила заштиту десног бока Церске групе.

Овом успеху Шумадиске дивизије I позива, поред доброг држања њених јединица, допринели су, у првом реду, погрешно груписање снага групе Тршћанског, млитав рад њених заморених трупа, које су споро наступале, и њихова слабија тактичка извежбаност у односу на искусне борце Шумадиске дивизије I позива.

Но, и поред успеха Шумадиске дивизије I позива у току 18 августа, осетила се њена недовољна снага према несразмерно великој надмоћности групе Тршћанског. Почела се тада све више истицати потреба да се, поред Шумадиске I позива и Коњичке дивизије, овај део фронта појача још једном пешадиском дивизијом из стратегиске резерве, те да се поузданим затварањем праваца од Шапца створи солидан ослонац отсудном залагању Церске групе код Текериша.

Међутим, због кризе на десном крилу III српске армије, настале испуштањем Марјановића Виса и због задржавања Тимочке дивизије II позива на Убу и у току 18 августа, Шумадиска дивизија I позива била је препуштена самој себи, да се и у току 19 августа сама бори против бројно надмоћније групе Тршћанског.

Али, због крајње исцрпености 9 пешадиске дивизије, Церска група је 19 августа изборила решење Церске битке пре но што је десно крило групе Тршћанског било у стању да пружи помоћ угроженој 9 пешадиској дивизији.

Тиме, а и рђавим радом групе Тршћанског у току 19 августа, Шумадиска дивизија I позива, као што ће се видети, успела је да 19 августа, без појачања из стратегиске резерве, изврши свој задатак.

4.

У ЗАПЛАВИ ЈАДРА

Напад 13 корпуса (скица 15)

Команда 13 корпуса, због слабе везе, била је недовољно обавештена о бојном распореду 13 корпуса и о 12 брскoј бригади (из састава 15 корпуса).[96])

За 18 август командант 13 корпуса наредио је напад у оваквом распореду: 36 дивизија напада на фронт Марјановића Вис—Гробље (искључно); 11 брдска бригада, потчињена 36 дивизији, напада на Гробље; 42 дивизија напада на фронт Рађевски Камен—Церик—Шумер; 13 пешадиска бригада, потчињена 42 дивизији, напада на Баштавско Брдо.

Идеја нападног маневра била је: за 36 дивизију — напад јаким левим крилом преко Марјановића Виса, а десним крилом (11 брдска бригада) преко Гробља; за 42 дивизију — нападајући јаким левим крилом отсек Рађевски Камен—Шумер заходи на север; 13 пешадиска бригада заузимањем Баштавског Брда обезбеђује десно крило и позадину 42 дивизије.

Одбрана Дринске дивизије II позива (скица 15)

Борба на Марјановића Вису. — Десни отсек Дринске дивизије II позива Марјановића Вис—Ровиште имао је посаду од два батаљона 3 прекобројног пука, 1 брдску батерију и 1 пионирску чету. Једна чета са Марјановића Виса била је упућена на Стражу (на Влашић Планину) за везу са Моравском дивизијом I позива.

На Марјановића Вис је нападао левокрилни, 16 пешадиски пук 36 дивизије. Потпомогнут јаком артиљериском ватром, он је предузео по подне комбиновани

---

[96]) По првобитном наређењу та је бригада требало да садејствује 13 корпусу од Љубовије преко Пецке. Међутим, 17 августа бригада је враћена од Љубовије ка Рогачици, ради садејства VI армији.

напад на Марјановића Вис и Ровиште и то: са фронта преко Алексиног Брда и на десни бок преко Осоја (југозападне падине планине Влашић) и долине р. Завлачице. Око 16 часова непријатељ се приближио на даљину јаке пешадиске ватре, тукући посаду Марјановића Виса јаком бочном ватром из долине р. Завлачице. Из дивизиске резерве могла се упутити у појачање само 1 чета. Око 17 часова 2 чете са Ровишта отступиле су на Овчаревац, а непријатељска колона из долине р. Завлачице развила се обухватно према десном боку Марјановића Виса и отворила је снажну бочну ватру. Поколебана посада Марјановића Виса почиње, у 17.30 часова, повлачење на Овчаревац, у почетку у реду, а потом у растројству, јер су се трупе на шумовитом земљишту под јаком непријатељском хаубичком ватром измакле из руку старешина, тако да се нису могле задржати ни на прихватном положају Овчаревац, већ су се до 21.30 часова прикупиле на Ратковцу, 5 км југоисточно од Марјановића Виса. Непријатељ није гонио, већ се задржао на Марјановића Вису.

Испуштањем Марјановића Виса десни бок Дринске дивизије II позива био је откривен, а комуникација III српске армије с. Завлака—с. Осечина—Ваљево угрожена. Поред тога претио је и потпун прекид везе III са II српском армијом, јер је непријатељ могао избити на гребен планине Влашић.

Међутим, непријатељ се задовољио само тактичким наткриљавањем III српске армије, а није ни имао снаге да врши продор преко планине Влашић.

У току ноћи 18/19 августа затварање правца долином Јадра од Завлаке ка Старој Судници (на друму) поверено је Јадарском четничком одреду.

Командант III српске армије, у духу свога задатка упорне одбране, а знајући да му пристиже Моравска дивизија II позива, наредио је да се предузме преотимање Марјановића Виса. У томе циљу, а и ради одбране положаја Гробље, у току ноћи 18/19 августа послата су Дринској дивизији II позива појачања: 2 батаљон (3 чете) 5 пешадиског пука I позива, 3 ба-

таљон 17 пешадиског пука I позива, 4 батаљон 6 пешадиског пука I позива (3 чете) и 2 брдска топа.

Ове су јединице стигле после 23 часа позади Гробља.

Борбе на левом отсеку к 241—к 263—Гробље. — Посаду отсека сачињавали су два батаљона 3 прекобројног пука и три пољске батерије, а нападала га је 36 дивизија центром (на к 241—к 263) и десним крилом са 11 брдском бригадом на Гробље.

Центар 36 дивизије кренуо је у напад (око 10 часова) са линије Логор—Преко Брдо, спуштајући се у долину р. Ликодре, а десно крило (11 бригада) око 10 часова почело је спуштати своје стрељачке стројеве са Бељевине и Нединог Брда у долину Белоцркванске Реке према Гробљу.

Тежиште непријатељског пешадиског напада било је управљено ка Гробљу, али је напад вођен уз слабо помагање артиљериске ватре. Око 18 часова непријатељска је пешадија подишла на 200—300 метара од главне борбене линије на Гробљу, те је изгледало да непријатељ припрема јуриш; али, обухваћена уздужном ватром 5 пољске батерије са к 263, непријатељска пешадија испред Гробља се поколебала и у 19 часова почела се повлачити.

Са наступањем ноћи борба је на овом отсеку престала; непријатељ се повукао на 600—700 метара.

У вези са заузимањем Марјановића Виса, непријатељ је успео да са Протолиса продре у с. Завлаку и да одатле мало потисне остатак Јадарског четничког одреда. Ноћни напад непријатеља, око 23 часа од с. Завлаке на четнички одред јужно од села одбијен је око пола ноћи, али се непријатељ задржао у селу.

Одбрана Дринске дивизије I позива

Леви отсек Дринске дивизије I позива Шумер—Баштавско Брдо—к 372 имао је посаду од 1 батаљона 5 пешадиског пука I позива, 5 пешадиског пука II позива (јачине око 600 људи); 1 батаљона 6 пешадиског

пука I позива; 1 пољске и 1 брдске батерије, свега око 4 батаљона и 2 батерије. На крајњем левом крилу, на Солдатовића Гајевима, био је Дрински дивизиски коњички пук.

Око 6.30 часова 13 пешадиска бригада наступала је у правцу Солдатовића Гајева са очигледном тежњом обухвата левог крила Дринске дивизије I позива на Баштавском Брду, захватајући десним крилом Вртаче. Борба се развила свом жестином. Упућен је у борбу и последњи батаљон 6 пешадиског пука I позива из дивизиске резерве.

Сазнавши о озбиљности ситуације на крајњем левом крилу, према Солдатовића Гајевима, командант III српске армије упутио је из армиске резерве са Мајдана код Старе Суднице (југоисточно од с. Завлаке) два батаљона 17 пешадиског пука I позива и 1 пољску батерију на расположење команданту Дринске дивизије I позива. То појачање стигло је на Селиште (источно од к 372) у 14 часова.

Увођењем у борбу последњег батаљона 6 пешадиског пука I позива из дивизиске резерве стање се на крајњем левом крилу изменило, те је у 10 часова 13 пешадиска бригада почела повлачење ка Мрамору (к 575, 5 км југоисточно од Крупња).

Десни отсек Средње Брдо—Рађевски Камен—Церик имао је посаду од 5 пешадиског пука I позива (3 батаљона), 2 пољске и 1 брдске батерије, свега 3 батаљона и 3 батерије.

На десни отсек непријатељска 42 домобранска дивизија није нападала 18 августа, већ се ограничила на артиљериску ватру на Рађевски Камен и Церик. 42 дивизија је очекивала да се 36 дивизија приближи обема обалама р. Јадра.

Одбрана Љубовиског одреда (скица 15)

Овај је одред (јачине два и по батаљона III позива и 1 позициске батерије) био 18 августа потпуно усамљен и без везе са III српском армијом.

У 6 часова непријатељ (Иштвановићев одред, јачине 2 батаљона и 12 брских хаубица) напао је на линију Зеленик—Бобија—Прослоп.

У 9.30 часова ситуација Љубовиског одреда била је критична, али је тада добијен извештај да стиже у помоћ Моравска дивизија II позива, чији је 1 батаљон стигао тек око 19 часова и посео Осоје и Зеленик.

Борба је на целом фронту Љубовиског одреда вођена целог дана, а престала је тек са наступањем ноћи.

И тако непријатељ није успео да потисне Љубовиски одред, који се одржао на вододелници Осоје—Зеленик—Прослоп.

Пристизање Моравске дивизије II позива (скица 15)

Моравска дивизија II позива маршевала је и целу ноћ 17/18 августа, а 18 августа у 6 часова већ је прошла с. Ставе и, око 11 часова, чела њених колона стизала су на линију Бељевине (северно од Пецке) — Равачки Брег.

Како је командант III српске армије наредио у 8.30 часова да 2 батаљона иду на појачање Љубовиског одреда, на Прослоп, то је лева дивизиска колона (1 пешадиски пук) продужила марш према Дреновом Кику, на који је стигла око 17 часова.

Појава ове колоне јако је морално утицала на непријатеља (13 пешадиску бригаду), тако да више није покушао да предузме напад.

Десна колона Моравске дивизије II позива задржала се код Равачког Брега.

Поглед на операције у заплави Јадра 18 августа
(скица 15)

Преживевши 17 августа свој најкритичнији дан, III српска армија је имала још да издржи своју последњу кризу, у току пре подне 18 августа, јер је од подне тога дана почела пристизати Моравска дивизија II позива,

чијом је појавом на бојишту III српске армије криза била отклоњена.

Да издржи и ту последњу кризу, ишла јој је на руку неактивност непријатељске Крупањске маневарске групе. Командант 13 корпуса, уместо да у току пре подне 18 августа врши енергичан напад уједињеном снагом Крупањске групе (42 домобранска дивизија, 11 брдска и 13 пешадиска бригада) на лево крило и бок III српске армије, једновремено са нападом 36 дивизије на десно крило III српске армије (Марјановића Вис), он пропушта и тај последњи повољан тренутак да постигне успех. Он напушта првобитну идеју обухватног маневра против левог крила III српске армије, и тежиште своје акције помера ка центру, везујући напад 11 брдске бригаде и 42 домобранске дивизије за напад десног крила 36 дивизије, остављајући и тога дана своју 13 пешадиску бригаду да усамљена врши безуспешан напад на лево крило III српске армије (Баштавско Брдо—к 372).

Што је још мање разумљиво, 42 домобранска дивизија, која је као најјача образовала језгро групе, била је целог дана 18 августа у улози посматрача, не вршећи напад на одређени јој отсек Рађевски Камен—Шумер. Тиме је оставила суседне бригаде — 11 брдску и 13 пешадиску — да усамљено изводе напад: прва на Гробље, а друга на лево крило III српске армије (Баштавско Брдо—к 372).

Таквим својим погрешним груписањем и спорим радом, Крупањска маневарска група, која је требало да појача кризу III српске армије, насталу испуштањем Марјановића Виса, и да у последњем тренутку преокрене исход битке у корист V аустроугарске армије, како је то замишљао њен командант, пружила је могућност III српској армији да издржи на својим положајима до доласка Моравске дивизије II позива.

Пристизањем Моравске дивизије II позива од подне 18 августа на бојиште III српске армије, не само што је било потпуно обезбеђено њено лево крило, већ је била створена опасност за Крупањску маневарску

групу, нарочито за 42 домобранску дивизију, чије је десно крило, после повлачења 13 пешадиске бригаде чак на Мрамор (к 575), било сада изложено бочном удару Моравске дивизије II позива.

Долазак Моравске дивизије II позива, чије је усиљено маршевање од Уба до рејона Пецке износило око 70 км, пређених за две ноћи и један и по дан, спасао је III српску армију и дао јој могућност да приступи отклањању кризе на своме крајњем десном крилу, створене испуштањем Марјановића Виса.

Заблуде Команде V аустроугарске армије о успеху групе генерала Тршћанског (скица 15)

Око 20.45 часова 18 августа добијен је у Штабу V аустроугарске армије извештај команданта II аустроугарске армије да ће група генерала Тршћанског (4 корпус и 29 дивизија 9 корпуса) кренути 19 августа у 4 часа у наступање са линије с. Слатина—с. Заблаће ка Скакалишту.

На основу тог извештаја, командант V аустроугарске армије наредио је око 22 часа, за 19 август: да 9 дивизија одржи положај Рашуљача—Тодоров Рт, те да се придружи наступању 4 корпуса, који ће 19 августа, рано изјутра, наступати са линије Слатина—Заблаће ка Скакалишту. Правац наступања 9 дивизије биће Текериш—Кик—к 330—Букорска Глава—планина Влашић. Остатак 21 дивизије имао је рано изјутра да нападне преко Цера, Тодоровог Рта, 13 корпус има да достигне циљеве од 18 августа, и, по могућности, да помогне 9 дивизију, у ком циљу 36 дивизија треба да држи јаку резерву позади свог левог крила.

Да је командант V аустроугарске армије познавао праву ситуацију код групе генерала Тршћанског, сигурно би донео друкчију одлуку. Та је група до 9.30 часова 18 августа напредовала једва 2 км, а 18 августа увече није била на линији с. Слатина—с. Заблаће, већ на линији с. Мишар—с. Д. Врањска—с. Маове. У не-

посредној њеној близини налазила се Шумадиска дивизија I позива, која није отступила далеко на југ, како се замишљало у команди групе, већ је држала положај на десној обали р. Думаче с. Варна—к 162—с. Г. Врањска—с. Церовац, који је још од пре подне 18 августа почела утврђивати за упорну одбрану.

И тако је Команда V аустроугарске армије постала жртва обмане, како у погледу употребљивости 21 дивизије тако и, нарочито, у погледу помоћи са стране групе Тршћанског.

Да није било тих обмана, било је још могуће да се у току ноћи 18/19 августа предузму мере да се 9 дивизија, која је, после пораза 21 дивизије, образовала северно крило V армије, повуче на први позадњи положај и тиме спасе сигурног пораза, који ју је очекивао 19 августа на њеном дотадашњем положају. На новом положају она је могла сачекати било појачање било садејство групе Тршћанског. У сваком случају имала би повољнију ситуацију него на свом дотадашњем положају.

5

УЖИЧКА ГРУПА

(скица 5)

VI аустроугарска армија

16 корпус. — Главнина корпуса са предњим деловима стигла је 18 августа увече на доњи ток Лима код Руда и Устибара, а 8 брдска бригада наступала је ка Пљевљу.

15 корпус. — 1 пешадиска дивизија (7 и 9 брдска бригада) држала је своје мостобране на десној обали Дрине код Вишеграда; 10 брдска бригада (48 дивизије), пребачена преко Дрине 16 августа, потисла је српске трупе ка Гостиљу. 12 брдска бригада (48 дивизије) дејствовала је према Рогачици.

40 хонведска дивизија, после врло заморних маршева, стигла је 18 августа из Сарајева у Рогатицу.

Српска Ужичка војска

Шумадиска дивизија II позива остала је у току 18 августа на својим положајима, водећи слабије борбе према Вишеграду. Трупе десне колоне држале су положај В. Гостиље—Јањача.

С обзиром на повлачење Лимског одреда на линију Вихра—Варда, Шумадиска дивизија II позива предузела је мере за заштиту свог левог бока.

Ужичка бригада, по наређењу команданта Ужичке војске, упутила је два батаљона 4 пешадиског пука II позива преко Биоске—Палисада ка с. Јабланици, да затворе правац Прибој—Чајетина.

Према Рогачици је примећен, код с. Бачевине, непријатељски одред (12 брдска бригада) који је потиснуо чете III позива.

По наређењу команданта Ужичке војске упућен је један батаљон III позива на Дебело Брдо, ради осигурања правца ка Ваљеву.

Лимски одред. — Због повлачења трупа на левој обали р. Лима, трупе на десној обали Лима повукле су се на Вихру и Варду. Трупе на левој обали водиле су борбу против делова 16 корпуса до мрака 18 августа, па су се повукле на његову десну обалу око Руда. Батаљон III позива (веза са црногорском Пљеваљском дивизијом), после борбе на Јаворју и Јаблану повукао се у правцу Балковића и Врбова.

Црногорска Пљеваљска дивизија, после повлачења из Пљеваља у току 17 августа, прикупљала се 18 августа код Пријепоља ради примања борбе. Према Пљеваљској дивизији наступала је ка Пљевљу 8 брдска бригада, јачине 4 батаљона, 6 брдских топова, 12 митраљеза, 1 пионирског одељења, 2 ескадрона коњице и 500—600 наоружаних муслимана.

6

РАД СРПСКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

(скица 15)

Процена ситуације. — На основи извештаја добијених у току 18 августа као и телефонских разговора вођених са командантима армија, у Врховној команди дошло се до закључка: да је ситуација на целом фронту доста повољна *и да решење битке има да падне на фронту II српске армије, и то на церском отсеку, где бију бој Комбинована и Моравска дивизија I позива.*

Ситуација на фронту III српске армије не задаје бриге, јер је благовремено стигла Моравска дивизија II позива на угрожено крајње лево крило армије.

Дејство, пак, непријатеља (12 брдска бригада) од Рогачице преко Дебелог Брда, где се налазе само две допунске чете, које припадају III српској армији, могла би парирати Ужичка војска.

Што се тиче северног фронта, на коме се налази Обреновачки одред, Дунавска дивизија I позива и Браничевски одред, непријатељ према њему очигледно демонстрира, јер ни после толико дана не предузима озбиљнију акцију.

Одлука Врховне команде: Појачати лево крило II српске армије на Церу, где бију, већ трећи дан, отсудан бој Комбинована и Моравска дивизија I позива, ако то ситуација на десном крилу армије, у рејону Шапца, дозвољава. Стога се оставља команданту армије да о томе донесе дефинитивну одлуку и, према ситуацији, употреби Тимочку дивизију I позива, која му је раније стављена на расположење.

Команданту Ужичке војске ставити у дужност осматрање и обезбеђење правца Рогачица—Ваљево.

Наређења Врховне команде:[97])

Команданту II армије — В. Бошњак: „Ако није хитна потреба, да се дивизија из I армије, која Вам је

[97]) Велики рат Србије, књига I, стр. 191 и 192.

стављена на расположење, употреби против Шапца, нека она продужи марш на Текериш и њоме потпомогните ђенерала Гојковића[98]) за напад на непријатеља.“

Команданту Ужичке војске — Вардиште: „Наредите одмах да се правац Рогачица—Ваљево јаче осматра и довољно обезбеди, јер се у томе правцу, по извештају команданта III армије, појављују непријатељске патроле.

На Дебелом Брду сада се налазе 2 слабе чете од допунских трупа из III армије; појачајте их одмах“.

Одлука Врховне команде за енергичније дејство од Текериша била је правилна, само није било умесно стављати команданта II армије у дилему о правцу употребе Тимочке дивизије I позива. Таквом неодлучношћу само је изгубљено време да се Тимочка дивизија I позива благовремено употреби за дејство у леви бок непријатеља у долини Јадра, како је било замишљено основном идејом маневра битке.

За отклањање опасности са правца Шапца, док се не доврши маневар главном снагом II српске армије (Комбинована, Моравска I и Тимочка I позива), требало је још тога дана упутити Тимочку дивизију II позива са Уба у помоћ Шумадиској I позива. Према процени ситуације саме Врховне команде, непријатељ на северном фронту према Обреновачком одреду, Дунавској дивизији I позива и Браничевском одреду само демонстрира, те према томе више није било разлога задржавати и даље Тимочку дивизију II позива на Убу.

Штавише, очигледно демонстративно држање непријатеља на северном фронту требало је да покрене Врховну команду на још енергичнију одлуку: да Дунавску дивизију I позива скине са северног фронта и пребаци је западно од Колубаре, у циљу груписања максималне снаге за битку, јер је задржавање две

[98]) Командант Моравске дивизије I позива.

оперативне дивизије (Дунавске I и Дунавске II позива) на отсеку Београд—Рам 18 августа било сувишно.

Усиљено маршовање Тимочке дивизије I позива 18 и 18/19 августа (скица 15)

Тимочка дивизија I позива одмаршовала је 17 августа од Лазаревца на Уб (22 км), а 18 августа продужила је маршовање ешелонима преко с. Коцељеве до с. В. Бошњака и с. Брдарице (37 км), где је ушла у састав II армије.

Командант II армије наредио је 18 августа да Тимочка дивизија I позива још увече настави марш и стигне у простор с. Волујац—с. Румска (20 км).

Тимочка дивизија је 18 августа увече кренула, по ешелонима, на марш, и у зору 19 августа прикупила се, такође по ешелонима, ка својим маршевским циљевима (Волујац—Румска).

С обзиром на основну идеју маневра битке — дејство у леви бок непријатеља у долини Јадра — и стварну ситуацију, Тимочку дивизију I позива требало је упутити 18 августа увече правцем с. В. Бошњак—с. Градојевић—с. Г. и Д. Сипуља—с. Г. и Д. Бадања, ради дејства у леви бок и позадину 13 корпуса. Упућена тим правцем 18 августа увече, Тимочка дивизија I позива узела би учешће у бици још у току 19 августа, док је 13 корпус још био ангажован према III армији, те би њено дејство у леви бок и позадину 13 корпуса било од пресудног резултата. Међутим, онако како је стварно поступљено, Тимочка дивизија I позива вршила је излишан покрет од с. В. Бошњака ка простору с. Румска—с. Волујац, одакле је враћена и упућена, 19 августа, преко Текериша, на југ ка планини Влашићу (Стража), ради дејства на непријатеља на Марјановића Вису. Она је стигла на бојиште тек 20 августа, извршивши, уствари, „удар у ветар“, јер се 13 корпус већ био извукао из долине

Јадра, остављајући тамо још само своје заштитничке делове.

Тиме је цео заморни маневар Тимочке дивизије I позива био промашен.

7

ОПШТИ ПОГЛЕД НА ТРЕЋИ ДАН БИТКЕ

Осамнаести овгуст за непријатеља. — Иако при крају својих снага, 9 аустроугарска дивизија успела је, благодарећи необједињеном и спором раду Комбиноване и Моравске дивизије I позива, да и 18 август истраје у неравном боју и да добије још један дан времена ради сачекивања помоћи са стране групе Тршћанског, која је тога дана наступала од Шапца. Али како је наступање те групе вршено погрешно и споро, иако је пред собом имала знатно слабију Шумадиску дивизију I позива, то је и тај дан, добијен крајњим напором 9 дивизије, остао неискоришћен да се спасе та дивизија, а тиме и битачна ситуација целе V аустроугарске армије.

Јужно од 9 пешадиске дивизије 13 корпус својим млитавим радом, нарочито своје Крупањске групе, такође оставља тај дан неискоришћен. Корпус не предузима ништа да ојача дејство у правцу задобијеног успеха на Марјановића Вису. Штавише, пристизањем Моравске дивизије II позива на лево крило III српске армије, 13 корпус, који је, по замисли команданта V аустроугарске армије, требало да доведе до преокрета ситуације у њену корист, долази у неповољну ситуацију.

И тако је напор 9 дивизије да истраје у боју 18 августа, остао бесциљан. Помоћ није дошла, ни непосредна са севера (од Шапца) нити посредна са југа (од Крупња).

У таквој ситуацији било је логично очекивати да се та, у неравном тродневном боју, исцрпена дивизија

повуче у току ноћи 18/19 августа на први погодни положај, како би избегла сигуран пораз, који јој је претстојао 19 августа.

Уместо тога командант V аустроугарске армије, у својој заблуди о „сигурној помоћи“ групе Тршћанског у току 19 августа, наредио је да 9 пешадиска дивизија и 19 августа остане на свом дотадашњем положају, гурајући је тиме у сигуран пораз. Али како је судбина битке зависила од отпора те преморене дивизије, то је она повукла за собом у пораз и целу V аустроугарску армију.

Према томе, 18 август је био за аустроугарску V армију, као и за целу Балканску војску, *„дан уочи пораза“*.

Осамнаести август за Србе. — Шумадиска дивизија I позива, својим успешним радом, успорила је напредовање групе Тршћанског и тиме добила 18 август у корист Церске групе и у корист Врховне команде.

Међутим, тај дан није био искоришћен од стране Церске групе. Обе њене дивизије раде споро и необједињено. И поред своје скоро двапут веће бројне надмоћности и много повољнијег распореда, како у оперативном тако и у тактичком погледу, не успевају да туку усамљену и исцрпену 9 дивизију, изложену притом још и бочној и уздужној ватри са гребена Цера. Тиме Церска група одлаже решење битке за 19 август.

За III српску армију је 18 август био дан попуштања кризе, јер доласком Моравске дивизије II позива, од подне 18 августа, настаје олакшање тешке ситуације на левом крилу III армије, и њој се сада пружа могућност да се посвети поправљању ситуације и на своме десном крилу (на изгубљеном Марјановића Вису). Поправљању ситуације на десном крилу требало је да помогне и Тимочка дивизија I позива, али је она, као што је изнето, закаснила.

Осамнаести август, као што је изнето, није био искоришћен ни од стране Врховне команде за привла-

чење и последње дивизије (Тимочке II позива) из стратегиске резерве ближе бојишту ка с. В. Бошњаку, нити за скидање Дунавске дивизије I позива са северног фронта и за њено пребацивање на северозападни.

Но, и поред пропуштања времена на српској страни да се 18 август искористи за решење битке, ипак је тај дан био за Србе *„дан уочи победе“*.

19 август — четврти, решавајући дан битке

1

ЦЕРСКА ГРУПА

(скица 16)

Напад и гоњење Комбинованом дивизијом

Заузеће Косаниног Града. — За напад на Косанин Град била су одређена два батаљона (по један из 2 и 5 прекобројног пука), 4 митраљеза и 1 топ 7 пољске батерије. Командант тих трупа био је мајор Велимир Чекеревац. Остали батаљони 2 и 5 прекобројног пука прикупљали су се на Сечанском Рту (к 598), где је требало да дођу и 2 пољске батерије.

Мајор Чекеревац прикупио је трупе одређене за напад у ноћи 18/19 августа до 0.30 часова позади Сечанског Рта, а у 1 час одређена два батаљона и митраљеско одељење кренули су са Сечанског Рта и зауставили се најпре на нагибу Бркинца; батаљони су наступали напоредо у четним колонама, а пратио их је један пољски топ 7 батерије. Од Бркинца наступање је продужено до на 200 метара од Косаниног Града; митраљези су сада ношени на рукама, а топ је скинут са предњака на Бркинцу и рукама гуран напред.

На том отстојању (200 метара) непријатељ је у 3.30 часова отворио јаку пешадиску и митраљеску ватру. Српски војници су полегли и нису отварали

ватру. Испред чета у првом борбеном реду истурена су сва 4 митраљеза, који су отворили ватру. Исто тако отворио је ватру и пратећи топ. После те ватрене припреме, која је трајала 25 минута, мајор Чекеревац, уз звуке труба и добоша, кренуо је на јуриш, и у 4 часа избио је на Косанин Град. У то време непријатељска артиљерија подухватила је јуришне чете са левог бока због чега се цео борбени поредак повукао за 150—200 метара, оставивши три митраљеза на Косанином Граду.

Командант десне колоне наредио је да 2 батаљона и 2 топа са Сечанског Рта крену ка Косанином Граду. То је појачање стигло благовремено, тако да је мајор Чекеревац понова кренуо на јуриш у 5.30 часова и дефинитивно заузео Косанин Град, вршећи гоњење непријатеља митраљеском ватром и слабим одељењима. Непријатељ је покушао противнапад на лево крило Косаниног Града, али је био одбијен.

Међутим, командант Комбиноване дивизије, немајући извештаја о заузећу Косаниног Града, издао је у 5.45 часова заповест да дивизија предузме енергичан напад у циљу заузећа линије Косанин Град—Биљевина—Рашуљача. По заузећу те линије дивизија је имала да предузме енергично гоњење у два правца: гребеном Цера, преко Видојевице ка Лешници, и долином р. Лешнице ка Дрини. Гоњење се имало вршити двема колонама:

десна колона (2 и 5 прекобројни пук и 2 пољске батерије) полази са Косаниног Града, чим га освоји, и гони правцем Косанин Град—Кумовац—Видојевица—Шанац—с. Стража;

лева колона (1 и 6 прекобројни пук, 6 пешадиски пук II позива и 3 пољске батерије), по заузећу Рашуљаче гони непријатеља правцем Рашуљача—с. Каменица — Јадранска Лешница — Јеринића Ада (североисточно од с. Батара).

Дивизиски коњички ескадрон наступа правцем с. Десић —Бобија—Чокешина—Лешница.

Наступање десне колоне. — По заузећу Косаниног Града десна колона послала је напред само претходницу; она је наишла на отпор непријатеља (3 чете и 2 митраљеза) на Веселиновом Врху, који је савладан тек после 14 часова. Видећи на Бобији један непријатељски бивак од свих родова војске, а имајући непријатеља пред собом на к 630 (Цер), командант претходнице обуставио је гоњење, а то му је одобрио и командант колоне, те је десна колона заноћила 19/20 августа у овом распореду: 1 чета на к 467 (источно од к 630), 2 прекобројни пук са 2 топа на Веселиновом Врху; 5 прекобројни пук на Косанином Граду.

У раду десне колоне уочљива је спорост, иако је оперативна ситуација налагала најенергичније надирање гребеном Цера, тим пре што су и тактички услови за то, нарочито по подне, били повољнији, јер је непријатељ у долини Лешнице безобзирно отступао. Знало се и осећало да на гребену Цера непријатељ није имао јаких снага, највише 1—2 батаљона, без артиљерије, а десна колона је располагала са 8 батаљона и 2 пољске батерије, чија је ватра не само одлично чистила пут гребеном Цера већ је са њега могла потпуно владати и северним падинама планине и онемогућити напад са те стране ка гребену.

Изгледа да је на спор рад десне колоне имала утицаја не само извесна замореност трупа већ исто тако и замореност старешина, нарочито команданта десне колоне.

Напад и гоњење левом колоном. — Лева колона је вршила напад на Рашуљачу у оваквом распореду:

1 прекобројни пук наступао је од 5 часова у две колоне: десна правцем к 582—Парлог (к 449)—Рашуљача, а лева правцем Преки Рт—Рашуљача; митраљеско одељење на десном крилу — за уздужно тучење непријатељског распореда; пуковска резерва — позади десног крила. Таквим наступањем обухватан је са севера непријатељски распоред на линији Ровине (к 372)—Рашуљача. Наступање је вршено правилно, скоковима

по десетинама, због јаке непријатељске ватре. Пук је избио на северно крило Рашуљаче тек пошто је на њу избио 6 прекобројни пук са правца од Гаја.

6 пешадиски пук II позива, улево од 1 прекобројног пука, наступао је од 5.40 часова ка Рашуљачи, у тесној вези десно са 1, а лево са 6 прекобројним пуком. Најјача непријатељска ватра, пешадиска и артиљериска, била је са Ровина. Код Рашуљаче се водила јака борба, а исто тако и у с. Тробосиљу. Непријатељ се упорно бранио и сачекао је јуриш, али је био натеран на бекство, остављајући велики број мртвих и рањених.

6 прекобројни пук кренуо је у 5 часова преко Гаја. Чим је први борбени ред пука кренуо, непријатељ га је обасуо јаком артиљериском ватром, али је непријатељска пешадија почела да се повлачи са Рашуљаче, не дајући отпор. Због тога је 6 прекобројни пук својим првим борбеним редом већ у 5.40 часова избио на Рашуљачу, но тамо је пао под јаку митраљеску и артиљериску ватру са Биљевине, а једна непријатељска батерија тукла је истовремено Рашуљачу са Рајиног Гроба. Тако је косом ватром, са обе стране, било укочено даље продирање 6 прекобројног пука.

Како Велика Глава ни до 9.30 часова није била у рукама Моравске дивизије I позива и како је непријатељ ватром са те стране тукао 6 прекобројни пук у леви бок, то је командант Комбиноване дивизије захтевао од команданта Моравске I позива да његове трупе што пре заузму Велику Главу и Рајин Гроб. Овај, пак, са своје стране, чинио је приговоре да његове трупе не могу напредовати, због неактивности 6 прекобројног пука са Рашуљаче. Ради олакшања напада Моравске дивизије I позива на Велику Главу, командант Комбиноване дивизије наредио је наступање 6 прекобројног пука са Рашуљаче, а такође да хаубичке батерије, у скоковима, пређу са Кика на Рашуљачу.

У 13 часова непријатељ је нагло попустио. Борба се на Рашуљачи стишавала. Око 14 часова избио је и 1 прекобројни пук на Рашуљачу са северне стране.

Непријатељ је отступао са целе линије Биљевине—Рајин Гроб.

Сада на Рашуљачи командант Комбиноване дивизије формира *леву дивизиску колону за гоњење*, одређујући 6 прекобројни пук и 1 пољску батерију у претходницу, а 1 прекобројни пук, 6 пешадиски пук II позива и хаубички дивизион у главнину.

Претходница је наступала друмом ка с. Милини, упутивши 1 батаљон у леву побочницу гребеном Иверка, пошто је Моравска дивизија I позива била изостала. Тај је батаљон заузео Рајин Гроб.

Да не би непријатељ у самом теснацу заузео линију Кумовац—Каменица—Попов Парлог, командант Комбиноване дивизије наредио је да се 6 пешадиски пук II позива не спушта на Рашуљачу, већ да се што пре дочепа Козјег Рбата (к 467), а затим да избије на Кик и Јеремића Брдо.

Непријатељска заштитница покушала је да пружи отпор у долини р. Лешнице на Катанића Брду (код с. Лужанаца), но отпор је брзо савладан (око 18 часова) и непријатељ је отступио преко Јадранске Лешнице.

У 20.30 часова командант Комбиноване дивизије издао је заповест за преноћиште, по којој ће десна колона заноћити на линији Шанац—Видојевица; лева колона: претходница на линији к 328—Парлог (к 288), а главнина источно од Јадранске Лешнице, северно и јужно од пута за Лешницу.

Међутим, око 21 час командант Комбиноване дивизије добија извештај команданта десне колоне из којег је видео да је она далеко позади леве колоне, те у 21.45 шаље команданту десне колоне заповест да 20 августа у 4 часа наступа ка Видојевици, на коју још те ноћи (19/20 августа) има да избије један батаљон претходничког (6 прекобројног) пука.

Напад Моравске дивизије I позива (скица 16)

Напад на Велику Главу и Рајин Гроб. — Моравска дивизија I позива осванула је 19 августа у оваквом распореду:

десна колона (2 пешадиски пук и три батерије) на к 325; *лева колона* (1 и 16 пешадиски пук и три батерије) на линији Шеварине—Спасовине—Беглук—Гробље; *резерва* (3 пешадиски пук) код Вукомановог Гроба (са 1 батаљоном на к 287); један батаљон 16 пешадиског пука на Пребоју за заштиту левог бока дивизије и одржавање везе са III армијом.

У 5.30 часова командант Моравске I позива издао је команданту 1 пешадиског пука усмену заповест за напад на Велику Главу, у вези са 2 пешадиским пуком, а 16 пешадиски пук да брани лево крило дивизије: с. Југовићи—Беглук. 3 пешадиски пук остаје у почетку боја у дивизиској резерви.

1 пешадиски пук почео је напад на Велику Главу у 6 часова, али је наишао на јак отпор и на јаку артиљериску ватру са Рајиног Гроба и Рашуљаче. Командант Моравске I позива захтева сада од команданта Комбиноване дивизије да наступањем 6 прекобројног пука на Рашуљачу[99]) олакша напад 1 пешадиском пуку. Међутим, 1 пешадиски пук, и поред губитака, доспео је на 200—300 м од непријатељских стрељачких заклона на Великој Глави. Сам врх Велике Главе сада је био обасут концентричном ватром леве и десне нападне колоне, 4 топовске и 1 хаубичке батерије. Ову ватру непријатељ није могао издржати, и после 11 часова је у бекству напустио Велику Главу и отступио ка Рајином Гробу. Али ни први борбени ред 1 пешадиског пука није могао избити на врх Велике Главе, јер је био тучен артиљериском ватром са Рашуљаче и

[99]) У погледу Рашуљаче, релације Комбиноване и Моравске дивизије I позива су противречне. По тврђењу Комбиноване дивизије, 6 прекобројни пук избио је на Рашуљачу још у 5.40 часова. Међутим, по тврђењу Моравске дивизије I позива, 1 пешадиски пук је, почев од 6 часова па све до подне, трпео од ватре непријатељске артиљерије са Рашуљаче. Моравска дивизија I позива била је у праву, јер је командант 9 дивизије тек у 12.15 часова наредио повлачење са Рашуљаче. Слична је противречност и у погледу Рајиног Гроба. И овде је у праву релација Моравске дивизије I позива.

Биљевине. Тек кад је, око 13 часова, непријатељ напустио Рашуљачу (оставивши на њој 16 топова и скоро све каре, јер су батерије изгубиле већи део својих запрега и људства), 1 пешадиски пук је избио на Велику Главу. Како је непријатељ још држао крилне тачке — Рајин Гроб и Биљевину, који су штитили повлачење са Рашуљаче — то је у 14.15 часова командант Моравске дивизије I позива издао усмену заповест за напад на Рајин Гроб. 1 пешадиски пук у 15 часова предузео је напад на Рајин Гроб и у једном налету избио на ту тачку.

У 15.30 часова командант Моравске дивизије I позива наредио је да се од 1, 3 и 2 пешадиског пука са 1 и 2 пољским артиљериским дивизионом и 1 хаубичком батеријом образује десна колона, која ће, под његовом командом, одмах предузети гоњење гребеном Иверка. Десна колона предузела је гоњење гребеном Иверка у 16.30 часова, и до 20 часова доспела је: са 1 пуком и 1 пољском батеријом до Вучијег Пласта; 2 батаљона 3 пука позади 1 пука; 2 пук са 2 пољске и 1 хаубичком батеријом на Балвану; 2 батаљона 3 пука и 1 батерија на Поповом Парлогу. У таквом распореду десна колона је заноћила.

Борба код с. Доње Бадање. — Пошто је, око 6 часова изјутра, примећено да се непријатељска одељења повлаче друмом од Завлаке ка с. Јаребицама, то је командант 16 пешадиског пука истурио 1 топовски вод на положај између Горње и Доње Бадање ради дејства против непријатељских делова у отступању. Тај је вод успешно дејствовао све до 14 часова, кад га је ућуткала непријатељска хаубичка ватра са Кика (између р. Цернице и р. Јадра).

У 15.30 часова код с. Д. Бадање спуштен је један батаљон 16 пешадиског пука да се тамо упорно држи на Гробљу (к 295). Међутим, у то време је са Кика наступала и непријатељска пешадија, нападајући на Гробље уз помоћ моћне хаубичке ватре. Тако се код с. Д. Бадање развила борба. То је 36 дивизија својим левим крилом покушала да у последњем тренутку

пружи помоћ 9 дивизији, али је већ било касно, јер се у то време 9 дивизија већ налазила у повлачењу.

На Гробље је стигао још један батаљон 16 пешадиског пука. Непријатељски стрељачки строј је пришао на 700 метара, те се развила упорна двочасовна борба, из које је непријатељ отступио са великим губицима. Због јаког дејства хаубица са Кика, 16 пешадиски пук није могао предузети гоњење, већ је са пољском батеријом заноћио на положају Беглук—Гробље.

Поглед на довршетак боја код Текериша

9 аустроугарска пешадиска дивизија. — Продужавајући бој код Текериша, а тиме и Церску битку, у току три и по дана (од 16 до 19 августа до подне), ова усамљена дивизија пред бројно надмоћнијом Церском групом најзад је подлегла, и 19 августа од подне почела је напуштати свој положај на источном улазу у теснац р. Лешнице и повлачити се њеном долином.

Деветнаестог августа 9 пешадиска дивизија нашла се стегнута тактичким клештима двеју дивизија Церске маневарске групе: Комбинована дивизија вршила је стезање обухватом преко Косаниног Града и јужних падина Цера (Преки Рт, Парлог, Биљевина) са северне стране, а Моравска дивизија I позива преко Велике Главе, са јужне стране. При томе су како пешадија тако и артиљерија 9 дивизије трпеле концентричну ватру српске артиљерије са широког обухватног лука Косанин Град—Тројан—Кик—Беглук, са Косаниног Града и Тројана још и уздужну артиљериску ватру[100]), а са јужних огранака Цера и уздужну митраљеску ватру.

Па и под тако тешким условима, 9 дивизија је показала ванредну борбену упорност и издржала је у неравној борби до подне 19 августа. Тек по губитку

---

[100]) Овом је ватром била потпуно ућуткана артиљериска група на Рашуљачи.

знатног дела своје артиљерије (20 оруђа на Рашуљачи и Рајином Гробу), она се, обухваћена већ са оба своја крила, по наређењу свога команданта (издатом 19 августа у подне), извлачи са положаја и под заштитом заштитнице успева да без јачег растројства отступи у рејон Лешнице, иако је на свом северном боку имала десну колону (на гребену Цера) и део леве колоне Комбиноване дивизије (6 пешадиски пук II позива и 2 топа на правцу Биљевине—Козји Рт—Јеремића Брдо). Она, даље, успева да се 20 августа до подне пребаци скоро неузнемиравана (изузев слабог дејства српске артиљериске ватре са Видојевице) преко моста на Дрини (код Јање) у Босну.

9 пешадиска дивизија је, дакле, без ичије помоћи, искључиво својом борбеном упорношћу, успорила до крајњих могућих граница српску победу.

И тако је, кад је 9 пешадиска дивизија напустила бојиште, завршен 19 августа у подне и бој код Текериша, у рејону Цера и Иверка, а тиме је била решена и Церска битка, јер је 9 пешадиска дивизија својим отступањем отворила Церској маневарској групи II армије правце продирања, како ка Дрини, тако и у леви бок и позадину 13 корпуса у долини Јадра. Нажалост, услед неактивности Моравске дивизије I позива и упућивања Тимочке дивизије I позива погрешним правцем, дејство против левог бока и позадине 13 корпуса није било искоришћено, иако је оно сачињавало основу маневарске идеје Церске битке.

9 пешадиска дивизија била је, са аустроугарске стране, уствари носилац Церске битке. Дужина трајања битке зависила је од дужине трајања отпора 9 дивизије, јер је убрзо после њеног повлачења било предузето и повлачење 13 корпуса (у току ноћи 19/20 августа).

До оваквог парадокса — да судбина целокупне аустроугарске Балканске војске, јачине 10 дивизија, зависи од држања свега једне њене дивизије — довело је погрешно оперативно руковођење команданта Балканске војске Поћорека и недовољна оперативна ела-

стичност команданта V аустроугарске армије генерала Франка, који упорно, после пораза 21 ландверске дивизије, оставља 9 пешадиску дивизију усамљену на пресудно важном правцу дејства преко Текериша, заносећи се проблематичном „помоћи од Шапца" и уздајући се у успех маневра своје неактивне Крупањске групе.

Церска маневарска група II српске армије. — Отсудан напад две дивизије Церске групе II армије против 9 аустроугарске дивизије, која је 19 августа у подне завршила бој код Текериша, изразио се у обухватном нападу са оба крила.

За аустроугарску 9 пешадиску дивизију нарочито је био опасан обухват гребеном Цера, јер се тим правцем стално грозило њеном боку и позадини и претило њеном отсецању од моста на Дрини код Јање. Међутим, командант десне колоне Комбиноване дивизије, преувеличавајући опасност од појаве остатака разбијене 21 ландверске дивизије на десном боку своје колоне, није имао смелости за одлучан потхват гребеном Цера ка Видојевици и Лешници. Поред тога, тежећи да се целокупном снагом своје колоне (2 пешадиска пука и 2 пољске батерије) држи уског гребена Цера, још више је успоравао напредовање своје колоне и онемогућио јој да непријатеља брже збаци са гребена Цера и његових падина. И тако се, због неактивности десне колоне Комбиноване дивизије, десило да је 9 пешадиска дивизија, која је тек по подне 19 августа предузела отступање са својег положаја Биљевина—Рашуљача—Рајин Гроб, избила до мрака 19 августа у рејон Лешнице и на Видојевицу, а десна колона Комбиноване дивизије заноћила је 19/20 августа далеко позади, на гребену Цера од Веселиновог Врха до Косаниног Града.

Напад Моравске дивизије I позива и леве колоне Комбиноване дивизије на положај Велика Глава—Рашуљача—Биљевина текао је споро и трајао је цело пре подне 19 августа, иако је 9 дивизија била при крају своје моћи, а оперативна ситуација, због стања III срп-

ске армије јужно и Шумадиске дивизије I позива северно од Церске групе, захтевала је врло енергичан и брз рад ове групе. Благодарећи знатно већој бројној надмоћности, а нарочито повољнијем тактичком распореду — како нападних колона тако и артиљерије, која је, са широког обухватног лука Беглук—Кик—Тројан—Косанин Град, могла применити концентричну и анфиладну (уздужну) ватру — напад је могао тећи брже и без већих губитака. Случајеви јаке концентрације артиљериске ватре на Велику Главу и Рашуљачу најбоље показују да је бољим обједињавањем рада нападних колона и рационалнијом управом артиљериске ватре могло брже доћи до сламања отпора 9 пешадиске дивизије.

И овога дана се осећало отсуство руковођења бојем, мада је на бојишту био лично присутан командант II српске армије, пошто је претходно преместио оперативни део свога штаба из с. В. Бошњака на Радоњића Брдо. Он је само потстицао команданте дивизија (трипут команданта Моравске дивизије I позива и двапут команданта Комбиноване дивизије) на бржи рад, али није имао ништа у рукама (армиску артиљерију и армиску резерву), чиме би стварно убрзао рад. Тимочка дивизија I позива, која му је првобитно била стављена на расположење, упућена је, по наређењу Врховне команде, у дејство другим правцем — да пружи непосредну помоћ десном крилу III српске армије (преко Страже на планини Влашић), што је, разуме се, била велика погрешка, јер је тиме команданту II српске армије била одузета могућност да развије шири маневар против левог бока и позадине 13 корпуса и тиме свестрано експлоатише успех постигнут у боју код Текериша.

Поред тога, командант II српске армије морао је обратити пажњу и на свој други део фронта — ка Шапцу, где је његова Шумадиска дивизија I позива водила неравни бој против групе Тршћанског. Због тога се тога дана нарочито испољила потреба да се

одбрана правца од Шапца повери неком другом команданту, како би се командант II српске армије могао сав посветити извршавању свог главног задатка — утицању на брз и успешан завршетак битке и њену свестрану експлоатацију, нарочито у погледу дејства у леви бок и позадину непријатеља у долини Јадра (13 корпус), у духу основне идеје маневра Церске битке.

Но, у целом раду Церске групе највеће су погрешке биле: 1) пропуштање тренутка да се Моравска дивизија I позива, која 19 августа по подне није имала према себи непријатеља, упути одмах у енергично дејство општим правцем с. Југовићи—Јаребичка Црква ради пресецања отступнице 36 дивизије 13 корпуса у долини Јадра и 2) пропуштање прилике да се десном колоном Комбиноване дивизије врши напоредно гоњење гребеном Цера ка Видојевици и, даље, ка мосту код Јање, ради пресецања отступнице 9 дивизији.

Једини пример енергичног рада тога дана по подне показала је лева колона Комбиноване дивизије, која је једино и вршила гоњење 9 дивизије, доспевши до мрака 19 августа у рејон Јадранске Лешнице.

2

ПОВЛАЧЕЊЕ КОЊИЧКЕ ДИВИЗИЈЕ

(скица 16)

Коњичка дивизија осванула је 19 августа на положају Брестовац—Раскршће—с. Метковић, на коме је обезбеђивала простор између Шумадиске I позива и Комбиноване дивизије.

Према добијеним подацима, непријатељ (остаци 21 ландверске дивизије) је према Коњичкој дивизији држао са предњим деловима Цуљковичку Косу—с. Добрић, а две непријатељске колоне, свака по један пешадиски пук са батеријом и нешто коњице, кретале

су се од с. Слепчевића ка с. Богосавцу[101]). Према тим подацима, командант Коњичке дивизије је намеравао да сачека да се разјасни ситуација код Шумадиске дивизије I позива и испред фронта његове дивизије, а потом да непријатељску снагу са правца с. Богосавца нападне у десни бок правцем с. Metковић—с. Мајове, не напуштајући никако обезбеђење правца Цуљковић—с. Грушић—с. Двориште, који води у позадину Коњичке дивизије.

У 11 часова командант Коњичке дивизије добија извештај да је једна непријатељска колона, јачине 1—2 пука пешадије са 3 батерије, заноћила 18/19 августа код с. Прњавора, и 19 августа изјутра одмаршовала ка Белој Реци[102]). У то време ситуација Шумадиске I позива била је критична. Командант ове дивизије известио је команданта Коњичке дивизије, како о томе, тако и о намери да се са дивизијом повуче, и захтевао један коњички пук за заштиту левог бока своје дивизије. По том захтеву, командант Коњичке дивизије упутио је 3 коњички пук са митраљеским одељењем 2 коњичког пука да одмах оде са Слатине ка Орловцу и стави се под команду команданта Шумадиске дивизије I позива.

Због повлачења Шумадиске I позива на р. Добраву, командант Коњичке дивизије донео је одлуку да повуче дивизију са положаја с. Метковић—Брестовац на положај Стари Виногради—Сувача—Белеге—к 284, да би заштитио правац према десном боку Комбиноване дивизије, па је у духу те одлуке почело повлачење дивизије. Наишавши код Бркића дућана на један батаљон и пуковско одељење 15 пешадиског пука (из Ти-

---

[101]) То је извештај о покрету групе „Лукашић“ (38 и 44 пешадиски пук — резерва 4 корпуса), која је 18 августа наступала правцем Шабац—с. Богосавац. На иницијативу свога команданта, та се група вратила у Шабац на преноћиште 18/19 августа.

[102]) То су се прикупљали остаци 21 дивизије, од којих је један део на Веселиновом Врху, на Церу, учествовао у давању отпора десној колони Комбиноване дивизије.

мочке дивизије I позива), командант Коњичке дивизије узима те јединице под своју команду и са њима ојачава 2 коњичку бригаду на линији Белеге—Сувача, упућујући 1 чету на Љигин Гроб за појачање Шумадиског коњичког пука I позива.

Међутим, у 18 часова командант Коњичке дивизије добија наређење команданта II српске армије да Коњичка дивизија гони ка Лешници непријатеља који је отступао са Цера. У исто време командант II српске армије осуђивао је пасивно држање Коњичке дивизије, која је требало, ослањајући се на лево крило Шумадиске дивизије I позива, да 19 августа активно ради. У 19 часова командант Коњичке дивизије извештен је из Штаба II српске армије да му се ставља на расположење цео 13 пешадиске пук I позива са 1 пољском батеријом Тимочке дивизије I позива.

Коњичка дивизија заноћила је на линији Љигин Гроб—Стари Виногради—Сувача—Белеге—к 284, са тежиштем на делу положаја Сувача—Белеге—к 284.

Поглед на рад Коњичке дивизије 19 августа (скица 16)

У времену кризе Комбиноване дивизије, 16 августа, код Текериша, Коњичка дивизија је показала велику активност и својим успешним дејством против тада још нерастројене леве колоне 21 дивизије онемогућила тој колони да дејством у десни бок Комбиноване дивизије погорша њену ситуацију.

Деветнаестог августа, када је Комбинована дивизија постигла успех на гребену Цера и код Текериша и предузела гоњење ка Лешници, Коњичка дивизија, која је, по наређењу команданта II српске армије, требало да врши напоредно гоњење ка Дрини, имајући према себи остатке разбијене 21 дивизије, показује крајњу неактивност и, уместо гоњења, врши повлачење ради поседања положаја Стари Виногради—Сувача—Белеге—к 284.

Командант II српске армије био је у праву када је прекорео команданта Коњичке дивизије за његову неактивност. Најбољи доказ за оправдање тог прекора јесте чињеница да је Коњичка дивизија у току целог дана 19 августа остала ненападнута, имајући испред свог положаја само слабије непријатељске делове.

Деветнаести август био је, дакле, неактивношћу Коњичке дивизије изгубљен за проширење успеха Церске групе II армије.

Таква неактивност не може се правдати ни повлачењем Шумадиске дивизије I позива нити потребом за заштиту њеног левог бока. За тај задатак било је довољно вратити Шумадиској дивизији I позива њен коњички пук, или јој, у замену дати један свој пук.

За заштиту десног бока Комбиноване дивизије није било потребно ни умесно вршити поседање положаја Стари Виногради—Сувача—Белеге—к 284, на коме се уосталом није ни могао штитити десни бок Комбиноване дивизије, јер је тај положај био знатно повучен уназад у односу на десно крило Комбиноване дивизије на Косанином Граду.

Најбољу заштиту десног бока Комбиноване дивизије Коњичка дивизија би извршила својим активним маневарским дејством против остатака 21 дивизије. Појава само једног коњичког пука на правцу с. Десић—Бобија (к 372)—с. Петковица знатно би олакшала рад десне колоне Комбиноване дивизије и потстакла команданта те колоне да енергичније, без бојазни за свој десни бок, продире гребеном Цера ка Видојевици.

Узрок овој неактивности команданта Коњичке дивизије 19 августа лежи, вероватно, у његовој необавештености о успешном нападу Церске групе на 9 пешадиску дивизију. Да је командант Коњичке дивизије одржавао тесну везу са Церском групом, а за то је имао довољно средстава, и да је био стално обавештаван о ситуацији код те групе, он би и без наређења команданта II српске армије, по сопственој иницијативи, у духу нове ситуације код Церске групе, предузео мане-

варско дејство против остатака 21 дивизије и гоњење ка Дрини.

Бојазан команданта Коњичке дивизије за изложеност сопственог бока према непријатељу са правца с. Маове—с. Десић била је претерана. Коњичка дивизија, као врло покретљива и еластична оперативна јединица, уствари није ни имала бокове; она је лако могла померати и фронт и своје бокове.

Чак ни позадина Коњичке дивизије, због малог броја возова, није била осетљива, јер се могла наслонити на возове ма које суседне оперативне јединице. А за једну операцију кратког трајања, као што је било гоњење до Дрине, Коњичка дивизија се могла користити резервном муницијом и храном, а и реквизицијом, нарочито сточне хране.

3

ШАБАЧКА ГРУПА

Напад групе Тршћанског (скица 16)

После поноћи 18/19 августа, командант 4 корпуса, Тршћански, наредио је да се 19 августа од 7 часова настави напад са линије: с. Маове—к 115—с. Г. Врањска—с. Вукошић—к 190—Бунарина Мала[103]), и то са правцима напада:

Група „Лукашић“ (38 пешадиски пук) преко с. Богосавца, с. Добрића и манастира Радовашнице; *29 дивизија*, једном колоном од с. Маова преко Белог Камена на с. Десић; другом јачом колоном преко с. Варне, с. Метковића, Брестовца на к 284; *31 дивизија* слабијом колоном преко с. Слатине, с. Бојића, с. Волујца према Осоју (к 272), јачом колоном преко с. Г. Врањске до

[103]) Линија источно од к 115 била је позади положаја Шумадиске дивизије I позива, што значи да Команда 4 корпуса није имала појма о томе на којој се линији налазио фронт њеног корпуса у току ноћи 18/19 августа.

к 146, одатле преко с. Улице, с. Синошевића на Чуку (к 261); *32 дивизија*, степеном позади 31 дивизије, од Лескића Механе преко с. Вукошића, к 190 код Бунарине Мале па даље друмом;

Генерал-мајор Летовски имао је, у 8 часова, да упути из Шапца један батаљон на Мишар, за заштиту источног бока нападне групе;

Оба тешка хаубичка дивизиона (свега 16 хаубица) имају пратити 31 и 29 дивизију, под заштитом по једног батаљона из 44 и 47 пешадиског пука.

Ток напада излаже се код одбране Шумадиске дивизије I позива.

Одбрана Шумадиске дивизије I позива на Думачи и њено повлачење позади Добраве (скица 16)

Шумадиска дивизија I позива провела је ноћ 18/19 августа неузнемиравана на линији положаја: Лескића Механа—Шанчеви—Г. Врањска—к 162 (с. Варна), са побочницом на к 205 (код с. Слатине), коју је била посела 18 августа пре подне после повлачења испред Шапца. Како је положај био сувише простран за отсудну одбрану ове дивизије (12 км), то су резерве (отсечне и подотсечне) биле слабе. Земљиште је пред положајем било јако покривено, непрегледно и врло неподесно за одбрану. Између 11 пешадиског пука (код с. Церовца) и 12 пешадиског пука (код Шанчева) била је знатно велика празнина. Трупе су се у току ноћи утврдиле; на левом отсеку код с. Варне биле су израђене и настрешнице против шрапнелских зрна.

Положај је поседнут: десно крило, код с. Орида: 6 пешадиски пук (2 батаљона) III позива и 4 Дебанжова топа;

десни отсек (11 пешадиски пук, 2 пољске и 1 хаубичка батерија) од с. Жабара до Мрмољац Потока;

центар (12 пешадиски пук, 2 пољске и 1 хаубичка батерија) од Мрмољац Потока до с. Г. Врањске;

леви отсек (19 пешадиски пук и 1 пољска батерија) од с. Г. Врањске до с. Варне;

лева побочница (2 батаљона 10 пешадиског пука, 1 пољска батерија и Шумадиски дивизиски коњички пук) на к 205 (код с. Слатине). Испред к 205, а западно од с. Варне, био је 3 коњички пук на левом крилу Шумадиске дивизије I позива;

дивизиска резерва (2 батаљона 19 пешадиског пука) и Штаб дивизије на путу с. Г. Врањска—с. Вукошић.

Задатак Шумадиске дивизије. — У 7.40 часова примљена је заповест команданта II српске армије којом се наређује[104]): да Шумадиска дивизија I позива безусловно, па и по цену свога жртвовања осигура позадину Комбиноване и Моравске дивизије I позива од непријатељских покушаја од Шапца. Коњичка дивизија има задатак да дејствује на просторији с. Слепчевић—Ново Село. Према појављеној потреби и могућности, Шумадиска дивизија I позива ојачаће Коњичку дивизију Шумадиским дивизиским коњичким пуком I позива, једним батаљоном и једном брзометном батеријом.

Напад 31 дивизије. — Имајући нетачне податке о Србима, командант 31 дивизије, ерцхерцог Јозеф, дошао је до погрешног закључка да су они напустили своје положаје јужно од р. Думаче, па је, уместо заповести за напад, издао заповест за наступни марш. Због тога је претходница 31 дивизије била растројена ватреним препадом српске пешадије са положаја на Шанчевима, те је претрпела велике губитке и морала се на брзу руку развити за борбу. Командант 31 дивизије, налазећи се на јужној ивици с. Причиновића, због покривености земљишта високим кукурузом није имао прегледност бојишта, те се подавао утисцима о ономе што је видео пред собом (маса рањеника и бекство појединих група из претходничког 69 пешадиског пука, обузетих паником). Тада је стигла вест да је цео 69 пук уништен (командант пука и маса официра стварно су били избачени из строја). Због то

[104]) Велики рат Србије, књ. I, стр. 214.

недаће на десном крилу 31 дивизије, командант дивизије је, око 7 часова, тражио помоћ 29 дивизије. Око 8 часова паника је обухватила и 32 пешадиски пук (суседни 69 пуку). После 10 часова командант 31 дивизије добио је узбудљиве извештаје да Срби предузимају противнапад на лево крило 31 дивизије (44 пешадиски пук) и да се 32 дивизија (источно од 31 дивизије) повлачи. Не могући да провери те извештаје, командант дивизије намеравао је да прекине борбу и да дивизију повуче на згодније положаје, па је у том циљу издао заповест за повлачење ка с. Причиновићу. Међутим, 3 босанско-херцеговачки и 44 пешадиски пук (на левом крилу 31 дивизије) нису извршили заповест, јер су имали успеха у нападу. Користећи се врзинама, оградама и шипражјем, делови та два пука (2 батаљона 44 пешадиског пука и један и по батаљон 3 босанско-херцеговачког пука) груписали су се према међупростору између 11 и 12 пешадиског пука у циљу пробоја. Јаком артиљериском и пешадиском ватром напад је био заустављен на 500 метара испред положаја. Око 10.30 часова 44 и 3 босанско-херцеговачки пук покушавају поново напад, тежећи да се долином потока Мрмољца пробију између 11 и 12 пешадиског пука. Овде долази до кризе услед опасности пробоја фронта Шумадиске дивизије I позива. Командант дивизије упућује један батаљон 19 пешадиског пука из дивизиске резерве у помоћ посади на Шанчевима, која је била поколебана. Непријатељ је био заустављен, али је око 11 часова поново покушао да се свом снагом пробије. Командант Шумадиске дивизије I позива упутио је тамо своју последњу резерву (4 батаљон 19 пешадиског пука) — у правцу угроженог левог крила 11 пешадиског пука.

Повлачење Шумадиске дивизије I позива. — Како је око 11.30 часова командант 12 пешадиског пука извештавао да је артиљерија његовог отсека у опасности да падне непријатељу у руке, командант 11 пешадиског пука да се не може више држати, а командант

19 пешадиског пука да његово лево крило тражи појачање, то је командант Шумадиске дивизије I позива, с обзиром на целокупну ситуацију дивизије, развучену 12 км, без икаквих резерви, одлучио да дивизију повуче позади р. Добраве, те је у 11.30 часова преко телефона наредио повлачење, с тим да 10 и 19 пешадиски пук, као мање ангажовани, први стигну на нове положаје, 12 пешадиски пук да се одржи нешто дуже на свом положају, па да се потом по отсецима повуче преко Бунарине Мале и код к 174 (с. Лојанице) дође у дивизиску резерву; 11 пешадиски пук имао је да се држи упорно на Салиним Њивама као заштитница док све трупе не пређу преко р. Добраве.

Повлачење је извршено у реду и без гоњења од стране непријатеља, који је био растројен услед великих губитака и услед погрешног повлачења својих дивизија (31 и 32).

Промена нападног фронта 29 дивизије. — Још пре свануħа 19 августа, да би се избегла српска артиљериска ватра, трупе 29 дивизије биле су повучене на линију средина с. Јевремовца — до на 1 км североисточно од с. Маова.

После 7 часова добијен је извештај команданта 31 дивизије: „У тешкој сам борби; врло је потребно да 29 дивизија напада непријатеља у бок“.

Према наређењу команданта 4 корпуса од поноћи 18/19 августа, командант 29 дивизије издао је, око 8 часова, заповест за почетак енергичног напада у 9 часова. Груписање за напад остало је исто као и 18 августа по подне: 58 бригада преко Белог Камена ка с. Десићу, 57 бригада преко с. Варне и с. Метковића на Брестовац. Развој је извршен око 9.30 часова.

Међутим, око 11 часова 57 бригада, доспевши 1—2 км од Думаче, добија наређење да одмах крене у напад на леви бок српског положаја код с. Г. Врањске, без икаквог објашњења даље намере. Цела дивизија требало је да наступа фронтом на исток са линије к 117—к 115 (58 бригада) и северно одатле дуж

друма (57 бригада). Како су пешадија и артиљерија левог отсека (19 пешадиски пук са 5 шумадиском пољском батеријом) Шумадиске дивизије I позива биле код с. Варне, одакле је артиљерија тукла 29 дивизију у њеном покрету од с. Јевремоваца, то је значило да 29 дивизија окрене свој десни бок Србима, да би напала српски леви бок код с. Г. Врањске.

Али док се вршило заокретање нападног фронта у новом правцу (ка истоку), Срби су већ били напустили своје положаје, те је цео тај маневар, око 15 часова, извршио „удар у ветар". Да не би дошло до укрштања са 31 дивизијом, у 15 часова добијена је заповест да 29 дивизија наступа југоисточним правцем.

29 дивизија убиваковала се ради преноћишта 19/20 августа са обе стране пута с. Јевремовац—с. Варна, и то: 58 бригада јужно од к 115, 94 пешадиски пук јужно од к 117; артиљерија северно од к 117, 92 пешадиски пук у јужном делу с. Јевремовца.

Заустављање 31 дивизије. — Кад је командант 31 дивизије сазнао да су се Срби повукли (десно крило 12 и лево крило 11 пешадиског пука) испред 3 босанско-херцеговачког и 44 пешадиског пука, наредио је да се 32 пешадиски пук, који је био повучен ка с. Причиновићу, врати на свој напуштени положај. Срби су (лево крило 12 пешадиског пука) у то време већ били напустили своје положаје према 32 пешадиском пуку. Како је у то време била добијена корпусна заповест о бочном нападу 29 дивизије, то је командант 31 дивизије, да му трупе не би потпале под ватру 29 дивизије, наредио својим трупама да се зауставе, а 29 дивизији упутио је захтев да не наступа у источном, већ у југоисточном правцу. Убрзо су добијени извештаји да су Срби заузели положаје код Бунарине Мале и тамо се утврђују.

31 дивизија зауставила се, после 20 часова, на линији с. Г. Врањска—с. Вукошић у свом дотадашњем

распореду. 69 пешадиски пук (240 људи губитака) прикупљао се у току целог дана позади 31 дивизије.

Напад 32 дивизије и њено повлачење. — Ова је дивизија наступала у маршевском распореду, те је и њена претходница изненађена ватром 11 пешадиског пука код Лескића Механе и претрпела велике губитке. У току даљег наступања, трупе ове дивизије у два маха су се враћале назад, први пут због тога што их је јако тукла српска артиљерија, а други пут су биле потпале под сопствену артиљериску ватру.

Око 11 часова добијен је извештај да ће се 31 дивизија повући југозападно од Шапца, те је командант 32 дивизије наредио повлачење своје дивизије. Међутим, заповешћу команданта 4 корпуса око 19.30 часова 32 дивизија је поново кренула у напад ка с. Церовцу, где је стигла тек 20 августа у 3 часа са потпуно изнуреним трупама.

Распоред Шумадиске дивизије I позива на р. Добрави. — Око 15.30 часова све трупе Шумадиске дивизије I позива биле су на јужној обали Добраве, и до 16.30 часова поселе су своје отсеке у оваквом распореду:

крајње десно крило (3 коњички пук и 2 чете 6 пешадиског пука III позива) код с. Кујавице;

десни отсек (11 пешадиски пук и 3 пољске батерије) од р. Млакве до Раковац Потока;

центар (19 пешадиски пук са једном пољском батеријом) од Раковац Потока до Бунарине Мале, искључно;

леви отсек (10 пешадиски пук са 1 топовском и 1 хаубичком батеријом) код Бунарине Мале, са левим крилом повијеним преко Царић Мале, дуж десне обале Добраве, фронтом према западу, држећи везу улево са Коњичком дивизијом;

дивизиска резерва: 12 пешадиски пук са једном батеријом на к 174 (с. Лојаница).

Сада су у своје пукове били враћени батаљони 10 и 19 пешадиског пука, који су од 17 августа били одвојени.

На линији с. Churovac—Орловац остављени су предњи делови.

Поглед на рад Шабачке групе 19 августа (скица 16)

Напад групе Тршћанског. — Иако је група Тршћанског била бројно више но двоструко јача од Шумадиске дивизије I позива, није могла ни у току 19 августа извршити свој задатак, тј. потући Шумадиску дивизију I позива и пружити помоћ 8 корпусу (његовој угроженој 9 дивизији) у правцу с. Текериша.

Узроци неуспеха ове групе леже поглавито:

а) у погрешној идеји маневра и погрешном груписању снага за напад о чему је било говора при оцени рада ове групе 18 августа;

б) у необједињености напада. Док је 18 августа 29 дивизија усамљена наступала ка с. Варни, дотле је 19 августа пре подне 31 дивизија сама нападала правцем с. Причиновић—с. Вукошић, без јачег садејства 32 и 29 дивизије;

в) у слабој служби извиђања. Рђаво извиђање довело је до тешких губитака и кризе 31 дивизије, јер је у маршевској колони била изненађена ватреним препадом укопаних и добро маскираних трупа Шумадиске дивизије I позива на положају Шанчеви. Артиљерија те дивизије, и сама изненађена у маршевској колони, није била спремна да пружи одмах помоћ пешадији. Отуда је бој 31 дивизије био изненадан за команданта 4 корпуса (генерала Тршћанског), иако се његов корпус још од 18 августа налазио у нападу на Шумадиску дивизију I позива.

Генерал Тршћански, који је посматрао бој са торња шабачке цркве, није могао видети ништа друго осим дејства артиљериске ватре и пожара; велики фронт боја, од с. Церовца до с. Метковића, чинио је утисак да су Срби ангажовали за бој три дивизије. И када је,

око 10.30 часова, добио извештај команданта 31 дивизије да његова дивизија мора предузети повлачење, генерал Тршћански, рђаво обавештен о јачини Срба пред својом групом, наредио је да се изради заповест за повлачење целе групе: 32 дивизија да се повуче преко моста код Шапца ка с. Платичеву, 31 дивизија преко с. Табановића на с. Причиновић (11 км северозападно од Шапца), 29 дивизија преко с. Штитара на с. Белотић (у Мачви);

г) морална слабост и подавање борбеним утисцима виших команданата, нарочито команданта 31 дивизије, ерцхерцога Јозефа. Пратећи ток боја са јужне ивице с. Причиновића, видећи хаос од бегунаца, рањеника и возова после панике проузроковане српским ватреним препадом са положаја Шанчева, а немајући при руци никакве резерве, био је јако импресиониран утисцима тог неуспеха и поколебан, те је већ око 10.30 часова издао заповест за повлачење дивизије. Благодарећи само упорности и ваљаности 3 босанско-херцеговачког и 44 пешадиског пука, који су имали успеха на левом крилу 31 дивизије (против унутрашњих крила 11 и 12 пешадиског пука), напад на левом крилу 31 дивизије, који је продужен против воље њеног команданта, омогућио је да се растројено десно крило дивизије (32 пешадиски пук) врати на свој напуштени положај.

Исто тако пренаглио је са повлачењем и командант 32 дивизије, која је била изненађена ватреним препадом са положаја 11 пешадиског пука код Лескића Механе.

Слична је психичка слабост овладала и у Штабу 4 корпуса, где је српска снага јужно од Шапца цењена на три дивизије; штавише предвиђало се чак и наступање неких јаких српских снага од с. Мишара;

д) промена фронта 29 дивизије према истоку, што је било не само тактичка већ и оперативна погрешка. Због скретања 29 дивизије са датог јој правца дејства пропао је онај, тако жељно очекиван (од стране команданта V армије), притисак ка Текеришу. Појава 29 дивизије и корпусне резерве (група Лукашић) код с. Де-

сића и Брестовца, како је било предвиђено заповешћу генерала Тршћанског, могла је повући за собом и охрабрити остатке 21 ландверске дивизије (19 чета са 30 топова) од с. Цуљковића и Бобије и покренути их за дејство у десни бок и позадину Комбиноване дивизије, што би још више укочило рад и иначе сувише опрезног команданта десне колоне Комбиноване дивизије на гребену Цера. Генерал Тршћански пренаглио је, дакле, са изменом правца дејства своје главне, десне колоне (29 дивизија и корпусна резерва); он је то урадио да би обезбедио тактички успех 31 дивизије. Међутим, ни то није постигао, јер је раније повлачење Шумадиске дивизије I позива ка р. Добрави учинило да је скретање 29 дивизије са њеног, у оперативном погледу важног, правца дејства постало, већ у подне 19 августа, потпуно излишно, и претстављало је „удар у ветар“. Тако је пропуштена и последња прилика за пружање помоћи 9 дивизији на Церу—Иверку.

Одбрана Шумадиске дивизије I позива на Думачи и њено повлачење на Добраву. — Продужење отпора Шумадиске дивизије I позива у току 19 августа на десној обали р. Думаче било је логична последица оперативног задатка те дивизије.

Развијена на широком фронту (12 км) у три групе, прилично утврђена, Шумадиска дивизија I позива чини 19 августа све што је било у њеној моћи да групи генерала Тршћанског онемогући пружање помоћи левом крилу V армије у рејону Цера.

Добра тактичка извежбаност командног елемента и трупа учинила је да ова дивизија својом борбеном упорношћу 19 августа чврсто привеже за себе групу генерала Тршћанског и натера је да изгуби и 19 август, као што је већ изгубила и претходни дан.

Жилаво вођени бој Шумадиске дивизије I позива на широком фронту створио је уверење код непријатељског вишег командовања да има пред собом три српске дивизије.

Кризе и повлачење 31 и 32 непријатељске дивизије, као и промена правца дејства 29 дивизије најпре

ка истоку, а потом ка југоистоку, уместо ка југозападу, најбољи су доказ упорности Шумадиске дивизије I позива у боју против бројно двапут јаче групе генерала Тршћанског.

Пуштање у бој 19 августа и последњег батаљона дивизиске резерве показује упорност командовања, доведену до врхунца. Та је упорност била умесна, јер је била диктирана оперативним задатком: не дозволити групи генерала Тршћанског да се у току 19 августа приближи Текеришу и гребену Цера, где се одлучује судбина битке.

Што Шумадиска дивизија I позива није могла искористити кризу, око 10 часова, код 31 дивизије, узрок је слаба дивизиска резерва (свега два батаљона 19 пешадиског пука) и непрегледност бојишта. Но, успех противнапада био би само локалног значаја, а даље остајање Шумадиске I позива на Думачи било би по подне 19 августа онемогућено нападом 29 дивизије и корпусне резерве са правца од с. Варне у леви бок дивизиског распореда.

Са 19 августом престала је дотадашња помоћна улога шабачке групе у Церској бици. Пошто је 8 аустроугарски корпус тога дана био принуђен на дефинитивно повлачење ка Дрини, то је и свака акција у циљу пружања помоћи од стране II аустроугарске армије била бесциљна.

На такав начин, за II српску армију 19 августом прошла је опасност по десни бок и позадину њене Церске групе, која је трајала почев од вечери 15 августа, када се стварно заметнула Церска битка, па до 19 августа, када је битка одлучена у корист српског оружја.

Са гледишта економије снага, акција Шумадиске дивизије I позива 19 августа претставља позитиван пример како се са малобројним трупама одличног квалитета и добро вођеним могу постићи повољни оперативни резултати и против многобројнијег непријатеља.

4

У ЗАПЛАВИ ЈАДРА

Усиљени марш Тимочке дивизије I позива у помоћ III армији (скица 16)

Тимочка дивизија I позива, маршујући цео дан 18 августа од Уба ка с. В. Бошњаку и целе ноћи 18/19 августа од В. Бошњака ка простору с. Румска—с. Волујац, прикупила се 19 августа пре подне на томе простору.

У 9.40 часова командант II армије добио је, на Кику, извештај Врховне команде да је III српска армија јако притешњена и да би јој у помоћ требало што пре упутити Тимочку дивизију I позива.

У 13.50 часова командант II српске армије издао је команданту Тимочке дивизије I позива заповест, према којој:

„Тимочка дивизија да остави један пешадиски пук и једну брзометну батерију на друму Шабац—Текериш код Скакалишта (к 268) фронтом према северу на расположење команданту II српске армије, а са остатком дивизије да енергично нападне непријатеља у бок на линији Марјановића Вис—с. Доња Бадања, ослањајући се на лево крило Моравске дивизије I позива и везујући се са десним крилом III армије. Напад да буде брз и силан, те да се непријатељски притисак на III армију ослаби".[105])

Напад Тимочке дивизије I позива требало је да почне 19 августа у 20 часова, али се то није могло остварити, јер су трупе те дивизије маршевале у току ноћи 18/19 августа и у току дана 19 августа од В. Бошњака—Волујца—Текериша на Велики Вис и Стражу (на планини Влашићу). Дужина марша износила је 50 км, те су трупе биле на маршу, без одмора, равно 24 часа. Прелаз артиљерије преко Сипуљске Реке био

[105]) Велики рат Србије, књ. I, стр. 209.

је врло тежак, а и излазак на Стражу и Велики Вис, где се на појединим местима имало испети уз нагиб преко 45 степени, тако да су читави батаљони употребљавани за извлачење топова. Према томе, Тимочка дивизија I позива стигла је тек у току ноћи; трупе су биле преморене, није могло бити ни речи о „брзом и силном" нападу како је наредио командант II армије. Међутим, непријатељ (13 корпус) се у току ноћи 19/20 августа повукао. Маневар Тимочке дивизије I позива био је, дакле, промашен.

С обзиром на ситуацију код Цера—Иверка, где се у време упућивања Тимочке дивизије I позива (13.50 часова) довршавао напад на Рашуљачу—Велику Главу, ову дивизију[106]) требало је упутити са простора с. Волујац—с. Румска преко Текериша ка селима Горњој и Доњој Бадањи, у ком је правцу пролазност земљишта била повољнија. Требало се, дакле, користити успехом Моравске дивизије I позива у заузећу Велике Главе и удар Тимочке дивизије I позива нанети што дубље у леви бок и позадину 13 корпуса у долини Јадра, секући му отступницу.

Са фронта Беглук (у с. Г. Бадањи)—Гробље (у с. Д. Бадањи) Тимочка дивизија I позива требало је да избије на линију Кик (у кључу између р. Цернице и р. Јадра)—Јаребичка Црква, ради дејства у леви бок и позадину 13 корпуса у долини Јадра.

Оваквим дејством, које би било много осетљивије од њеног дејства преко Великог Виса—Страже (на планини Влашићу), куда је упућена наређењем команданта II армије, а по наређењу Врховне команде, Тимочка дивизија I позива пружила би бржу и ефикаснију помоћ III армији него плитким ударом преко тешко пролазног северозападног дела планине Влашића у лево непријатељско крило на Марјановића Вису. Притом би само маршевање Тимочке дивизије

[106]) Кад већ није била још 18 августа увече упућена правцем В. Бошњак—с. Градојевић—с. Г. и Д. Сипуља, ради дејства у леви бок и позадину 13 корпуса.

СТАНОВНИШТВО ПОМАЖЕ ИЗВЛАЧЕЊЕ ТОПОВА ТИМОЧКЕ ДИВИЗИЈЕ
I ПОЗИВА

I позива било лакше и брже, те би се 14—18 км са простора с. Румска—с. Волујац—до с. Г. и Д. Бадање прешли много брже и са већом економијом физичке снаге трупа но што је стварно било, изнуравањем дивизије преко Сипуљске Реке и стрмих, пошумљених северозападних падина планине Влашића.

Напад левог крила 13 корпуса и повлачење целог корпуса (скица 16)

36 пешадиска дивизија и 11 брдска бригада. — За 19 август командант 13 корпуса имао је намеру да са 36 дивизијом коначно доврши успех у рејону Завлаке, где је 18 августа, заузећем Марјановића Виса, тај успех био умногоме припремљен. Но, како се код суседног, 8 корпуса, ситуација 18 августа рђаво развијала, то је командант V армије наредио да 13 корпус помогне 9 дивизији, те да се обезбеди и друм Завлака—Лозница, који је тучен српском артиљериском ватром (код механе Кривајице, где је био Штаб 36 дивизије).

Да би извршио овај двоструки задатак — довршење успеха код Завлаке и помагање 9 дивизије — командант 13 корпуса наредио је да 11 брдска бригада са 36 пешадиском дивизијом образује једну тактичку целину — лево крило 13 корпуса. По том наређењу, 11 брдска бригада извршила је 19 августа напад јужно од 36 дивизије, а у тесној тактичкој вези са њом против отсека Дринске дивизије II позива; 36 дивизија нападала је на положај код Завлаке к 241—к 263, на левом отсеку Дринске дивизије II позива. Ток овог напада излаже се код одбране III српске армије.

За помагање 9 пешадиске дивизије развило се девет батерија 36 дивизије у рано преподне 19 августа, на левом крилу 36 дивизије, на Кику (у кључу р. Цернице и р. Јадра) према Гробљу (к 295 у с. Д. Бадањи), на ком се положају налазило лево крило 16 пешадиског пука Моравске дивизије I позива (1 батаљон са 1 водом артиљерије). Осим тога, неколико батаљона из 11 брдске бригаде кренули су ка Алексином Брду. Али

пре но што су тамо стигли, враћени су натраг (због погрешног извештаја да се стање код 9 дивизије поправило), а по подне је и артиљерија 36 дивизије понова ангажована на фронту 36 дивизије. На Кику, фронтом према северу, остао је само 1 батаљон са 2 хаубичке батерије за напад у правцу с. Д. Бадање (к 295), што је била сасвим недовољна снага.

После поновног наређења команданта V армије у 14.45 часова да 13 корпус „свом снагом нападне у северозападном правцу у помоћ 9 дивизији“, следовала је у 16.30 часова нова категоричка заповест команданта V армије за повлачење 13 корпуса на положаје код с. Јаребица.

Према овој заповести, 36 дивизија почела је повлачење са наступањем ноћи. То је повлачење на отсеку северно од Завлаке (Марјановића Вис) било успорено до пола ноћи због српског напада ради повраћаја Марјановића Виса. Повлачење 36 дивизије обезбеђивала је заштитница остављена на друму Завлака—Јаребице.

У исто време, под заклоном мрака и обезбеђена заштитницом, извршила је повлачење и 11 брдска бригада, правцем Вртаче—Горња Мала, а касније је према накнадном наређењу повлачење настављено до Гнила (к 253), где је, 20 августа изјутра, стигла и 36 дивизија, узнемиравана само српском артиљериском ватром са правца Брдарице (северно од Јаребичке Цркве).

42 домобранска дивизија уздржала се целог дана, 19 августа, од напада на српске положаје, јер њен командант, генерал Саркотић, није хтео ризиковати да предузима тај напад, зато што су се према његовом десном боку налазиле српске трупе на простору с. Белодићи—Остењак (Моравска дивизија II позива). Тек око поноћи примљена је заповест за повлачење преко Крупња ка Лозници, према којој је дивизија почела повлачење 20 августа око 3.30 часова.

13 пешадиска бригада стајала је целог дана, 19 августа, на простору Мрамор—Петрића Гај, одбивши српске предње делове (Моравске дивизије II позива) на

правцу ка Мрамору. Повлачење је почело у исто време кад и 42 дивизија, чије је повлачење штитила још од Крупња.

Иштвановићев одред (2 батаљона и 2 брдске хаубичке батерије) имао је према себи двоструко јачи Љубовиски одред на линији Прослоп—Зеленика—Рожањ, па због тога му нису ни успели напади на Рожањ.

Да би V аустроугарској армији омогућио задржавање источно од Дрине, командант Балканске војске, Поћорек наредио је:

да се 12 брдска бригада поново врати у Љубовију; да се 109 ландштурмска бригада преко Власенице приближи Љубовији, и да се напад пред Шапцем појача са 8 маршевском бригадом.

Али, сва су та појачања била недовољна и касна да би ситуацију на доњој Дрини преокренула.

Међутим, поред свих тежњи Хецендорфа и Поћорека да се на сваки начин трупе задрже источно од Дрине, командант V аустроугарске армије наредио је још 19 августа повлачење преко Дрине, захтевајући, штавише, да и генерал Тршћански напусти земљиште Србије. Ово је углавном учинио због хитне претставке команданта 8 корпуса, који је наглашавао да ослабљени 13 корпус не би требало оставити источно од Дрине.

Одбрана III армије (скица 16)

Дринска дивизија II позива. — Око 4.50 почео је напад 36 дивизије и 11 брдске бригаде на целом фронту левог отсека к 241—Гробље, нарочито према Гробљу (11 брдска бригада) и према к 241 (лево крило 36 дивизије). Напад је трајао до 7.30 часова и одбијен је поглавито артиљериским ватром са левог отсека. За то време главнина артиљерије 36 дивизије била се већ развила на Кику, и отуда је, око 7.30 часова, са 3 батерије почела тући део отсека к 241—к 263.

Око 8.35 часова део положаја к 241—к 263 појачан је са 2 чете 6 пешадиског пука I позива и наређено је да се положај одржи по сваку цену. У то време леви

отсек су почеле тући још 2 непријатељске батерије (свега 5 батерија, односно 30 оруђа и то: 2 батерије 11 брдске бригаде и 3 батерије 36 дивизије). Ватра је била врло снажна и тачна, јер је Марјановића Вис служио као одлична бочна осматрачница. Због надмоћности непријатељске артиљерије (30 аустроугарских према 12 српских оруђа), пешадиска посада на Гробљу почела се, око 10 часова, колебати и местимично попуштати, али је залагањем старешина пешадија остала на својим местима.

Око 10.25 часова било је на отсеку Јадарског четничког одреда, на к 241, критично стање где су четници мало узмакли са положаја, али су враћени назад и претрпевши јаке губитке поново заузели напуштени положај.

Због оваквог стања, око 11.35 часова леви отсек је појачан са још 2 чете 6 пешадиског пука, те је око подне на њему било 2 батаљона 6 пешадиског пука I позива, 1 батаљон 3 прекобројног пука, пионирска чета и 5 пољска батерија.

Командант Јадарског четничког одреда јавио је у 12 и у 13.30 часова да се непријатељска пешадија (око 2 батаљона) са ескадроном коњице испред његовог положаја повлачи ка Мађарском Гробљу и преко Алексиног Брда путем за с. Текериш[107]).

Пред подне се борба на левом отсеку стишала, а од 14 часова непријатељска артиљерија почела је понова тући, нарочито Гробље. Око 18 часова непријатељ је предузео нов напад, тежећи нарочито ка Гробљу, али је заустављен јаком ватром посаде отсека к 263—к 241, појачане још четом 5 пешадиског пука из дивизиске резерве[108]).

После 21 часа непријатељ је већ био отступио оставивши пред српским положајем само патроле.

---

[107]) То су били непријатељски делови који су рокирани ради заштите левог бока 36 дивизије и ради помоћи 9 дивизији.

[108]) То је вероватно био демонстративан напад непријатељске заштитнице за маскирање повлачења које је, по заповести команданта V армије, отпочело по паду мрака.

Повраћај Марјановића Виса. — Иако је прикупљање трупа на Овчаревцу за преотимање Марјановића Виса почела у рано јутро 19 августа, оно је било завршено тек око 10 часова због јаке ватре непријатељске пешадије са десне обале р. Цветуљице. У то време на Овчаревцу је било прикупљено три и по батаљона и 5 брдских топова. После подне ту је дошао и командант 17 пешадиског пука I позива са још 2 батаљона и једном и по брдском батеријом, тако да је сада на Овчаревцу било свега 6 батаљона (цео 17 пешадиски пук и 2 батаљона 3 прекобројног пука), 3 брдске батерије и 1 чета пионира, а у току ноћи 19/20 августа дошла је још једна пољска брзометна батерија.

Напад је почео тек око 17.30 часова, баш кад је почело повлачење 36 аустроугарске дивизије, а око 19.30 часова лева нападна група (два батаљона 17 пешадиског пука) избила је на Марјановића Вис. Десна група (1 батаљон 3 пука и 1 батаљон 17 пука), која је нападала на Чајиновац (лево крило Марјановића Виса), растројила се у шуми под дејством непријатељске унакрсне ватре, али је ипак издржала непријатељски противнапад и тиме олакшала левој групи избијање на слабо брањену к 310 (Марјановића Вис).

Трупе (ојачани 17 пешадиски пук) су заноћиле на освојеном Марјановића Вису (3 и 4 батаљон 17 пешадиског пука са 4 брдском батеријом) и на западном крају Чајиновца (1 и 2 батаљон 17 пука и 6 брдска батерија), са једним батаљоном 3 прекобројног пука и 5 брдском батеријом на к 300 (Горња Завлака), а са једним батаљоном 3 прекобројног пука у резерви одреда. Две пољске батерије заноћиле су на Овчаревцу.

Дринска дивизија I позива. — Због неактивности 42 домобранске дивизије, на отсеку Дринске дивизије I позива целога дана 19 августа није било борбе, изузев слабог обостраног артиљериског дејства пре подне. Ноћ 19/20 августа такође је прошла на миру због отступања 42 дивизије.

Моравска дивизија II позива провела је пре подне 19 августа у заузимању положаја Равно Брдо (код с. Беловодићи)—Остењак—Крст фронтом према 13 пешадиској бригади, која је држала положај Петрића Гај—Брезици—Садовине—Мрамор (к 575). Осим слабе обостране артиљериске ватре око подне, Моравска дивизија II позива и 13 пешадиска бригада су целог дана биле неактивне.

Љубовиски одред. — Тога дана по подне формиран је нов Љубовиски одред састава: два и по батаљона 1 пешадиског пука II позива, вод брзометних пољских топова (све из Моравске дивизије II позива), поред ранијих јединица тог одреда. Одред је стављен под команду команданта 1 пешадиског пука II позива.

Око 17 часова непријатељ (Иштвановићев одред) је напао Рожањ с десног бока и из позадине, због чега су обвезници III позива који су бранили Рожањ почели да се повлаче. Међутим, нападом једне получете са Осоја у бок непријатеља Рожањ је повраћен. Око 18 часова непријатељ је обновио напад, али без успеха.

Поглед на бој 19 августа на фронту III армије
(скица 16)

Рад 13 корпуса. — Неактивност 42 домобранске дивизије и 13 пешадиске бригаде у току целог дана 19 августа показује да је командант V аустроугарске армије одустао од идеје напада на лево крило III српске армије. На то су, свакако, највише утицале појава Моравске дивизије II позива на левом крилу III армије и слабост Иштвановићевог одреда да продире преко Прослопа и Рожња ка Пецкој.

И тако је 19 августа дефинитивно замрла акција Крупањске маневарске групе, а тиме ишчезла и последња нада да се успешни маневар Церске групе II српске армије против северног крила V аустроугарске армије парира маневром јужног крила V аустроугарске армије (Крупањске групе).

36 дивизија, која је 18 августа успела да овлада Марјановића Висом, није била у стању да 19 августа прошири тај успех. Када је пешадиски напад те дивизије, подржан њеном целокупном артиљеријом, био доведен до јуришног отстојања на левом отсеку Дринске дивизије II позива, командант 13 корпуса добио је, у 14.45 часова, наређење команданта V армије, да свом снагом нападне у северозападном правцу, у помоћ 9 пешадиској дивизији. И сада се морала обуставити нападна акција против левог отсека Дринске дивизије II позива, која је била доведена скоро до краја, и припремати нова у северозападном правцу. Али тек што се приступило припремама за тај нови задатак, добијена је од команданта V аустроугарске армије, у 16.30 часова, категоричка заповест за повлачење 13 корпуса.

Криза 9 пешадиске дивизије на Церу — Иверку била је, према томе, главни узрок кочењу напада бројно надмоћније 36 дивизије, ојачане 11 брдском бригадом (укупно 20 батаљона и 54 топа), на Дринску дивизију II позива (укупно 7 батаљона и 28 топова).

И тако је због неуспеха једне једине дивизије (9 пешадиске) морао предузети повлачење и цео суседни 13 корпус. До овакве аномалије дошло је услед плитког распореда V армије и пропуштеног времена од три дана и три ноћи (створеног отпором 9 пешадиске дивизије), да се 9 дивизија ојача рокирањем снага из састава суседног 13 корпуса, кад већ није било армиске резерве.

Рад III српске армије. — На фронту III српске армије пада у очи неактивност на њеном јужном крилу (Моравска дивизија II позива) и спорост припрема и извршења напада при заузимању Марјановића Виса на њеном северном (десном) крилу.

Због слабог борбеног извијања на целом фронту III српске армије у току ноћи 19/20 августа 13 корпус се извукао неопажено и отступио знатно уназад, а III српска армија пропустила је да врши гоњење.

Тако је неактивношћу III српске армије на фронту Моравске дивизије II позива према десном боку и по-

задини 13 корпуса, и упућивањем Тимочке дивизије I позива погрешним правцем преко планине Влашића, уместо преко с. Г. и Д. Бадање, било омогућено овом корпусу да се извуче из кризе, у коју је допао због неуспеха 9 пешадиске дивизије на Церу — Иверку и да се скоро без губитака пребаци преко Дрине.

5

УЖИЧКА ГРУПА

(скица 5)

VI аустроугарска армија

16 корпус прешао је главном снагом р. Лим код Руда и Прибоја. Његова 8 бригада заузела је тога дана Пљевље и предузела покрет ка Пријепољу. *15 корпус* је, с обзиром на тешку ситуацију V аустроугарске армије у долини Јадра, добио задатак да што пре одбаци преко границе све српске снаге (Шумадиску дивизију II позива), које се налазе на утврђеним положајима источно од Старог Брода и Вишеграда.

Овај корпус употребио је цео дан 19 августа за груписање снага и припрему напада, за који је издата ова заповест:

„1) Генерал-мајор фон Табајди са 10 брдском и 79 хонведском бригадом наступа од Старог Брода преко с. Влаховића и Кука ка с. Заовине (с оне стране границе).

2) Фелдмаршал-лајтнант Багат са 1 пешадиском дивизијом (7 и 9 брдском бригадом) наступа од Вишеграда према вису Панос у две колоне: лева пуковник Хрозни, са 9 брдском бригадом (ојачаном немачким скадарским одредом, једним батаљоном 87 аустриског пука и једном брдском батеријом) наступа ка височима северно од Паноса, а десна, генерал-мајор Сертић са 7 брдском бригадом и 1 брдском батеријом наступа према Паносу обухватајући га са севера.

3) Код Вишеграда, као резерва, фелдмаршал-лајтнант Браун са 80 хонведском пешадиском бригадом и

већим делом артиљерије, која ће под командом фелдмаршала Крауса ватром помагати напад.

Напад се има предузети 20 августа ујутру рано.“[109])

12 брдској бригади, услед ситуације код V армије у долини Јадра, наређено је 19 августа да крене од с. Бачевице ка Љубовији и да се стави на расположење команданту V армије.

Ужичка војска

На фронту *Шумадиске дивизије II позива*, осим артиљериске ватре, није било борбе, јер је 15 корпус провео 19 август у припремама за напад.

Лимски одред. — 19 августа у 10.30 часова непријатељски 16 корпус почео је напад на Рудо у две колоне: десном преко Јеленин Града, а левом преко с. Стргаче. Артиљерија је била на Вагану (Слатини). Како је једна непријатељска колона већ прешла на десну обалу Устибарске Реке, Лимски одред је после 17 часова почео повлачење ка Прибоју и караули Црни Врх.

Батаљон III позива на левој обали Лима отступио је на Црнуге јужно од Прибоја где је одржао положај до 19 часова, а тада се повукао на Црни Врх источно од Прибоја. Са црногорском Пљеваљском дивизијом није било везе, јер се 8 бригада дубоко увукла између ње и Лимског одреда.

Ужичка бригада у току 19 августа није узнемиравана, пошто се 12 брдска бригада, због неуспеха у долини Јадра, прикупљала за покрет ка Љубовији.

Пљеваљска дивизија отступила је ка Комарану и Бродареву, јужно од Пријепоља. Аустроугарска 8 брдска бригада, по заузећу Пљевља, наступала је ка Пријепољу у два правца: Пљевље—Пријепоље и преко с. Врхова и Бабиња ка Пријепољу.

Командант Ибарске дивизиске области из Новог Пазара упутио је појачање, и то: један кадровски ба-

[109]) Велики рат Србије, књ. I, стр. 321 и 322 .

таљон који је 19 августа у подне стигао у Пријепоље, и Новопазарски одред који се налазио на маршу из Новог Пазара ка Сјеници.

6

РАД СРПСКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

(скица 16)

Процена ситуације. — На основу извештаја добијаних у току 19 августа, Врховна команда је закључила да је ситуација на фронту III и II српске армије, нарочито у долини Јадра и на Церу, повољна. Задавало је извесну бригу дејство непријатеља у правцу Дебелог Брда, јер је то најкраћи правац ка Ваљеву, а Ужичка војска, услед неповољне ситуације у бившем Новопазарском Санџаку, тешко ће моћи обратити озбиљну пажњу на правац Рогачица—Дебело Брдо—Ваљево.

Али отступање Шумадиске дивизије I позива од Шапца на десну обалу Добраве, и уопште ситуација у рејону Шапца, задавали су велику бригу, јер би енергично непријатељско дејство и евентуално његово продирање правцима Шабац—Текериш и Шабац—Ваљево могли осујетити успех II српске армије у Јадру.

Одлука Врховне команде:

1) обезбеђење правца преко Дебелог Брда ка Ваљеву поверити III српској армији;

2) на правцу од Шапца употребити и последњу дивизију — Тимочку II позива, која је остала у саставу I армије на Убу, да са Шумадиском дивизијом I позива спречи непријатељу продирање од Шапца док се не задобије потпуна победа на Церу. Обе дивизије ставити под команду команданта I армије, поверавајући му извођење дејства ка Шапцу;

3) да се командант II армије ослободи бриге према Шапцу и потпуно посвети главном задатку — енергичном дејству у леви бок и позадину главне непри-

јатељске снаге у долини Јадра и на Церу. Под његовом командом да остану и даље: Комбинована, Моравска и Тимочка дивизија I позива и Коњичка дивизија;

4) да се утврде зверства и свирепости према нашем становништву, почињени од стране непријатељских трупа.

У духу ове одлуке издата су потребна наређења.

Процена ситуације и одлука Врховне команде биле су умесне, а нарочито одлука да се дејство према Шапцу повери команданту I српске армије, како би се командант II српске армије ослободио брига са те стране и сав посветио експлоатацији извојеване победе на Церу — Иверку. Нажалост, та је одлука закаснила у погледу свестране експлоатације извојеване церске победе, јер је 9 пешадиска дивизија још у току поподнева 19 августа успела да отступи до Дрине, у рејон Лешнице, а 13 корпус успео је да се у току ноћи 19/20 августа извуче испод бочног удара II српске армије, једно због неактивности Моравске дивизије I позива, а друго због погрешног одређеног правца дејства Тимочке дивизије I позива.

7

ОПШТИ ПОГЛЕД НА ЧЕТВРТИ, РЕШАВАЈУЋИ ДАН БИТКЕ

(скица 16)

На аустроугарској страни. — Овај дан је био логична последица ситуације у коју је командант V аустроугарске армије ставио 9 пешадиску дивизију, дајући јој 18 августа, око 22 часа, наређење да у току 19 августа одржи положај Рашуљача—Тодоров Рт (Косанин Град) до доласка групе генерала Тршћанског у висину Скакалишта, а потом да наступа преко Текериша—Кика—к 330—Букорске Главе на планину Влашић.

Међутим, 18 августа увече, 9 дивизија је била не само при крају своје моћи већ се налазила и у тешкој тактичкој ситуацији створеној избијањем трупа Комбиноване дивизије на гребен Цера (Тројан). Било је очигледно да ће се та ситуација у току ноћи 18/19 августа и у току дана 19 августа још више погоршати и претворити у обухватно стезање преко гребена Цера и његових јужних огранака с једне стране, и преко Спасовине и Велике Главе с друге стране. У таквој ситуацији није се ни у ком случају могло очекивати да 9 дивизија истраје на свом положају до доласка групе Тршћанског, која је била удаљена од Скакалишта око 20 км, а поред тога имала је да пред собом савлађује отпор Шумадиске дивизије I позива и Коњичке дивизије.

На помоћ 13 корпуса такође се није могло рачунати, јер је ситуација на његовом десном крилу била погоршана присуством Моравске дивизије II позива, а акција његовог левог крила, ради помоћи 9 дивизији, могла се парирати левим крилом Моравске дивизије I позива.

Према томе, кључ решења ситуације 19 августа био је у отпору 9 пешадиске дивизије, у њеној сопственој снази, а не у помоћи са стране. Ништа није могло 19 августа изменити њену судбину, а тиме ни судбину Церске битке. Тако је ова дивизија решила судбину Церске битке, на штету целе Балканске војске. Само, до овога није дошло њеном кривицом, већ кривицом команданата V аустроугарске армије и Балканске војске, који су јој такву улогу доделили.

Када се има у виду да је Балканска војска имала 10 дивизија[110]), а да је на пресудном делу битачне просторије имала свега једну дивизију (9 пешадиску дивизију), тј. десетину целокупне снаге, онда је то редак

[110]) V армија имала је 5 дивизија: 9 пешадиску и 21 ландверску 8 корпуса, 36 и 42 дивизију и 11 и 13 бригаду 13 корпуса. VI армија имала је такође 5 дивизија: 48 и 1 дивизију 15 корпуса, 47 и 18 дивизију 16 корпуса и 40 хонведску дивизију.

пример повреде начела економије снага, како од стране Поћорека, тако и од стране његовог команданта V армије, генерала Франка, који је од 5 својих дивизија оставио саму 9 пешадиску дивизију да му одлучи судбину армије.

Случај команданта Балканске војске, Поћорека, још је тежи кад се узме у обзир да је он у ту своју непромишљену експедицију увукао још и 4 дивизије (7, 29, 31 и 32) из II аустроугарске армије, одређене за дејство на Руском фронту (у Галицији). Узевши у обзир и те 4 дивизије, излази да је од укупно 14 дивизија, ангажованих против Српске војске, судбину балканске операције решила свега једна дивизија (9 пешадиска дивизија), дакле четрнаести део целокупне снаге.

На српској страни. — Иако напад Церске маневарске групе II српске армије у току 18 августа није био обједињен нити довољно енергичан, да би ова двапут бројно јача и тактички надмоћнија група још у току 18 августа могла ликвидирати отпор 9 аустроугарске дивизије пред собом, ипак се 18 августа увече осећало да је победа на прагу. Присуство команданта II српске армије на Кику и једног дела његовог штаба на Радоњића Брду било је такође предзнак блиске победе.

У току 19 августа Церска група је била знатно енергичнија у своме нападу но у току 18 августа. Заузећем Косаниног Града од стране десне колоне Комбиноване дивизије, њена тактичка ситуација се још више побољшала, а узајамно помагање њених дивизија (Комбиноване и Моравске I позива) било је, присуством команданта II српске армије и његовим утицајем на бој, тешње везано, док је отпор 9 дивизије све више малаксавао. Све је ово довело до победе Церске групе још у подне 19 августа и до отступања 9 аустроугарске дивизије у току поподнева долином р. Лешнице ка Дрини.

Овом својом победом Церска група решила је бој код Текериша, а тиме и Церску битку, јер се неуспех

9 дивизије претворио у општи неуспех V аустроугарске армије, а њено повлачење повукло је собом и повлачење 13 корпуса у долини Јадра и из рејона Крупња.

Овој победи Церске групе допринеле су у току 19 августа Шумадиска дивизија I позива, својом борбеном упорношћу против групе генерала Тршћанског на правцу од Шапца, и III српска армија задржавањем и привезивањем 13 корпуса у долини Јадра. И једна и друга онемогућиле су пружање помоћи усамљеној 9 дивизији.

Осми део

ЕКСПЛОАТАЦИЈА ЦЕРСКЕ БИТКЕ

1

ПОВЛАЧЕЊЕ V АУСТРОУГАРСКЕ АРМИЈЕ У БОСНУ

(скица 17)

8 корпус

9 пешадиска дивизија успела је, благодарећи слабом надирању Срба, да се 20 августа до 18 часова са свим својим деловима пребаци у Босну преко моста код Јање, праћена само артиљериском ватром српске Комбиноване дивизије.

Остаци *21 дивизије*, под командом новог команданта, генерал-мајора Панеша, прикупили су се, изузев групе Подгајског, у току ноћи 19/20 августа у простору с. Прњавор—Карапанџин Гроб—Ново Село, одакле су око 4 часа 20 августа наставили повлачење преко моста код Самуровића Аде (према Амајлији) у Босну, ка Бијељини. Са групом Подгајског није било везе. 6 пешадиски пук посео је мостобран на десној обали Дрине код Самуровића Аде.

Група пуковника Подгајског (три и по батаљона, 1 ескадрон, 3 топовске и 2 хаубичке батерије), код које се налазио и бивши командант 21 дивизије, Пшиборски, ноћила је 19/20 августа на Радловцу (југоисточно од с. Цуљковића). Ова група није примила заповест генерал-мајора Панеша за повлачење нити је ма шта знала о повлачењу 8 корпуса у току 19 августа. Група

се држала на утврђеном и полукружном положају од Мађарског Гробља, преко с. Грушића, Шибова до Дуге Шуме. У средини тог полукруга било је збијено 5 батерија, а 1 батаљон (као резерва) и 1 ескадрон вршили су обезбеђење позадине са патролама према с. Слатини, с. Бојићу, с. Дворишту, Скакалишту.

Ујутру почев од 6 часова, артиљерија ове групе тукла је гребен Цера од Тодоровог Рта до Тројана. Међутим, од 8 часова појавила се српска пешадија, која је преко Брестовца и Нешиног Брда наступала ка с. Десићу у обухват десног крила групе Подгајског. Око 11 часова почели су стизати српски пешадиски делови из с. Радовашнице ка десном боку и позадини одреда, због чега је пуковник Подгајски наредио повлачење на Цуљковачки Гребен, што је извршено, после 13 часова, уз губитак 3 топа и 3 каре. Но, како је добијен извештај да се 8 корпус повукао преко Дрине, то је повлачење ове групе настављено правцем преко с. Рибара и Прњавора, при чему је напуштена 1 хаубица са 4 каре због препада српске коњице. Око поноћи група Подгајског прешла је преко моста према Амајлији, а потом је мост уништен.

Губици 21 ландверске дивизије износили су (у току Церске битке): 3.700 људи (25% људства), 20 артиљериских оруђа и много коња и материјала. Само 28 пешадиски пук (прва жртва ноћног судара више Текериша) изгубио је 1.400 војника и официра, тј. 45% свог људства. Најтеже је падао морални слом дивизије, јер су на њу бацали кривицу за све недаће V аустроугарске армије.

13 корпус

36 пешадиска дивизија са 11 брдском бригадом, од подне 20 августа била је на височима источно од Лознице, штитећи повлачење јужне корпусне групе (42 домобранске дивизије и 13 пешадиске бригаде) од Моравске дивизије I позива, која је наступала из долине Јадра.

36 дивизија и 11 брдска бригада прешле су Дрину преко моста код с. Батара у поноћ 20/21 августа.

42 домобранска дивизија стигла је тек увече 20 августа источно од Лознице, пошто јој је много сметала комора која се повлачила испред ње. Код Лознице је у току 21 августа борбом против Моравске дивизије I позива омогућила силазак 13 бригаде са Гучева, а Дрину је прешла преко моста код хана Палатора 21 августа до 19 часова.

13 пешадиска бригада изишла је на гребен планине Гучева у циљу заштите јужног бока корпуса. Она је, заштићена 42 дивизијом код Лознице, успела да сиђе са Гучева и прешла је Дрину преко газа код села Козлука 21 августа.

III српска армија кренула је касно у наступање за 13 корпусом; дејство Тимочке дивизије I позива такође је закаснило, а Моравска дивизија I позива, која је била према боку и позадини 13 корпуса, држала се неактивно, те је 13 корпус неузнемиравано доспео на прелазе Дрине код Батара (мост). Хана Палатора (мост) и Козлука (газ).

2

ДЕЈСТВО II СРПСКЕ АРМИЈЕ 20 АВГУСТА

(скица 17)

Иако је командант II српске армије још од 19 августа у подне, када је био сломљен отпор 9 аустроугарске пешадиске дивизије на Рашуљачи, тражио од команданата Комбиноване и Моравске дивизије I позива да врше енергично гоњење, само је *лева колона Комбиноване дивизије* гонила у стопу 9 дивизију у долини Лешнице. Њено је чело, око поноћи 19/20 августа, избило на Видојевицу.

Остале колоне II српске армије биле су заостале у гоњењу и заноћиле су 19/20 августа:

десна колона Комбиноване дивизије са претходницом на Веселиновом Врху, а са главнином на Косанином Граду;

Моравска дивизија I позива са десном колоном на гребену планине Иверка, а са левом код с. Д. Бадање.

Коњичка дивизија није ни гонила 19 августа, те је 19/20 августа заноћила на свом положају Љигин Гроб—Стари Виногради—Сувача—Белеге—к 284.

За 20 август командант II српске армије наредио је:

Шумадиској дивизији I позива да што тачније сазна снагу непријатеља пред собом и о томе извести, како би командант II армије могао предузети одговарајуће мере;

Коњичкој дивизији да предузме извршење раније нареѓеног гоњења непријатеља преко Лешнице;

Комбинованој дивизији да са потребним деловима поседне Видојевицу и њене огранке, те да олакша Коњичкој дивизији гоњење непријатељских делова који су се ноћас појавили пред њом (група пуковника Подгајског).

Рад појединих дивизија

Коњичка дивизија. — У току ноћи 19/20 августа Коњичкој дивизији стављени су привремено на расположење 13 пешадиски пук I позива са једном пољском брзометном батеријом и једним батаљоном 15 пешадиског пука I позива.

У 5.30 часова командант дивизије издао је заповест за гоњење у три колоне:

десна колона (1 коњички пук, 1 батаљон 13 пешадиског пука и 1 коњичка батерија) гони правцем стари Виногради—с. Цуљковић—с. Бела Река—с. Прњавор;

лева колона (4 коњички пук, 1 батаљон 13 пешадиског пука, 1 батаљон 15 пешадиског пука и 1 коњичка батерија) гони правцем Белеге—с. Десић—Бобија—с. Чокешина и даље ка Лешници;

десна побочница (Шумадиски дивизиски коњички пук, 1 чета пешадије) креће правцем с. Бојић—с. Слатина—Бели Камен—с. Добрић—с. Липолист;

резерва (2 коњички пук, 1 батаљон 13 пешадиског пука, 1 батерија Тимочког артиљериског пука) креће за левом колоном.

Коњичка дивизија је имала пред собом групу пуковника Подгајског у полукружном положају: од Мађарског Гробља, преко с. Грушића, Шибова до Дуге Шуме. Десна колона Коњичке дивизије, наступајући ка фронту ове групе (три и по батаљона и 5 батерија) заплела се у фронталну борбу, у коју је била уведена и сва дивизиска резерва, тако да је тек око 13 часова борба попустила због притиска леве колоне на десни бок и позадину групе Подгајског. Непријатељ је отступио ка с. Липолисту, а десна колона је, око 18.30 часова, избила на Цуљковићку Косу.

Лева колона је, дејством противу десног крила и бока групе Подгајског, натерала непријатеља на повлачење. У даљем свом продирању та је колона избила на Косовац, одакле је дејствовала ватром на непријатељску колону која је отступала ка с. Прњавору.

2 коњичка бригада (2 и 4 коњички пук) задржана је главнином код с. Прњавора, а предњим деловима на Дрини. Остатак Коњичке дивизије био је на обема обалама Беле Реке на линији Косовац—Високи Парлог—Главице.

Комбинована дивизија. — Тежња команданта Комбиноване дивизије 20 августа била је, најпре, да чврсто поседне Видојевицу и да на њој добије ослонац за гоњење. У том циљу је 2 батаљон 6 прекобројног пука са митраљеским одељењем и 1 батеријом посео Видојевицу, где се око 11.45 часова прикупио и 6 пешадиски пук II позива; 2 батаљона 6 прекобројног пука били су у резерви код с. Слатине (к 328).

Непријатељска 9 пешадиска дивизија повлачила се преко Лешнице ка мосту на Дрини према Јањи, при чему је тучена ватром батерије са Видојевице. После 11.45 часова са Видојевице су упућени 6 пешадиски пук II позива и 6 прекобројни пук у гоњење ка мосту за-

падно од Лешнице, са задатком да овладају мостом и поседну ужи мостобран на левој обали Дрине.

На Видојевици је задржан 1 батаљон 6 прекобројног пука са батеријом и водом митраљеза.

Претходнички батаљон 6 пешадиског пука II позива ушао је у Лешницу у 12.45 часова и наступао ка Дрини, а чело главнине ушло је у Лешницу у 14 часова. На десној обали Дрине код моста налазила се 1 непријатељска чета са 2 митраљеза на ужем мостобрану, коју је претходнички батаљон протерао преко Дрине.

Десна колона Комбиноване дивизије, не наишавши на озбиљан отпор, стигао је око подне челом на Видојевицу и сменила батаљон 6 прекобројног пука. Једна и по пољска батерија постављена је на Шанцу, и она је почела тући мост на Дрини и непријатељску пешадију и комору код Новог Села.

Комбинована дивизија заноћила је у распореду: 1 прекобројни пук и 2 хаубички дивизион на линији Парлог—Јадранска Лешница; 5 прекобројни пук и 3 пољски дивизион на линији Видојевица—Слатина; 6 прекобројни пук око Лешнице; 6 пешадиски пук II позива источно од Лешнице; 2 прекобројни пук на Парлогу (к 288) у дивизиској резерви.

Моравска дивизија I позива. — Изјутра тога дана 1 пешадиски пук са 1 пољском батеријом и 2 батаљона 3 пука био је на Вучијем Пласту; 2 пешадиски пук са 2 пољске и 1 хаубичком батеријом на Балвану; 3 пешадиски пук (без 2 батаљона) са 1 батеријом био је на Поповом Парлогу; 16 пешадиски пук у Д. Бадањи. Два непријатељска батаљона отступала су косом више Јаребичке Цркве.

У 10 часова примљена је заповест команданта II српске армије ове садржине: „Пошто се непријатељска одељења налазе још на десној обали Јадра, штитећи по свој прилици повлачење својих трупа низ Јадар или ка Крупњу, наредите да се та одељења протерају и тиме онемогући непријатељски саобраћај низ Јадар и ка Крупњу. Уопште је потребно сада енер-

гично наступати, те да се онемогући непријатељу повлачење“[111]). Према овој заповести командант Моравске дивизије I позива кренуо је трупе са Иверка, и то:

група са Поповог Парлога (2 батаљона 3 пешадиског пука и 1 пољска батерија) путем Попов Парлог—Јаребичка Црква;

група са Балвана (2 батаљон 2 пешадиског пука и 1 пољска батерија) путем Балван—Стража—Јадар.

Трупе са Вучјег Пласта имале су да упуте један батаљон и једну батерију на косу код с. Брадића, те да са те косе дејствују на непријатељске делове који би отступали долином Јадра.

Тек око 17 часова поједини батаљони Моравске дивизије I позива спустили су се са Иверка у долину Јадра.

У 17 часова командант Моравске дивизије I позива издао је заповест за груписање дивизије, у циљу даљег извршавања задатка:

1 пешадиски пук да заузме линију Г. Добрић—Медњак—Голо Брдо;

2 пешадиски пук са 2 батерије да заузме линију Читлук—с. Брадић—с. Брњац;

3 пешадиски пук са једном батеријом да заузме линију с. Брњац—Велико Село;

16 пешадиски пук са 2 пољске и 1 хаубичком батеријом у резерви на Балвану.

Наступање Тимочке дивизије I позива. — Тек после 4 часа изјутра 20 августа могло је почети развијање Тимочке дивизије I позива за напад у оваквом распореду:

лева колона (14 пешадиски пук, два батаљона 20 пешадиског пука и три пољске батерије) са Страже преко Целепишта напада у бок непријатеља на Марјановића Вису[112]);

---

[111]) Велики рат Србије, књ. I, стр. 230.

[112]) Тимочка дивизија I позива није знала да су Марјановића Вис повратиле трупе III армије.

десна колона (15 пешадиски пук и две пољске батерије) са Великог Виса преко Осоја напада на леви бок непријатеља на Кику;

општа резерва (два батаљона 20 пешадиског пука) креће се позади леве колоне.

Пошто се око пола ноћи 19/20 августа сазнало да је Марјановића Вис повраћен, и пошто је са њега нападао на Кик 3 прекобројни пук с једном брдском батеријом, то је левој колони наређено да напада преко левог, а десној колони преко десног крила Осоја и делом преко с. Д. Бадање.

За непријатеља се мислило да држи Кик са два батаљона, 2 топа и једним митраљеским одељењем и да је развучен на положају. Непријатељ је био брзо поколебан и почео је нагло отступање у правцу с. Јаребице и Јаребичке Цркве и самом долином р. Јадра.

Око 10 часова трупе Тимочке дивизије I позива избиле су на Кик и одатле упућене у гоњење: лева колона преко М. Граца и Пушкаревца на Велики Грац; десна колона у правцу Јаребичке Цркве. Непријатељ је дао слаб отпор код Јаребичке Цркве и на Великом Грацу.

По избијању главнине десне колоне код Јаребичке Цркве и леве колоне на линију Пушкаревац—Мајдан, примљено је, око 18.15 часова, наређење команданта II српске армије да се Тимочка дивизија I позива, чим је у гоњењу пређу трупе III српске армије, прикупи код Јаребичке Цркве, а затим да одмах одмаршује преко Текериша у с. Мровску.

Поглед на дејство II српске армије 20 августа (скица 17)

Док се командант II српске армије свим силама упињао да извојевану победу на Церу—Иверку што боље експлоатише енергичним гоњењем, у правцу Дрине и левог бока и позадине 13 корпуса у долини Јадра, дотле су његови команданти дивизија и у току

20 августа радили сувише опрезно и без довољно елана који је потребан при гоњењу. Тако су спорим наступањем својих дивизија у току 20 августа дозволили аустроугарској V армији да се некажњено и у реду пребаци преко Дрине у току тога дана (8 корпус) и у току ноћи 20/21 август (36 дивизија и 11 брдска бригада).

Коњичка дивизија која је пред собом имала сигуран плен, усамљену групу пуковника Подгајског (три и по батаљона, 1 ескадрон и 5 батерија) на Радловцу (између с. Грушића и с. Цуљковића), уместо да изврши маневар у циљу окружења, што би довело до заробљавања те групе — губи време и даје излишне жртве у бесциљном фронталном нападу, вршећи само наткриљавање десног крила и дејство у десни бок те групе.

Па и приликом повлачења те групе ка Дрини, Коњичка дивизија не врши паралелно гоњење, већ само фронтално потискивање и тиме овој дозвољава да се, по цену губитака само 3 топа и 3 каре, спасе уништења и умакне преко моста код Амајлије. Ово је тим чудније што је ова група у свом саставу имала само пешадију и артиљерију, која се спорије кретала од Коњичке дивизије.

Комбинована дивизија:

Десна колона ове дивизије, због слабог надирања у току 19 августа, закаснила је са паралелним гоњењем гребеном Цера, јер је стигла на Видојевицу тек 20 августа око подне, кад је 9 пешадиска дивизија завршила пребацивање преко моста код Јање.

Лева колона губи пре подне 20 августа око добијања наслона на Видојевицу, уместо да се још у зору тога дана бацила у напад на 9 пешадиску дивизију, која се у то време још налазила у рејону Лешнице, те да је растроји пре но што се дочепа моста код Јање.

Моравска дивизија I позива, уместо да 20 августа изјутра предузме енергично паралелно гоњење прав-

цем Голо Брдо—с. Обреж—с. Шор ка мосту на Дрини код с. Батара (на Ади Курјачици) и отсече отступницу 36 пешадиске дивизије и 11 брдске бригаде, које су од подне 20 августа стајале на височима источно од Грнчарског Гробља (положај Гниле—с. Липница), стајала је неактивно на гребену Иверка (Вучији Пласт—Балван—Попов Парлог). А кад је командант ове дивизије, у 10 часова, добио наређење команданта II српске армије да протера непријатељске делове на десној обали Јадра, он уместо да за извршење тог задатка упути слабије делове, а да са дивизијом предузме паралелно гоњење ка мосту на Дрини код с. Батара, спушта целу дивизију са гребена Иверка у долину р. Јадра, ради поседања положаја с. Читлук—Брадић—с. Брњац—Велико Село. Тиме се Моравска дивизија I позива лишила свог повољног бочног положаја у односу на фронт 36 пешадиске дивизије и 11 брдске бригаде, изгубила цео дан 20 август у бесциљном покрету и спуштању са гребена Иверка ка долини р. Јадра и дозволила 36 пешадиској дивизији и 11 брдској бригади да на миру проведу 20 август на положају источно од Грнчарског Гробља, а да се у току ноћи 20/21 августа неузнемирене пребаце преко моста код с. Батара.

Јединствено повољна, али нажалост пропуштена прилика за паралелно гоњење.

Тимочка дивизија I позива извршила је 20 августа најпре непотребно наступање са Влашић Планине у правцу већ поврађеног Марјановића Виса, а потом ка Кику (између Церничке Реке и Јадра), кад се главнина 36 пешадиске дивизије била већ повукла ка височима источно од Лознице. Та промашена акција Тимочке дивизије I позива била је последица њеног погрешног и закаснелог маневра.

У свом наступању са Влашић Планине преко р. Јадра, Тимочка дивизија I позива пресекла је правац наступања Дринске дивизије II позива, те је дошло до укрштања трупа.

3

III СРПСКА АРМИЈА 20 АВГУСТА

(скица 17)

III српска армија 20 августа пропустила је до 15.30 часова време за гоњење, и то због уображене опасности са стране Рожња и Крупња (фамозна 48 аустроугарска дивизија), иако је са те стране њен бок био заштићен Моравском дивизијом II позива, а непријатељ се очигледно повлачио испред целог њеног фронта.

Командант III српске армије наредио је тек после 11 часова покрет дивизијама, и то: Дринска дивизија II позива да избије на линију Бањевац—Бељевине, а Дринска дивизија I позива на Недино Брдо.

Међутим, у 15.15 часова добијена је (телеграфска) директива Врховне команде: „II армија је на Дрини. III армија нека енергично продужи гоњење ка Лозници. Моравска дивизија II позива да маршује на Крупањ са два пука, и тамо да се задржи, одвајајући један мањи део ка Зворнику. Један пук са једном батеријом да остане код Пецке за заштиту правца од Љубовије“[113]).

Тек после ове директиве командант III српске армије је издао заповест за гоњење, према којој Дринска дивизија I позива и Дринска дивизија II позива имају одмах да одмаршују на линију Мишковац—М. Градац, а сутрадан, 21 августа, обе дивизије имају бити на линији Језеро—Грнчарско Гробље, и то: Дринска дивизија II позива десно (северно) од друма, а Дринска дивизија I позива лево (јужно) од друма.

Моравска дивизија II позива, према поменутој заповести команданта III српске армије, имала је да крене 20 августа увече са два пука и 2 батерије ка Крупњу.

Наступање III српске армије извршено је без борбе, јер је 13 корпус отступио испред ове армије још

[113]) Велики рат Србије, књ. I, стр. 228 и 229.

у току ноћи 19/20 августа, оставивши само слабе заштитнице.

Око 20 часова трупе III српске армије избиле су на линију Мишковац—М. Градац (Дринска I и Дринска II позива); Моравска дивизија II позива задржала се код Крупња, а са једним пуком и батеријом код Пецке.

Поглед на рад III српске армије 20 августа (скица 17)

Због непознавања ситуације код 13 корпуса, неодржавања борбеног додира у току ноћи 19/20 августа, предубеђења о појави 48 дивизије са правца од Љубовије и импресионирана претходним борбама, III српска армија је пропустила да све своје снаге баци још зором 20 августа у енергично гоњење, те да непријатељске заштитнице у долини Јадра растроји, а 42 домобранску дивизију задржи и обухвати у планинском земљишту у рејону Крупња.

Уместо гоњења, III српска армија је у току пре подне водила борбе са непријатељским заштитничким деловима, а по њиховом отступању учинила је, после 11.30 часова, кратак скок борбеним распоредом на линију Бањевац—Бељевина—Недино Брдо. Тек по добијеној директиви Врховне команде, III српска армија је прешла, после 18.30 часова, у гоњење. Само, то је већ било сувише касно, јер су непријатељске заштитнице већ знатно раније отступиле у рејон Лознице, те се према томе гоњење III српске армије свело на наступање без додира са непријатељем. Гоњење је, дакле, потпуно промашило.

4

ШАБАЧКА ГРУПА 20 АВГУСТА

Повлачење групе генерала Триханског 20 августа (скица 17)

Противречна наређења[114]). — Поћорек, командант Балканске војске, желео је да група генерала Тршћан-

[114]) Österreich—Ungarns letzter Krieg, Band I, стр. 135—136.

ског предузме офанзиву, у циљу олакшања повлачења V аустроугарске армије и њеног држања источно од Дрине, у Србији. Међутим, генерал Франк, командант V аустроугарске армије, наредио је да група Тршћанског (ојачани корпус) напусти Шабац и пређе у Срем.

Генерал Тршћански добио је, 20 августа у 3 часа, телеграфску заповест Поћорека: „V армији наређено је да се по сваку цену држи на линији: Видојевица—Јадранска Лешница—Цариград" (7 км југоисточно од Лознице)... „Група Тршћански која ступа под непосредну моју команду, има да продужи офанзиву у јужном правцу".

Сада генерал Тршћански има две противречне заповести. Команда II аустроугарске армије објаснила му је да има извршити Поћорекову заповест. Стога он опозива заповест коју је био издао за повлачење, и у 4.45 часова издаје заповест за продужење наступања.

Међутим, начелник Штаба V аустроугарске армије, генерал-мајор Чичерић, убедио је Поћорека да је отпор V армије источно од Дрине лишен сваког изгледа на успех. Због тога је Поћорек издао ново наређење генералу Тршћанском (примљено у 6 часова): „V армија се повлачи преко Дрине, због тога је даља офанзива групе Тршћанског бесциљна. Повући се преко Саве; Шабац, ако је икако могуће, одржати. Примити команду над свим заосталим снагама и запречити непријатељу прелаз преко Саве и Дрине".

Генерал Тршћански сада обуставља заповест за наступање (која је била издата у 4.45), и у 9.30 часова издаје заповест за повлачење преко Саве.

После ових противречних заповести умешала се и аустроугарска Врховна команда, која је наредила пребацивање 4 корпуса на северну обалу Саве, јер је добила извештај да се једна српска дивизија налази код Обреновца, а две код Уба, те је могућ непријатељски удар између Купинова и Бољевца.

Сада је генерал Тршћански имао три различите заповести (Франкову, Поћорекову и Хецендорфову). Он је хтео да изврши последњу Поћорекову заповест,

да се повуче преко Саве, али да одржи Шабац. На његово питање око 11 часова пре подне по којој заповести да поступи, Поћорек му је наредио да поседне Шабац, а 4 корпус да пребаци преко Саве и сасреди га на простору Кленак—Турско Гробље.

I српска армија јужно од Шапца 20 августа (скица 17)

Шумадиска дивизија I позива на Добрави. — 20 августа Шумадиска дивизија I позива, која се налазила на десној обали Добраве, прешла је у састав I армије, под команду генерала Петра Бојовића и тога дана изјутра била је у оваквом распореду:

крајње десно крило (један и по батаљон 6 пешадиског пука III позива и 1 позициска батерија) код Орида;

крилни одред (3 коњички пук, 2 чете 6 пешадиског пука III позива, 1 батаљон 12 пешадиског пука I позива и 1 батерија) код с. Кујавице;

десни отсек (11 пешадиски пук I позива, 1 пољска и 1 хаубичка батерија) од потока Млакве до потока Раковац;

центар (19 пешадиски пук I позива и 1 батерија) од потока Раковац до р. Вишње;

леви отсек (10 пешадиски пук I позива, 1 пољска и 1 хаубичка батерија) код с. Бунарина Мале—с. Заблаће;

дивизиска резерва (3 батаљона 12 пешадиског пука I позива и пионирски полубатаљон) северно од с. Лојаница (јужно од к 174).

Командант I српске армије известио је команданта Шумадиске дивизије I позива у 3.30 да ће му стићи као појачање један хаубички дивизион и две батерије градских 12 см топова[115]); у 8.30 часова известио га је да ће му кроз два часа стићи један пољски дивизион и

---

[115]) Градски топови припадали су градској артиљерији која је била намењена за борбе у градској војни и при нападу на јаче утврђене положаје.

једна хаубичка батерија од Обреновца, а да ће, 21 августа, стићи и Тимочка дивизија II позива.

Међутим, Шумадиска дивизија I позива била је изгубила додир са непријатељем и мада је непријатељ стајао близу, на топовском домету испред њеног фронта, она није имала података о његовој јачини и груписању.

Око 6 часова један непријатељски батаљон, помогнут ватром једне батерије, напао је од с. Церовца преко Салиних Њива, а од 8 часова овом батаљону се придружила још два батаљона[116]). Овај непријатељски напад заустављен је око 10 часова јаком унакрсном артиљериском ватром са Кујавице и Руспшина.

Једна непријатељска колона (2 батаљон 42 пешадиског пука 29 дивизије) наступала је ка с. Слатини и напала најпре претстражарски ескадрон 2 коњичког пука на к 205, а потом и Шумадиски дивизиски коњички пук (ојачан четом 15 пука), који је стигао на к 205. Непријатељски батаљон задржао се на к 205, иако је трпео од ватре 5 Шумадиске батерије са Бунарина Мале, и повукао се око 15 часова по наређењу команданта 29 дивизије.

После 10 часова два и по батаљона наступала су од с. Жабара и с. Кормана према с. Кујавици.

Према центру Шумадиске дивизије I позива наступали су само извиђачки делови.

Око 15 часова непријатељ се испред целог фронта дивизије повлачио ка Шапцу.

Командант Шумадиске дивизије I позива ценио је непријатељске нападе у току пре подне 20 августа као насилна извиђања и није хтео гонити, да не би са дивизијом „упао у клопку" пре доласка Тимочке дивизије II позива.

Шумадиска дивизија I позива преноћила је 20/21 августа на дотадањем положају, са истуреним прихватницама на линији: Лескића Механа—с. Вукошић—

---

[116]) То је нападала претходница 32 дивизије по другој заповести генерала Тршћанског (од 4.45) издатој по наређењу Поћорека да група Тршћански „има да продужи офанзиву".

с. Г. Врањска—Слатина (к 205). Село Причиновић је било напуштено од непријатеља, са којим у току ноћи није било никаквог додира.

Усиљени марш Тимочке дивизије II позива 20 августа (скица 17). — Ова дивизија утврђивала је 19 августа по подне положај северно од Уба (за одбрану са правца од Обреновца), кад јој је стигла заповест команданта I српске армије да наступа ка Шапцу.

Пешадија ове дивизије била је непотпуно опремљена и слабо наоружана: 5.147 пешака било је без пушака; они су остављени код Уба да, 21 августа, приме руске брзометне пушке (7,62 мм), па да потом стигну дивизију. Због тога су на марш ка В. Бошњаку кренули (у ноћи 19/20 августа): 15 пешадиски пук са сва 4 батаљона, 14 пешадиски пук само са 2 батаљона, а од 13 пешадиског пука пошло је само 5 чета. Бројно стање пешака ове дивизије било је 6.246.

Ова дивизија је исто тако стајала слабо и са старешинским кадром.

У току марша дивизија је сусрела и мимоишла, 20 августа, западно од с. В. Бошњака, многобројне возове Комбиноване и Моравске дивизије I позива, па се због тога, а и због јаке врућине и велике прашине, њена колона јако развукла; многи заостали стигли су у своје јединице тек 21 августа.

Тимочка дивизија II позива извршила је марш од 60 км без прекида и стигла је у ноћи 20/21 августа на фронт Улице—Средња Мала—Лободер—Љигин Гроб, тј. лево и југозападно од Шумадиске дивизије I позива. Трупе су биле преморене.

Поглед на рад Шумадиске дивизије I позива 20 августа

У очекивању да јој стигну појачања од Уба (Тимочка дивизија II позива) и Обреновца (4 прекобројни пешадиски пук са 3 батаљона), Шумадиска дивизија I позива остала је тога дана на свом развученом поло-

жају на р. Добрави у релативном миру. Само је њена десна група (11 пешадиски пук са 3 коњичким пуком) узела учешће у борби против претходнице 32 дивизије.

Иако је група генерала Тршћанског предузела повлачење усред дана, гоњење није предузето. Командант Шумадиске дивизије I позива правда ту своју неактивност овим речима: „Рад непријатеља и сав његов маневар ишао је само на то да нас примами у клопку ближе Шапцу под убиствену ватру његове надмоћније артиљерије и митраљеза, да нам нанесе губитке, а затим одгурне од Шапца...“[117]) Сада, када имамо пред собом „отворене карте“, тј. кад знамо праве мотиве повлачења групе Тршћанског, онда су предње речи команданта Шумадиске дивизије I позива један пример више да се у својим одлукама не треба никада руководити предубеђењима у погледу непријатељевих намера, већ треба предузети све мере да се помоћу извиђања и одржавања тесног додира са непријатељем сазна његово право стање, па према томе и доносити одлуке.

Шумадиска дивизија I позива у свом гоњењу није морала да „улази у клопку“, пошто је имала довољно простора за тактичко гоњење све до линије с. Мишар—с. Јеленча—с. Причиновић—с. Јевремовац. Гонећи до те линије, вероватно да би изазвала ужурбано нагомилавање јединица групе Тршћанског у теснацу између Шапца и моста на Сави, што би претстављало врло повољне мете њеној артиљерији, те би група Тршћанског претрпела осетне губитке. Овако, због неактивности Шумадиске дивизије I позива, група Тршћанског је усред дана у реду извршила тешку операцију повлачења кроз Шабац и преко моста на леву обалу Саве (32 дивизија преноћила је 20/21 августа код Турског Гробља, 31 дивизија код с. Кленка, а 29 дивизија, са свима маршевским и ландштурмским јединицама, остала је као посада у Шапцу и као непосредна одбрана мостобрана).

---

[117]) Велики рат Србије, књ. I, страна 243.

5

УЖИЧКА ГРУПА 20 АВГУСТА

(скица 5)

VI аустроугарска армија

Напад 15 корпуса. — Према заповести за напад од 19 августа, 15 корпус предузео је 20 августа изјутра напад са фронта Вишеград—Стари Брод на део положаја Шумадиске дивизије II позива Панос—Гостиље, управљајући тежиште напада (1 дивизија и корпусна резерва) у међупростор између средњег (Панос) и десног (Гостиље) отсека Шумадиске дивизије II позива. Напад је извођен са великом жестином, али су трупе Шумадиске дивизије II позива пружиле упорну одбрану и успеле да положај одрже до мрака.

Корпусна резерва успела је да око подне заузме вис Паналиште и да пружи помоћ левој нападној колони 1 дивизије (9 бригади) у овлађивању висовима северно од Паноса. 10 брдска бригада овладала је Гостиљем.

Срби су се повукли у току ноћи преко границе, те је на тај начин 15 корпус избио на линију Орлине—Велики Столац—Тетребица—караула Запољска—Гостиље Брдо—Јањача, на којој је заноћио.

12 брдска бригада (48 дивизије) оставила је на десној обали Дрине, код с. Бачевице, према Рогачици, слабе делове и одмаршовала ка Љубовији у састав V армије.

И тако се десило да 15 корпус, уместо да пређе у напад кад победоносна V аустроугарска армија уђе у Ваљево, како је било предвиђено операциским планом Поћорека од 9 августа, прелази у напад баш онда кад се тучена V аустроугарска армија пребацује на леву обалу Дрине. Иако се ситуација потпуно променила, Поћорек је ипак упорно остао при првобитној идеји у погледу оперативне улоге 15 корпуса.

Продужење наступања 16 корпуса. — Главна снага 16 корпуса, после тешких борби при прелазу Лима 19 августа, продужила је 20 августа наступање са двема колонама: десном (4 и 6 брдска бригада) преко Прибоја, и левом (1, 2, 5 и 13 брдска бригада) преко Бјелог Брда ка положају Лимског одреда Цигла—Црни Врх. 8 брдска бригада продужила је 20 августа наступање из Пљеваља ка Пријепољу.

Продужење офанзивне акције 16 корпуса као и целе VI аустроугарске армије у току 20 августа, тј. у времену кад се тучена V аустроугарска армија пребацивала на леву обалу Дрине, претстављају оперативну нецелисходност, противну начелу економије снага. Најпре је пуштена V аустроугарска армија да се усамљена бори против главне српске снаге, а сада усамљена VI аустроугарска армија прелази у офанзиву против Србије. Разуме се да је ту оперативну погрешку морао најзад увидети и Поћорек, и ма колико да је био занесен својом офанзивом ка Ужицу, ипак је 21 августа наредио да се обустави даља офанзива, која је само довела до великих и излишних жртава.

Ужичка војска

Шумадиска дивизија II позива. — Нападнута тога дана од 15 корпуса, Шумадиска дивизија II позива пружила је упорну одбрану на положају десног и средњег отсека Гостиље—Панос, успевши да положаје одржи до мрака; потом је, под заштитом ноћи, повукла трупе средњег и левог отсека на положаје Милошевац—Шарган, оставивши према непријатељу јаке заштитнице на граничним положајима, а трупе десног отсека задржала на положају Јањача—Гостиље Брдо—караула Запољска—Бијели Усељ. Повлачење је извршено у току ноћи 20/21 августа без икаквог непријатељевог притиска.

На леви дивизиски отсек непријатељ није предузимао напад.

Због упорности одбране, Шумадиска дивизија II позива претрпела је у току 20 августа јаке губитке, али је и непријатељ у томе нападу имао знатне губитке.

Лимски одред, под притиском 16 корпуса, повукао се на положај Цигла—Црни Врх, на коме је заноћио 20/21 августа.

Због продирања 8 бригаде ка Пријепољу била је прекинута свака веза између Лимског одреда и црногорске Пљеваљске дивизије.

Ужичку бригаду у току 20 августа непријатељ није узнемиравао, пошто је његова 12 бригада одмаршовала према Љубовији.

Пљеваљска дивизија налазила се 20 августа на положају код Комарана и Бродарева (јужно од Пријепоља), где је очекивала појачања од Црногорске војске.

Одбрану Пријепоља предузео је кадровски батаљон 5 пука, кога је био упутио командант Ибарске области, али пошто га је у току 20 августа разбила 8 брдска бригада, то је правац Пријепоље—Нова Варош остао нештићен.

6

РАД СРПСКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ 20 АВГУСТА

(скица 17)

Процена ситуације. — На основу извештаја добијених у току 20 августа, Врховна команда закључила је *да је Церска битка дефинитивно добијена*, јер непријатељ не само што је отступио ка Дрини гоњен од делова III[118]) и II српске армије него је већи део своје снаге већ пребацио на леву обалу Дрине, порушивши мостове за собом. Али се његова јака снага налазила још у рејону Шапца и према Ужичкој војсци.

[118]) Врховна команда била је погрешно обавештена у погледу рада III српске армије 20 августа, јер она није уопште вршила гоњење, већ је при крају дана наступала без додира с непријатељем.

Одлука Врховне команде. — На основу предње процене ситуације Врховна команда је одлучила:

1. Да за сваки случај појача Обреновачки одред.

2. Да III српска армија продужи гоњење долином Јадра ка Лозници са Дринском дивизијом I и II позива, и ка Крупњу са Моравском дивизијом II позива[119]), но с тим да један пук пешадије са једном батеријом из ове дивизије остане код Пецке, за осигурање правца Љубовија—Пецка.

3. Да II српска армија, која је са Комбинованом и Моравском дивизијом I позива и Коњичком дивизијом већ избила на Дрину[120]), врати Тимочку дивизију I позива из долине Јадра преко Текериша у с. Мровску[121]) на расположење Врховној команди за евентуалну употребу према северном фронту.

4. Да I српска армија, у чијем су се саставу сада налазили Шумадиска дивизија I позива, Тимочка дивизија II позива, Обреновачки одред и Дунавска дивизија I позива, обрати пажњу на северни фронт, нарочито на правце преко Шапца.

У духу те одлуке издата су потребна наређења.

7

ОПШТИ ПОГЛЕД НА ЕКСПЛОАТАЦИЈУ ЦЕРСКЕ БИТКЕ

(скица 17)

Сламањем отпора 9 аустроугарске пешадиске дивизије на Церу—Иверку од стране Церске групе II српске армије, Церска битка је била добијена још у подне 19 августа. Према томе, требало је још по подне 19 августа предузети све мере да се енергичнијим радом

---

[119]) Моравска дивизија II позива била је већ 20 августа увече код Крупња, а са једним пуком и батеријом код Пецке.

[120]) Податак о избијању Моравске дивизије I позива на Дрину није одговарао стварној ситуацији.

[121]) Командант II српске армије већ је био наредио да се Тимочка дивизија I позива врати у Мровску.

што боље експлоатише победа, продужавајући експлоатацију у току ноћи 19/20 августа и сутрадан 20 августа.

Међутим, 19 августа по подне вршено је само усамљено гоњење од стране леве колоне Комбиноване дивизије, па и то фронтално, праћењем непријатељске 9 дивизије, која је отступала долином р. Лешнице. Како није било паралелног гоњења, ни од стране десне колоне Комбиноване дивизије гребеном Цера ни од стране Коњичке дивизије северно од Цера, то је 9 дивизија у реду достигла мост код Јање, преко кога се, без већих губитака, у току ноћи 19/20 августа и у току дана 20 августа до подне пребацила у Босну. Остаци 21 дивизије, због недовољно енергичног гоњења од стране Коњичке дивизије у току 20 августа, успели су, такође без већих губитака, да се пребаце 20 августа преко моста код Амајлије.

Моравска дивизија I позива због своје неактивности, а Тимочка дивизија I позива због погрешно одређеног јој правца дејства, нису предузеле дејство у леви бок и позадину 13 корпуса у долини Јадра 19 августа по подне. Ноћ 19/20 августа и дан 20 августа требало је да буду испуњени експлоатацијом најширег обима, с обзиром на деликатну ситуацију у којој се 19/20 августа налазио 13 корпус. Повлачењем 9 дивизије ка Дрини његов леви бок и позадина су били потпуно оголићени, а баш према левом боку се налазила Моравска дивизија I позива.

Међутим, због неодлучности команданта Моравске дивизије I позива да изврши енергично паралелно гоњење у правцу моста код с. Батара, због погрешно одређеног правца залагања Тимочке дивизије I позива и због оклевања команданта III српске армије да одмах предузме гоњење, 13 корпус је успео да у реду и без већих губитака отступи испред три српске дивизије III армије (Дринске I и Дринске и Моравске II позива), дефилујући поред Моравске дивизије I позива.

Церска је битка била добијена, али је остала неискоришћена.

Девети део

ДОВРШЕТАК ДЕЈСТВА НА ПОМОЋНИМ ПРАВЦИМА

1

НА ШАБАЧКОМ ПРАВЦУ — 21 ДО 24 АВГУСТА

Повлачењем V аустроугарске армије преко Дрине 20 августа[122]) била је углавном завршена Церска операција. Остало је још само да се непријатељ протера из Шапца. За повраћај Шапца била је сада довољна снага I српске армије са Шумадиском и Тимочком дивизијом II позива.

Ова дејства у циљу чишћења Шапца трајала су нешто дуже, пуна 4 дана, све до 24 августа.

Узрок овоме лежао је у упорности Поћорека да се Шабац поштопото задржи као мостобран и ослонац за његову поновну офанзиву из Босне. У том циљу остављена је код Шапца, поред шабачке посаде, још и 29 дивизија, која је својим активним радом — испадом из Шапца — пореметила нападни распоред I српске армије и добила два дана времена: 21 и 22 август.

Командант 4 корпуса, генерал Тршћански, извршујући наређење Поћорека, доноси 22 августа одлуку за поновно пребацивање 4 корпуса (31 и 32 дивизије) на десну обалу Саве код Шапца, ради пружања помоћи

---

[122]) 42 домобранска дивизија, која је образовала заштитницу 13 корпусу код Лознице, пребацила се преко Дрине 21 августа.

усамљеној 29 дивизији, која је 22 августа била притешњена нападом I српске армије.

Идућег дана генерал Тршћански предузима напад на српски Комбиновани корпус под Шапцем[123]).

Како се и тај напад, као последњи покушај да се Шабац одржи у својој власти, завршио неуспехом, то је генерал Тршћански наредио да се 4 корпус (31 и 32 дивизија) поново пребаци на леву обалу Саве, што је било извршено у току ноћи 23/24 августа.

29 дивизија, остављена у Шапцу као корпусна заштитница, и сама је евакуисала Шабац 24 августа до 9 часова, скинувши и мост на Сави.

Трупе српског Комбинованог корпуса ушле су у напуштени Шабац 24 августа по подне.

И тако су 24 августа завршена помоћна дејства под Шапцем.

2

НА УЖИЧКОМ ПРАВЦУ

(скица 5)

21 август

VI аустроугарска армија

15 корпус продужио је 21 августа напад на трупе десног отсека Шумадиске дивизије II позива које су биле остављене на положају Гостиље—Караула Запољска и успео да их до подне пребаци преко границе.

Губици 15 корпуса у току напада 20 и 21 августа износили су 1.200 људи (погинулих и рањених), а Срби су оставили на бојишту 900 погинулих.

16 корпус предузео је 21 августа напад на трупе Лимског одреда које су држале положај Цигла—Црни

[123]) Командант I српске армије, генерал Петар Бојовић, био је рањен 22 августа у нападу на Шабац, па је од своје армије образовао Комбиновани корпус, стављајући га под команду генерала Вукомана Арачића.

Врх, али није успео да збаци Лимски одред са тог положаја.

8 брдска бригада заузела је Пријепоље и наступала ка Новој Вароши.

Командант VI аустроугарске армије добио је 21 августа наређење да остави на горњем току Дрине само 1 пешадиску дивизију (7 и 9 брдску бригаду), којој је придата и 8 брдска бригада из 16 корпуса, а све остале трупе VI армије да одмаршују ка северозападу и да се придруже V армији, која је отступила на леву обалу Дрине, те да се удруженим снагама стане на пут Српској војсци, ако би покушала упад на територији Аустро-Угарске. На основи тог наређења командант VI армије издао је командантима корпуса потребне заповести.

Ужичка војска

Шумадиска дивизија II позива утврђивала је 21 августа положај Милошевац—Шарган—Препелиште, на који се повукла у току ноћи 20/21 августа. Трупе десног отсека (10 пук II позива и 4 пук I позива) остале су на граничном положају Јањача—Запољска Караула и цео дан водиле борбу против трупа 15 корпуса. Тек са појавом једне непријатељске колоне (1 пук пешадије и нешто коњице) на правцу карауле Штуле, трупе десног отсека биле су принуђене да напусте положај и да се у току ноћи 21/22 августа повуку позади Милошевца.

Лимски одред, нападнут 21 августа од 16 корпуса, пружио је упорну одбрану на своме положају Цигла—Црни Врх и успео да се на њему задржи.

Ужичка бригада била је неузнемиравана 21 августа.

Пљеваљска дивизија је и тога дана била код Комарана и Бродарева (јужно од Пријепоља), очекујући појачање.

22 август

VI аустроугарска армија

15 корпус, оставивши 1 пешадиску дивизију (7 и 9 брдску бригаду) за одбрану Вишеграда, у чији је састав ушла и 8 брдска бригада из 16 корпуса (која се налазила у наступању из Пријепоља ка Новој Вароши), кренуо је на марш преко Рогатице ка Власеници, где је стигао 25 августа, а одатле, после одмора, наставио покрет ка Зворнику.

16 корпус је 22 августа узору продужио напад са својом левом колоном на део положаја Лимског одреда Цигла—к 1076—Црни Врх.

Око 6 часова командант 16 корпуса добио је наређење да са целим корпусом, осим 8 брдске бригаде, одмаршује у Власеницу.

Напад леве колоне био је у пуном јеку, а ток борбе наговештавао је успешан исход кад је командант колоне добио наређење команданта 16 корпуса за ново груписање ради покрета ка Власеници.

Све трупе 16 корпуса, осим 8 брдске бригаде, повучене су постепено ка Вишеграду, а одатле су одмаршовале преко Рогатице ка Хану Громиле, где су стигле 25 августа и, после одмора, продужиле ка Власеници.

Тиме су завршена дејства VI армије против Ужичке војске и црногорске Пљеваљске дивизије.

Ужичка војска

Шумадиска дивизија II позива и Ужичка бригада остале су 22 августа на својим положајима без додира с непријатељем.

Лимски одред, притиснут јако нарочито на свом десном крилу и центру (Оштрељ—Цигла—к 1076) од стране леве колоне 16 корпуса, био је принуђен да у подне повуче десно крило и центар на прихватни положај Љуљаш—Орлић.

Лево крило Лимског одреда на Црном Врху било је такође јако нападнуто. Непријатељ је око 15 часова предузео јуриш на Црни Врх, али је био одбијен; у 18.30 часова обнавља јуриш, који је такође остао без успеха.

По паду мрака Лимски одред је предузео повлачење ка положају Лиска—Торник.

Пљеваљска дивизија, немајући пред собом непријатеља, остала је на свом положају код Комарана и Бродарева.

Десети део

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

1

ОПШТИ ПОГЛЕД НА ЦЕРСКУ ОПЕРАЦИЈУ ДО БИТКЕ

Церску операцију чине:

1) Наступање V аустроугарске армије преко Дрине и делова II аустроугарске армије преко Саве у северозападни део Србије од 12—15 августа увече, с једне стране, и маршманевар главне снаге Српске војске из централног дела Србије (Шумадије) ка њеном северозападном делу од 13—15 августа увече, с друге стране.

2) Судар V и делова II аустроугарске армије са III и II српском армијом од 15 августа увече до 19 августа увече — *Церска битка.*

3) Гоњење 19 августа по подне и у току 20 августа.

4) Довршетак борби код Шапца, од 21 до 24 августа, чиме је завршена Церска операција.

Церска операција на аустроугарској страни

Идеја Церске операције на аустроугарској страни проистиче из основне идеје аустроугарског ратног плана и из основне идеје операциског плана Балканске војске. Како су и једна и друга идеја биле противне начелима рационалне стратегије, јер су биле руковођене само политичким мотивима, то је и Церска операција, као дело аустроугарске војно-политичке

стратегије, већ у самом свом зачетку носила у себи клицу неуспеха.

Главни узроци неуспеха били су:

1) Одлука за предузимање офанзиве са недовољном снагом, само са V и VI аустроугарском армијом, заснована на ограниченом демонстративном садејству II аустроугарске армије из Срема, која је од 18 августа требало да се транспортује за Галицију (Руски фронт). Та двојна улога II аустроугарске армије (садејство у Србији и употреба на Руском фронту) била је фатална по V аустроугарску армију. Уздајући се у помоћ II аустроугарске армије, командант V армије пропустио је да благовремено помогне своје разбијено северно крило (21 дивизију) сопственим снагама, а потом из истих разлога је оставио 9 пешадиску дивизију да три и по дана усамљена води неравни бој са Комбинованом и Моравском дивизијом I позива.

2) Погрешно оперативно схватање команданта Балканске војске, Поћорека, у томе што тражи успех на помоћном — ужичком правцу, и тим правцем упућује бројно и квалитативно јачу VI аустроугарску армију, а главним правцем — ка Ваљеву — упућује слабију V армију, са циљем да привезивањем што јачих српских снага за себе, допринесе успеху VI армије. Због тога се и десило да се слабија V армија усамљена бори против главне снаге Српске војске, а јача — VI армија — по тешком планинском земљишту губи време у борбама против споредне српско-црногорске снаге.

Офанзива усамљене V аустроугарске армије (4 дивизије и 2 бригаде) против главне снаге Српске војске, јачине 8 дивизија (7 пешадиских и 1 коњичка), претставља стратегиску авантуру, па ма колико се рачунало на слабу материјалну спрему Српске војске и њену оскудицу у наоружању и муницији.

3) Прелазак у офанзиву V аустроугарске армије са недовољно сасређеним и премореним снагама, нарочито код 21 ландверске дивизије, што је имало за последицу спор прелаз преко Дрине и споро извођење

почетних операција у току 12, 13 и 14 августа. Тиме су пропуштена три дана, које је српска Врховна команда искористила за измену почетног стратегиског развоја и пребацивање главне снаге на дрино-савско војиште.

Слабост и неприпремљеност V аустроугарске армије и њено усамљено наступање правцем на коме је било највероватније да ће наићи на главне српске снаге биле су један од главних узрока неуспеха Балканске војске у њеној „казненој експедицији“ против Србије.

4) Велика раздвојеност VI од V аустроугарске армије отежавала је њихово узајамно помагање, а то се још више погоршало зато што је и земљиште које их је раздвајало било планинског карактера, без довољно комуникација за рокирање снага.

5) Линиски (плитки) стратегиски распоред V аустроугарске армије, без икакве резерве за парирање изненађења и отклањање криза на појединим деловима армиског фронта (случај 21 ландверске, а потом 9 пешадиске дивизије). И уместо да се резервама парирају евентуалности и утиче на ток битке, уздало се у проблематичну помоћ II аустроугарске армије од Шапца. Отуда је и настала сва крутост тог дугог фронта са плитким поретком, његово нехармонично ангажовање у сусретном боју, а није вршено никакво маневровање у смислу стварања оперативног и тактичког тежишта, што се могло постићи скидањем сувишних снага са мање ангажованих делова фронта.

Поред овога биле су и друге слабости, као:

а) колебање аустроугарске Врховне команде у питању пружања брже помоћи V аустроугарској армији од стране II аустроугарске армије;

б) упорност команданта Балканске војске, Поћорека, у његовој фикс-идеји да туче главну битку испред Ужица и заношење са идејом обухватног маневра долином Лима. Због тога се и колебао у одлуци да упућивањем 12 брдске бригаде, 40 ландверске дивизије (стратегиска резерва) и 109 ландштурмске бригаде благовремено помогне V армији;

в) слаба способност виших команданата у V аустроугарској армији;

г) слаба служба везе и извештавања, која се нарочито испољила приликом растројства 21 ландверске дивизије и код неизвесне ситуације на фронту 13 корпуса;

д) пренагљеност и несталност у доношењу важних одлука, као и неистинито обавештавање о стању и постигнутим резултатима код својих јединица (нарочито код 4 корпуса — групе Тршћанског — под Шапцем), због чега тај корпус није ни успео да помогне 9 пешадиској дивизији V армије;

ђ) недовољна извежбаност трупа и старешина за вођење операција по земљишту покривеном високим кукурузима и пошумљеном, тако да су трупе наступале у густим борбеним порецима и често биле изложене ватреним препадима. Тако су, раскидане и парцијалне борбе појединих колона, без унутрашњег јединства и узајамног помагања и без икакве иницијативе, често утицале да читаве дивизије тону у кукурузе, не знајући где и шта да предузму, иако је Аустроугарска војска имала авијацију. Отуда је често долазило до паничног расположења код трупа и вишег командовања.

Па и артиљерија, иако бројно надмоћнија од српске, није била извежбана за дејство на непрегледном земљишту, те није могла успешно помагати своју пешадију.

Церска операција — изненађење за Србе

Док је Церска операција на аустроугарској страни била предвиђена основном идејом аустроугарског ратног и почетног операциског плана, дотле је она била изненађење за српску Врховну команду, јер није била предвиђена ни ратним нити почетним операциским планом.

Основна идеја почетне операције Српске војске била је дефанзивно-офанзивна, *стратегиски дочек:* са-

чекати док се непријатељска офанзивна намера испољи прелазом преко Саве и Дунава, а затим се главном снагом бацити на непријатељску групу која буде опаснија и према времену којим се буде располагало за прикупљање снага за битку, тући битку било на Сави и Дунаву, било јужније од њих. Значи, дочек је био замишљен у правцу севера, па је и развој главне снаге извршен у Шумадији, фронтом према северу. Појава непријатељске главне снаге према III српској армији код Ваљева предвиђена је такође, али не из Босне, већ из Срема, што се види из директиве Обр. 796 од 8 августа[124]), у којој се јачина непријатељске групе у Босни и Херцеговини цени на око 70.000 бораца, а у Славонији и Срему на око 90.000, и у којој је за II српску армију предвиђено: „Улога II армије је поглавито маневарска, за дејство у непријатељски бок и позадину, било да се непријатељ са главном снагом појави на фронту I било III армије." Појава непријатељске главне снаге очекивала се, дакле, са севера, са дунавско-савског фронта, а не са западног, дринског фронта.

Церска операција, према томе, била је изненађење за српску Врховну команду.

Прилагођавање ситуацији

Имајући своју главну снагу оријентисану према северном фронту, српска Врховна команда је показала ванредну прибраност, смелост и еластичност доносећи одлуку да измени стратегиски развој своје главне снаге ради предузимања *противофанзиве* у раније неочекиваном правцу — ка северозападном делу Србије (дриносавском војишту).

Церска противофанзива, предузета од стране српске Врховне команде, била је операција по унутрашњим правцима у односу на аустроугарске снаге, које су обухватно наступале са Дрине и од Шапца. Ова

[124]) Операциски дневник српске Врховне команде за 26 јул 1914 године (по старом календару).

операција је по идеји била смела, а у извршавању тешка, јер је стратегиски развој главне снаге био извршен далеко од дрино-савског војишта (у Шумадији), а поред тога и оријентисан према северу. Према томе, требало је из дотадашњег стратегиског развоја ићи на запад, у нову — Церску операцију под углом од 90°, у простор који је за главне снаге (II и I српску армију) био удаљен 3—7 дана марша.

Под тако неповољним околностима требало је маршманевар главне снаге извршити усиљеним маршевима, како би се подвојено тукле непријатељске одвојене групе (са Дрине и код Шапца) и спречило њихово сједињење.

Прилагођавање изненадној новоствореној ситуацији вршило се постепено. Уколико се више испољавало продирање јаких непријатељских снага са доње Дрине, утолико се више маршманевар главне снаге Српске војске (II и I српске армије) преоријентисао у правцу запада, док се најзад није дошло до управљања дејства главне снаге II српске армије на правац преко Текериша. Ово преоријентисање вршено је у фазама, које претстављају у исто време фазе еволуирања почетног операциског плана и почетног стратегиског развоја.

Тих фаза било је четири:

Прва фаза маршманевра (скица 4)

Када је 12 августа пре подне Врховна команда добила извештај III армије о прелазу непријатеља преко Саве, код Шапца, и преко Дрине, код Самуровића Аде и Аде Курјачице (на северном фронту непријатељ је само демонстрирао артиљериском ватром), онда је наређено извршење прве фазе маршманевра, у циљу *померања стратегиског развоја ближе северозападном фронту*, и то:

II армија: са фронта Аранђеловац—Даросава—Лазаревац да се пребаци на фронт Владимирци (Шумадиска дивизија I позива)—Стублине (Комбинована

дивизија) ради осматрања и одбране фронта Саве. Шабац—Обреновац, а Моравска дивизија I позива да се пребаци на Уб, где остаје као резерва;

I армија: са фронта Стари Аџибеговац—Паланка—Топола да се прикупи на линији Аранђеловац (Тимочка дивизија I позива и Тимочка дивизија II позива)—Лазаревац (Моравска дивизија II позива), а Коњичку дивизију упутити у Ваљево.

Пошто је пре довршења те фазе издато наређење за другу фазу маршманевра, то покрети према првој нису ни извршени.

Друга фаза маршманевра (скица 4)

Када су, 12 августа по подне, добијени нови извештаји III армије о прелазу све јачих непријатељских снага код Шапца и према Лозници и о прекиду везе са одредом у Мачви, Врховна команда је закључила да непријатељ предузима офанзиву главном снагом према III армији са тежњом обухватних дејстава у правцу Ваљева, па се одлучила на *противофанзиву* са главном снагом на северозападном фронту, и то поглавито против непријатеља који се очекује из Срема са фронта Шабац—Обреновац (последица предубеђења о јачем груписању непријатеља у Срему, а слабијем у Босни). Но, ипак је I армија задржала свој резервисани положај на западној страни Шумадије (Аранђеловац—Лазаревац), како би се могла употребити и према северу и према северозападу.

На основи те одлуке издато је наређење за извршење друге фазе маршманевра, у циљу *груписања за противофанзиву,* и то:

II армија упутила је Шумадиску дивизију I позива ка Шапцу, да са тамошњим Шабачким одредом заузме Шабац. Комбинована и Моравска дивизија I позива задржане су код Уба као маневарска група, као и Коњичка дивизија, која је стављена под команду II армије;

I армија остала је и даље на линији Аранђеловац (Тимочка I и Тимочка II позива)—Лазаревац (Моравска дивизија II позива).

Ова фаза је *стварно извршена.*

Трећа фаза маршманевра (скица 6)

Када је 14 августа по подне Врховна команда добила извештај команданта III армије да се „по свему види да је главна непријатељска навала од Шапца, Лешнице и Лознице“, она је дефинитивно напустила идеју о опасности са централног дела северног фронта (према Шумадији), али је и даље остала при свом предубеђењу о већој опасности из Срема (са правца од Шапца) него из Босне, па је и наредила предузимање треће фазе маршманевра у циљу *концентрисања II армије на десну обалу р. Добраве и заузећа Шапца.*

I армија врши маршманевар: са Моравском дивизијом II позива из Лазаревца на Уб, а са Тимочком дивизијом I и II позива из Аранђеловца у Ваљево[125]).

Ова је фаза пред свој завршетак прекинута и претворена у четврту фазу.

Четврта фаза маршманевра (скица 7)

То је била завршна фаза маршманевра и еволуирања почетног операциског плана — његово *претварање у идеју маневра за Церску битку,* према којој:

III армија задржава непријатеља у долини Јадра;

II армија са главном својом снагом (Комбинованом и Моравском дивизијом I позива) напада у леви бок непријатеља који продире долином Јадра, а са Шумадиском дивизијом I позива по могућству заузима Шабац или га изолује. Коњичка дивизија расветљава ситуацију у Мачви и дејствује у бок и позадину не-

[125]) Због јаког бомбардовања Обреновца и Београда 15 августа, обе Тимочке дивизије задржане су 15 августа увече код Лазаревца, а Моравска дивизија II позива одмаршовала је на Уб.

пријатеља и обезбеђује десни бок Церске групе II армије;

I армија остаје на свом месту (Уб—Лазаревац).

Доношење одлуке и стварање идеје маневра за битку извршено је *у току ноћи 14/15 августа,* кад је Врховној команди постало сасвим јасно да непријатељ продире са главном снагом из Босне, а на фронту од Шапца до Оршаве само демонстрира.

Са овом фазом завршен је маршманевар заокретања главне снаге Српске војске из Шумадије на запад — на правац Церске операције.

Велика дубина маршманевра главне снаге

Док је маршманевар V аустроугарске био плитак — са дивизијама у једној линији, дотле је маршманевар главне снаге Српске војске из Шумадије ка северозападном фронту био врло дубок. Само, што се у дубини сувише претерало, углавном због предубеђења о опасности са северног фронта и опрезног, постепеног ослобађања од те идеје.

Због тога је маршманевар главне снаге редовно вршен са I позади II армије, и то све по једном истом путу од Аранђеловца преко Лазаревца ка Убу. Тек од Уба маршманевар II армије почео је да се шири и њено даље наступање претставља позитиван пример смеле и брзо извршене стратегиске идеје српске Врховне команде — да бије Церску битку. То је, такорећи, муњевито наступање у битку масе од три пешадиске и једне коњичке дивизије, са просечним дневним маршаманеврима (за пешадиске дивизије) од 50 км. У том погледу церски полет II српске армије остаће као сјајан подвиг и пример шта се све може постићи са трупама високог морала, надахнутим мржњом према агресору.

Исто тако остаће као светла тачка смела одлука команданта II српске армије, генерала Степановића, да Комбинована дивизија још у току ноћи 15/16 августа овлада Косаниним Градом. Овим је ударен основ

за успешан исход Церске битке у корист српског оружја.

Међутим, задржавање I српске армије 2—4 дана на Колубари и њено споро ангажовање у бици било је скопчано са великом опасношћу, до које није дошло само благодарећи погрешном раду непријатеља, чије је више командовање било у сталном међусобном трвењу и доносило одлуке које нису одговарале стварној ситуацији на бојишту.

Због спорог и постепеног залагања српске стратегиске резерве дошло је до тога да се цела I српска армија (3 пешадиске дивизије) употреби за чисто пасивне задатке: две дивизије (Моравска II и Тимочка I позива) за ојачање левог и десног крила III армије, а једна дивизија (Тимочка II позива) за ојачање застора према Шапцу, тако да је од укупно 8 пешадиских дивизија III, II и I српске армије, 6 дивизија било ангажовано на помоћним правцима церске битачне просторије (4 дивизије у заплави Јадра, две дивизије под Шапцем), а свега су две дивизије (Комбинована и Моравска I позива) решавале битку. Решење битке морале су, дакле, изборити оне исте две дивизије (Комбинована и Моравска I позива) које су је и почеле. При томе је била срећа што је непријатељ урадио још горе, и од својих 10, односно 14, дивизија (ако се рачуна и група генерала Тршћанског) оставио је свега једну (9 пешадиску дивизију) према овим двема српским дивизијама, на тежишту битачног распореда. Однос је, дакле, био 2 : 1 за Србе на месту решења битке.

2

ОПШТИ ПОГЛЕД НА ЦЕРСКУ БИТКУ

На аустроугарској страни

Док је Церска операција, као што смо изнели, била дело аустроугарске војно-политичке стратегије, предвиђена аустроугарским ратним и операциским планом

аустроугарске Балканске војске, дотле је Церска битка за њихово највише и више командовање била непредвиђена, тј. изненадна сусретна битка.

Мада је командант V аустроугарске армије, још пре преласка Дрине, назирао опасност за своју усамљену армију, ипак је баш уочи почетка битке, 15 августа, у вишим штабовима V аустроугарске армије, нарочито у Штабу 8 корпуса, овладало оптимистичко мишљење да ће Срби моћи да приме битку тек код Ваљева. Због тога је утолико разорније деловао ноћни препад Комбиноване дивизије на Церу 15/16 августа, чија је жртва била десна колона 21 ландверске дивизије 8 корпуса која је неопрезно заноћила 15/16 августа на гребену Цера и његовим југоисточним и источним падинама.

На српској страни.

Церска операција за српску Врховну команду била је изненађење, али је Церска битка била њено дело; она је донела одлуку за битку и одређујући идеју маневра и груписање снага дала смер бици.

Церска битка била је, дакле, за српску Врховну команду предвиђена сусретна битка. Истина, она није благовремено предвиђена, већ, такорећи, тек у последњем тренутку, уочи саме битке.[126])

Идеја маневра Церске битке

На аустроугарској страни није била дата идеја маневра за Церску битку, јер је за аустроугарско командовање она била непредвиђена. У битку се ушло са идејом Церске операције: наступање широким стратегиским фронтом, без резерви, у циљу наткриљавања и обухватања српских снага које би се нашле испред Ваљева.

---

[126]) Наређење за битку издато је 15 августа у 3 часа, а уводни судар у битку започео је већ у току ноћи 15/16 августа.

На српској страни идеја маневра за Церску битку била је дата од стране српске Врховне команде уочи саме битке овако:[127])

Са трупама III армије упорно задржавати непријатеља који продире долином Јадра, а са двема дивизијама II армије напасти га у леви бок преко Текериша, обезбеђујући се Шумадиском дивизијом I позива од Шапца (скица 7).

По својој идеји маневра Церска битка је класичног маневарског типа, у којој се тактичко дејство у бок непријатеља који је продирао долином Јадра комбинује са стратегиским маневром по унутрашњим правцима између двеју непријатељских група: V аустроугарске армије која је продирала са Дрине и делова II аустроугарске армије код Шапца. Разуме се, да је то дејство по унутрашњим правцима, с обзиром на уску зону маневровања између Цера и Шапца, било у најужем смислу и ближило се оперативном маневру на бојишту.

Истина је да је неочекивана појава 8 корпуса на фронту II српске армије (Церске маневарске групе) омела остварење замишљене идеје маневра Церске битке и дала јој обележје фронталног судара на обостраним крилима битачног распореда на фронту Цер—Пецка. Али та чињеница не може умањити значај правилно замишљене идеје маневра Церске битке. Бој код Текериша, изазван појавом 8 корпуса, само је привремено — у току три и по дана — одложио, али није и потпуно онемогућио остварење замишљене идеје Церске битке. Јер, 19 августа по подне, 9 дивизија 8 корпуса, налазећи се у пуном повлачењу ка Дрини (Лешница), открива леви бок и позадину 13 корпуса у долини Јадра, чије се лево крило у то време још налазило код Завлаке (Марјановића Вис), те на тај начин пружа могућност Моравској дивизији I позива да са Иверка дејствује у леви бок и позадину тог корпуса. Ствара се, дакле, баш прилика за дејство какво је било

[127]) Велики рат Србије, књ. I, стр. 80 и 81.

замишљено основном идејом маневра Церске битке, у њеном почетку. Што командант Моравске дивизије I позива није умео да искористи тако повољну ситуацију, није разлог који умањује значај идеје маневра Церске битке или наводи на закључак о њеној нереалности, тј. да није одговарала стратегиској ситуацији. А да се 19 августа по подне, поред Моравске дивизије I позива нашла и Тимочка дивизија I позива у рејону с. Г. и Д. Бадање (а она се тамо могла наћи само да је била правилно упућена од Текериша ка тим селима а не преко планине Влашић), онда би и идеја маневра била крунисана пуним успехом.

Значај идеје маневра Церске битке нарочито се огледа у правилном избору правца противофанзивног маневра преко Текериша. Јер, наређујући команданту II армије (директива Обр. 1306 од 15 августа у 3.15 час.) да са двема дивизијама крене одмах форсирано правцем *„Коцељева—Текериш и са те стране“* нападне у леви бок непријатеља који продире долином Јадра, и одређујући тим правцем директрису свог противофанзивног маневра, војвода Путник је потврдио своју репутацију одличног познаваоца географско-топографског створа ратишта Србије. У зони где су се тада одвијале маневарске операције, Текериш је имао особити маневарски значај као кључна тачка и тежиште српског противофанзивног маневра. То је раскрсница путева и праваца дејства који су водили како ка непријатељским мостовима на Дрини тако и у долину Јадра, у Поцерину и ка Шапцу. Својим бочним положајем у односу на долину Јадра, којом је водила главна непријатељска комуникација са Дрине ка Ваљеву, Текериш је пружао могућност за бочно дејство у правцу те комуникације. С друге стране, налазећи се на превоју и тромеђи између Цера, Иверка и планине Влашић, Текериш је отварао врата за дејство гребенима тих важних природних ослонаца противофанзивног маневра било против непријатељских група које би продирале долином р. Јадра и р. Лешнице, било против његове групе која би наступала кроз Поцерину.

Осећајући сав значај правца преко Текериша, војвода Путник га се у току извођења целе битке одлучно држао. Ништа га у томе није могло поколебати — чак ни кризе на осталим правцима, као например: код Крупња и Пецке у току 16 и 17 августа, на Марјановића Вису 18 августа или код Шапца 19 августа — нити га померити са првобитно изабраног тежишта његовог противофанзивног маневра преко Текериша. Ту, и само ту, он је тражио решење. У томе је био упоран и несаломљив. И с правом. Одлука је, доиста пала на правцу Текериша, тој кључној тачки на директриси идеје маневра коју је он дао за почетак Церске битке.

Значај правилно замишљене идеје маневра Церске битке не може умањити ни евентуални приговор да та идеја није била реална зато што се при њеном доношењу није знало о покрету 8 корпуса општим правцем преко Текериша. Свакако, било би много боље да је војвода Путник располагао довољно јаком авијацијом, или да је благовремено упутио Коњичку дивизију у Мачву, или да је командант Лешничког одреда благовремено известио о појави 8 корпуса према његовом одреду. Нажалост, није наступио ни један од та три случаја, и Војвода није сазнао за наступање тог корпуса. Али, зар је због тога требало, као за време стабилизације, одлагати давање идеје маневра за битку, док се потпуно не разјасни ситуација пред стратегиским фронтом Српске војске?.. Свакако не. Војвода Путник се нашао у ситуацији маневарских операција: агресор је упао у Србију и сваки сат неактивности на српској страни значио је корак ближе ка уједињавању непријатељских група раздвојених кратким размаком између Шапца и долине Јадра (заправо између Шапца и Поцерине, куда је продирала лева колона 21 дивизије, о чему војвода Путник још није имао података). Због тога је за Војводу било најважније да непријатељске групе туче одвојено, а то му је наметало најхитније одлучивање. Уместо да „очекује догађаје“ ради прикупљања потпуних података, Војвода је претпоставио да својом активношћу „ствара

догађаје“ намећући непријатељу своју вољу и управљајући удар у осетљиво место непријатељске главне групе — коју је претпостављао у долини Јадра — како би је тукао усамљену и без везе са шабачком групом. Ако му због изненадне појаве 8 корпуса, тај замишљени почетни удар није испао за руком, ипак је он, вештим избором правца дејства преко Текериша, успео не само да парира противудар 8 корпуса, већ и да понова створи услове за намеравано дејство у бок непријатељске групе у долини Јадра, које није могло бити изведено једино због раније наведених погрешака у извођењу.

Идеја маневра Церске операције била је, дакле, правилна; њу је диктирала ситуација хитног развоја догађаја. Да она није била на време дата и да није била усмерена означеним правцем дејства преко Текериша, непријатељски 8 корпус би се дочепао Текериша пре Комбиноване дивизије, а војвода Путник, уместо да „ствара догађаје“ и уместо да непријатељу „наметне“ Церску битку, био би принуђен да „прими“ битку у висини линије: десна обала р. Добраве—планина Влашић—Пецка. Али, како би овлађивањем Текеришом непријатељске раздвојене групе (код Шапца и у долини Јадра) дошле у међусобну везу на линији: Шабац—с. Слатина—с. Текериш—с. Г. Бадања то би и битка у висини ове нове линије била вођена под повољнијим условима по непријатеља него што је то био случај у Церској бици.

Груписање за Церску битку

На аустроугарској страни није вршено никакво груписање како пре битке, јер она није била предвиђена, тако ни у њеном току, већ се у њу ушло са линиским стратегиским поретком, а у току битке, из неразумљивих разлога, није вршено никакво прегруписање снага у правцу њеног тежишта.

На српској страни је почетно груписање било недовољно: свега две пешадиске дивизије II српске ар-

мије биле су одређене за извођење дејства против левог бока непријатеља у долини Јадра (13 корпус). Међутим, те две дивизије имале су пред собом 8 корпус (9 и 21 дивизија), који су претходно морале разбити, да би се потом могле окренути против левог бока 13 корпуса.

Груписање у току саме битке, због јаке удаљености стратегиске резерве (Уб—Лазаревац), извршено је са закашњењем: Моравска дивизија II позива стигла је на бојиште тек пред завршетак битке, а Тимочка дивизија I позива пошто је она већ била завршена.

Узрок за неблаговремено увођење у дејство дивизија стратегиске резерве била је „опасност са севера", под чијом је сугестијом Врховна команда била и у току извођења Церске битке.

Што се тиче залагања резерви при извођењу битке на аустроугарској страни њих, као што смо изнели, није ни било, нити се прибегло благовременом рокирању снага са мање важних делова фронта ка тежишту бојишта у рејону Текериша.

На српској страни залагање резерви при извођењу битке текло је споро због велике удаљености стратегиске резерве.

Руковођење Церском битком

На аустроугарској страни осећа се недостатак ратне праксе у руковођењу битком.

Командант Балканске војске, Поћорек, под сугестијом задатка VI армије, није могао да се одвоји од Сарајева, иако му се од 16 августа могла јасно оцртати сва озбиљност ситуације код V армије. Иако је у VI аустроугарској армији имао сувишних снага (40 хонведску дивизију, 12 брдску и 109 ландштурмску бригаду), којима је могао на време помоћи V аустроугарску армију, он то није учинио, већ је ту армију оставио њеној судбини. Поћорекско предубеђење о „ужичкој опасности" није му дозволило да ослаби VI аустроугарску армију, те отуда и његово колебање

при употреби 12 брдске бригаде, коју је најпре дао V армији, па је касније поново одузео. Међутим, та би бригада 17 и 18 августа до подне могла много помоћи десно крило V аустроугарске армије. Узалудно кретање ове бригаде уз Дрину (ка Љубовији) и низ Дрину (ка Рогачици) и поновно враћање уз Дрину најбоље илуструје сву оперативну пометеност Поћорекову.

Командант V аустроугарске армије и његови команданти корпуса стално су били у позадини, па и за време најодлучнијих тренутака битке, тако да ни командант V армије ни командант 8 корпуса нису сматрали за потребно да се нађу на тежишту бојишта — код 9 дивизије, те да се лично увере у потребу њеног појачања. Исто тако се ни командант 13 корпуса није нашао код крупањске групе 17 августа, да би је покренуо у отсудан напад на лево крило III српске армије.

Зато су команданти дивизија и бригада V аустроугарске армије, остављени сами себи, и радили без тешње узајамне везе.

На српској страни команданти армија, као искусни ратни команданти, налазе се за све време битке на бојишту, и тамо лично руководе бојевима својих армија, док су команданти дивизија стално међу својим јединицама, утичући лично на рад својих потчињених.

Закључак о Церској бици. — Победа на Церу заједничко је дело српског командовања и српских трупа.

Аустроугарска војска изгубила је Церску битку поглавито због рђаве стратегиске припреме.

Церска битка је, према томе, очигледан пример да подлогу битке чини ваљана стратегиска припрема.

3

ОПШТИ ПОГЛЕД НА ЕКСПЛОАТАЦИЈУ ЦЕРСКЕ БИТКЕ

Експлоатација Церске битке са српске стране није изведена енергично, те није ни дала очекиване резултате: потпуно уништење 9 и 21 дивизије 8 корпуса и 36 дивизије 13 корпуса. Томе је поглавито узрок слабост ударне снаге Церске групе II српске армије (свега две дивизије), потом закаснело пристизање Тимочке дивизије I позива и погрешно одређивање правца њеног залагања, и најзад неодлучност команданта Моравске дивизије I позива да са Иверка предузме 19 августа по подне дејство у бок 13 корпуса, који је долином Јадра отступао ка Дрини, и његова неодлучност да бар 20 августа изјутра предузме са гребена Иверка гоњење ка мосту на Дрини код с. Батара. Због тога је дозвољено да се V аустроугарска армија извуче из битке у реду и са најмање жртава.

Гоњење V аустроугарске армије западно од Дрине, у циљу њеног коначног растројства, није се могло предузети:

а) због агресивног држања непријатељске групе код Шапца није било могуће упутити у Босну све три армије, а наступање само са II и III српском армијом не би могло гарантовати успех, јер је и VI аустроугарска армија била упућена преко Власенице у помоћ V аустроугарској армији;

б) због оскудице у мостовом материјалу за пребацивање преко Дрине широким фронтом;

в) због велике оскудице у артиљериској муницији и тешкој артиљерији;

г) због недостатка у материјалној опреми и због непотпуности коморе, нарочито брдског састава;

д) због неповољне војне ситуације у Македонији, услед врења код Шиптара у пределу Љуме, Дебра и Маће;

ђ) због сумњивог држања Бугарске, која је отворено преговарала са Бечом да ступи у рат против Србије.

4
ЗНАЧАЈ И ПОСЛЕДИЦЕ ЦЕРСКЕ БИТКЕ

Повлачењем аустроугарске V армије преко Дрине 20 и 21 августа била је потпуно санкционисана победа српског оружја на Церу, у првој великој бици Првог светског рата.

Овај пораз падао је утолико теже Двојној Монархији што се догодио пред велики судар са Русима у Галицији, те је негативно деловао на морал старешина и трупа. Осим тога, у Бугарској и Румунији се после церског пораза све више сумњало у ратни успех Централних сила, што је још више отежало ступање у рат тих држава и њихово опредељење за Централне силе. Најзад због овог неуспеха за Аустро-Угарску се отезао рат на два фронта, за који она није била потпуно способна.

На српској страни Церска битка је била прва велика победа над Аустро-Угарском, чиме се у српском народу још више уздигло поверење у властите снаге и вера у успешан исход целог рата. Поред тога, Церска битка учинила је врло добар утисак на српске савезнике и одјекнула је широм целог света, популаришући још више Србију, која се већ била прочула својим победама у недавном Балканском рату против Турске и Бугарске.

Војничке последице српске победе на Церу биле су:

а) сузбијена је велика опасност од инвазије Србије и очишћена њена територија од непријатељских трупа;

б) добијена је стратегиска иницијатива за даље операције Српске војске;

в) морал војске и народа подигао се на високи ступањ самопоуздања, тако потребног у рату против бројно јачег и материјално боље опремљеног непријатеља;

г) стечено је велико морално поверење код српских савезника, што је било од врло великог значаја и за помоћ у ратном материјалу и зајмовима и уопште за стварање материјалне могућности за даље ратовање;

д) ометено је транспортовање II аустроугарске армије на Руски фронт, те је тиме Српска војска извршила корисну савезничку улогу у односу на Русију.

Губици и трофеји у Церској бици

На српској страни укупно је било *избачено из строја:* 259 официра, 16.045 подофицира и војника, од којих је било погинулих: 54 официра и 2.053 подофицира и војника, нестало 11 официра и 2.667 подофицира и војника, рањено: 194 официра и 11.325 подофицира и војника. Укупан број губитака износи 12% броја бораца у Церској бици.

Заробљено је и заплењено од непријатеља: 4.500 заробљеника, 43 пољска топа, 5 хаубица, 86 кара, 3 пољске болнице, 1 комплетна санитетска колона, 7 пољских кухиња, 6 вагона хране, 4 кола телеграфског материјала, 5 кола са пешадиском муницијом, велики број пушака, велика количина пионирског алата, велики број коња и 1 каса са новцем.

Српски ратни плен, уствари, био је знатно већи, јер су српске трупе, оскудевајући у материјалној опреми (поглавито трупе II позива), узимале на лицу места велике количине заплењене опреме и њоме се попуњавале, а оно што је преостало слато је Врховној команди на њено даље располагање.

На аустроугарској страни губици нису тачно познати, јер нису званично објављивани, али се може узети да надмашују цифру од 25.000 људи.

По исказу аустроугарских заробљеника, при крају Церске битке подофицири су већином командовали четама, чија је бројна јачина била веома смањена, а командири и водни официри су командовали већином батаљонима.

Губитком 48 оруђа 8 корпус је изгубио половину своје артиљерије.

*

У току извођења своје „казнене експедиције" у Србији, а нарочито у своме повлачењу из Србије после изгубљене Церске битке, Аустроугарска војска је починила многа зверства и свирепости према српском становништву. О томе сведоче бројни документи[127]) од којих износимо само један извештај команданта III армије од 20 августа, који гласи:

---

[127]) Велики рат Србије, књига прва стране 160, 223, 233, 266—268, 278—280 и „Битка на Јадру" од Живка Г. Павловића, генерала у пензији, стр. 525.

„Аустриска војска починила је у нашим крајевима страховита зверства. Код механе Криваjице налази се једна група од 19 особа (људи, жена и деце) повезани једно за друго конопцем и потом поклани и ужасно унакажени. Исте овакве групе налазе се у Завлаци (њих 15). Сем тога, свуда по селима налазе се омање групе побијених и унакажених, већином деца и жене. Једној жени секли су каишеве од коже, а другој су дојке осекли. Позвао сам комисију од странаца из Ваљева, те да ово види и констатује. Група Криваjице фотографисана је а такође и неки други моменти.

Поред већ нађених осакаћених лешева код механе Криваjице, нађена је још једна група од 12 особа везаних, побијених и унакажених жена и деце. По казивању сељака, ових призора има на све стране“.

5

ЗАПАЖАЊА У ПОГЛЕДУ ОБАВЕШТАЈНЕ СЛУЖБЕ, СТРАТЕГИСКОГ И ОПЕРАТИВНОГ ИЗВИЂАЊА

Обавештајна служба аустроугарског Главног генералштаба у периоду припрема за рат противу Србије била је на већој висини од обавештајне службе српског Главног генералштаба. Пратећи пажљиво развојну мисао и доктрину Српске војске кроз правила наставе, уџбенике војних школа, војне часописе и другу војну литературу, а притом се интересујући и за генералштабна путовања, проучавања граничних фронтова, вежбања виших старешина и извођења великих маневара, као и за распоред главних депоа ратних потреба, превозну моћ железничких пруга, израду ратних железничких рампи, аустроугарски Главни генералштаб дошао је до приближно тачних закључака о вероватној концентрациској просторији главне снаге Српске војске. Био је једино у неизвесности у погледу јачине помоћних група (нарочито Ваљевске и Ужичке групе).

Насупрот аустроугарској, српска обавештајна служба у периоду припрема за рат стајала је знатно слабије. По питању избора главног операциског правца за

продирање у Србију у евентуалном аустроугарско-српском рату водила се јавна дискусија у бечким војним круговима, којом се приликом откривало гледиште званичних војних кругова о предузимању офанзиве из Босне и Западног Срема преко Мачве и доње Дрине ка Ваљеву, а не из Источног Срема преко Београда.[128])

Изгледа да се српски војни изасланик у Бечу није за то интересовао, јер српски Главни генералштаб у свом ратном плану није узео у разматрање и евентуалну офанзиву из Босне и Западног Срема, па је концентрацију и стратегиски развој главне снаге извршио за случај аустроугарске офанзиве преко Београда и долином Велике Мораве. Истина, предвиђајући својом директивом Обр. 796 од 8 августа 1914 године поглавито маневарску улогу своје II армије за дејство у непријатељски бок и позадину, и то било да се непријатељ појави са главним снагама на фронту I било III армије, српска Врховна команда имала је у виду и могућност непријатељске офанзиве на дрино-савском војишту, али је при томе изгледа, поглавито рачунала на офанзиву из Срема ка Убу, а најмање на офанзиву из Босне. Последица тога било је стратегиско изненађење које је парирано благодарећи одлуци Врховне команде да промени свој стратегиски развој, али у исто време благодарећи и погрешном раду непријатеља.

У току извођења концентрације за аустроугарску обавештајну службу наступиле су велике тешкоће због националне хомогености и патриотизма становништва Србије, које није било погодно за развијање мреже аустроугарских агената, преко којих би се могли добијати поуздани подаци о груписању Српске војске и њеном распореду на поједина војишта. Извештаји о груписању српских снага добијани су поглавито од војног изасланика у Софији, а ти су извештаји били нетачни и преувеличани јер су истом били подметнути

[128]) Алфред Краус: „Die Ursachen unserer Niederlage“, стр. 122.

од стране српске Врховне команде. Због тога је командант аустроугарске Балканске војске Поћорек, при изради свог операциског плана за офанзиву противу Србије, преувеличавао српску опасност са правца од Ужица и није веровао у могућност појаве српске главне снаге код Ваљева, а још мање у рејону Цера. Зато је и пао у стратегиску грешку разједињавања снага, те је слабију V армију упутио усамљену ка Ваљеву, а јачу VI армију задржао на горњој Дрини према српској Ужичкој војсци и црногорској Пљеваљској дивизији.

Нажалост, ни обавештајна служба српске Врховне команде у томе периоду није била ништа боља, иако су овде за њу били много повољнији услови, јер је зона концентрације Аустроугарске војске: Срем — Бјељина—Зворник—Власеница—Рогатица—Калиновик била насељена претежно српским живљем. Истина је да је српски Главни генералштаб после Балканског рата предузео мере за организовање обавештајне службе, распоређујући у том циљу на важнијим отсецима Дрине нарочито изабране и способне „граничне обавештајне официре“ са задатком да одржавају везу са српским живљем у Босни, али је то било касно, јер је убрзо искрсли рат спречио развој те организације. И тако је српска Врховна команда била у неизвесности о стварном груписању аустроугарске главне снаге. Због тога се у Церску операцију ушло са предубеђењем о јачем непријатељском груписању у Срему, а слабијем у Босни. У току извођења Церске битке неизвесност о груписању непријатељских снага није дозволила српској Врховној команди да се сасвим ослободи сугестије „опасности са северног фронта“, што јој је природно, кочило слободу рада и успоравало благовремено ангажовање стратегиске резерве у овој бици.

Па ни ондашња авијација није у том погледу пружила неке користи.

Иако је аустроугарска Балканска војска господарила ваздухом, јер је располагала јачом авијацијом од српске, њено извиђање у току операција сасвим је

подбацило. Она није успела да открије маршманевар главне снаге Српске војске из Шумадије ка дрино-савском војишту, а и касније у току битке није могла ни приближно да утврди јачину и распоред српских снага (например, и поред надлетања и извиђања бојишта јужно од Шапца, није могла да утврди да се ту налази само једна дивизија — Шумадиска I позива — већ је генерал Тршћански претпостављао да су три, итд.). За оперативно извиђање Аустроугарској војсци није стајала на расположењу ниједна већа коњичка јединица, те се у операције ушло такорећи пипањем по мраку, ограничавајући се на најближе тактичко извиђање. Због тога се и десило да 15 августа 8 корпус наступа ка линији Скакалиште—с. Текериш, а да притом нема ни појма о наступању српске Комбиноване дивизије ка истој линији. Због тога је Аустроугарска војска доживела изненађење у рејону Цера, чије кобне последице нису били у стању парирати ни командант V армије нити Поћорек.

С друге стране, располажући сасвим слабом авијацијом, српска Врховна команда није могла ни рачунати на њено извиђање. Али је зато за оперативно извиђање располагала Коњичком дивизијом. Међутим, због погрешне првобитне употребе ове дивизије, њена је извиђачка акција закаснила, а последица тога била је изненадна појава аустроугарског 8 корпуса пред фронтом II српске армије, што је ову армију спречило да предузме наређено дејство у леви бок непријатељске главне снаге у долини Јадра, како је било замишљено према идеји маневра Церске битке.

6

ЗАПАЖАЊА У ПОГЛЕДУ ТАКТИЧКОГ РАДА

Тактички рад Аустроугарских трупа

Тактичко извиђање и обавештавање. — Дивизиски коњички ескадрони показали су слабу активност у служби извиђања и обавештавања, јер су се слабо

сналазили на непознатом и покривеном земљишту, а поред тога плашили су се и препада српских четника и родољубивог становништва, па су радили сувише опрезно. Доказ за то је изненадни сусретни бој код Текериша.

Па ни од стране пешадије ова служба није била добро организована. Употреба пешадиских официрских патрола била је слаба из истих разлога, те се врло често дешавало да су аустроугарске јединице у маршевском распореду, чак и на одмору, биле изненађиване, како препадима и упадом пешадије тако и ватреним препадима добро маскиране српске пешадије и артиљерије. Исто тако слабо је вршено и борбено извиђање, те се скоро никад није знало стање непријатеља пред собом.

Служба извиђања уопште је била врло слабо организована и извођена, што је имало за последицу непознавање стварног стања на српској страни, а у вези с тим пропуштање повољних тренутака за искоришћавање слабих страна српског распореда, доживљавање изненађења и препада од стране српских трупа и српске ватре и подношење излишних губитака. За овако слабу организацију службе извиђања нису постојали објективни разлози.

Служба обезбеђења је била слаба, тако да су трупе често биле излагане српским препадима.

Маршевање је извођено са много обзира према трупи, те су вршени кратки маршеви, а маршевање ноћу није ни примењивано, изузев при отступању 13 корпуса 19/20 августа.

Борба

Напад. — Сви аустроугарски напади извођени су веома обазриво и споро, без довољно артиљериске припреме и енергије.

Често се дешавало да се целе аустроугарске јединице: водови, па и чете, митраљеска одељења и батерије крећу на бојишту отворено у сфери српске ватре,

а пешадија још и у густим постројима, што је био знак оскудице ратног искуства.

У борби није било везе нити узајамног помагања, нарочито између пешадије и артиљерије, услед чега су напади били скопчани са великим губицима.

Гоњење. — После успелог напада скоро је редовно изостајало. Ограничавало се само на гоњење ватром.

Одбрана. — У одбрани су аустроугарске јединице дале боље резултате; одбрана 9 пешадиске дивизије пример је борбене жилавости и упорности.

Отступање. — Но, најбоље резултате постигли су у отступању како аустроугарско више командовање тако и трупе. Разуме се да су томе ишле на руку погрешке и недовољно енергичан рад српских оперативних јединица при гоњењу.

Борба на земљишту покривеном високом кукурузом. — У тим борбама аустроугарске су се трупе најгоре сналазиле, немајући прегледност и губећи оријентацију. Оне нису биле навикнуте на борбу у растреситим, ситно рашчлањеним борбеним *стројевима.*

Noćne акције су нерадо примењиване, изузев прелаза преко Саве и Дрине у току ноћи 11/12 августа, који је могао бити припремљен на сопственој обали. Узрок слабој примени ноћних акција по преласку на земљиште Србије вероватно је био: слабо познавање земљишта и потреба да се искористи помоћ бројно надмоћније и муницијом снабдевеније артиљерије.

Квалитет родова војске

Аустроугарска пешадија била је храбра и пуна пожртвовања, али је показала оскудицу ратног искуства и невештину у свом тактичком раду.

Артиљерија није прецизно гађала, шрапнели су јој се редовно високо распрскавали, није била добро организована и одржавана веза са пешадијом, нарочито на покривеном земљишту, те је често тукла и сопствену пешадију, деморалишући је (случајеви под Шапцем).

Квалитет старешинског кадра. — Старешински кадар није имао ратног искуства, ни довољно практичне

спреме и умешности у вођењу својих јединица нарочито на покривеном земљишту, те вођење јединица није било прилагођавано дејству српске ватре нити земљишту, а последица тога били су излишни губици.

Тактички рад српских трупа

Тактичко извиђање и обавештавање. — Дивизиска коњица вршила је извиђање врло опрезно, те није дала очекиване резултате. Међутим, када се има у виду да се битка тукла на сопственој територији — на мање-више познатом земљишту и да је развучени распоред непријатеља са великим међупросторима, нудио повољне услове за њено дејство, онда се тако опрезан рад не би могао ничим правдати.

Исто тако ни од стране пешадије није било добро организовано извиђање. Употреба пешадиских официрских патрола није била довољно интензивна и њихов рад био је доста слаб, мада су сви објективни услови били повољни. Због тога се и десио изненадни ноћни судар код Текериша 15/16 августа; због тога се десна колона Комбиноване дивизије уздржала од гоњења гребеном Цера 19 августа по подне, а Тимочка дивизија I позива развила се за напад на Марјановића Вис, који је већ био повраћен; због тога је III српска армија стално била у заблуди о појави 48 дивизије од Љубовије итд.

Борбено извиђање, нарочито ноћу, такође није било довољно интензивно. Због тога се и десило да се 13 корпус непримећено извукао у току ноћи 19/20 августа испред III српске армије и отступио ка Лозници; због тога је и група генерала Тршћанског успела да се неопажено извуче испред Шумадиске дивизије I позива и повуче се ка Шапцу по дану (20 августа).

Служба извиђања на српској страни, иако је била боља но на аустроугарској, ипак је била непотпуно организована и недовољно интензивна, нарочито у погледу употребе коњичких и пешадиских официрских патрола. А Церска операција и Церска битка пружале

су најповољније услове за успешан рад официрских патрола кроз међупросторе које је нудио широко растегнути распоред како аустроугарског маршманевра тако и аустроугарског битачног фронта.

Поред тога, ни сопствено становништво није за то искоришћено, а могло је пружити драгоцене услуге извиђачким органима и умногоме им олакшати рад. Нажалост, за такву улогу становништво није било за време мира организовано и припремљено, а брз развој операција није дозвољавао да се у том погледу у току рата постигне нешто озбиљније.

Обезбеђење. — Служба обезбеђења на српској страни била је правилно организована и добро извођена, те није било случајева изненађења и панике.

Маршевање. — Од стране српских команданата армија и дивизија правилно је био схваћен значај брзине извођења маршманевра, која се морала постићи да би се почетни стратегиски развој прилагодио стварној оперативној ситуацији.

Због тога су дивизије II српске армије пружиле сјајан пример маршевања, како дању тако и ноћу, преваљујући просечно 50 км дневно. Резултат тог усиљеног маршевања био је: непријатељски 8 корпус био је предухитрен у свом намераваном избијању на линију Текериш—Скакалиште—с. Десић, а тиме је била ударена основа за српску победу у Церској бици.

Борба

Напад. — У нападу Комбиноване и Моравске дивизије I позива на 9 аустроугарску дивизију огледа се недовољна повезаност рада тих двеју дивизија, што је била последица отсуства више корпусне команде, која би обједнинила њихов рад. Командант II српске армије, растргнут пажњом у правцу Текериша и у правцу Шапца, није се могао сав посветити на тежишту дејства — Текериш.

У нападу Комбиноване и Моравске дивизије I позива пада у очи, нарочито у току 18 августа, отсуство

рационалне концентрације артиљериске ватре на поједине тачке непријатељског положаја, према њиховој важности (није био одређен ред падања тачака), због чега се напад морао продужити у току 19 августа пре подне.

Иначе, техника напада српских пешадиских јединица била је боља од аустроугарске; српске су се јединице одлично прилагођавале земљишту и непријатељској ватри, наступајући у рашчлањеним борбеним порецима и растреситим стројевима често по групицама и појединце, према земљишту, јачини ватре и удаљењу од непријатељског положаја; а уз све то одржавајући тесну везу са својом артиљеријом (пратећом, колонском и дивизиском), која је свесрдно помагала пешадију, крчећи јој пут сламањем непријатељског отпора.

Гоњења. — Преморене дуготрајним борбама (трупе III српске армије су водиле осмодневне борбе, а трупе Церске групе II српске армије бориле су се три и по дана), српске дивизије су показале слабу активност у гоњењу, нарочито десна колона Комбиноване дивизије I позива и све три дивизије III српске армије.

Ни Коњичка ни Шумадиска дивизија I позива нису биле довољно активне у гоњењу, нарочито Коњичка дивизија, која је 20 августа имала повољних услова за гоњење.

Одбрана. — У одбрани како јединице III српске армије (изузев Шабачког и Лешничког одреда) тако и Шумадиска дивизија I позива показале су велику упорност против бројно и технички знатно надмоћнијег непријатеља, нарочито у погледу артиљерије. Томе су допринели: вешто прилагођавање земљишту и маскирање, тесна узајамна веза између пешадије и артиљерије и одлучно залагање почесних и дивизиске резерве у извођењу противнапада.

Отступање српских трупа, како III српске армије тако и Шумадиске дивизије I позива, вршено је умешно и у реду, разуме се благодарећи умногоме неак-

тивности аустроугарских трупа, које уопште нису предузимале гоњење, нарочито не ноћу.

Борба на земљишту покривеном високим кукурузима. — У тим борбама српске су се трупе много боље сналазиле од аустроугарских, дејствујући вешто прикривеним одељењима и приређивањем ватрених препада на аустроугарске трупе, које су наступале у смакнутим стројевима и често губиле оријентацију.

Ноћне акције. — Док су се аустроугарске трупе устезале од примене ноћних акција, српске су их трупе примењивале и у већем обиму, као што је био ноћни поход Комбиноване дивизије ка Косанином Граду, који је довео до ноћног судара 15/16 августа више Текериша, и напад одреда III српске армије (ојачаног 17 пешадиског пука I позива) 19/20 августа у циљу преотимања Марјановића Виса.

Квалитет родова војске

Пешадија је имала богато ратно искуство, стечено у балканским ратовима; показала је ванредну жилавост, отпорност и храброст у одбрани, а насртљивост у нападу. Стално је била у добро организованој вези са својом артиљеријом.

Артиљерија је верно сачувала своје лепе традиције, које је стекла још у српским ратовима за ослобођење и независност вођеним против Турске 1876, 1877 и 1878 године, па је те особине још више усавршила и испољавала, како у Балканским ратовима тако и у Церској бици. Она је била моћан пратилац и помагач пешадије у свим приликама. Дејство њене ватре било је увек добро регулисано и прецизно.[129]) Она се није устручавала, када је ситуација захтевала, да у интересу подизања морала своје пешадије дође чак и у стрељачки строј и одатле дејствује отворено картечном ватром.

[129]) Због прецизности гађања српске артиљерије, код аустроугарских команданата појавило се мишљење да Срби изводе битку на свом ранијем (мирнодопском) артиљериском полигону.

Коњица је углавном извршила додељене јој задатке извиђања као и борбе пешке и на коњу, како су кад то прилике захтевале. Рад ојачане Коњичке дивизије 16 августа и рејд 3 коњичког пука у позадини 21 дивизије 17 августа сјајни су примери активног рада српске коњице у Церској бици.

Квалитет старешинског кадра. — Нарочита заслуга за успех у Церској бици припада храбрим старешинама (активним и резервним) свих родова војске, које су зналачки, неуморно и херојски вршиле своје борбене задатке.

Захваљујући храбрости и пожртвовању српских трупа, предвођених ваљаним старешинама, и поред многих недостатака у оружју, муницији (нарочито артиљериској) и осталој спреми, Церска битка је извојевана у корист српског оружја.

Квалитет српског војника. — Српски војник, по природи бистар и разборит, врло жилав, отпоран и истрајан, навикнут на тежак и суров живот, с малим задовољан, традиционално храбар и одважан, потпуно одан својим старешинама, запојен љубављу према отаџбини и слободи, прожет мржњом према агресору, а при свем том обогаћен ратним искуством из два Балканска рата, потпуно је правилно схватио своје дужности и вршио их са пуним самопрегором и пожртвовањем у току Церске операције и Церске битке.

Највише и више командовање

Српско највише и више командовање, иако у несразмерно тежој стратегиској ситуацији од аустроугарског, успело је да вештим руковођењем Церском операцијом и Церском битком, уз храбро држање и тактички вешто вођење српских трупа, задобије победу над бројно јачом, у артиљериском наоружању и муницијом богатијом, а у материјално-техничком погледу опремљенијом Балканском војском.

Нарочито се у Церској операцији и Церској бици истичу способности војводе Путника као војсковође,

који је вештим прилагођавањем новоствореној стратегиској ситуацији успео да на време изврши промену почетног стратегиског развоја, а правилним избором тренутка за битку и својом одлучношћу успео да аустроугарском командовању истргне из руку оперативну иницијативу и да бије по идеји маневра класичну Церску битку, којој по смелости има мало равних у историји ратова.

ФОРМАЦИСКИ САСТАВ

дивизије I позива

Пешадија: 4 пешадиска пука — по 4 батаљона и 1 митраљеско одељење, свега 16 батаљона и 4 митраљеска одељења са укупно 16 митраљеза.

Артиљерија: 1 артиљериски пук од 9 батерија од по 4 пољска брзометна топа, свега 36 топова.

Коњица: 1 коњички пук од 3 ескадрона и 1 митраљеског одељења од 4 митраљеза.

Инжињерија: 1 пионирски полубатаљон од 2 чете,
1 телеграфско одељење.

Санитет: 1 болничарска чета са дивизиским завојиштем, 4 пољске болнице, 1 марвена болница.

Колонска комора: муницијска колона са покретном артиљериском радионицом,
Профијантска колона са пекарском, месарском и занатлиском четом,
Инжињериска алатна колона,
Мостови трен,
Санитетска колона,
Марвени депо,
Војна пошта.

Састав пешадиског батаљона: 4 чете од по 4 вода, сваки вод од 4 десетине. Наоружање: само брзометна пушка, без икаквог аутоматског оружја.

ФОРМАЦИСКИ САСТАВ

дивизије II позива

Пешадија: 3 пешадиска пука по 4 батаљона и 1 митраљеско одељење, свега: 12 батаљона и 3 митраљеска одељења са укупно 12 митраљеза.

Артиљерија: 1 пољски артиљериски дивизион од 3 батерије од по 4 брзометна топа, свега: 12 топова. У неким дивизи-

јама било је и 2 дивизиона, свега 6 батерија, укупно 24 топа.

Коњица: 1 коњички дивизион од 2 ескадрона.

Инжињерија: 1 пионирски полубатаљон од 2 чете,
1 телеграфско одељење.

Санитет: 1 болничарска чета са дивизиским завојиштем, 3 пољске болнице.

Колонска комора: Муниција колона,
Профијантска колона са пекарском, месарском и занатлиском четом,
Санитетска колона, и
Војна пошта.

Састав пешадиског батаљона: 4 чете од по 4 вода, сваки вод од 4 десетине. Наоружање: само брзометна пушка без икаквог аутоматског оружја.

РАСПОРЕД

пешадиских пукова по дивизијама I позива

Моравска дивизија I позива 1, 2, 3 и 16 пешадиски пук I позива

Дринска дивизија I позива 5, 6, 17 и III прекобројни пешадиски пук I позива

Дунавска дивизија I позива 7, 8, 18 и IV прекобројни пешадиски пук I позива

Шумадиска дивизија I позива 10, 11, 12 и 19 пешадиски пук I позива

Тимочка дивизија I позива 13, 14, 15 и 20 пешадиски пук I позива

Комбинована дивизија I, II, V и VI прекобројни пешадиски пук I позива.

РАСПОРЕД

пешадиских пукова по дивизијама II позива и јачим одредима

Моравска дивизија II позива 1, 2 и 3 пешадиски пук II позива

Дринска дивизија II позива 5 и 6 пешадиски пук II позива
6 пешадиски пук III позива
1 батаљон 5 пешадиског пука III позива
1 прекобројни батаљон 6 пешадиског пука III позива

Дунавска дивизија II позива (Браничевски одред) 7, 8 и 9 пешадиски пук II позива
9 пешадиски пук I позива
8 пешадиски пук III позива

9 пешадиски пук III позива

Шумадиска дивизија II позива 10, 11 и 12 пешадиски пук II позива

Тимочка дивизија II позива 13, 14 и 15 пешадиски пук II позива

Обреновачки одред 7 пешадиски пук II позива
2 батаљона 5 пешадиског пука III позива

Ужичка бригада 4 пешадиски пук II позива
4 пешадиски пук III позива

Одред код Мокре Горе 4 пешадиски пук I позива.

Укупан број пешадиских пукова I позива 1, 2, 3. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 и 20 пешадиски пук, и I, II, III, IV, V и VI прекобројни пук
Свега: 26 пешадиских пукова I позива

Укупан број пешадиских пукова II позива 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 и 15 пешадиски пук II позива.
Свега: 15 пешадиских пукова II позива.

Укупан број пешадиских пукова I и II позива 41 пешадиски пук = 164 батаљона и
41 митраљеско одељење са укупно 164 митраљеза.

ФОРМАЦИСКИ САСТАВ КОЊИЧКЕ ДИВИЗИЈЕ

Коњица: 2 коњичке бригаде од по 2 коњичка пука од по 4 ескадрона и од по 1 митраљеског одељења од по 4 митраљеза.
Укупно: 4 коњичка пука (1, 2, 3 и 4 коњички пук), 16 ескадрона и 16 митраљеза.
У саставу I коњичке бригаде: 1 и 3 коњички пук.
У саставу II коњичке бригаде: 2 и 4 коњички пук.

Артиљерија: дивизион коњичке брзометне артиљерије од 2 батерије од по 4 топа, свега 8 брзометних топова.

Инжињерија: Одељење коњичких пионира.
Одељење коњичке телеграфије.

Колонски комора: Мунициска колона.

ОБЈАШЊЕЊА
СТАРИХ ТЕРМИНА УПОТРЕБЉЕНИХ У ТЕКСТУ

Бојна комора, носила је борбене потребе (од муниције ½—1 шарже — борбеног комплета) за јединицу. То је најистакнутији део коморе.

Бојни поредак. Мисли се на борбени поредак дивизије — поредак у коме дивизија води борбу. По фронту се дели на колоне (у нападу) и отсеке (у одбрани), а по дубини на први и други (општа или дивизиска резерва) борбени ред.

Борбени ред. Колоне, односно отсеци код бојног поретка сачињавале су први борбени ред, а општа (дивизиска) резерва други борбени ред.

Свака јединица (пешадиска) првог борбеног реда имала је свој први борбени ред и своју почесну (за разлику од опште) резерву т.ј. други борбени ред.

Брзометна артиљерија, артиљерија са брзином гађања од 10—25 метака у минути. Основне карактеристике: кочница хидраулична (помоћу глицеринске течности), повратник хидропнеуматички или ваздушни, нишанска линија независна, нишанска справа гониометар или панорамски дурбин, метак сједињен или дводелан.

Главна трупа претходнице, део претходнице који остане после истурања предње трупе претходице. Сви органи осигурања делили су се на два основна дела: предњу (код претходнице и претстраже) односно бочну (код бочног) и задњу (код отступног марша) трупу претходнице (претстраже, побочнице, заштитнице) и главну трупу претходнице (претстраже, побочнице, заштитнице).

Градска (опсадна) артиљерија, спорометна артиљерија са брзином гађања 2—4 метка у минуту. Основне карактеристике: лафет челични, цев круто везана за њ, нишанска справа диоптер, и квадрант, метак дводелни (фишек и граната).

Дебанжова батерија, спорометни топови, веза цеви и лафета крута, нишанска справа — ветикални диоптер и квадрант, ме-

так дводелни, систем Дебанж (по имену конструктора пуковника De Bange).

Мунициска колона. У оперативним јединицама Српске војске мунициска колона је била комора у којој су се носиле борбене потребе за целокупно наоружање дотичне јединице. Из ње су вршиле попуну борбеним потребама трупне бојне коморе, а она се попуњавала из слагалишта.

Патрола претходница, орган за извиђање и обезбеђење предњег одељења. Јачина до једне десетине.

Потпорница, главни део предње трупе претходнице (када је пук у претходници) који остане после истурања нижих осигуравајућих органа. Истура се на око 1 км испред главне трупе претходнице.

Повратни напад, офанзивна радња браниоца, која има за циљ да поврати изгубљени положај, или само један његов део.

Позициски топови, топови који су као застарели избачени из оперативне војске и употребљени за одбрану граничних фронтова, утврђених линија и важних речних прелаза. Нису имали своја преносна средства већ су били непокретни, а добрим делом и утврђени.

Предња трупа претходнице, део претходнице, јачине ¼—⅓ целокупне пешадије у претходници. Код јачих претходница у њен састав може ући и део претходничке артиљерије и пионира. Истура се на око 1 км испред главне трупе претходнице. Јача (батаљон) предња трупа претходнице дели се на: предње одељење, прихватницу и потпорницу.

Предње одељење, орган за извиђање и обезбеђење предње трупе претходнице. Јачина — једна десетина до једног вода пешадије.

Предњи (претстражни) положај, налази се испред главног положаја на отстојању 2—4 км, а поседа га претстража (⅛—⅙ целокупне снаге јединице) са задатком: да обезбеђује трупу, која из ма којих разлога стоји на извесном месту, од узнемиравања и изненадног непријатељског напада, да отежава непријатељу извиђање, а на случај непријатељског напада да га борбом пошто-пото задржи, све док трупа која се одмара не буде готова за борбу или кретање, ако се жели избегавање борбе, односно док трупе које бране главни положај не изврше „све предвиђене распореде и поседну своје борбене положаје".

Прихватница, део претходнице. Јачина — једна чета, истура се на око 500 м испред главне трупе претходнице (кад је батаљон у претходници) односно испред потпорнице (када је пук у претходници). Могле су се истурити и 2 прихватнице.

Смакнути борбени поредак. Смакнути поредак је био у примени код батаљона, пука и бригаде. Постојали су смакнути поредак и дубоки смакнути поредак. Код смакнутог поретка батаљона чете су биле у водним (водови у развијеним фронтовима — дворсни строј — један позади другог на отстојању 4 корака) или четним (водови у колонама двојних редова — по 4 војника напоредо — вод поред вода на 3 корака) колонама једна поред друге на 5 корака растојања. Код дубоког смакнутог поретка биле су две чете једна поред друге у водним или четним колонама на 5 корака растојања, друге две у истим стројевима позади њих на 10 корака отстојања. Ови пореци су употребљавани као зборни и при еволуционирању — кретању у зони непријатељске артиљериске ватре, при чему су се отстојања и растојања повећавала.

РЕГИСТАР

МЕСТА И ТОПОГРАФСКИХ ОБЈЕКАТА

која су друкчије означена у тексту са скицама (рађеним на основу секција 1:75.000 употребљених у току рата 1914 године), а друкчије на секцијама 1 : 100.000 издање Војногеографског института.

Назив у тексту и на скицама	Назив или ближе одређивање места на секцијама 1 : 100.000
Алијин Грм	к 491
Бадањ	к 343
Балван	1 км североисточно од с. Брњца
Бањевац	к 288
Беглук	1 км јужно од Томића Брда
Белеге	рејон к 257 код с. Дворишта
Бељевина	јужно од Бањевца
Бељевине	500 м северно од Липовца
Бобија	рејон Дебели Рит (на пл. Иверку)
Бобија к 372	к 417 Цер
Богићевића Кулине	рејон Виноградина
Брезици	рејон к 413
Бркинац	рејон к 652
Бркића Дућан	500 м југоисточно од Волујачког гробља
Велики Бошњак	с. Драгиње
Велики Вис	к 418
Велика Глава	Велика Главица
Велики Столац	Столац (тригонометар)
Веселинов Врх	рејон к 523
Високи Парлог	рејон к 175
Вучији Пласт	Широка Липа (334)
Гај	1200 м источно од В. Главице
Главица	рејон Нешковац
Горња Мала	на друму
Градина	триг. 829
Гробље к 439	Гробље с. Јовичића

Гробље	500 м северно од Средњег Брда к 292
Гробље к 237	рејон к 255 (Виноградина)
Гузковац	Миушковац
Гушин Гроб	у рејону Срећева Ш.
Дуга Шума	Дуга Њива
Дуги Рт	рејон к 324 — Дивића М.
Дренов Кик	рејон к 581
Зеленик	Трштен
Илијино Брдо	1 км западно од к 327 (Владичина Њива)
Јаребичка Црква	у с. Драгинцу
Језеро	рејон к 248
с. Југовићи	рејон Томића Брда
Јаблан	рејон к 1414
Јеленин Град	западно од с. Устибаре
Јеремића Брдо	Јеремића Кик
Јолина Бреза	Јелина Бреза
Калем	рејон к 273
Караула Штуле	рејон Ридове Главе
Катанића Брдо	рејон к 202
Кик	триг. 335
Кик	к 334 код с. Осечине
Клак	усамљен гроб 1 км северозападно од триг. 276
Косовац	1.500 м северно од Немирне Крушке
Криваjска Коса	западно од Ман. Криваја
Крст	рејон к 479
к 115	к 109
к 117	триг. 116
к 127	рејон к 106
к 162	800 м јужно од к 109
к 164	рејон к 118
к 174	рејон к 176
к 190	окука на друму код с. Бунарина Мале
к 205	рејон к 202 — Двокатуша
к 241	рејон Чама
к 253	Гниле к 240
к 263	к 290
к 272	триг. 248 — Осоје
к 283	триг. 266
к 284	к 261
к 287	рејон Томића Брда
к 288	к 258 — Јосино Брдо
к 325	безимени ћувик југозападно од Кика

к 328	Попов Гроб
к 330	к 337 — Брачинац
к 348	500 м југоисточно од к 433
к 368	1 км северно од к 295
к 372	к 375
к 406	к 378 на планини Иверку
к 412	к 402 — Велика Градина
к 424	Стража рејон к 414
к 439	рејон гробља с. Јовичића
к 449	к 423 Парлог
к 525	рејон Дејановац Извора
к 575	к 548
к 582	1 км југозападно од к 652 Цер
к 598	рејон к 652
к 842	к 823 — Кик
Кулиште	Чулиште
Лескића Механа	између с. Церовца и с. Жабара
Лисина (Велика и Мала)	рејон к 433
Лободер	заселак с. Синошевића
с. Лужанци	јужна ивица с. Јошева
Љигин Гроб	300 м североисточно од триг. 215
Маџарско Гробље	усамљен гроб западно од Дуге Њиве
с. Мала Лисина	рејон к 324
Механа Грујић	к 248 јужно од Скакалишта
Миоковац	триг. 610
Милутинов Гроб	рејон к 549
Михајлов Гроб	триг. 276
Млађеви	коса западно од Кика триг. 459
Нешино Брдо	Пауновац
Орлиња	к 972
Осоје	к 248
Осоје	к 274 на планини Влашићу
Остењак	рејон к 389
Панос	к 654
Панос	Панос к 979
Парлог	к 215
Парлог к 368	2 км јужно од к 433
Петрића Гај	рејон Ковачевца
Попов Парлог	рејон к 378 (на пл. Иверку)
Потес	северна ивица с. Поцерски Причиновић
Протолис	рејон к 273
Пушкаревац	(заселак с. Цикота)
Равачки Брег	рејон Брезљаци
Равнајски Гај	рејон Страже
Радловац	Машића Крушка
Рајин Гроб	1 км источно од триг. 426

Раскршће	рејон к 226
Рашуљача	500 м источно од к 286
Ровиште	Божића Брдо
Садовине	к 461
Салине Њиве	Савине Њиве
Сечански Рт	рејон к 652 и 266
Совачки Кик	рејон к 796
Солдатовића Гајеви	рејон заселка Солдатовићи
Спасовине	1 км јужно од Велике Главице
Стари Виногради	рејон с. Волујца
Стара Судница	Рупавци — заселак Комирић
Стара Судница	у с. Ставе
Столац	триг. 1152
Столице к 280	триг. 291
Столице к 205	триг. 169 јужно од с. Заблаће
Сувача	рејон к 257 код с. Дворишта
Торничка Бобија	к 1272
Ћатића Поље	2 км северозападно од Жабара
Хан Полић	Механа к 174
Церник	к 288
Црни Врх	к 881 на Борањи
Чука	к 244
Челепиште	Чаиновац
Шанчеви	рејон гробље с. Велике Врањске
Шеварине	1 км југоисточно од Велике Главице
Шибово	крст североисточно од Машића Крушке

ИЗВОРИ

Ратна архива Главног генералштаба бивше Југословенске војске која се налази у Војно-историском институту ЈНА.

Велики рат Србије, књига I, издање Главног генералштаба бивше Југословенске војске, Београд, 1924 године.

Битка на Јадру, од генерала у пензији Живка Г. Павловића, Београд, 1924 године.

Рат 1914 године на Српском фронту, предавања на Вишој школи Војне академије бивше Југословенске војске, 1930 године.

Улога и рад 19 пешадиског пука у 1914 год., од генерала у пензији Добросава Миленковића, Крагујевац, 1926 године.

Aus meiner Dienstzeit 1906—1918 — Feldmarschall Conrad von Hetzendorf, свеске I—IV, Rikola Verlag Wien (Leipzig) München, 1923.

Österreich — Ungarns letzter Krieg 1914—1918, из архиве аустриског Савезног министарства војске, прва свеска, издање *Militärwissenschaftliche Mitteilungen*, Wien, 1930.

Die Ursachen unserer Niederlage, од генерала пешадије Алфреда Крауса, издање *J. F. Lehman, München*, 1921.

ГРЕШКЕ НА СКИЦАМА „ЦЕРСКЕ ОПЕРАЦИЈЕ“

На скици бр.	**стоји**	**треба**
1	Хонвенд	Хонвед
1	Свилајинац	Свилајнац
2	Грабовац	Грабовци
5	Бајин Башта	Бајина Башта
5	Шупља Стијено	Шупља Стијена
6	Маглић	Метлић
6	Друга фаза	Трећа фаза
7 (у легенди)	Замишљено дејство аустроугарске армије	Замишљено дејство V аустроугарске армије
9	Хаубичка дивизија	Хаубички дивизион
10	Хаубичка див.	Хаубички див.
10	за Јаревице	за Јаребице
10	Бабија	Бобија
11	Радовшница	Радовашница
11	Белошић	Белотић
11	Д. Вранскн	Д. Врањска
11	Мутнико	Мутник
11	Слајинн	Слатина
11	Јакучани	Накучани
13	Ледјодер	Лободер
14	Родговац	Радловац
14	Родоловац	Радловац
14	Русшина	Русшин
14	Језера	Језава
15	Леских Мех.	Лескића Мех.
15	Мравска	Мровска
16	Радговац	Радловац
16	Родоловац	Радловац
16	Роскрше	Раскршће
16	Тешћанског	Тршћанског
16	Бојнињска Р.	Бојићка Р.
16	Радоњић	Радоњића
16	Мржића	Мршића
16	Самуровић	Самуровића
16	Пушкоребац	Пушкаревац
17	Ђаловинци	Бадовинци
17	Луваниште	Дуваниште
17	Завоаће	Заблаће

Напомена:

На скици бр. 2 у горњем левом углу треба вертикално да стоји: 8 корпус, тако да он обухвати хоризонталне наслове: 21 ландвер, дивизију и 9 (а не 8, како то стоји на скици) пеш. дивизију.

САДРЖАЈ

Четврти део

ОБОСТРАНИ РАД 12—14 АВГУСТА

Пети део

СТРАТЕГИСКА ПРИПРЕМА ЦЕРСКЕ БИТКЕ

Шести део

УВОД У ЦЕРСКУ БИТКУ

Седми део

ИЗВОЂЕЊЕ ЦЕРСКЕ БИТКЕ

16 август — први дан битке

17 август — други дан битке

18 август — трећи дан битке

19 август — четврти, решавајући дан битке

Осми део

ЕКСПЛОАТАЦИЈА ЦЕРСКЕ БИТКЕ

Девети део

ЗАВРШНА ДЕЈСТВА НА ПОМОЋНИМ ПРАВЦИМА

Десети део

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

ПРИЛОЗИ

ИЗВОРИ

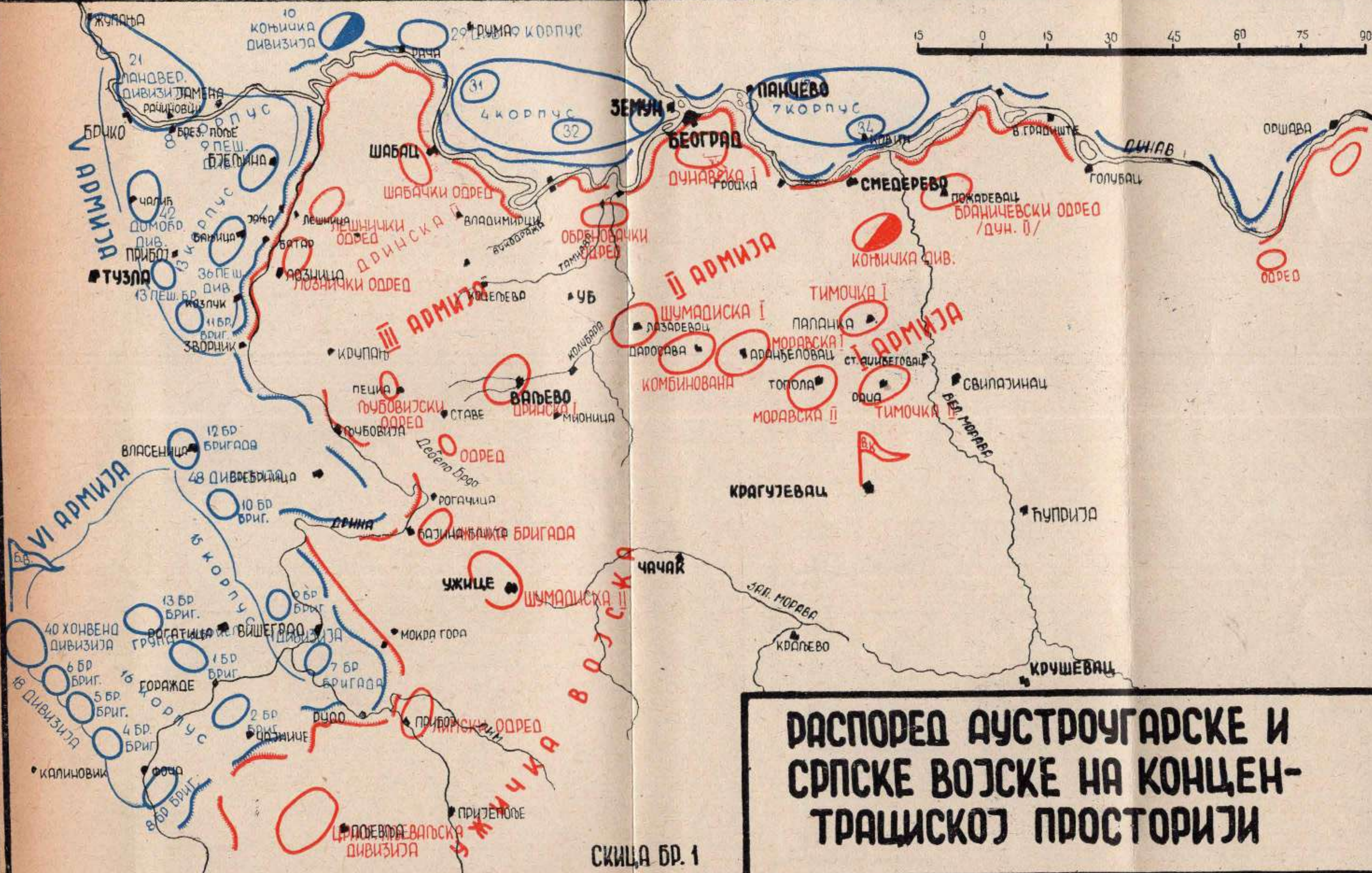
РАСПОРЕД АУСТРОУГАРСКЕ И СРПСКЕ ВОЈСКЕ НА КОНЦЕНТРАЦИСКОЈ ПРОСТОРИЈИ
СКИЦА БР. 1
15 0 15 30 45 60 75 90
V АРМИЈА
VI АРМИЈА
I АРМИЈА
II АРМИЈА
III АРМИЈА
УЖИЧКА ВОЈСКА
8 КОРПУС
13 КОРПУС
15 КОРПУС
16 КОРПУС
4 КОРПУС
7 КОРПУС
10 КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА
21 ЛАНДВЕР. ДИВИЗИЈА
9 ПЕШ. ДИВ.
42 ДОМОБР. ДИВ.
36 ПЕШ. ДИВ.
13 ПЕШ. БР.
11 БР. БРИГ.
12 БР. БРИГАДА
48 ДИВ.
10 БР. БРИГ.
13 БР. БРИГ.
40 ХОНВЕНД ДИВИЗИЈА
18 ДИВИЗИЈА
6 БР. БРИГ.
5 БР. БРИГ.
4 БР. БРИГ.
8 БР. БРИГ.
1 БР. БРИГ.
2 БР. БРИГ.
7 БР. БРИГАДА
ЖУПАЊА
РАЧА
ЗЕМУН
БЕОГРАД
ПАНЧЕВО
КОВИН
СМЕДЕРЕВО
ГРОЦКА
В. ГРАДИШТЕ
ГОЛУБАЦ
ОРШАВА
ДУНАВ
ПОЖАРЕВАЦ
РАЧИНОВЦИ
БРЧКО
БРЕЗ. ПОЉЕ
БЈЕЉИНА
ЧАЛИЋ
ЈАЊА
ЈАЊИЦА
ПРИБОЈ
ТУЗЛА
КОЗЛУК
ЗВОРНИК
ШАБАЦ
ЛЕШНИЦА
БАТАР
ЛОЗНИЦА
ВЛАДИМИРЦИ
КОЦЕЉЕВА
УБ
ТАМНАВА
КОЛУБАРА
ЛАЗАРЕВАЦ
ДАРОСАВА
АРАНЂЕЛОВАЦ
ПАЛАНКА
СТ. ЛИВЕГОВАЦ
ТОПОЛА
РАЧА
СВИЛАЈИНАЦ
ВЕЛ. МОРАВА
КРАГУЈЕВАЦ
ЋУПРИЈА
КРУПАЊ
ПЕЦКА
ВАЉЕВО
МИОНИЦА
СТАВЕ
ЉУБОВИЈА
ДЕБЕЛО БРДО
РОГАЧИЦА
БАЈИНА БАШТА
ДРИНА
ВЛАСЕНИЦА
ВИШЕГРАД
РОГАТИЦА
ГОРАЖДЕ
ЧАЈНИЧЕ
ФОЧА
КАЛИНОВИК
РУДО
ПРИБОЈ
ЛИМ
ПРИЈЕПОЉЕ
ПЉЕВЉА
МОКРА ГОРА
УЖИЦЕ
ЧАЧАК
ЗАП. МОРАВА
КРАЉЕВО
КРУШЕВАЦ
ШАБАЧКИ ОДРЕД
ЛЕШНИЧКИ ОДРЕД
ДРИНСКА II
ЛОЗНИЧКИ ОДРЕД
ОБРЕНОВАЧКИ ОДРЕД
ДУНАВСКА I
БРАНИЧЕВСКИ ОДРЕД /ДУН. II/
КОЊИЧКА ДИВ.
ОДРЕД
ТИМОЧКА I
ШУМАДИСКА I
МОРАВСКА I
КОМБИНОВАНА
МОРАВСКА II
ТИМОЧКА II
ДРИНСКА I
ЉУБОВИЈСКИ ОДРЕД
ОДРЕД
ЗЛАТИБОРСКА БРИГАДА
ШУМАДИСКА II
ЛИМСКИ ОДРЕД
ЦРНОГОРСКА ПЉЕВАЉСКА ДИВИЗИЈА
ВК

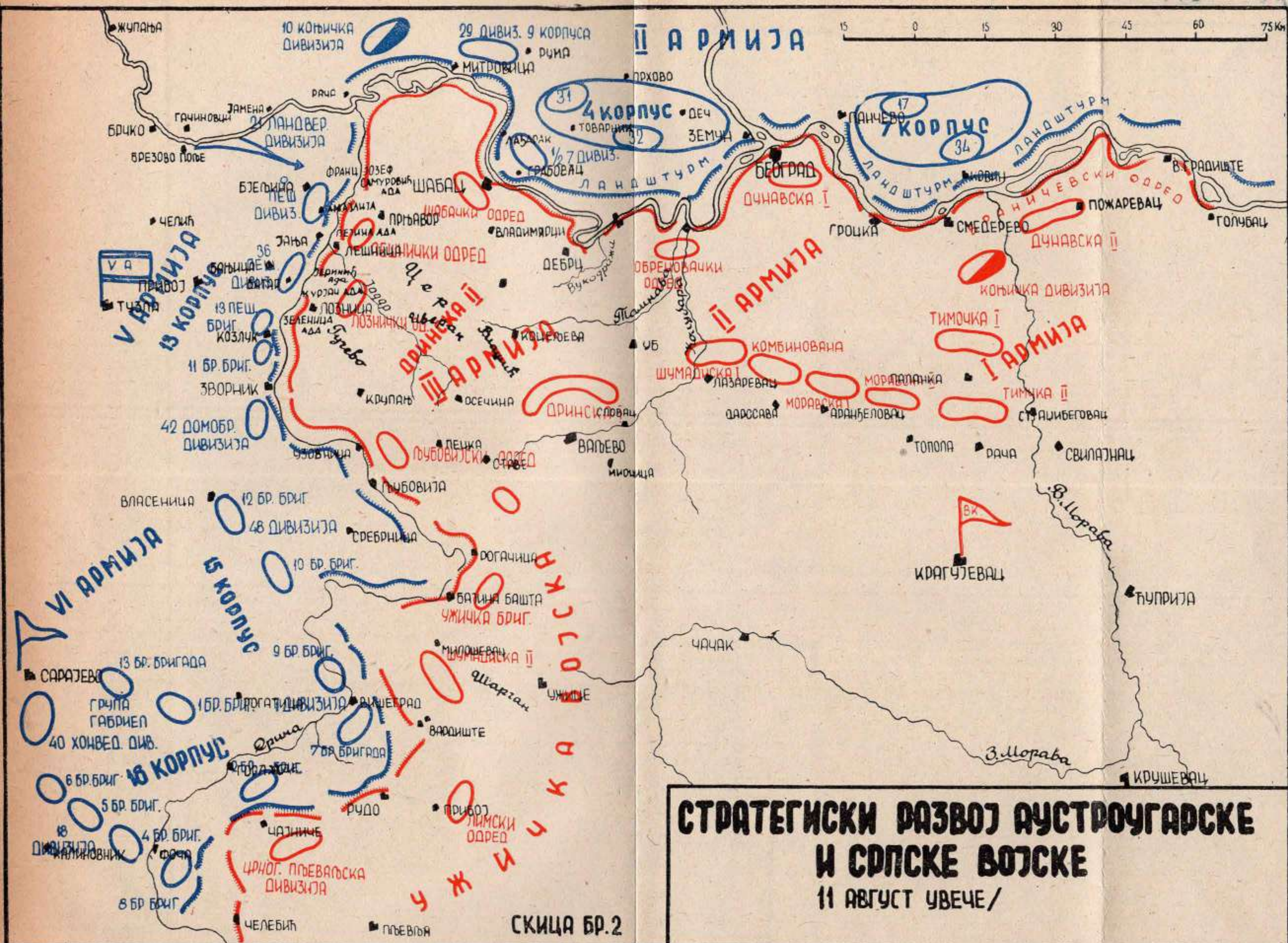

СТРАТЕГИСКИ РАЗВОЈ АУСТРОУГАРСКЕ И СРПСКЕ ВОЈСКЕ
11 АВГУСТ УВЕЧЕ/
СКИЦА БР. 2
II АРМИЈА
V АРМИЈА
VI АРМИЈА
I АРМИЈА
II АРМИЈА
III АРМИЈА
УЖИЧКА ВОЈСКА
4 КОРПУС
7 КОРПУС
13 КОРПУС
15 КОРПУС
16 КОРПУС
10 КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА
29 ДИВИЗ. 9 КОРПУСА
21 ЛАНДВЕР. ДИВИЗИЈА
42 ДОМОБР. ДИВИЗИЈА
40 ХОНВЕД. ДИВ.
ГРУПА ГАБРИЕЛ
ЛАНДШТУРМ
ДУНАВСКА I
ДУНАВСКА II
ШАБАЧКИ ОДРЕД
ОБРЕНОВАЧКИ ОДРЕД
ЛОЗНИЧКИ ОД.
ЉУБОВИЈСКИ ОДРЕД
ДРИНСКА II
ДРИНСКА
КОМБИНОВАНА
ШУМАДИСКА I
МОРАВСКА I
МОРАВСКА II
ТИМОЧКА I
ТИМОЧКА II
КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА
БРАНИЧЕВСКИ ОДРЕД
УЖИЧКА БРИГ.
ШУМАДИСКА II
ЛИМСКИ ОДРЕД
ЦРНОГ. ПЉЕВАЉСКА ДИВИЗИЈА
БЕОГРАД
ШАБАЦ
ВАЉЕВО
КРАГУЈЕВАЦ
СМЕДЕРЕВО
ПОЖАРЕВАЦ
ЧАЧАК
УЖИЦЕ
САРАЈЕВО
ВИШЕГРАД
ЗВОРНИК
ТУЗЛА

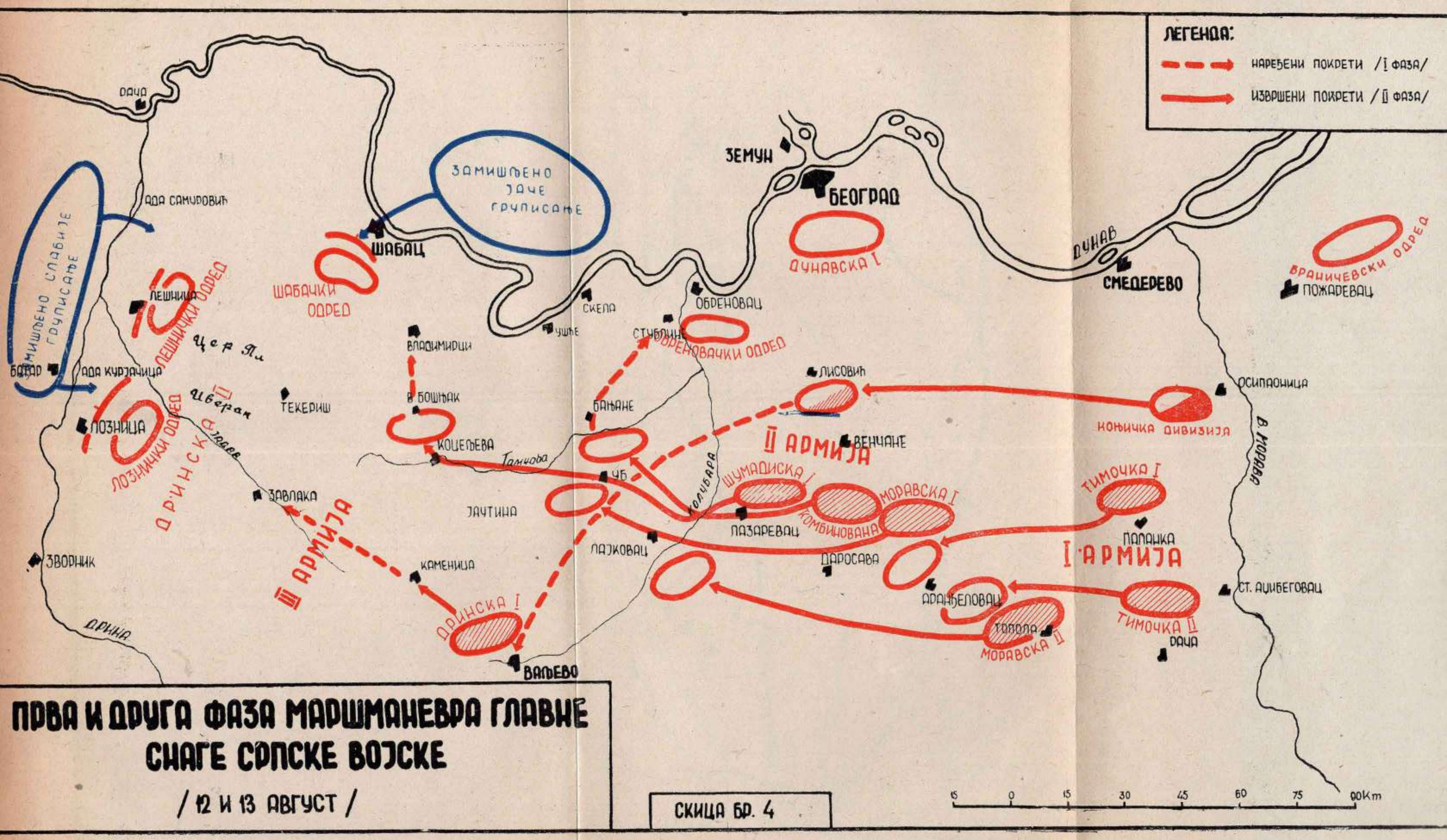

ПРВА И ДРУГА ФАЗА МАРШМАНЕВРА ГЛАВНЕ СНАГЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

/ 12 И 13 АВГУСТ /

СКИЦА БР. 4

УЖИЧКА ГРУПА ОД 14 ДО 22 АВГУСТА

2 0 2 4 6 8 10 12 14 16 18 Km

СКИЦА БР. 5

КА ЉУБОВИЈИ
КА ЉУБОВИЈИ
Бијела Брезда
РОГАЧИЦА
Сталац
ЗЛАТИБОРСКИ ЧЕТНИЧКИ ОДРЕД
I БАТ
I БАТ ЗА ДЕВЕЛО БРДО
УЖИЧКА БРИГАДА
БАЈИН БАШТА
Дрина
48 ДИВИЗИЈА
КАРАУЛА ШТУЛА
I ПУК
ИЗ САРАЈЕВА
СТАРИ БРОД
ГЕН МАЈ. ФОН ТАБАЗОН
79 БРИГ
БЛАЦЕ
ВЛАХОВИЋ
ГОСТИЉ
ДЕСНА КОЛОНА
МИЛОШЕВАЦ
БАТ. ИЗ УЖИЧКЕ БРИГАДЕ
БИОСКА
ШУМАДИСКА ДИВ II ПОЗИВ
15 КОРПУС
40 ДИВИЗИЈА
МУСИЋИ
Панорнице
Шарган
СРЕДЊА КОЛОНА
Предовиште
РОГАТИЦА
ОСТАЦИ 40 ДИВ
ПАНОС
В. Стрмац
ЛЕВА КОЛОНА
ВИШЕГРАД
I ДИВ
Рзав
ДОБРУН
ДИВИЗ. РЕЗ.
Мокра Гора
Орлине
ВАРДИШТЕ
УЖИЧКА ВОЈСКА
2 БАТАЉОНА 4 П. II ПОЗ.
МЕЂЕЂА
Суха Гора
Бујак
Рудине
Вихра
ГОРАЖДЕ
БЈЕЛО БРДО
Цигла
Лиска
БАТАЉОН
Прибанић
Варда
Јабланица
Трудоум
Увац
Гојевиш
Стргачи
РУДО
ЧЕТНИЧКИ ОДРЕД
Сијереч
ГРУПА ГАБРИЕЛ
VI АРМИЈА
Дрина
Вaтовица
ЛИМСКИ ОДРЕД
ПРИБОЈ
Црни Врх
ЗАБОРАК
Увац
Калипин Град
16 КОРПУС
ЧАЈНИЧЕ
Стрмац
ВАЈКОВИЋИ
Бучје
Рајчево
Јаблан
Лим
ЦРНОГОРСКО ПЉЕВАЉСКА ДИВИЗИЈА
18 ДИВИЗ.
ФОЧА
Ћехотина
БОЉАНИЋИ
ВРБОВО
I БАТ. 5 КАДРОВСКОГ ПУКА
ПРИЈЕПОЉЕ
ЧЕЛЕБИЋ
Шуљиво Стијено
ВРБА
ПЉЕВЉА
Бабин
Пива
Тара
Стргона
ЦРНОГОРСКО ПЉЕВАЉСКА ДИВ
КОМОРАН
БРОДАРЕВО

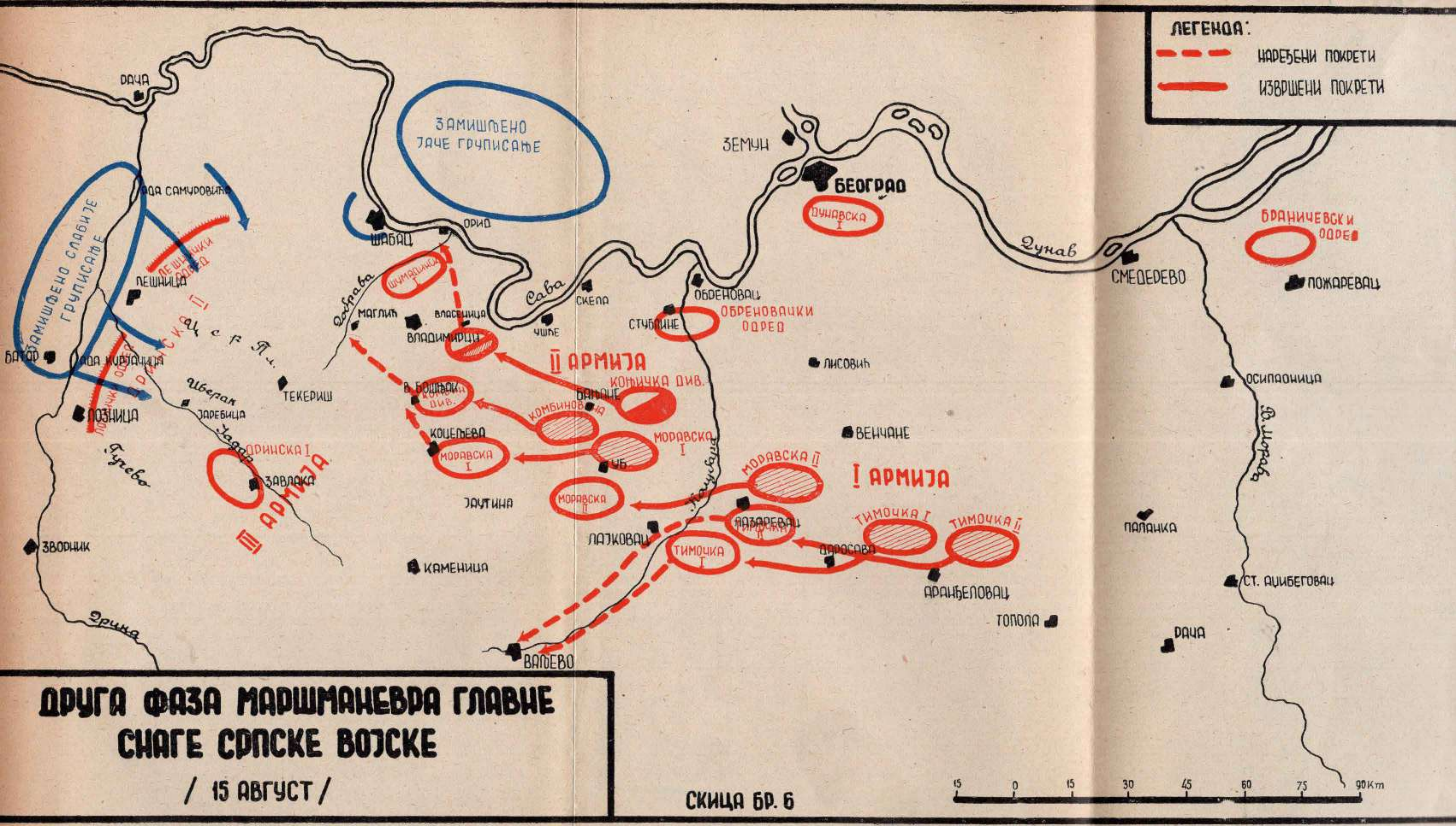

ДРУГА ФАЗА МАРШМАНЕВРА ГЛАВНЕ СНАГЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

/ 15 АВГУСТ /

СКИЦА БР. 6

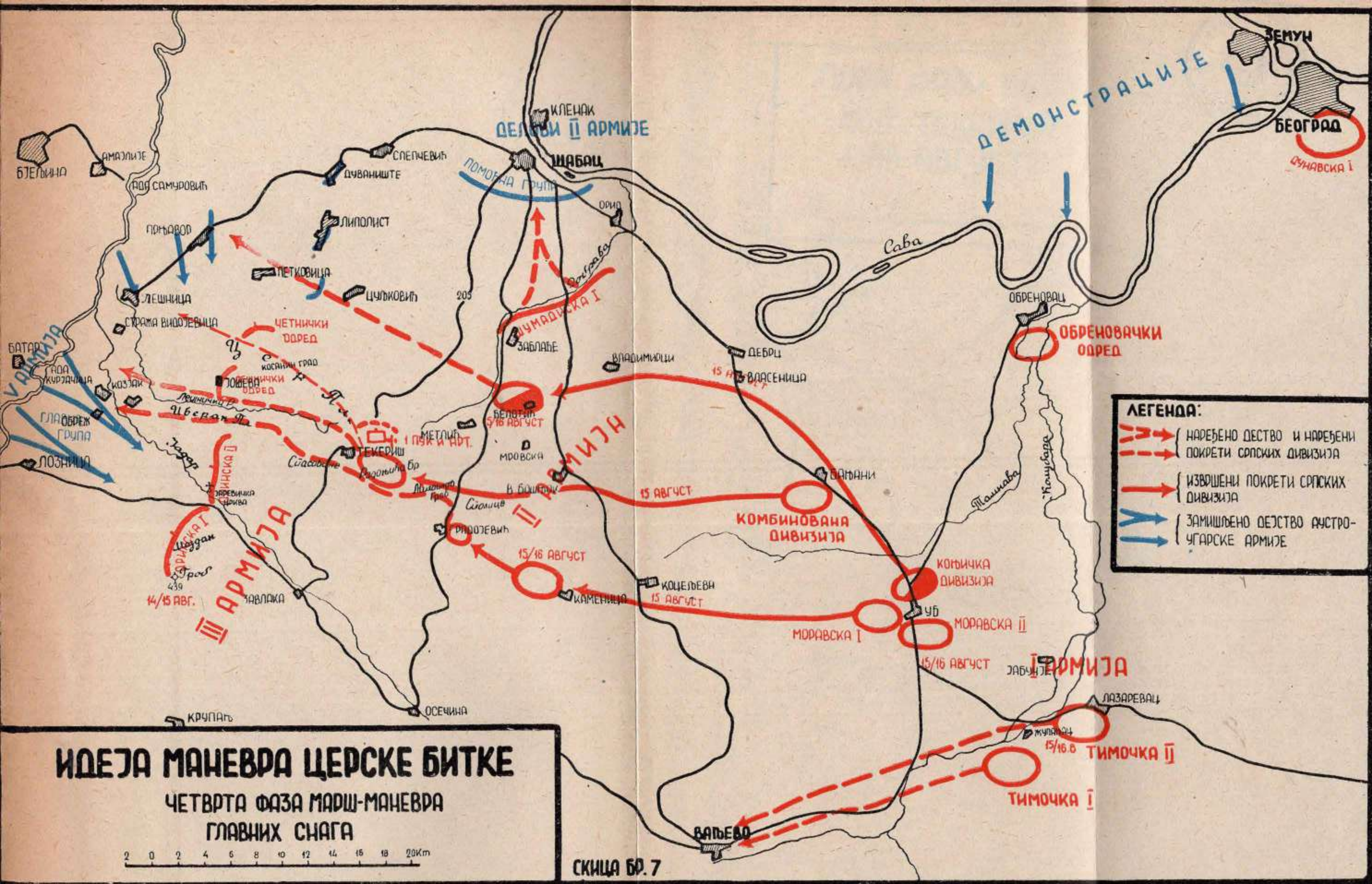

ЗЕМУН
ДЕМОНСТРАЦИЈЕ
БЕОГРАД
ДУНАВСКА I
КЛЕНАК
ДЕЛОВИ II АРМИЈЕ
ШАБАЦ
ПОМОЋНА ГРУПА
ОРИД
Сава
БЈЕЛИНА
АМАЈЛИЈЕ
АДА САМУРОВИЋ
СЛЕПЧЕВИЋ
ДУВАНИШТЕ
ЛИПОЛИСТ
ПРЊАВОР
ПЕТКОВИЦА
ЦУЛКОВИЋ
ЛЕШНИЦА
205
Добрава
ШУМАДИСКА I
ОБРЕНОВАЦ
СТРАЖА ВИДОЈЕВИЦА
ЧЕТНИЧКИ ОДРЕД
ЗАБЛАЋЕ
ДЕБРЦ
ОБРЕНОВАЧКИ ОДРЕД
ВЛАДИМИРЦИ
БАТАР
V АРМИЈА
АДА КУРЈАЧИЦА
КОЗЈАК
ЛОЗНИЦА
ГЛАВНА ГРУПА
ЛОЈЕВА
ВЛАСЕНИЦА
БЕЛОТИЋ
15/16 АВГУСТ
МЕТЛИЋ
МРОВСКА
1 ПУК И АРТ.
ТЕКЕРИШ
II АРМИЈА
ЛЕГЕНДА:
НАРЕЂЕНО ДЕСТВО И НАРЕЂЕНИ ПОКРЕТИ СРПСКИХ ДИВИЗИЈА
ИЗВРШЕНИ ПОКРЕТИ СРПСКИХ ДИВИЗИЈА
ЗАМИШЉЕНО ДЕЈСТВО АУСТРО-УГАРСКЕ АРМИЈЕ
Јадар
ЗАВЛАКА
III АРМИЈА
14/15 АВГ.
439
В. БОШЊАК
15 АВГУСТ
БАЊАНИ
Тамнава
Колубара
КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА
ГРАДОЈЕВИЋ
15/16 АВГУСТ
КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА
КОЦЕЉЕВА
КАМЕНИЦА
15 АВГУСТ
УБ
МОРАВСКА I
МОРАВСКА II
15/16 АВГУСТ
ЈАБУЧЈЕ
I АРМИЈА
ЛАЗАРЕВАЦ
ЖУПАЊАЦ
15/16.8
ТИМОЧКА II
ТИМОЧКА I
ОСЕЧИНА
КРУПАЊ
ВАЉЕВО
ИДЕЈА МАНЕВРА ЦЕРСКЕ БИТКЕ
ЧЕТВРТА ФАЗА МАРШ-МАНЕВРА ГЛАВНИХ СНАГА
2 0 2 4 6 8 10 12 14 16 18 20Km
СКИЦА БР. 7

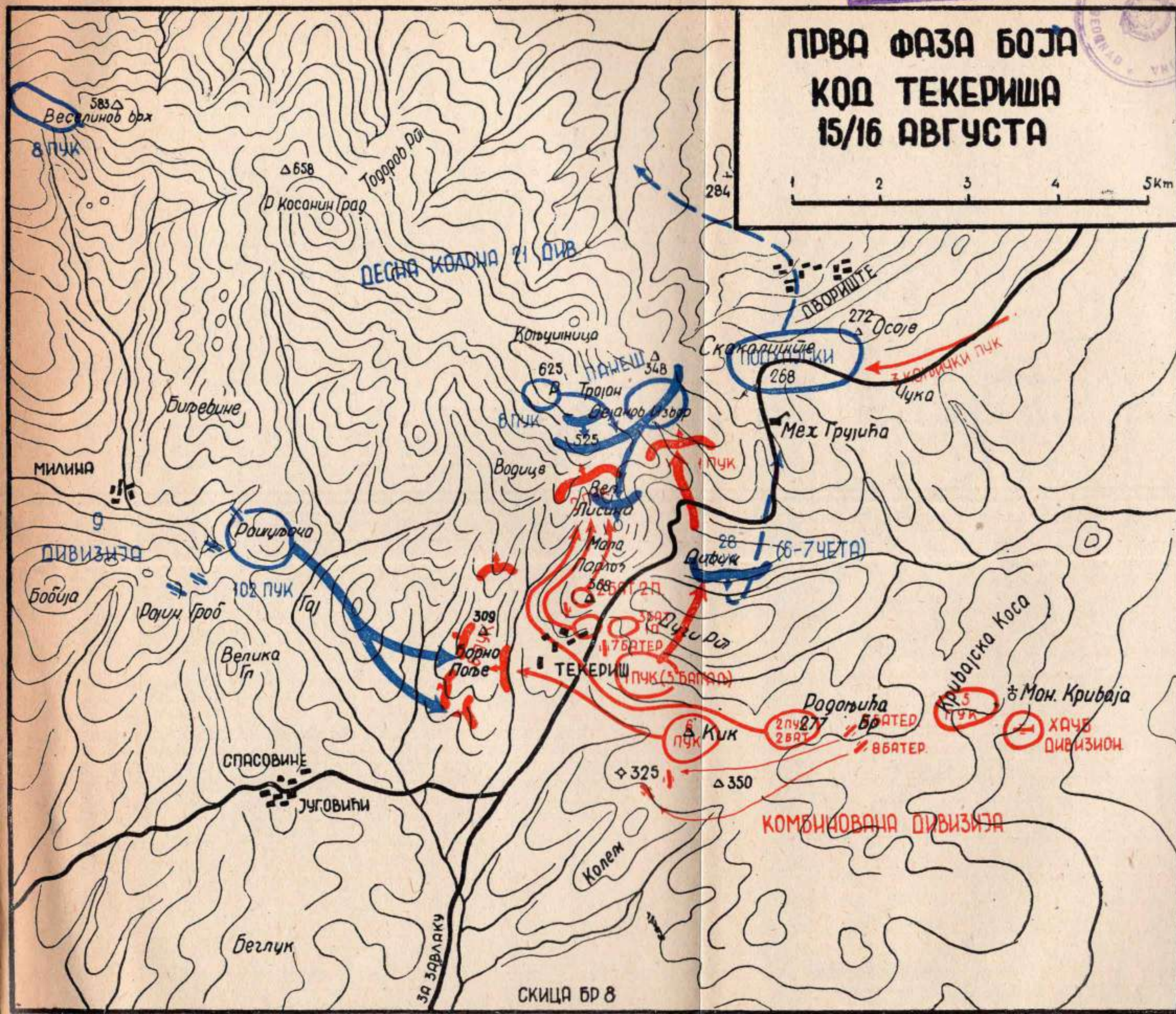
ПРВА ФАЗА БОЈА
КОД ТЕКЕРИША
15/16 АВГУСТА
1 2 3 4 5Km
Веселинов врх
583
8 ПУК
658
Тодоров Рт
Косанин Град
284
ДЕСНА КОЛОНА 21 ДИВ
ДВОРИШТЕ
272 Осоје
Скакавиште
ПОДУНАВСКИ
268
3 КОМБИН. ПУК
Чука
Коњушница
625
ПАЊЕШ
348
Тројан
Бијевине
Дејанов Извор
8 ПУК
525
Мех Трујића
Водице
1 ПУК
МИЛИНА
Вел. Лисина
9 ДИВИЗИЈА
Раиновача
Мала Парлог
28
Дивик
(6-7 ЧЕТА)
102 ПУК
Бобија
Раин Гроб
Гај
309
Дуги Рт
7 БАТЕР
Велика Гл
Борно Поље
ТЕКЕРИШ
1 ПУК (5 БАТАЛ)
Криваjска Коса
Радољића Бр
Мон. Криваја
5 ПУК
6 ПУК
Кик
277
5 БАТЕР
8 БАТЕР.
ХАУБ ДИВИЗИОН
СПАСОВИНЕ
325
350
ЈУГОВИЋИ
КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА
Колем
Беглук
ЗА ЗАВЛАКУ
СКИЦА БР 8

ДРУГА ФАЗА БОЈА КОД ТЕКЕРИША

/ПОСЛЕ 8 ЧАСОВА 16 АВГУСТА/

1 2 0 1 2 Km

ДЕСНА КОЛОНА 21 ДИВ

625

Г. Тројан

ДЕЈАНОВАЦ ИЗВОР

ГЕНЕРАЛМАЈОР ПАНЕШ

20 ЧЕТА ИЗ 6, 8 и 28 ПУКА

Водице

Скакавиште

4 БАТ. 6 П

242 Осоје

268

ЕСКАДРОН КОН. ДИВ

Цуна

МЕХ. ГРУЈИЋА

1 ПУК

ДО 8.00 Ч

ОКО 11.00 Ч.

2 ПУК

Вел. Лисина

Мала

ОКО 11.00 Ч

Парлог

7 БАТЕРИЈА

ДИВИЧ

ДОБРАВА Р.

Дуги Рт

Кривајска Коса

1 БАТ. 5 П

МИЛИНА

9 ДИВИЗИЈА

Рашуљача

102 ПУК

Рајин Гроб

Велика Глава

Спасовине

ЛИПОВИЦА Р.

309

БОРАЧКО ПОЉЕ

6 П

10.00 Ч.

8.00 Ч

ТЕКЕРИШ

ОКО 11.00 Ч

ДЕЈАНОВАЦ П.

1 ПУК

Радојића Брдо

5 ПУК

МАН. КРИВАЈА

ХАУБИЧКА ДИВИЗИЈА

7.30 Ч

277

2 ПУК

Кик

5 ПУК РЕЗ.

6 ПУК

325

7, 8 и 9 БАТЕРИЈА

КОМБИНОВАНА ДИВ

ЈУГОВИЋИ

ИЗ ЗАВЛАКЕ

СКИЦА БР. 9

ТРЕЋА ФАЗА БОЈА КОД ТЕКЕРИША

/ ОД ПОДНЕ 16 АВГУСТА /

Цер

ДЕСНА КОЛОНА 21 ДИВИЗИЈЕ
ГЕНЕРАЛ МАЈОР
ПАНЕШ

20 ЧЕТА 6 БАТ. 28 ПУКА

ЈАНОВАЦ ИЗВОР

Скакалиште

4 БАТАЉОН

ЗА ШАБАЦ

Чука

268

МЕХАНА ГРУЈИЋА

9 ДИВИЗИЈА

МИЛИНА

Иверак Пл.

Рашуљача

18 БРИГАДА

73 ПУК

11 ПУК

Рајин Гроб

Бабија

442

Појов Парлог

400

ГАЈ

Вел. Лисина

Мала

Парлог

368

102 ПУК

ДУБРАВА Р.

Дивич

Дуги Рт

Праваjска Коса

1 ПРЕКОБР. ПУК

Велика Глава

ОКО 23.00 ЧАС

БОРНО ПОЉЕ

ЛИПОВИЦА

ТЕКЕРИШ

330

11.30 ЧАСОВА

16/17 АВГУСТ

2 ПРЕКОБР. ПУК

Радошића Брдо

Кик

ПРЕКОБР. ПУК

ХАУБИЧКА ДИВ.

Спасовине

2 ПУК

16 ПУК

ЈУГОВИЋИ

305

2 ПУК

7 и 8 БАТЕРИЈА

ДИВ. РЕЗ. 6 ПУК

КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА

8.00 ЧАС

9.00 ЧАС

3 ПУК

1 ПУК

16 ПУК

330

1 ПУК

МОРАВСКА ДИВИЗИЈА

КАЛЕМ

16/17 АВГУСТ

3 ПУК

ОКО ПОДНЕ

Беглук

ЗА ЈАРЕВИЦЕ

ЗА ЗАВЛАКУ

Црвено Брдо

ПРЕБОЈ

СКИЦА БР. 10

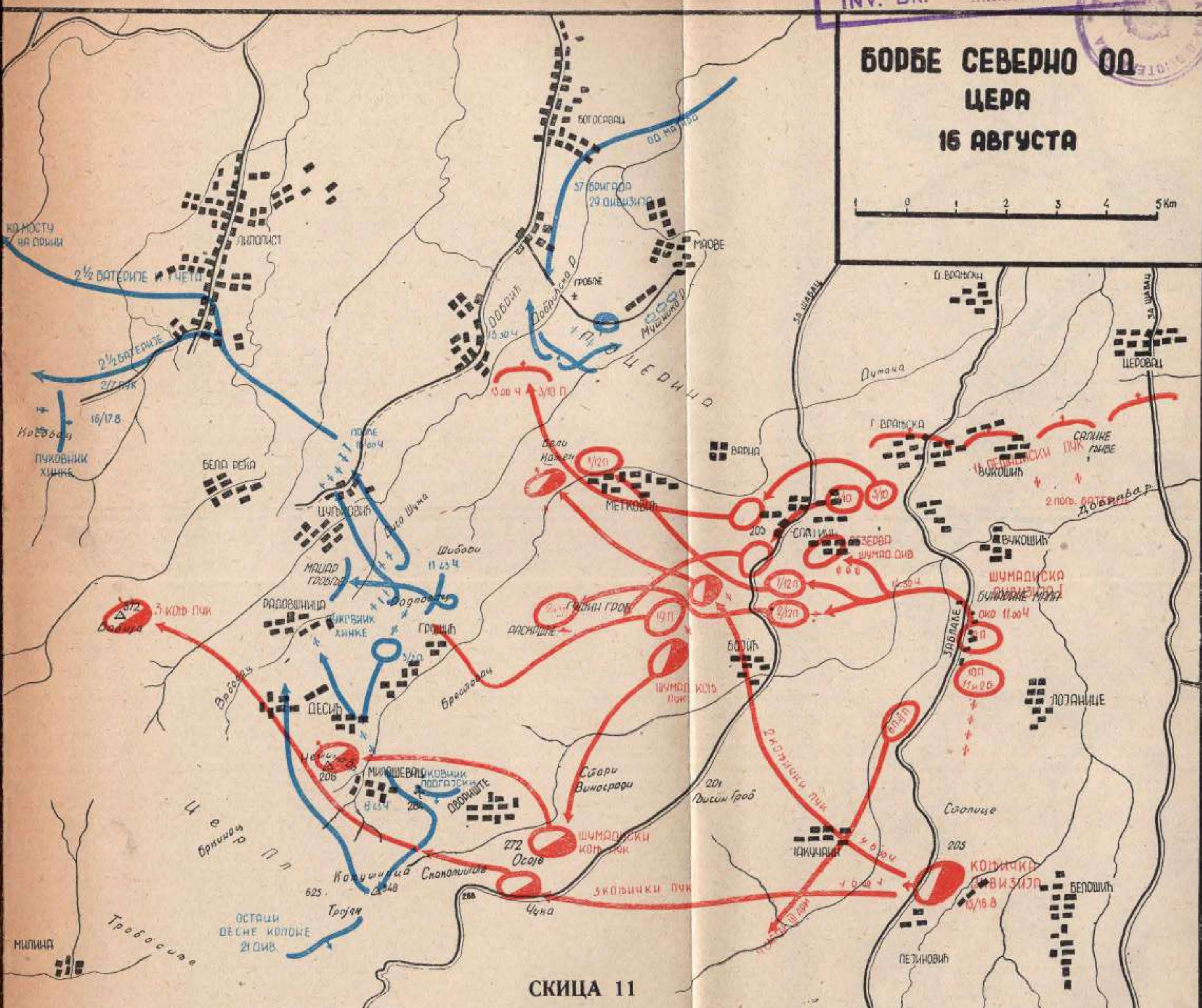
БОРБЕ СЕВЕРНО ОД ЦЕРА
16 АВГУСТА
1 0 1 2 3 4 5 Km
БОГОСАВАЦ
ОД МАЧВЕ
57 БРИГАДА
29 ДИВИЗИЈА
МАОВЕ
ЛИПОЛИСТ
КА МОСТУ НА САВИ
2½ БАТЕРИЈЕ И 1 ЧЕТА
2½ БАТЕРИЈЕ
2/27 ПУК
16/17.8
Косовац
ПУКОВНИК ХИНКЕ
ГРОБЉЕ
Добриħ
Мушинац
ЦЕДИНА
13.00 Ч
3/10 П
Думача
Д. ВРАЊСКА
ЗА ШАБАЦ
ЦЕРОВАЦ
Г. ВРАЊСКА
Саљике њиве
ВУКОШИЋ
2 ПОЉ. БАТЕРИЈЕ
Добрава
БЕЛА РЕКА
Бели Камен
ВАРНА
МЕТКОВИЋ
ЦУЦУКОВИЋ
Шибови
11.45 Ч
МАЦАР ГРОБЉЕ
РАДОВШНИЦА
ПУКОВНИК ХИНКЕ
ГРУШИЋ
Расковиће
Бреславац
СЛАТИНА
РЕЗЕРВА ШУМАД. ДИВ.
ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I
ОКО 11.00 Ч
ЗАБЛАКЕ
БОЈИЋ
ШУМАД. КОЊ. ПУК
ЛОЗАНИЦЕ
3. КОЊ. ПУК
Видојевица
ДЕСИЋ
Бресовац
МИЛОШЕВАЦ
ПУКОВНИК ПОГРАЈСКИ
ДВОРИШТЕ
8.45 Ч
Стари Виногради
Вишин Гроб
2 КОЊИЧКИ ПУК
Столице
Ц е р П л.
Брнивац
272
Осоје
ШУМАДИСКИ КОЊ. ПУК
ЈАКУЧАНИ
205
КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА
13/16.8
БЕЛОШИЋ
625
Коцушница
Сколопица
3 КОЊИЧКИ ПУК
Чука
Тројан
ОСТАЦИ ДЕСНЕ КОЛОНЕ 21 ДИВ.
Тробосиве
МИЛИНА
ПЕЗИНОВИЋ

СКИЦА 11

ШАБАЧКА ГРУПА

16 и 16/17 АВГУСТ

1 0 1 2 3 4 5Km

МАЈУР
29 ДИВ.
57 и 58
БРИГАДА
6.30 ЧАС.
ШАБАЦ
Турско Гробље
4 БАТАЉОНА
ЛИТГЕНДОРФ
ДЕЛОВИ 57 БРИГ.
16 АВ.
16/17 АВ.
16 АВГУСТА
ДУВАНИШТЕ
МИШАР
16/17 АВГ.
ЈЕВРЕМОВАЦ
ПОТЕС
БОГОСАВАЦ
14.00 ЧАС.
ИРИЧИНОВИЋ
92 ПУК
ЈЕЛЕНЧА
БАТАЉОНА
16/17 АВГ.
57 БРИГАДА
ЛИПОЛИСТ
МАОВЕ
13.00 ЧАС.
КОРМАН
Д. ВРАЊСКА
ГРОБЉЕ
ДОБРИЋ
ПОЦЕРИНА
42 ПУК
ЖАБАР
13.30 ЧАС.
Добрићска р.
3/10 П.
ЦЕРОВАЦ
ПУКОВ. ХИНКЕ
2/7 П.
Мутник
Думача р.
162
Г. ВРАЊСКА
БАТАЉОН
ВАРНА
Ш. Д. 1
Бели Камен
ВУКОШИЋ
Дуга Шума
БЕЛА РЕКА
ЦУЛКОВИЋ
МЕТКОВИЋ
Добрава р.
ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗИВА
1/10 П.
1/19 П.
РЕЗ. 19 ПУКА
БАТАЉОН 19 П.
СЛАТИНА
ВУКОШИЋ
174
205
2/10 П
2/12 П
РЕЗ. ШУМАДИСКЕ I
РАДОВАШНИЦА
2/12 П.
11 ПУК
УЛИЦЕ
БУКАРИНЕ МАЛА
△372
Бобија
ГРУШИЋ
БОЈИЋ
3 КОЊ. ПУК
КОЊИЧКИ ПУК ШУМАДИСКЕ
КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА

СКИЦА БР. 12

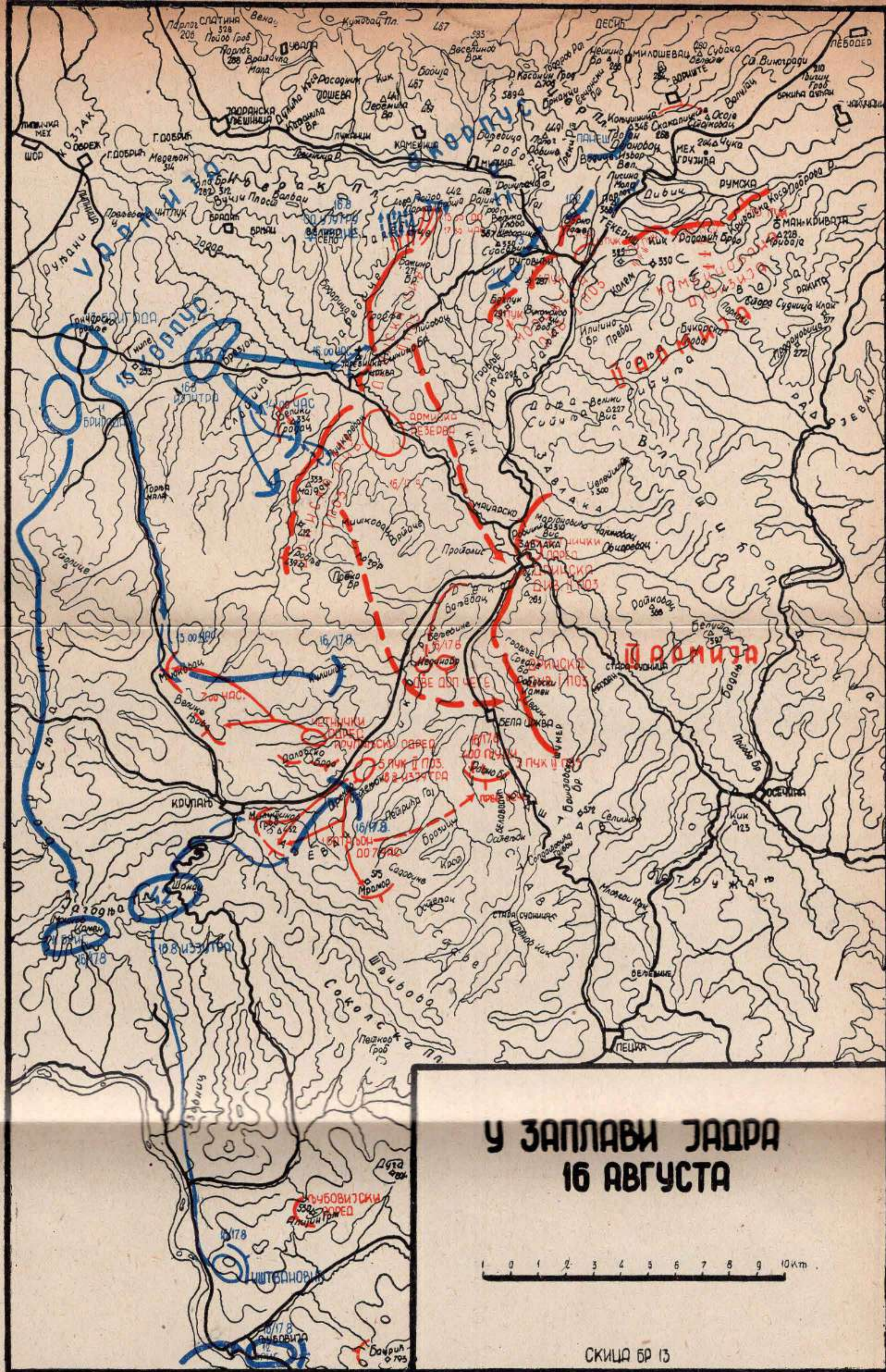

У ЗАПЛАВИ ЈАДРА 16 АВГУСТА

СКИЦА БР 13

ОПЕРАЦИЈЕ
ОД 12 ДО 15 АВГУСТА
У 20 ЧАС.

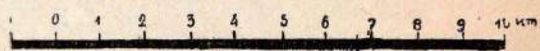

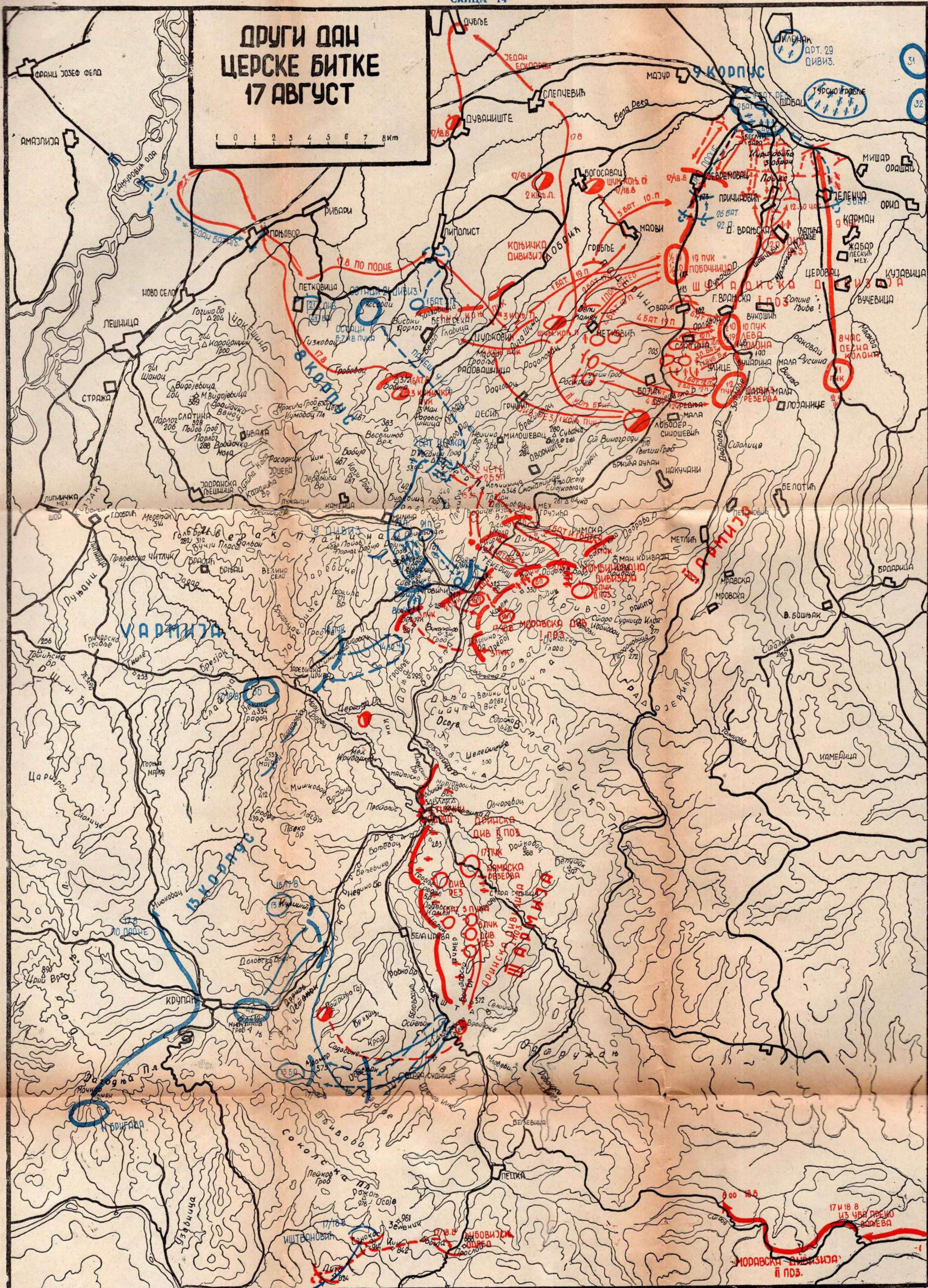

ДРУГИ ДАН ЦЕРСКЕ БИТКЕ 17 АВГУСТ
1 0 1 2 3 4 5 6 7 8 km
9 КОРПУС
8 КОРПУС
13 КОРПУС
V АРМИЈА
II АРМИЈА
III АРМИЈА
КОЊИЦКА ДИВИЗИЈА
ШУМАДИСКА I ПОЗ. ДИВИЗИЈА
КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА
МОРАВСКА ДИВ. I ПОЗ.
ДРИНСКА ДИВ. II ПОЗ.
ДРИНСКА ДИВИЗИЈА
МОРАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.
АРМИСКА РЕЗЕРВА
ШАБАЦ
ЛЕШНИЦА
КРУПАЊ
ПЕЦКА
ЛОЗНИЦА
ПРЊАВОР
ДУВАНИШТЕ
СЛЕПЧЕВИЋ
БОГОСАВАЦ
ДОБРИЋ
ЖЕКЕ
МАЈУР
ЗАСАВИЦА
ЦЕРОВАЦ
МИШАР
ОРАШАЦ
ДЕЛЕНЦА
ВАРНА
ЗАВЛАКА
ТЕКЕРИШ
ТРОНОША
ЛОЗНИЧКО ПОЉЕ
ЛИПОЛИСТ
ПЕТКОВИЦА
МАОВИ
ГРАБОВАЦ
ЛИПНИЧКА МЕХ.
ЖАБАР
КУЈАВИЦА
ВУЧЕВИЦА
ЛОЈАНИЦЕ
МЕТЛИЋ
МРОВСКА
БЕЛОТИЋ
КАМЕНИЦА
БРДАРИЦА
СЛАТИНА
БУКОР
ШАНАЦ
МИЛОШЕВАЦ
НАКУЧАНИ
СОВЉАК
ПРЕЊАВОР
Б. БОШЊАК
ИШТВАНОВИЋ
ЉУБОВИЈА

ТРЕЋИ ДАН ЦЕРСКЕ БИТКЕ 18 АВГУСТ

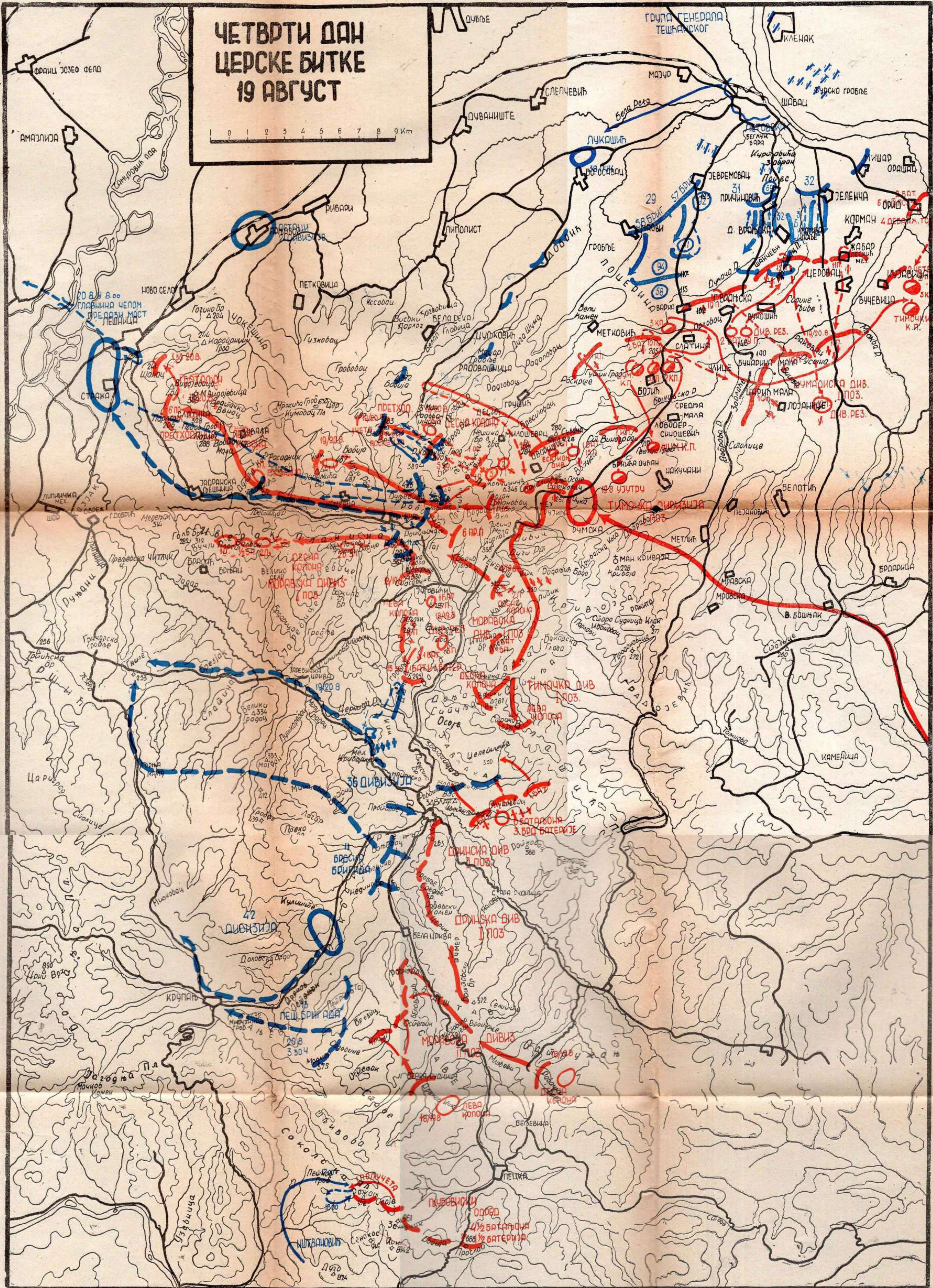
ЧЕТВРТИ ДАН
ЦЕРСКЕ БИТКЕ
19 АВГУСТ
1 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 Km
ГРУПА ГЕНЕРАЛА ТЕШЊАНСКОГ
ФРАНЦ ЈОЗЕФ ФЕЛД
ДУБЉЕ
КЛЕНАК
МАЈУР
ШАБАЦ
СЛЕПЧЕВИЋ
ДУВАНИШТЕ
АМАЗЛИЈА
ЛУКАШИЋ
ЈЕВРЕМОВАЦ
ПРИЧИНОВИЋ
ЈЕЛЕНЧА
МИШАР
ОРАШАЦ
ОРИД
КОРМАН
ЖАБАР
ЦЕРОВАЦ
ВУЧЕВИЦА
РИБАРИ
ЛИПОЛИСТ
ПЕТКОВИЦА
НОВО СЕЛО
ГРОБЉЕ
ЛЕШНИЦА
СТРАЖА
МЕТКОВИЋ
СЛАТИНА
ЧАЧЦЕ
ЦЕРСКА МАЛА
ЛОЈАНИЦЕ
БОЈИЋ
РАДОВАШНИЦА
БЕЛОТИЋ
ПЕЈАНОВИЋ
МЕТЛИЋ
РУМСКА
ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА
ТИМОЧКА ДИВ. I ПОЗ.
ШУМАДИЈСКА ДИВ. I ПОЗ.
ДИВ. РЕЗ.
МРОВСКА
В. БОШЊАК
БРДАРИЦА
КАМЕНИЦА
ПРЕТХОДНИЦА
ДЕСНА КОЛОНА
СРЕДЊА КОЛОНА
ЛЕВА КОЛОНА
МОРАВСКА ДИВИЗ. I ПОЗ.
МОРАВСКА ДИВ. I ПОЗ.
ЛИПНИЧКА
ЛОЗНИЦА
ТЕКЕРИШ
36 ДИВИЗИЈА
ДРИНСКА ДИВ. I ПОЗ.
9 ДИВИЗИЈА
42 ДИВИЗИЈА
ПЕШ. БРИГАДА
КРУПАЊ
БЕЛА ЦРКВА
МОРАВСКА ДИВИЗ. II ПОЗ.
ЛЕВА КОЛОНА
ДЕСНА КОЛОНА
ПЕЦКА
ЉУБОВИЈСКИ ОДРЕД
4 1/2 БАТАЉОНА
1/2 БАТЕРИЈА
СОКОЛСКА
ЉУБОВИЈА
ЗВОРНИК
ЦРНИ ВРХ

ЕКСПЛОАТАЦИЈА ЦЕРСКЕ БИТКЕ 20 АВГУСТА

СКИЦА БР. 17

ИСПРАВКЕ

страна	ред		стоји	треба
14	8 и 9	одозго	богаствима	богатствима
19	19	одозго	Галицији	Галицију
40	4	одоздо	аустроуграске	аустроугарске
69	2	одоздо	аустрогарске	аустроугарске
72	7	одоздо	генераштаба	генералштаба
75	4	одозго	упутиће	употребиће
76	4	одоздо	затварање	заштита
86	13	одозго	дивизија	дивизија II позива
121	8	одоздо	(скица 3)	(скица 6)
143	1	у напомени	с. Увлаке	с. Увале
164	3	одоздо	Бањске	Бањана
184	15	одоздо	на фронту	ка фронту
206	7	одоздо	ситуацији	ситуацију
207	8	одозго	руводио	руководио
207	10	одоздо	дивизија	дивизије
207	5	одоздо	обезебеђења	обезбеђења
265	5	одозго	брској	брдској
292	15	одозго	пешадиске	пешадиски
315	3	одоздо	Врхова	Врбова
324	9	одоздо	стари	Стари
326	12	одозго	стигао	стигла
339	12	одозго	претствљају	претставља
345	13	одозго	територији	територију
351	3	одоздо	ландверске	хонведске
357	9	одоздо	маршаманеврима	маршманеврима
369	8	одозго	осекли	отсекли
374	16	одозго	високом	високим
383	1	одоздо	Колонски	Колонска
384	1	одоздо	ветикални	вертикални
396	12	одоздо	Битку	битку

ЦЕНА 450.— ДИН.